

Леанід Лыч

ГІСТОРЫЯ
культуры Беларусі
(1917 - чэрвень 1941 г.)

Віцебск
2007

Установа адукацыі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі
"Міжнародны інстытут працоўных і сацыяльных адносін"

Леанід Лыч

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ
(1917 – чэрвень 1941 г.)

Віцебск
Выдавецтва УА "ВДТУ"
2007

УДК 625 (09) (476)
ББК 63.3 (2) 6-2 (4 Бей)
66.3 (4 Бей) 6

Друкуецца з дазволу Рады Установы адукацыі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі "Міжнародны інстытут працоўных і сацыяльных адносін"

Рэцэнзент: *1. У.Мандрык, прафесар кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін ВФ УА ФПБ "МІПСА", доктар гістарычных навук*

Лыч Леанід

Гісторыя культуры Беларусі (1917 - чэрвень 1941 г.). Віцебск: Выд-ва УА "ВДТУ", 2007. - с.

Кніга прысвечана разгляду нацыянальна-культурнага жыцця Беларусі ў адзін з самых складаных і супярэчлівых перыядаў у яе гісторыі. На шматлікіх прыкладах паказана вырашальная роля дзяржавы ў рэгуляванні нацыянальна-культурнага працэсу, што ўяўляе сабою неадзінную каштоўнасць для выпрацоўкі канкрэтных захадаў па забеспячэнні прыярытэтнага духоўнага развіцця тытульнага народа Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Рэкамендуецца ў першую чаргу тым, хто шукае адказу на пытанне, як захаваць этнакультурную самабытнасць беларусаў ва ўмовах няспыннага паглыблення ў свеце працэсаў глабалізацыі.

УДК 625 (09) (476)
ББК 63.3 (2) 6-2 (4 Бей)

ISBN 978-985-481-114-7

© Леанід Лыч
© Выдавецтва УА "ВДТУ", 2007

Прадмова

З усіх гадоў XX стагоддзя нашыя навукоўцы, бадай, найбольш за ўсё сваіх прац прывсяцілі яго першай траціне. І гэта зразумела, бо акурат за гэтыя гады адбыліся карэнныя - няхай сабе і не заўжыць пазітыўнага плана - перамены ў жыцці беларускага народа. Хто толькі ў XIX стагоддзі ні прадрэкаў зыходу яго з гістарычнай арэны? Прычын для такога нярадаснага прароцтва было больш чым дастаткова, бо ён стагоддзямі не меў уласнай дзяржавы, вымушаны быў аддаваць дзяцей у школы з чужой мовай навучання, наведваць цэрквы і касцёлы, дзе службы ішлі па-руску ці па-польску. На чужым культурна-моўным матэрыяле ажыццяўлялася дзейнасць усіх тыпаў культурна-асветных устаноў. Людзі не мелі ніякай магчымасці прачытаць беларускамоўную кнігу, газету, часопіс. Не ведалі яны і свайго мінулага, у чым былі зацікаўленыя ўшлявковыя афіцыйныя колы, ведаючы, што пазбаўленым гістарычнай памяці насельніцтвам намнога лягчэй кіраваць, не даваць задумацца над тым, хто яно ёсць у сапраўднасці.

І вось з уступленнем у новае, дваццатае стагоддзе, беларусы сталі проста не падобнымі на саміх сябе: хочучь на роднай мове вучыць дзяцей і чытаць кніжкі, узнікаюць пытанне аб неабходнасці краёвай аўтаноміі ў складзе Расіі, калі яна стане федэратыўнай, дэмакратычнай. З утварэннем у 1903 г. нацыянальнай партыі Беларуска-сацыялістычная грамада, выхадом у 1906 г. першых беларускіх газет "Наша доля" і "Наша ніва", пачаткам выпуску ў гэтым жа годзе Пецярбургскай легальнай беларускай выдавецкай суполкай "Загляне сонца і ў наша аконца" кніг на беларускай мове ў шчырым жаданні беларусаў да нацыянальна-культурнага адраджэння маглі сумнявацца толькі вялікія песімісты.

Ад такога жадання беларусы не адступілі нават і тады, калі на іх тэрыторыі дзве наймагутныя дзяржавы - Расійская імперыя і кайзераўская Германія - вялі жорсткую кровапралітную вайну, якая прынесла шмат пакут і цывільнаму насельніцтву. У такіх экстрэмальных умовах іншы народ думаў бы толькі пра сваё біялагічнае выжыванне, беларусаў жа, акрамя гэтага, хвалявала яшчэ і праблема нацыянальнага ўладкавання, чаму некалі так супраціўляўся царскі ўрад. Выкарыстоўваючы адсутнасць прарускай мясцовай адміністрацыі на занятай нямецкімі інтэрвентамі тэрыторыі, беларускія патрыёты пачалі тут тварыць сапраўднае нацыянальнае жыццё: засноўваць школы, установы культуры на роднай мове, выдаваць на ёй газеты, часопісы, кнігі, не чакаючы істотнага паляпшэння эканамічнага становішча, на што так любяць спасылацца сучасныя ўлады, калі прагрэсіўныя колы грамадства патрабуюць ад іх заняць актыўную пазіцыю ў пытаннях нацыянальна-культурнага адраджэння. Гэтыя ўлады ў мірны час не робяць дзеля яго і дзесятай долі таго, што дазваляў сабе ў гады замежнай інтэрвенцыі ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі. Яго станючы вопыт у развязванні надзвычай складанага, забытага нацыянальнага пытання

- адна з самых бліскучых старонак айчыннай гісторыі. Калі б сучасная беларуская дзяржава ў сваёй культурнай палітыцы нязменна кіравалася нацыянальным інтарэсам, гэты вопыт мог бы адыграць выключна важную ролю ў дзейнасці ўладных структур па выратаванні карэнных жыхароў краіны ад рускай культурна-моўнай асіміляцыі.

На першую траціну дваццатага стагоддзя прыпадае беларусізацыя, якую смела можна назваць залатым дзесяцігоддзем міжваеннага перыяду, таму што яна не толькі юрыдычна надала беларускай мове статус дзяржаўнай, але і рэальна забяспечыла такое на практыцы, выклікала ў тытульнага народа нечуваную нацыянальную актыўнасць, павярнула яго тварам да роднага слова. У нарматыўных дзяржаўных актах па беларусізацыі можна знайсці ўсё, што трэба нам сёння для распрацоўкі праграмы нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа. Паколькі яно на працягу ўсяго пасляваеннага часу, за выключэннем канца 80-х - пачатку 90-х гг., а таксама на сучасным этапе дзяржавай ігнаравалася і ігнаруецца, такія акты па беларусізацыі заўжды заставаліся незапатрабаванымі афіцыйнымі ўладамі. Але трэба спадзявацца, што рана ці позна ў краіне адбудуцца пазітыўныя змяненні і вопыт міжваеннай беларусізацыі спатрэбіцца нацыянальнай арыентацыі палітыкам і ідэолагам, таму аўтар дадзенай кнігі пастараўся як мага паўней асвятліць яго.

Сацыяльна-палітычнае, культурнае становішча ў савецкай Беларусі рабіла пэўны ўплыў на яе суляменнікаў, якія ў мом самых розных прычын знаходзіліся пад юрысдыкцыяй іншых дзяржаў. Асабліва шмат беларусаў апынулася ў Другой Рэчы Паспалітай у выніку заключанай у сакавіку 1921 г. у Рызе дамовы. Хаця жылі яны на сваёй бацькоўскай зямлі, польскія улады ўсяляк перашкаджалі ім развівацца паводле ўласных культурна-моўных традыцый. На гэтых беларускія землі вярнуліся парадкі, прычым яшчэ ў горшым варыянце, чым у папярэдняй Рэчы Паспалітай, калі сюды ўваходзіла наша дзяржава — Вялікае Княства Літоўскае. Айчынныя гісторыкі шмат зрабілі для паказу гераічнай барацьбы заходніх беларусаў за сваё сацыяльна-палітычнае і нацыянальнае вызваленне. Праўда, часта гэта падавалася ў адрыве ад асноўных падзей у савецкай Беларусі. Толькі мімаходзь гаварылася, што ведучы такую барацьбу, беларусы мелі на мэце перш за ўсё захаванне сваёй этнакультурна-самабытнасці. Іх глыбока ўсвядомлены рух за самаідэнтыфікацыю бліскучая старонка ў практыцы нацыянальна-вызваленчай барацьбы на заходнебеларускіх землях. Яе грунтоўнае вывучэнне можа шмат у чым дапамагчы ідэолагам і арганізатарам сучаснага беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння па актывізацыі намаганняў народа на захаванне сябе як самабытнага этнасу.

Усё найлепшае з набыткаў беларусізацыі, як вынікае з матэрыялаў кнігі, перакрэслілі масавыя фізічныя рэпрэсіі. Загінула ледзь не цалкам элітарнае ядро беларускай нацыі, што на многія гады прадвызначыла яе няздольнасць да культурна-моўнага развіцця на сваёй прыроднай аснове. Цяжкія наступствы тых рэпрэсій даюцца ў знакі і пасення. Гэты трагічны падзеі практычна нічома не навучылі беларусаў. І зараз значная частка з тых, што знаходзяцца ў апазіцыі да беларускага нацыянальнага руху, ваража ставяцца да перадавых колаў

грамадства, якія патрабуюць ад дзяржавы зрабіць канкрэтныя практычныя захады па стварэнні па-сапраўднаму нацыянальнай сістэмы адукацыі, спыніць далейшае ўзрастанне ролі рускага фактару ў нашым культурным жыцці, даць большую прастору роднаму слову карэннага насельніцтва краіны ў афіцыйных сродках масавай інфармацыі. Не сумняваюся, што больш глыбокае ўсведамленне людзьмі трагізму масавых фізічных рэпрэсій, якім у кнізе адведзена нямала старонак, зробіць іх (людзей) больш талерантнымі да тых, хто ўсяляк імкнецца не даць растварыцца, бяследна прапасці беларусам у рускім культурна-моўным акіяне, захаваць сваю нішу не толькі ў славянскай, але і ў сусветнай супольнасці з тым, каб не збядніць яе культурную разнастайнасць.

Аўтар будзе бясконца рады, калі яго кніга хоць у самай мізэрнай ступені дапаможа чытачу праз азнаямленне з мінулым роднай Бацькаўшчыны актывізаваць свой асабісты ўдзел у прагрэсіўным руху беларусаў за захаванне нацыянальнай саматоеснасці.

Раздзел I. Месца нацыянальнага фактару ў культуры Беларусі (канец XIX ст. - кастрычнік 1917 г.)

1.1. Фармаванне аб'ектыўнага погляду на самабытнасць беларускага народа і яго культуры

У беларусаў на працягу доўгага часу адсутнічалі нармальныя ўмовы для развіцця нацыянальнай культуры, бо яны знаходзіліся ў поўнай палітычнай залежнасці ад аднаго з самых рэакцыйных у свеце дзяржаўнага рэжыму царскай Расіі. Такое бесперспектыўнае становішча заўсёды непакоіла самую перадавую, неадарваную ад роднай зямлі частку грамадства. Яна ўважліва сачыла за герайчнай барацьбой народаў Еўропы за сваё палітычнае, нацыянальнае вызваленне і старалася з гэтага запазычыць штосці карыснае і для сябе. І такое мела месца, інакш беларусы не ўдзельнічалі б у нацыянальна-вызвольных паўстаннях 1830-1831 і 1863-1864 гг., хаця ў іх на першым месцы стаяў польскі інтарэс. У асяроддзі самых адукаваных колаў грамадства знайшлася дастатковая колькасць таленавітых людзей, якім сталася падуладным тэрэтычнае абгрунтаванне беларускай нацыянальнай ідэі. Пачатак гэтаму паклала яшчэ прафесура Віленскага ўніверсітэта, сярод якой заўсёды мелася шмаг асобаў са здаровай беларускай этнічнай самасвядомасцю. Не бракавала іх і ў шэрагах народнікаў, асабліва тых, што па розных прычынах жылі і працавалі ў Санкт-Пецярбургу. І па сёння не можа не здзіўляць іх глыбокая перакананасць у неабходнасці, гістарычнай заканамернасці беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Не якую-небудзь абстрактную, а канкрэтную беларускую нацыю мелі на ўвазе яны, калі ў другім нумары свайго нелегальнага часопіса "Гомон" (лістапад 1884) пісалі: "Усялякая нацыя, як і ўсялякая асоба, не толькі мае права, але і абавязана абараняць сваю самастойнасць ва ўсім, што не супярэчыць развіццю чалавецтва ўвогуле і кожнай чужой нацыі ў прыватнасці. **Усялякая таму нацыя, якой бы яна слабай ні была, заслугоўвае поўнага прызнання самастойнасці і ўсялякую спробу з боку іншых нацый задушыць готую слабую суседку трэба прызнаць шкоднай...**"¹ Беларусы жа на працягу больш за два стагоддзі бязлітасна душылі прапольскія ўлады Рэчы Паспалітай і чужацкі палітычны рэжым царскай Расіі. І дадушылі да таго, што над рэальнай пагрозай апынулася самае дарагое для кожнага народа - самастойнасць, г.зн. акурат тое, што заклікала беларусаў абараняць рэдакцыя часопіса "Гомон".

Беларускія народнікі мелі прагрэсіўныя погляды і датычна ролі роднай мовы, што робіць ім вялікі гонар, паколькі афіцыйнай арыентацыі навукоўцы, каб дагадзіць царскім палітыкам, цалкам алмаўлялі нават яе наяўнасць у самой прыродзе ці называлі няздольнай быць літаратурнай, задавальняць патрэбы грамадства ў розных сферах дзейнасці чалавека. Народнікі ж, наадварот, на ўвесь голас заяўлялі, "што Беларусь мае сваю адменную мову", гаварылі пра яе асаблівую выразнасць, выказвалі ўпэўненасць, што з цягам часу яна "можа атрымаць такое ж права грамадзянства, як і мова маларасійская"² г.зн. украінская.

¹ Публіцыстыка беларускіх народнікаў. Мн., 1983. С. 109.

² Публіцыстыка беларускіх народнікаў. С. 111.

Не цяжка зразумець, як такія цёплыя, аптымістычныя выказванні пра беларускую мову радавалі, цешылі тых, хто браўся за пярэ, каб пісаць на ёй літаратурныя творы для свайго народа, выкінутага мэтанакіраванай палітыкай паланізацыі і русіфікацыі на абочыну дарогі. З гадамі павялічвалася колькасць людзей з мастацкім пярэом у руках, расло іх прафесійнае майстэрства. Пры ўсіх архінеспрыйльных жыццёвых варунках беларусы заканчвалі дзевятнаццатае, уступалі ў дваццатае стагоддзе як літаратурны народ. Гэта было яго самае вялікае дасягненне. Бо можна быць палітычна беспярэным, пазбаўленым права на самую элементарную тэрытарыяльную аўтаномію, не мець уласнай сыравіннай базы для развіцця эканомікі і тым не менш забяспечваць сабе этнічнае існаванне. Для гэтага толькі трэба не вырачыць роднай мовы, ствараць на ёй усе неабходныя пры народа духоўныя каштоўнасці. Затое такое існаванне цалкам немагчыма пры страце ўласнай роднай мовы, пераходзе на чужыя культурныя стандарты, нават насуперак логіцы называючы іх роднымі. У такіх варунках колішні народ пераўтвараецца ў гной, спажыўную біямасу для суседніх, больш трывалых у культурна-моўным плане этнасаў. Сучасныя пакаленні беларусаў па праву могуць ганарыцца, што іх параўнальна ўжо далёкія продкі не сталі ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя такім гноем, такой біямасай. Затое зараз, як бачым, і нашчадкам тых мужных змагарных беларусаў трэба прыкладваць велізарныя намаганні, каб ухіліцца ад такой трагедыі, што зусім рэальна з улікам сучаснага паглыблення працэсу глабалізацыі духоўнага жыцця на ўсёй планеце Зямля. Толькі, вось бяда, не прыкладаем іх.

Хаця афіцыйна беларусаў не прызнавалі за самабытны народ (гэта самая высокая ступень этнічнай дыскрымінацыі), атаясамліваючы іх з рускімі, усё ж пад удзеяннем рэвалюцыйных падзей 1905-1907 гг. царскім уладам давялося зняць забарону на друкаванне кніг, выпуск газет і часопісаў на беларускай мове. Прагрэсіўныя колы беларускага грамадства з вялікай аддачай выкарысталі амністыю на беларускую пісьмовую мову. З пачаткам выдання ў лістападзе 1906г. моцна любімай народам газеты "Наша ніва" прыйшло на зямлю нешта падобнае на беларусізацыю, хоць тады гэты тэрмін нікім не ўжываўся.

1.2. Першыя крокі па стварэнні нацыянальнай сістэмы адукацыі

Непараўнальна цяжэй было беларусам з арганізацыяй нацыянальнай сістэмы адукацыі. Ідэолагі, непасрэдня праваднікі дзяржаўнай русіфікатарскай палітыкі выдатна разумелі, што з дапамогай рускамоўных навучальных устаноў рана ці позна ўдасца пераплавіць карэннае насельніцтва Беларусі ў рускіх і гэтым самым назаўжды развязаць гэтак абрыдлае афіцыйным уладам беларускае пытанне. З другога боку і самымі паслядоўнымі супраціўленцамі русіфікацыі вельмі добра ўсведамлялася вырашальная роля нацыянальнай адукацыі ў выратаванні беларусаў ад усіх формаў культурна-моўнай асіміляцыі. Таму ўвесь час вялося ўпартае, няспыннае змаганне за дасягненне гэтай мэты. Сілы нямарна былі патрачаны ў барацьбе за нацыянальную школу. Паміж рэвалюцый 1905-1907 і 1917 гг. удалося

дамагчыся. галоўнага - прыхільнага стаўлення да яе не толькі шырокіх колаў педагагічнай інтэлігенцыі, але і значнай часткі самога народа.

Развязванне гэтай праблемы найперш пачалося з перагляду, праеанкі саміх тагачасных педагагічных сістэм, асноўных палажэнняў педагагічнай навукі. Неабходна было тэрэтычна абгрунтаваць перавагу ўзгадавання маладых пакаленняў на ўласных, а не на навязаных звонку рускіх педагагічных пачатках, з якіх цалкам выпадалі родная мова і літаратура, нацыянальная гісторыя Беларусі. Ніводзін тып тагачасных свецкіх і духоўных навучальных устаноў не меў на мэце фармаваць з яе дзяцей носьбітаў роднай культуры і мовы, сапраўдных нацыянальных патрыётаў. Нядзіўна, што такую педагагічную сістэму не прымаў ніводзін нацыянальна самасвядомы беларус. Такіх пазіцый людзі не жадалі іншай школы, як беларускамоўнай, дзе было б прадугледжана абавязковае вывучэнне сапраўднай айчыннай гісторыі, географіі роднага краю. І вось несусветны парадокс: такія школы ўпершыню пачалі арганізоўвацца не ў мірны час, пад эгідай рускіх па характары мясцовых улад, а на акупаванай кайзераўскімі войскамі тэрыторыі. Піянерам у гэтай высакароднай справе стала старажытная беларуская палітычная і культурная сталіца Вільня. З яе лёгкай рукі на той частцы тэрыторыі Беларусі, што знаходзілася на захад ад лініі руска-нямецкага фронту, за досыць кароткі тэрмін удалося заснаваць некалькі соцен беларускамоўных школ. Затое ні на крок не зрушылася з месца развязванне дадзенай праблемы на ўсход ад гэтага фронту: па-ранейшаму праводзілася дзяржавай дыскрымінацыйная палітыка ў сферы адукацыі на Беларусі. Улады зусім не лічыліся з заканамерным жаданнем яе прагрэсіўных колаў мець нацыянальную школу, усяляк падтрымлівалі тых педагогаў, што на адукацыю глядзелі як на важнейшы сродак узгадавання беларускіх дзетак у духу адданасці царскаму самаўладдзю, яго рэакцыйнаму палітычнаму рэжыму, павагі да занесеных на іх зямлю рускіх культурна-моўных каштоўнасцяў.

1.3. Афіцыйнае стаўленне да беларускага нацыянальна-культурнага руху

Узняццю нацыянальна-адраджэнскага руху на належную вышыню ўвесь час сур'ёзна перашкаджала адсутнасць дастатковай колькасці аддаданай беларускаму ідэалу інтэлігенцыі, паколькі большасць яе адарвалася ад роднага карнявішча, працавала на рускі ці польскі інтарэсы. Сярод яе былі і такія, што ва ўсім падтрымлівалі, актыўна супрацоўнічалі тут з крайне рэакцыйным манархічным Саюзам рускага народа (1905-1917). І гэта нягледзячы на тое, што ён не прызнаваў беларусаў за самабытную нацыю, лічыў складовай часткай рускага народа. Зразумела, такі Саюз маглі падтрымліваць толькі безнадзейна хворыя на нацыянальны нігілізм беларускія інтэлігенты, грамадска-палітычныя дзеячы, прадстаўнікі праваслаўнага духавенства звычайна самых высокіх рангаў. Па вядомых прычынах найбольш моцныя пазіцыі Саюз меў ва ўсходніх паветах, што знаходзіліся бліжэй да цэнтральных губерняў імперыі. Але назіраліся і

выключэнні з гэтага правіла. Так, у 1907 г. у Пінску ў такім Саюзе налічвалася 300 членаў, а ў канцы 1910 г. засноўваецца "Гродзенскі рускі нацыянальны саюз".¹ Што гэта рэакцыйная арганізацыя мела на Беларусі даволі шырокае распаўсюджанне вынікае з наступных даных: у 1906-1907 гг. у Магілёўскай губерні членаў Саюза было 11652 чалавекі, Віцебскай - 8371, Мінскай - 4420, Віленскай - 900, Гродзенскай - 505.² Гэта была сур'ёзна апора для мясцовых уладаў у іх змаганні з нацыянальна-культурным адраджэннем на Беларусі.

Вялікую шкоду беларускай справе прычыняў афіцыйны перыядычны друк з-за свайго вялікадзяржаўнага шавіністычнага характару. У першыя гады XX ст. і на тэрыторыі самой Беларусі выходзіла нямала такога кірунку рускамоўных газет. Урад не шкадаваў сродкаў на іх выданне, бо разлічваў з дапамогай апошніх дыскрэдытаваць, зганьбіць, не даць тут распаўсюдзіцца нацыянальна-культурнаму руху як альтэрнатыве дзяржаўнай палітыцы русіфікацыі. Каб у перадавых, нацыянальна-зарыентаваных колаў грамадства адбіць ахвоту працаваць у духу беларушчыны, у новых газетах усяляк бэсціліся першыя беларускамоўны творы і найчасцей за ўсё тыя, што належалі таленавітым майстрам мастацкага слова: Янку Купалу, Якубу Коласу, Максіму Багдановічу. Грубыя нападкі рабіліся на беларускамоўную газету "Наша ніва", якая з кожным годам становілася ўсё больш і больш папулярнай у народзе, чаго акурат не жадалі яго прыгнятальнікі. Каб як найлепш дагadzіць ім, вялікадзяржаўна-шавіністычнага кірунку газета "Минское слово" (выходзіла ў 1906-1912 гг.) пісала: "Калі беларус стане рускім у поўным сэнсе гэтага слова, тады не трэба будзе выдаваць "Першыя Газеты". Займацца ж беларускай мовай будучы толькі вучоныя". У шматлікіх сваіх публікацыях газета настойліва пераконвала свайго чытача, што яго край "ёсць непадзельная частка Рускай дзяржавы, у якой ён павінен запазычыць мову разам з літаратурай".

На такую шкодную агітацыю не паддаліся беларусы, хаця і надзвычай цяжка было супрацьстаяць ёй не ў малой ступені з-за нізкай адукаванасці, адарванасці людзей ад сваіх гістарычных каранёў, немагчымасці нармальна развівацца ў адпаведнасці з традыцыямі ўласнага жыцця. Ужо і пад той час гістарычны вопыт пераканаўча паказаў, што здольнасць кожнага народа да маштабнай, актыўнай нацыянальнай дзейнасці ў вырашальнай ступені залежыць ад наяўнасці ў яго высокаадукаванай, прасякнутаў вялікай любоўю да культурна-моўных традыцый інтэлігенцыі. На рубяжы XIX — XX стст., як і ў папярэднія часы, Беларусь не магла пахваліцца такім неацэнным нацыянальным скарбам. У агульным складзе яе інтэлігенцыі на беларускую даводзілася 26%, рускую - 30, яўрэйскую - 29.³ Але і пры такой неспрыяльнай этнічнай структуры інтэлектуальных сіл нацыянальны фактар змог даволі рашуча ўплываць на ход эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця Беларусі. Шчыра адданая яе нацыянальнаму інтарэсу інтэлігенцыя змагла

¹ Энцывлапедыя гісторыі Беларусі (у далейшым - ЭГБ). Т. 6. Ёсн. 1. Мн., 2001. С. 251

² Смиловичкий Леонид. Евреи Беларуси. Из нашей общей истории. 1905-1953. Мн., 1999. С. 41.

³ ЭГБ. Т. 5. Мн., 1999. С. 306.

вылучыць з свайго асяродзя дастатковую колькасць таленавітых творчых людзей, якія з вялікай актыўнасцю, зайздроснаю ўпартасцю ўзяліся за пабудову ўсіх элітарных пластоў культуры на характэрнай толькі для яе адной прыроднай аснове. Змаганне за вызваленне духоўнага жыцця беларусаў ад чужых асіміляцыйных уздзеянняў, наданне яму самабытнага характару набыло незваротны характар. Раўналежна з беларускай літаратурай усё большую ролю ў забеспячэнні культурнаму жыццю нацыянальнага аблічча пачаў адыгрываць народны тэатр, крок за крокам набываючы рысы прафесійнага мастацтва.

1.4. Актывізацыя нацыянальна-культурнай дзейнасці ў сувязі з падзеямі Першай сусветнай вайны

Сапраўдны пераварот у нацыянальна-культурнае жыццё беларусаў унесла развязаная кайзераўскай Германіяй у жніўні 1914 г. вайна з Расіяй. У верасні наступнага года ўжо значная частка нашай бацькаўшчыны апынулася пад уладай інтэрвентаў. Прарускай арыентацыі мясцовая адміністрацыя, якая ўвесь час да гэтага ўпарта імкнулася ў самім зародку душыць, не пускаць на волю ўсё нацыянальна-беларускае, спыніла сваю дэструктыўную дзейнасць. На занятай тэрыторыі пачалі гаспадарыць новыя ўлады, якіх менш за ўсё цікавіў нацыянальны фактар культурнага жыцця мясцовага насельніцтва, што не маглі не выкарыстаць яго адраджэнскія сілы. І хаця многія, прычым найбольш адукаваныя, зарыентаваныя на беларускую нацыянальную ідэю грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы апынуліся — часцей насуперак сваёй волі — у эвакуацыі, працэсы нацыяналізацыі духоўнага жыцця на захопленай ворагам тэрыторыі Беларусі не толькі не прыпыніліся, а, наадварот, пачалі набіраць больш шырокія маштабы. Людзі ў поўнай меры выявілі не толькі сваё вялікае, заканамернае жаданне жыць паводле ўласных, нацыянальна-культурных традыцый, але і добрую здольнасць да гэтага, прычым сустракаючы супраціў з боку польскага элементу, які таксама ўсяляк стараўся выкрыстаць спыненне дзейнасці прарускай мясцовай адміністрацыі дзеля ўмацавання сваіх пазіцый, што звычайна супярэчыла беларускаму інтарэсу, бо такое ж умацаванне ажыццяўлялася не на польскай, а на беларускай этнічнай тэрыторыі, насуперак інтарэсам яго карэннага насельніцтва.

Пра многія дасягненні ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні на захопленай нямецкімі інтэрвентамі тэрыторыі добра ведалі і не маглі не адрагавыць на яго канструктыўным чынам і на ўсходзе ад лініі руска-нямецкага фронту. Тут таксама хапала людзей, не задаволеных сірочым станам нацыянальнай культуры, засіллею ў духоўным жыцці краю чужародных элементаў. Хоць і неверагодна цяжка было абмежаваць іх шкодны ўплыў на беларускую культуру, пэўныя крокі ў гэтым кірунку рабіліся.

У адказны для Бацькаўшчыны час мелі вялікае жаданне працаваць на яе нацыянальны інтарэс таксама і беларусы Петраграда. Минула трохі больш за два

гады пасля спынення тут дзейнасці беларускай выдавецкай суполкі "Загляне сонца і ў наша аконца" (1914 г.), і гэты горад ізноў пачаў адыгрываць вялікую ролю ў беларускім нацыянальна-культурным Адраджэнні. Нягледзячы на востры недахоп матэрыяльных і фінансавых сродкаў, выкліканы вайной, было забяспечана выданне з 14 лістапада 1916 г. беларускамоўнай грамадскай і літаратурнай газеты "Дзянніца". Яе рэдактарам-выдаўцом быў Зміцер Жылуновіч (літаратурны псеўданім — Цішка Гартны; карыстаўся і псеўданімам Змітро Капылянін). Да таго, як заняцца рэдактарска-выдавецкай дзейнасцю, ён паспеў праявіць сябе актыўным сябрам шэрагу культурна-асветніцкіх арганізацый: "зблізіўся з гуртком студэнтаў-беларусаў, наведваў "штаб" беларускага нацыянальнага руху ў Петраградзе - кватэру Б. Эпімаха-Шыпілы. У 1916 г. працаваў у беларускім бежанскім камітэце..."¹ У першым нумары газеты ён выступіў з артыкулам "Аб беларускім універсітэце", у пятым - "Яшчэ аб беларускім універсітэце", што можа разглядацца як сведчанне глыбокага разумення іх аўтарам велізарнай ролі нацыянальнай вышэйшай школы ў лёсе Бацькаўшчыны. У розных нумарах газеты былі надрукаваны вершы Цішкі Гартнага і першая частка яго рамана "Бацькава доля". Вядомы па сваіх публікацыях у газете "Наша ніва" Эдзюк Будзька змясціў ва ўсіх сямі нумарах "Дзянніцы" пад псеўданімамі Акцуб, А.Б. артыкул "Думкі да граматыкі", у якім "разгледжаны асаблівасці беларускай народнай мовы і паказана неўнармаванасць беларускага правапісу"². Дзякуючы гэтай газете чыгач пазнаёміўся з шэрагам твораў Максіма Багдановіча, Канстанцыі Буйло, Альберта Паўловіча, Хведара Чарнышэвіча, Фабіяна Шаньгера і іншых, хто прыйшоў у беларускую літаратуру ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. Выданне газеты давялося спыніць не толькі з-за сур'ёзных фінансавых цяжкасцяў, але і жорсткіх цензурных патрабаванняў. Выразная беларуская накіраванасць "Дзянніцы" не адпавядала афіцыйным поглядам на беларускі народ, яго культуру і мову.

У адзін час з "Дзянніцай" у Петраградзе на беларускай мове лацінкай выходзіла газета "Светач" (рэдактар-выдавец Э. Будзька). Усяго пабачыла свет сем нумароў газеты. Шмат увагі надавала нацыянальна-адраджэнскай ідэі, выступала за стварэнне культурна-асветных гурткоў, школ на беларускай мове. І ў гэтым перыядычным органе Э. Будзька змясціў свой артыкул "Думкі да граматыкі", што можа тлумачыць выдатным разуменнем ім незаменай ролі беларускай мовы ў нацыянальна-культурным адраджэнні Бацькаўшчыны. Яе далейшым духоўным прагрэсе. Аўтар артыкула стараўся фармаваць такое разуменне на беларускую мову ў як мага большай колькасці людзей. Не па віне ж беларусаў здарылася так, што гэты найкаштоўнейшы набытак шматлікіх пакаленняў заставаўся па-за грамадскім жыццём, ішоў у выніку мэтанакіраванай дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі да немінучага заняпаду. З гэтым ніяк не маглі змірыцца прагрэсіўныя колы беларускага грамадства, якія хацелі, каб іх народ жыў сваёй культурай і мовай, але не чужымі, навязанымі звонку духоўнымі набыткамі. Успешна, што людзей з такімі разумнымі

¹ ЭГБ Т. 3. Мн., 1996. С. 183.

² Тамсама. С. 236, 237.

поглядамі на ролю беларускіх культурна-моўных традыцый з году ў год павялічвалася. Спрэс асабліва ўвага звярталася на тое, каб усе, хто далучыўся ці яшчэ толькі ўступіў у шэрагі змагароў за нацыянальнае адраджэнне, належным чынам валодалі і карысталіся беларускай мовай. Па стаўленні да яе вызначалася адданасць той ці іншай асобы беларускай справе. І звычайна, хто па-сапраўднаму жыў яе інтарэсамі, пры ўсіх нагодах не цураўся роднай мовы. Але здаралася такое, што на хвалі беларускага вызваленчага руху да яго далучаліся дзеячы, якія ў моц розных прычын прытрымліваліся зусім іншых пазіцый да беларускай мовы, за што яны рэзка крытыкаваліся ў прагрэсіўным нацыянальным друку. Вось як пра такіх людзей з Выканаўчага Камітэта Вялікай Беларускай Рады (ВБР), утворанага ў Менску за дзень да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917г., пісалася ў газете "Вольная Беларусь" (1917, 8 лістапада): "На пасяджэнні (названага Камітэта. - Л.Л.) 31 кастрычніка ўсе даклады, якія чыталіся, і ўсе прамовы, якія гаварыліся, у большасці вяліся на расійскай мове. За вылучэннем 3-4 сяброў камітэту ніхто па-беларуску гаварыць ня ўмее. Трэба думаць, што гэта зьявішча выпадковае і з часам беларуская мова запануе там, дзе яна павінна горда згучэць і красавацца. Людзі, стаўшыя на чале беларускага руху, павінны навучыцца чытаць, пісаць і гаварыць па-беларуску".

Прыведзеная вышэй цытата, як вынікае, датычыла зусім не шараговых у нацыянальным адраджэнні асобаў, а саміх сяброў Выканаўчага Камітэта ВБР. У Камітэт, які з'яўляўся каардынацыйным цэнтрам беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, вызначаўся прагрэсіўнымі поглядамі на беларускую культуру і мову, уваходзіла 24 чалавекі. Яны мелі вялікія заслугі перад беларускім нацыянальна-вызваленчым рухам, а васьмь роднай мовай валодалі далёка не ўсе, бо ў свой час даводзілася закончыць руска- ці польскамоўныя навучальныя ўстановы. Каб хутчэй пераадолець гэты сур'ёзны для ўсялякага дзяржаўнага дзеяча недахоп, многія сябры Камітэта імкнуліся ўжо ў самы кароткі тэрмін авалодаць беларускай мовай і будаваць на ёй сваю працу. Затое такога не назіралася сярод кіраўнікоў бальшавіцкіх арганізацый, бо для іх галоўным з'яўлялася звяржэнне царызму, што, меркавалася, аблегчыць пераход да сусветнай пралетарскай рэвалюцыі. А васьмь прадстаўнікі розных беларускіх арганізацый на сваім з'ездзе ў сакавіку 1917 г. у Менску прызналі першачарговай справай стварэнне ў Беларусі нацыянальнай сістэмы адукацыі, у т. л. і адкрыццё ў адным з гарадоў вышэйшай навучальнай установы. За яе заснаванне выказалася таксама вышэйзгаданая Вялікая Беларускай Рада. У яе адозве да народа гаварылася пра неабходнасць увядзення ў праграмы педагагічных устаноў па падрыхтоўцы настаўніцкіх кадраў курсаў беларускай літаратуры і мовы, нацыянальнага фальклору, гісторыі і геаграфіі роднага краю.¹

Самую ж прагрэсіўную на той час палітыку ў нацыяналь-культурным Адраджэнні займала Беларускае сацыялістычнае грамада. У прынятай у кастрычніку 1917 г. у Менску праграме былі такія патрабаванні:

¹ ЭГБ. Т. 2. Мн., 1994. С. 435.

"32. Широкае развіццё Беларускай нацыянальнай культуры, як адзіны шлях да развіцця грамадскасці і агульнага павышэння культуры мас на Беларусі.

33. Заканадаўчае прызнанне права беларускай мовы на развіццё і ўжыванне ў школе, судзе, адміністрацыйных і грамадскіх установах".¹

Такім неспакойным, але, несумненна, перспектыўным заспела Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917г. у Расіі нацыянальна-культурны рух на Беларусі. Ён меў даволі шырокую падтрымку ў народзе. На вялікае шчасце ўсяго цывілізаванага свету, русіфікатарская палітыка да канца не паралізавала волю, жаданне беларусаў да самабытнага этнакультурнага жыцця. Пры спрыяльных палітычных умовах, галоўным чынам стварыўшы сапраўдную незалежную дзяржаву, яны маглі б даволі хутка вызваліць сваю культуру ад шкодных чужых напластаванняў і надаць ёй беларускае нацыянальнае аблічча.

¹ Палітычныя партыі Беларусі: Дапаможнік для вывучаючых гісторыю Беларусі. Мн., 1994. С 77.

Раздел II. Культура Беларусі ў першыя гады пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі (лістапад 1917-ліпень 1920 г.)

2.1. Культурнае становішча ў савецкай Беларусі і на занятай нямецкімі інтэрвентамі тэрыторыі

Кастрычніцкая рэвалюцыя істотным чынам паўплывала на культурнае развіццё ўсіх нярускіх народаў, дзякуючы вызваленню іх з-пад жорсткага нацыянальнага прыгнёту царскага самаўладзя. Вялікія надзеі ўскладвалі на яе і прагрэсіўныя, цвёрдай нацыянальнай арыентацыі колы беларускага грамадства. Аднак, пэўны час практычна аніякіх станоўчых зрухаў у яго культурным жыцці не назіралася. Прычын гэтаму шмат, але галоўная - адсутнасць уласнай дзяржавы (і савецкая ўлада не лічыла беларусаў за самабытны народ)¹, якой толькі і падуладна было б вырашэнне такой архіскладанай для нашага краю праблемы, як нацыянальна-культурнае адраджэнне яго карэннага насельніцтва. Паколькі Беларусь пасля кастрычніка 1917 г. не стала незалежнай, суверэннай дзяржавай, а знаходзілася ў складзе Расійскай Федэрацыі, ваенна-адміністрацыйнай зоне кайзераўскіх войск, за нацыянальна-культурнае адраджэнне даводзілася брацца пераважна ініцыятыўным чынам, самапасам, без усялякага ўдзелу ўладных структур. Пахвальна, што ў асяроддзі беларусаў знайшлося тады нямала моцна апантаных нацыянальнай ідэяй людзей. Мэтанакіравана, актыўна і напорыста дзейнічалі яны як на тэрыторыі савецкай Беларусі, так і на занятай войскамі кайзераўскай Германіі з той толькі розніцай, што ў першым выпадку прагрэсіўным колам грамадства даводзілася адраджаць, развіваць беларускую культуру не толькі пры поўнай адсутнасці ўласнай дзяржавы, але і пры ўсебаковай залежнасці ад палітыкі Расійскай Федэрацыі і абавязкова на сацыялістычным грунце, а ў другім - у значнай ступені будучы самастойнымі ў пытаннях нацыянальна-культурнага развіцця.

Дасягненне жаданага поспеху ў нацыянальна-культурным адраджэнні таго ці іншага народа магчыма толькі тады, калі на чале гэтага святаго руху стаяць асобы, якія добра разумеюць ролю нацыянальнай культуры, мовы, з'яўляюцца актыўнымі носьбітамі гэтых найдаражэйшых духоўных каштоўнасцяў. Усялякія спробы развязаць адраджэнскую праблему праз выкарыстанне чужой культуры і мовы вядуць толькі да далейшага разбурэння духоўнага нацыянальнага патэнцыялу народа. Усё гэта не з'яўлялася сакрэтам для ідэолагаў, арганізатараў беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння, якім даводзілася працаваць на захад і ўсход ад лініі нямецка-рускага фронту. Больш чым двухсотгадовае выключэнне беларускай мовы з грамадскага жыцця звяло да мінімуму колькасць яе носьбітаў сярод грамадска-палітычных і культурных дзеячаў. Складанасць

¹ Мінская, Віленская і Магілёўская губерні яшчэ з мая 1917 і, а пасля кастрычніка таго ж года і Віцебская губерня атрымалі агульную назву Заходняя вобласць Расіі. У красавіку 1918 г. і Смаленскую губерню далучылі да гэтай вобласці, якая ў верасні таго ж года была перайменавана ў Заходнюю камуну і праіснавала да часу абвяшчэння 1 студзеня 1919 г. БССР.

паслярэвалюцыйнай абстаноўкі ў савецкай Беларусі і жыцця на падуладнай кайзераўскай Германіі тэрыторыі не дазвалялі забяспечыць належнае месца нацыянальнаму фактару на культурнай ніве, як след распачаць працу па вывучэнні беларускай мовы асобамі, надзеленымі высокімі службовымі паўнамоцтвамі з мэтай паступовага ўкаранення яе ва ўсе сферы грамадскай дзейнасці чалавека як найважнейшай перадумовы сапраўднага нацыянальна-культурнага Адраджэння.

Апроч бедных ведаў па гісторыі роднай краіны, слабага валодання беларускай мовай разгарнуць у патрэбных маштабах нацыянальна-адраджэнскі рух перашкаджала моцнае засілле ў розных органах мясцовай улады і кіравання, усялякага роду ўстаноў і арганізацый асобаў некараэннага насельніцтва, выхаваных у духу вялікарускага дзяржаўнага шавінізму ці польскага ваяўнічага, рэакцыйнага нацыяналізму, якія адмоўным чынам ставіліся да беларускай справы. Таму і ў паслярэвалюцыйнай савецкай Беларусі з усёй справядлівасцю гучалі наступныя вершаваныя радкі Янкі Купалы:

*У беларускім вольным краі,
З ярэмнай збр’юішы стараны,
Царыць чужынец, а ў паслугах
Хто?
- Беларускія сыны!*

Але такое становішча не заставалася бязменным. Час уладарна ўносіў у яго карэктывы ў бок умацнення здаровых беларускіх пачаткаў. Адукаваныя, інтэлігентныя, са здаровай этнічнай самасвядомасцю пласты грамадства, якія паставілі сваёй мэтай вывесці беларускі народ на шырокі шлях нацыянальнага адраджэння, зусім справядліва першачарговую ўвагу надавалі культурна-асветніцкай працы ў масах, бо толькі такім чынам можна было вярнуць людзям гістарычную памяць, далучыць да багатай і адметнай духоўнай спадчыны. Добра разумелі гэта і дзяржаўныя дзеячы абвешчанай у сакавіку 1918 г. ва ўмовах нямецкай акупацыі незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). Беларусь яшчэ не ведала такога велізарнага патоку змястоўнага, аб’ектўнага інфармацыйнага матэрыялу па нацыянальнай праблеме, розных аспектах культуры, народнай адукацыі, які атрымліваў чыгач на старонках перыядычнага друку напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі і ў першыя гады пасля яе. Найчасцей такі матэрыял змяшчалі газеты "Вольная Беларусь" (Менск, май 1917 - лістапад 1918 г.; выдавец Беларускі Нацыянальны Камітэт, рэдактар Язэп Лёсік), "Беларускі шлях" (Менск, сакавік - жнівень 1918 г.; выдавец таварыства "Заранка", рэдактары Павел Аляксук, Алякс Прушынскі). Азіямленне са змешчанымі на іх старонках матэрыяламі дапамагла многім заняць актыўную нацыянальную пазіцыю, зразумець значэнне адраджэнскага руху для лёсу ўсяго народа.

Паварот людзей тварам да нацыянальнай ідэі істотна дапамог Ураду Беларускай Народнай Рэспублікі дасягнуць немалаго поспеху ў самых розных сферах духоўнай культуры. У значнай ступені гэта стала магчыма і дзякуючы таму, што ўжо раней былі зроблены першыя крокі па нацыянальна-

культурным адраджэнні і што апошняму не перашкаджалі кайзераўскія акупацыйныя ўлады. Яшчэ ў студзені 1916 г. камандуючы войскамі Усходняга фронту генерал-фельдмаршал Паўль фон Гіндэнбург прызнаў на захопленай тэрыторыі Беларусі і яе карэннае насельніцтва, і яго мову раўнапраўнымі з усімі тымі, хто тут пражываў і не меў ніякіх абмежаванняў у карыстанні родным словам. У красавіку 1918 г. Народны Сакратарыят БНР прыняў пастанову гістарычнай важнасці аб абвясчэнні беларускай мовы дзяржаўнай і абавязковай для афіцыйнага ўжывання на ўсёй тэрыторыі рэспублікі. Скрозь і паўсюдна ўладныя структуры пры шырокім удзеле народных масаў распачалі работу па стварэнні беларускіх школ, розных нацыянальных культурна-асветніцкіх устаноў, заснаванні ў Менску Беларускага універсітэта. Не лішнім будзе заўважыць, што за развіцццём гэтай лёсавызначальнай для беларусаў праблемы браўся пад час, калі ўжо некалькі месяцаў у Менску гаспадарылі нямецкія інтэрвенты. Прыхільнае стаўленне заваёўнікаў да ідэі беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння не магло не выкарыстаць кіраўніцтва эвакуаванага ў Яраслаўль Менскага настаўніцкага інстытута, чаму, аднак, усяляк перашкаджалі ўлады гэтага горада і народны камісарыят асветы Расійскай Федэрацыі. Таму вярнуцца ў Менск удалося толькі ў пачатку трэцяй дэкады верасня 1918 г. Пэўную суму грошаў на ўтрыманне інстытута, яго доследнай школы і на стыпендыі студэнтам выдала акупацыйная нямецкая ўлада. Асноўныя ж выдаткі на гэтыя мэты - дый-то далёкія ад рэальных патрэбаў - пакрываліся за кошт гарадскога бюджэту. Па прыбыцці на радзіму ў першым жа навучальным годзе кіраўніцтва інстытута ўвяло новыя прадметы: беларускую мову і літаратуру, гісторыю беларускай мовы і літаратуры, геаграфію Беларусі. Акрамя гісторыі Беларусі, на беларускай мове выкладалі хімію, праводзілі практыкум па фізіцы.¹ У гэтым можна бачыць мэтанакіраванае наданне Менскаму настаўніцкаму інстытуту характару сапраўднай нацыянальнай навучальнай установы. Давяршыць гэтую важную справу сталася зусім не лёгкай задачай, бо пасля выгнання з Менску нямецкіх войскаў і ўсталявання тут 10 снежня 1918 г. савецкай улады апошняя, яшчэ не прызнаючы беларусаў за самабытны народ, мела на мэце развіццё ў гэтым горадзе не беларускай, а аднаўленне рускай сістэмы народнай адукацыі, такой, якая функцыянавала ў РСФСР.

2.2. Культурнае жыццё беларусаў па-за межамі сваёй гістарычнай радзімы

У час суровых выпрабаванняў не забываліся на свае нацыянальныя інтарэсы беларусы, эвакуаваныя ў бяспечныя месцы, часта нават на даволі значную адлегласць ад Бацькаўшчыны. Вядомыя выпадкі, калі на чужыне яны выступалі за стварэнне для сваіх дзяцей беларускамоўных школ, бо не жадалі, каб маладыя пакаленні раслі бязроднымі Іванамі. Вялікія клопаты пра ўсёкажэ

¹ Ляхоўскі У. В. Прадвеснік Адраджэння // Адукацыя і выхаванне. 1994. № 11. С. 111.

праяўляў створаны ў лютым 1918 г. ў Петраградзе Беларускай нацыянальны камітэт (Белнацкам; з'яўляўся аддзелам народнага камісарыята нацыянальнасцяў РСФСР), які ў наступным месяцы перабраўся ў Маскву. Вельмі важна, што ў ліку аддзелаў камітэта былі, акрамя бежанскага, культурна-асветны і выдавецкі. Белнацкам меў свае аддзяленні ў Петраградзе, Віцебску, Смаленску і Саратаве. Узначальваў яго ўжо добра вядомы на той час, нягледзячы на сваю маладосць, палітычны дзеяч Аляксандр Чарвякоў (1892-1937). Белнацкам "браў на ўлік беларускія арганізацыі і ўстановы, эвакуаваныя ў час Першай сусветнай вайны, адкрываў беларускія школы, клубы (у т.л. "Беларускую хатку" ў Петраградзе і "Беларус" у Маскве). Заснаваў у Маскве Беларускае народнае ўніверсітэт, удзельнічаў у стварэнні Беларускага навукова-культурнага таварыства ў Маскве, Беларускага вольна-эканамічнага таварыства і Таварыства ахвотнікаў беларускага народнага штукарства ў Петраградзе.. Выдаваў літаратуру на беларускай і рускай мовах",¹ наладзіў з 1 сакавіка 1918 г. у Петраградзе выданне першай савецкай газеты на беларускай мове "Дзянніца" (з 6 красавіка таго ж года выходзіла ў Маскве). Адначасова з матэрыяламі афіцыйнага характару яна змяшчала на сваіх старонках і беларускія мастацкія творы. Аўтарам некаторых з іх з'яўляўся сам яе рэдактар і выдавец Зміцер Жылуновіч. Газета заўжды адгукалася на важнейшыя падзеі з нацыянальна-культурнага жыцця беларусаў, прычым не толькі на іх этнічнай тэрыторыі, але і за яе межамі.

У значнай ступені адпавядала нацыянальнаму інтарэсу Бацькаўшчыны дзейнасць беларускіх секцый РКП (б), якія працавалі ў цеснай садружнасці з Белнацкамам. Секцыі ўваходзілі ў склад мясцовых партыйных арганізацый гарадоў, на тэрыторыі якіх яны знаходзіліся. Пачатак утварэнню секцый быў пакладзены ў Петраградзе і Маскве (адпаведна красавік і май 1918 г.). Пазней яны ўзніклі ў Варонежы, Казані, Невелі, Саратаве, Тамбове і іншых гарадах. З архіўных крыніц вядома, што гэтыя секцыі выпрацавалі "канкрэтныя планы развіцця беларускай культуры, мовы, падрыхтоўкі кадраў і збірання нацыянальных культурных сіл. Лічылі магчымым далучыць да гэтага працэсу асноўную частку інтэлігенцыі, у т.л. дзеячоў беларускага адраджэння, якіх раскідалі вайна і рэвалюцыя." Прапаноўвалі "шырока скарыстаць творчыя сілы беларускай вёскі як хавальніцы нацыянальнай самабытнасці, звычай і традыцый народнай мовы."² Правадзенню ў жыццё гэтых прагрэсіўных планаў перашкаджала дзейнасць Паўночна-Заходняга абкама РКП (б) і Абласнога выканаўчага камітэта Савета рабочых, салдацкіх сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронта, улада якіх распаўсюджвалася на тэрыторыю савецкай Беларусі. Яны не прызнавалі беларусаў за самабытны народ і таму не жадалі даць ім права на стварэнне ўласнай дзяржавы. Такая пазіцыя названых партыйных і савецкіх органаў тлумачыць, чаму на неакупаванай кайзераўскімі войскамі частцы тэрыторыі Беларусі з такой цяжкасцю, так марудна ўкараняліся ў культурнае жыццё нацыянальныя стандарты. У гэтым беларусы ўступалі практычна ўсім

¹ ЭГБ. Т. I. Мн., 1993. С. 448.

² Тамсама. С. 463.

нярускім народам. Як і да Кастрычніцкай рэвалюцыі, прыклад павагі да нацыянальных асноў у развіцці культуры паказвалі беларускія землі на захад ад лініі руска-нямецкага фронту. У інтэрвентаў па-ранейшаму не мелася аніякага намеру шкодзіць беларускаму нацыянальна-культурнаму Адраджэнню.

2.3. Стаўленне да культуры ўрадаў Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі і Літоўска-Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі (ЛітБел)

Спрыяльныя ўмовы для арганізацыі культурнага жыцця нашага краю паводле яго гістарычных традыцый і спецыфікі ўласнай духоўнай спадчыны юрыдычна ўзніклі дзякуючы заснаванню 1 студзеня 1919 г. Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі. Пасля стагоддзяў жорсткага, няспыннага нацыянальнага ўціску беларускі народ, дамогшыся стварэння сваёй уласнай дзяржаўнасці, не думаў камусьці помсціць за свае спрадвечныя пакуты. У маніфесте Часовага Рабоча-сялянскага Савецкага Урада Беларусі, абвешчаным 1 студзеня 1919 г., было запісана: "Рабочыя, сяляне і ўвогуле працоўныя ўсіх нацыянальнасцей (падкрэслена мною. - Л.Л.), якія жывуць на Беларусі, карыстаюцца роўнымі правамі і знаходзяцца пад абаронай рэвалюцыйных законаў". Толькі шкада, што неўзабаве значную частку яе тэрыторыі без важкіх падстаў далучылі да Расійскай Федэрацыі, а астатнюю імкнуліся захапіць польскія легіянеры. Інтэрвенцыянісцкія планы апошніх не ўдалося сарваць аб'яднанымі сіламі створанай у лютым 1919 г. Літоўска-Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі. 25 жніўня 1919 г. пад ударамі налякаў паў яе апошні павятовы горад Зарасай. За гэты час новая дзяржава на Беларусі змагла толькі галоўным чынам прыняць, а не ажыццявіць шэраг першачарговых захадаў у сферы культурнай палітыкі. Былі выдадзены дэкрэты: аб абавязковым бясплатным навучанні дзяцей і моладзі ва ўзросце 7-18 гадоў, адкрыцці ў Вільні народнага ўніверсітэта, стварэнні гісторыка-этнаграфічнага музея і музея прыкладнага мастацтва. "Пры Наркамаце асветы была заснавана археалагічная камісія, якая кіравала цэнтральным кнігасховішчам, бібліятэкай, цэнтральным архівам і гісторыка-этнаграфічным музеем. Выдавалася 6 газет (дзве на рускай, па адной на беларускай, літоўскай, польскай і яўрэйскай мовах).¹ Пасля захопу польскімі войскамі ўсёй тэрыторыі ЛітБела яе ўрад і кампартыя пераехалі ў Смаленск, які знаходзіўся ў складзе Расійскай Федэрацыі. Таму гаварыць пра штосьці станоўчае ў працы ўладаў БССР і ЛітБела для беларускай нацыянальнай культуры ў 1919 г. ніяк не вылае. Яны больш думалі пра сваё выжыванне ў проігрышным змаганні з палякамі, чым пра забеспячэнне беларускаму народу нармальных умоў для плённай нацыянальна-культурнай дзейнасці. Заўважу, што пад той час у шэрагу іншых нацыянальных рэгіёнаў колішняй царскай Расіі ўжо паспелі добра выявіцца пазітыўныя зрухі ў пераадоленні цяжкіх

¹ ЭГБ. Т. 4. Мн., 1997. С. 383

вынікаў русіфікацыі, арганізацыі культурнай творчасці народаў у адпаведнасці з іх уласнымі традыцыямі.

2.4. Палітыка Беларускай Народнай Рэспублікі ў сферы культуры ва ўмовах польскай інтэрвенцыі

Так хутка страціўшы архінеабходную, надзвычай жаданую многімі дзяржаўную незалежнасць у форме БССР, беларускі народ і ў тых экстрэмальных умовах не бяздзейнічаў, а настойліва шукаў шляхі да арганізацыі, умацавання сваёй дзяржаўнасці - галоўнага фактару пабудовы, гаранта самабытнага культурнага жыцця. На захопленай палякамі тэрыторыі яшчэ больш шырокія прасцягі набыў нацыянальна-вызваленчы рух, які ў многіх месцах узначалілі, накіравалі ў правільнае рэчышча і спрактыкаваныя ў рэвалюцыйнай барацьбе бальшавікі, што паходзілі з карэннага насельніцтва. Як неўзабаве высветліцца, замена нямецкай інтэрвенцыі польскай, правадніком якой з'яўляўся ўрад славянскага народа, не прынесла з сабой аніякай палёгкай беларусам. Нібы згадаўшы далёкія часы Рэчы Паспалітай, ваража настроення да беларусаў, крайне нацыяналістычныя польскія сілы пачалі ўводзіць на чужой для іх этнічнай зямлі свае парадкі. У паасобных выпадках на ёй ад палякаў нёс меншыя страты рускі элемент, чым беларускі. Цяпер ураду Беларускай Народнай Рэспублікі з большай цяжкасцю даводзілася развязаць самыя лёсавызначальныя пытанні ў сферы культуры і адукацыі, чым у гады нямецкай акупацыі. І калі яны усё ж развязваліся, дык толькі праз вялікае намаганне ўладных структур БНР, у выніку ўсебаковай падтрымкі іх прагрэсіўнымі пластамі беларускага грамадства.

Цяпер у маладой беларускай дзяржавы з'явілася магчымасць ажыццяўляць сваю стваральную нацыянальную дзейнасць, у т. л. і ў сферы культуры, на значна большай тэрыторыі, на якую ў той жа час прэтэндавалі і непараўнальна мацнейшыя польскія ўлады. Пагроза для беларускага народа з аб'екта нядаўняй русіфікацыі пераўтварыцца ў аб'ект паланізацыі становілася зусім рэальнай, з чым не мог не лічыцца ўрад БНР. Каб у патрэбным напрамку ўплываць на масы, ён праявіў найперш належны клопат пра выданне беларускамоўных газет і часопісаў. Выходзілі яны пры неверагодна цяжкіх умовах. Датычыла гэта і штодзённых палітычна-эканамічных і літаратурных газет нацыянальна-дэмакратычнага кірунку "Звон" (Менск, 25 жніўня — 19 кастрычніка 1919 г.; рэдактар Ядвіга Луцэвіч), "Беларусь" (Менск, 21 кастрычніка 1919 - 9 кастрычніка 1920 г.; выдаўцы Ядвіга Луцэвіч, Часовы Беларускі Нацыянальны Камітэт, Кузьма Цярэшчанка¹; рэдактары Ядвіга Луцэвіч, Язэп Лёсік), часопіса "Беларускае жыццё" (Вільня-Менск, жнівень 1919 - ліпень 1920 г.; рэдактар-выдавец Францішак Аляхновіч). У Гародні ў розныя часы выдавалі газеты "Бацькаўшчына", "Беларусь", "Беларускі народ" і "Часопіс Міністэрства Беларускіх Спраў". З названых перыядычных выданняў найбольш глыбока, грунтоўна пытанні нацыянальна-адражэнскага характару асвятляліся на старонках менскай газеты "Беларусь". У ёй шмат месца "адводзілася

¹ Урадзец Рослаўскага павета Смаленскай губерні. На той час з'яўляўся сябрам Віленскай Беларускай Рады

барацьбе за стварэнне беларускіх школ, выкрыццю русіфікатарскай і паланізатарскай палітыкі ў галіне народнай асветы. Друкаваліся заявы цэнтральных і павятовых беларускіх школьных рад, справаздачы ўпаўнаважаных БНР, якія пасылаліся на месцы для арганізацыі асветы на роднай мове... Гістарычная роля Беларусі бачылася ў сінтэзе лепшых бакоў "усходняга" і "заходняга" тыпаў культуры..."¹

Усяго за час існавання БНР на падуладнай ёй тэрыторыі выходзіла 9 беларускіх газет і часопісаў, функцыянала 10 беларускіх выдавецтваў, дзе быў арганізаваны масавы выпуск падручнікаў і твораў мастацкай літаратуры на нацыянальнай мове. Як бачым, інфармацыйнае поле ў БНР, з улікам усіх складанасцяў тагачаснага становішча, ніяк нельга назваць бедным, хаця яго і не параўнаеш з польскім газетна-часопісным патокам на Беларусь. Улічваючы сур'ёзную дэфармацыю нацыянальнай самасвядомасці яе тытульнага насельніцтва, прычыны чаму трэба тлумачыць палітыкай русіфікацыі, польскія ідэолагі выношвалі вялікую надзею на паспяховае ўкараненне ў ім сваіх культурна-моўных стандартаў. З гэтай мэтай чыніліся вялікія перашкоды для нармальнай дзейнасці ўрада БНР, які нязменна праводзіў у жыццё палкам адпаведную беларускаму нацыянальнаму інтарэсу палітыку. Асабліва ўзважанай такая палітыка была ў сферы народнай адукацыі. З дзяржаўных дзеячоў БНР ніхто і ў думках не дапускаў яе стварэння і развіцця на польскіх ці рускіх педагагічных, нацыянальна-культурных, моўных асновах. У вахаванні і навучанні прырытэт надаваўся беларускаму нацыянальнаму фактару. Дамінаваў ён і ў дзейнасці Менскага настаўніцкага інстытута. Пасля таго, як яго педагагічная рада 10 верасня 1919 г. прызнала беларускую мову асноўнаю моваю выкладання, ён стаў афіцыйна называцца Менскім беларускім педагагічным інстытутам (МБПІ).

Пры такой паслядоўнай, з усіх пунктаў гледжання добра ўзважанай палітыцы ўрада у галіне нацыянальнай культуры, тут удавалася нямаля чаго карыснага рабіць нягледзячы на вялікую варожасць польскіх інтэрвентаў да ўсяго беларускага. На трывалым нацыянальным падмурку, да прыкладу, ладзіў сваё культурнае жыццё старажытны беларускі горад Слуцк. Тут пры культурна-асветніцкай гімназіі дзейнічала вельмі папулярная ў слухачоў арганізацыя "Папараць-кветка", пры якой меліся літаратурная, краязнаўчая і драматычна-харавая секцыі, у якіх налічвалася звыш 200 удзельнікаў. Калі з лета 1920 г. драматычныя калектывы гэтай арганізацыі ўзначаліў вопытны педагог і рэжысёр Уладзіслаў Галубок, з'явілася магчымасць прыступіць да прафесійнага паказу і сур'ёзных беларускіх драматычных твораў. У ліку першых былі пастаўлены "Паўлінка" Я.Купалы, "Суд", "Госць з катаргі", "Бязвінная кроў", "Душагубы", "Апошнія спатканне" самога У.Галубка, "Модны шляхцюк" К.Каганца.

Вялікая заслуга ўрада БНР і ў тым, што беларускае нацыянальнае жыццё не замірала ў Вільні, хаця спачатку яна з'яўлялася сталіцаю абвешчанай 16 лютага 1918 г. Літоўскаю Тарыбаю Літоўскай дзяржавы, 15

¹ ЭГБ. Т. I. С. 485.

снежня таго ж года — Савецкай Літвы, з 27 лютага 1919 г. - адміністрацыйным цэнтрам Літоўска-Беларускай ССР, а прыкладна праз два месяцы апынулася пад польскай акупацыяй. У той зусім не спрыяльны час з 1 студзеня 1919 г. засноўваецца Віленская беларуская гімназія, з гэтага ж года аднавіла працу Беларускае выдавецкае таварыства, працягваў функцыянаваць Беларускі клуб з драматычным гуртком. На падтрыманне беларускасці ў Вільні скіроўвалася і дзейнасць перыядычнага органа Віленскага беларускага нацыянальнага камітэта грамадска-палітычнай і літаратурнай беларускамоўнай газеты "Незалежная Беларусь" (верасень-лістапад 1919 г.). На яе старонках асвятляліся самыя актуальныя пытанні з жыцця заходніх раёнаў Беларусі: закрыццё польскімі ўладамі Будслаўскай беларускай гімназіі, стварэнне беларускага войска, арганізацыя беларускіх школ і г.д. Такая беларуская накіраванасць газеты не падабалася інтэрвентам, таму пасля выдання 14-га нумара польская ваенная цензура наклала забарону на яе. З чэрвеня 1920 г. у гэтым жа горадзе пачала выходзіць блізкая па змесце да папярэдняй штотыднёвая грамадска-палітычная і літаратурная беларускамоўная газета "Незалежная думка". Прычыны яе забароны (11 ліпеня 1920 г.) аналагічныя з тымі, па якіх спынілася выданне газеты "Незалежная Беларусь"¹

2.5. Актывізацыя беларускага нацыянальна-культурнага руху на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі і Украіны

Змену нямецкай інтэрвенцыі польскай балюча перажывалі эвакуаваныя ўглыб Расіі і Украіны беларусы. Абсалютная большасць з іх — гэта жыхары заходніх раёнаў Беларусі. Шкоду польскага ўплыву яны добра адчувалі і за царскімі часамі. Цяпер жа, калі над гэтай беларускай тэрыторыяй ўсталявалася польскае дзяржаўнае панаванне, ён, лічылі, яшчэ больш павялічыцца. Такое цалкам абгрунтаванае прадчуванне абвастрала нацыянальныя пачуцці параскіданых па абсягах Расіі і Украіны беларусаў, што не маглі не выкарыстоўваць у працы сярод іх самыя актыўныя грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы Бацькаўшчыны, якіх тады апынулася нямала па-за яе межамі. Дзякуючы свайму багатаму вопыту працы з людзьмі, набытаму ў змаганні за нацыянальна-культурнае адраджэнне, гэтым дзеячам удалася ў здаровым стваральным духу ўплываць на настрой тых беларусаў, якія пакутавалі на чужыне. Сярод іх было багата шчырых патрыётаў, што пад уздзеяннем рэвалюцыйных падзей мелі вялікае жаданне і ўсяляк імкнуліся вывесці свой народ на шлях незалежнага нацыянальна-дзяржаўнага развіцця, на які, як яны паспелі добра пабачыць на ўласныя вочы падчас знаходжання ў эвакуацыі, ужо сталі многія нацыі, народнасці былой Расійскай імперыі. Таму не трэба асабліва здзіўляцца, што менавіта ў эвакуаваных на ўсход беларусаў і сярод створаных тут імі розных грамадска-палітычных структур існавала вельмі вялікая павага да духоўнай спадчыны

¹ ЭГБ. Т.5. Мн., 1999. С. 318; Т.6. Кн. 2. Мн., 2003. С. 157

роднага краю, шмат гаварылася пра неабходнасць выкарыстання беларускай мовы ў афіцыйным жыцці, у т.л. і ў сферы адукацыі, што можа разглядацца як сведчанне карэнных пазітыўных зрухаў у нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. І вельмі важна, што беларуская мова ўпэўнена прабівала сабе шлях у заснавання там школы, афіцыйныя перыядычныя выданні, адкуль ёй ужо не так цяжка было трапіць і ў службовае справаводства, г. зн. зрабіць сур'ёзны крок да набывання статусу афіцыйнай. На стане нацыянальна-культурнай актыўнасці адарваных ад роднай зямлі людзей асабліва не адбілася спыненне ў сакавіку 1919 г. дзейнасці Беларускага нацыянальнага камісарыята, а крыху пазней — і беларускіх секцый РКП(б). 24 лютага 1919 г. закончылася выданне ў Маскве так неабходнай, любімай нашымі ўцекачамі беларускамоўнай газеты "Дзясніца". Ад гэтага часу беларускія палітычныя колы, грамадска-культурныя дзеячы ў Расіі засталіся без свайго нацыянальнага перыядычнага органа, што, зразумела, некалькі аслабіла моц іх уплыву на масы. На вялікае шчасце, гэта цягнулася не дужа доўга. У нялёгка для нашага народа час, калі рэшткі ўрадавых органаў былой Літоўска-Беларускай Сацыялістычнай Савецкай рэспублікі вымушаны былі хоць неак функцыянаваць і ва ўмовах эвакуацыі, у Смаленску прымаецца рашэнне пачаць выдаваць з 1-га лютага 1920 г. на беларускай мове газету "Савецкая Беларусь".¹ У перадавым артыкуле яе першага нумара гаварылася: "Мы, прыступаючы сягоння да працы па выданню нашай газеты, газеты беларускіх сялян і рабочых, апавяшчаем: мы хочам быць, мы будзем вывіцелямі волі беларускага народу, сялян і рабочых". І немалы час газета "Савецкая Беларусь" і сапраўды з'яўлялася нацыянальнай трыбунай, адыгрывала важную ролю ў мабілізацыі беларускага народа на вырашэнне сваіх першачарговых задач, у т.л. і культурна-асветніцкага характару.

За развіццё культурнай працы на беларускай мове і выданне беларускай літаратуры катэгарычна выказаўся шэраг нарад камуністаў-беларусаў, што адбыліся ў Смаленску. Неабходна адзначыць, што абсалютная большасць палітыкаў, інтэлігенцыі беларускай нацыянальнасці, якая ехала на працу ў Менск пасля выгнання адсюль у ліпені 1920 г. польскіх інтэрвентаў, значна вырасла, пасталела ў плане этнічнай самасвядомасці, была натхнёна высакароднай мэтай аддаць усе свае сілы справе нацыянальна-культурнага адраджэння роднай Бацькаўшчыны, асабліва вяртанню на законны пасад яе мовы, якая сотыямі гадоў з'яўлялася падчаркай ва ўласнай хаце. Рабіць гэта намерваліся без усялякага ўшчамлення інтарэсаў тых, хто жыў разам з беларусамі на іх гістарычнай тэрыторыі.

Прыведзеныя вышэй матэрыялы сведчаць, наколькі суровыя выпрабаванні Першай сусветнай вайны, а затым выкліканыя рэвалюцыямі 1917 г. і грамадзянскай вайной, стварэннем БССР падзеі становіцца паўплывалі на рост нацыянальна-дзяржаўнай свядомасці беларускага народа, яго жаданне

¹ З лютага да 10 ліпеня 1920 г. з'яўлялася органам ЦК Кампартыі Літвы і Беларусі, з 15 жніўня да 18 снежня 1920 г. - органам Рэўкома ОСР Беларусі, з 19 снежня таго ж года - органам Цэнтральнага выканаўчага камітэта і Савета народных камісараў БССР

быць палітычна суверэнным, будаваць сваё жыццё паводле ўласных, а не навязаных звонку канонаў. З усім гэтым не маглі не лічыцца і ўлады паўторна абвешчанае 31 ліпеня 1920 г. у Менску пасля выгнання польскіх інтэрвентаў незалежнай Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі.

Раздел III. Культурныя дасягненні ў першыя гады існавання БССР (жнівень 1920 - ліпень 1924 г.)

3.1. Праблема культурнай пераемнасці

Утварэнне БССР не прывяло яе да палітычнай незалежнасці ад РСФСР. З апошняй даводзілася ўзгадняць практычна ўсе найбольш важныя пытанні ўнутранага і знадворнага характару, таму так шмат чаго агульнага было ў эканамічным, сацыяльна-палітычным і культурным жыцці гэтых дзвюх дзяржаў. Што ж датычыць беларускіх этнічных тэрыторый, далучаных у лютым 1919 г. да Расійскай Федэрацыі, тут яе ўлады ажыццяўлялі такую палітыку, як ва ўсіх астатніх губернях.

Нягледзячы на выкліканы Кастрычніцкай рэвалюцыяй 1917 г. карэнны пераварот у лёсе народаў, у іх жыцці захоўвалася без асаблівых змяненняў шмат чаго ад папярэдняй эпохі. Нібы па спадчыне перайшла ад яе ў новы час досыць папулярная пралетарская літаратурна-мастацкая і культурна-асветніцкая арганізацыя пад назваю "Пралеткульт" ("Пралетарская культура"). У яго дзейнасці побач з пазітыўнымі кірункамі былі і негатыўныя, у прыватнасці, адмаўленне ад культурнай спадчыны мінулага, паколькі стваралася яна пераважна непралетарскімі элементамі. Існавала рэальная пагроза, што і на Беларусі могуць знайсціся прыхільнікі самых ярых пралеткультуаўцаў, у т. л. і старшыні аргбіюро "Пралеткультуа" П. Лебедзева-Пальянскага, які пісаў: "Я ведаю, як мы ўсе любім музыку Чайкоўскага, асабліва інтэлігенцыя. Але ці можам мы яе рэкамендаваць пралетарыяту? Ні ў якім выпадку. З нашага пункту гледжання, у ёй вельмі многа чужых нам элементаў"¹, ці паэта В.Кірылава, які ў вершы "Мы" заяўляў: "У імя нашага Заўтра - спалім Рафаэля, разбурым музеі, растопчам мастацтва кветкі"². Было б лішнім падрабязна тлумачыць, якую шкоду такое негатыўнае стаўленне да спадчыны прычыніла б Беларусі, бо на працягу доўгага часу яна не мела належнай магчымасці развіваць нацыянальную культуру, а немала з таго, што ўдалося стварыць, загінула ў полімі Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў ці апынулася ва ўладанні іншых народаў. І тым не менш, у шэрагу месцаў беларускай этнічнай тэрыторыі, дзе ўсталяваліся сацыялістычныя парадкі, такое назіралася як да, так і пасля абвяшчэння БССР. Прынцыпова іншы погляд на культурную спадчыну мела кіраўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі. У адным з нумароў яе друкаванага органа газеты "Звон" (выдавалася ў жніўні - кастрычніку 1919 г. у Менску) так была сфармулявана пазіцыя па дадзеным пытанні: "Мы не бальшавікі і ня думаем, што трэба раскідаць стары свет, а пасля збудаваць на яго мейсцы новы. Мы думаем, што жывучы ў старым доме, трэба будаваць новы Г перайсці ў яго, калі ён будзе гаговы!". Пры такім падыходзе, як бачым, надзейна забяспечвалася захаванне прынцыпу пераемнасці ў культурным развіцці.

¹ О пролетарской культуре. 1920. № 1. С. 26.

² Кириллов. Мы - «Грядущее», 1918. № 2. С. 4.

Неабходна адзначыць, што даволі чоткую ўстаноўку на праблему пераемнасці ў духоўным развіцці савецкіх народаў мела партыя бальшавікоў і яе правадыр Уладзімір Ленін. Звяртаючыся да самых юных будаўнікоў сацыялістычнага грамадства, ён у сваёй прамове на III з'ездзе РКСМ (праходзіў 2-10 кастрычніка 1920 г.) гаварыў: "Без яснага разумення таго, што толькі дакладным веданнем культуры, створанай усім развіццём чалавецтва, толькі перапрацоўкай яе можна будаваць пралетарскую культуру - без такога разумення нам гэтай задачы не вырашыць. Пралетарская культура не з'яўляецца высконутай невядома адкуль, не з'яўляецца выдумкай людзей, якія называюць сябе спецыялістамі па пралетарскай культуры. Гэта ўсё суцэльная лухта. Пралетарская культура павінна з'явіцца заканамерным развіццём тых запасаў ведаў, якія чалавецтва выпрацоўвала пад прыгнётам капіталістычнага грамадства, памешчыцкага грамадства, чыноўніцкага грамадства".¹

Яшчэ да гэтага і пазней пазіцыя бальшавіцкай партыі па праблеме культуры не раз выкладалася У.Леніным і з ёю не магло не лічыцца кіраўніцтва БССР. Не быць аб'явавам да духоўных каштоўнасцяў мінулых пакаленняў вучыла яго і наступнае палажэнне з ленінскай тэарэтычнай спадчыны: "У кожнай нацыянальнай культуры ёсць элементы дэмакратычнай і сацыялістычнай культуры, б ў кожнай нацыі ёсць працоўная і эксплуатаемая маса, умовы жыцця якой непазбежна нараджаюць ідэалогію дэмакратычную і сацыялістычную. Але ў кожнай нацыі ёсць таксама культура буржуазная (а ў большасці яшчэ чарансоценная і клерыкальная) - прычым не ў выглядзе толькі "элементаў", а ў выглядзе пануючай культуры".² Змест гэтай цытаты абавязваў з асаблівай павагай ставіцца да створанай пралетарыятам і сляняствам культуры, якая ва ўмовах да — і паслярэвалюцыйнай Беларусі была пераважна нацыянальнай. Што ж датычыць духоўных каштоўнасцяў, народжаных у прывілеяванай частцы грамадства, яны ў нашым краі належалі галоўным чынам да рускай і польскай культуры.

Неаднаразова выказаныя У.Леніным думкі, што савецкая ўлада "павінна ўзняць ўсю культуру, якую капіталізм пакінуў", зразумела, датычылі ўсёй культуры, а не толькі навукі, мастацтва, ведаў, г.зн. спецыяльна духоўнай культуры. І, вядома, у найбольшай ступені і без усялякага абмежавання прыведзенае выказванне распаўсюджвалася на матэрыяльную культуру, тэхнічныя сродкі і г.д., паколькі яны не носяць класавага характару, чаму тады надавалася першаступеннае значэнне, і таму з пераходам улады ў рукі пралетарыяту павінны прыносіць яму неабходную карысць.

Справядліва надаючы культуры велізарную ролю ў сацыялістычным будаўніцтве, трэба было як след паклапаціцца пра людзей, прафесійным

¹ Ленін В.И. ПСС Т.42. С. 304, 305.

² Ленін В.И. ПСС Т.24. С.120, 121.

заняткам якіх з'яўляецца стварэнне духоўных каштоўнасцяў — інтэлігенцыю. У поўным сэнсе савецкай інтэлігенцыі тады яшчэ не было. Таму і ва ўмовах БССР даводзілася кіравацца ўказаннем У.Леніна, што "нельга выгнаць і знішчыць буржуазную інтэлігенцыю, трэба перамагчы, перарабіць, пераварыць, перавыхаваць яе".¹ І былі часы, што значная частка буржуазнай інтэлігенцыі не зведвала на сабе ганенняў з боку савецкай улады, ад чаго апошняя мела толькі выйгрыш.

Заклікаючы народ беражліва ставіцца да набыткаў духоўнай творчасці мінулых пакаленняў, партыя і ўрад рэспублікі помнілі словы У.Леніна, што "захоўваць спадчыну — зусім не значыць яшчэ абмяжоўвацца спадчынай".² Новае грамадства не магло задавальняцца толькі засваеннем раней створанага, яму патрэбен быў больш высокі якасны ўзровень культуры. Выйсці на яго сталася досыць складанай справай, галоўным чынам з-за русіфікатарскай палітыкі папярэдніх рэжымаў, у выніку якой беларуская мова была выключана, акрамя літаратуры, практычна з усіх культурна-адукацыйных працэсаў прафесійнага характару. Без забеспячэння панавальнай ролі беларускай мове ў такіх працэсах нельга было б ні кроку зрабіць наперад у развіцці нацыянальнай культуры тытульнага народа БССР. І вельмі добра, што гэта разумела яе кіраўніцтва.

3.2. Наданне дзяржавай прыярытэт нацыянальнаму фактару культуры

У прынятай у дзень другога абвяшчэння БССР незалежнай дзяржавай дэкларацыі (31 ліпеня 1920 г.) Беларусь называлася краінай беларускіх, рускіх, польскіх і яўрэйскіх рабочых і сялян. У ёй жа меўся такі пункт: "Устанавіць поўнае раўнапраўе моваў (беларускай, рускай, польскай і яўрэйскай) у зносінах з дзяржаўнымі ўстановамі і ў арганізацыях і ўстановах народнай асветы і сацыялістычнай культуры". Адсутнасць афіцыйнай забароны на выкарыстанне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця нарэшце адкрыла і нашаму народу рэальную магчымасць развіваць на ёй сваю культуру. Шмат часу да гэтага яе прафесійныя пласты развіваліся на польскай і рускай мовах, што не забяспечвала карнізму насельніцтву Беларусі ўмоў для сапраўднага духоўнага прагрэсу, а вяло толькі да культурна-моўнай асіміляцыі. Прынятую маладой беларускай дзяржавай дэкларацыю з вялікай радасцю сустрэлі ў тых колах грамадства, якія ва ўмовах жорсткага антынацыянальнага рэжыму царскага самаўладдзя змагаліся за права развіваць культуру роднай Бацькаўшчыны паводле ўласных, а не навязаных звонку стандартаў. На барацьбу за адраджэнне, развіццё беларускай нацыянальнай культуры натхняла і пазіцыя многіх буйных партыйных і дзяржаўных дзеячоў, якія стаялі ля вытокаў будаўніцтва новага жыцця. Незадоўга да Кастрычніцкай рэвалюцыі вядомы прапагандыст марксізму-ленінізму Анатоль Луначарскі (з кастрычніка 1917 г. народны камісар

¹ Ленін В.І. ПСС Т. 41. С. 101

² Ленін В.І. ПСС. Т. 2. С. 542.

асветы Расійскай Федэрацыі) пісаў: "Чалавецтва ідзе нястрымна па шляху да інтэрнацыяналізацыі культуры. Нацыянальная аснова, зразумела, застанецца на доўга, можа быць, назаўсёды, але ж інтэрнацыяналізм і не мае сваёй перадумовай знішчэння нацыянальных матываў у агульначалавечай сімфоніі, а толькі іх багатую і свабодную гарманізацыю".¹ Акурат з такіх пазіцый і стараліся зыходзіць дзяржаўныя, партыйныя органы Беларусі, паставіўшы перад сабою мэту адкрыць ёй шырокую прастору для развіцця нацыянальнай культуры.

Ва ўсім тым, што датычыла праблемы нацыянальнага адраджэння краю, бальшавікі-беларусы імкнуліся працаваць у поўнай згодзе з дзяржаўнымі органамі, што асабліва выявілася ў час другой сесіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта (ЦВК) Саветаў Беларусі, якая праходзіла ў Менску ў лютым 1921 г. Менавіта па ініцыятыве ЦК КП(б)Б у даклад наркама асветы БССР, які выносіўся на абмеркаванне дэлегатаў сесіі, было спецыяльна ўключана беларускае пытанне. Характэрна, што яно было ўзнята на некалькі дзён раней, чым у Маскве праходзіў X з'езд РКП(б) (сакавік 1921 г.), на якім адбылося грунтоўнае абмеркаванне нацыянальнага пытання, на працяглы перыяд вызначаны шляхі яго развязвання ва ўмовах поліэтнічнай дзяржавы — Расійскай Федэрацыі.

Магчымасць вольнага развіцця нацыянальнай культуры найбольш радавала тых, хто яшчэ да Кастрычніцкай рэвалюцыі рапуча стаў на шлях нацыянальна-культурнага Адраджэння. Вось як некалі сфармуляваў не толькі сваю, але і ўсяго беларускага народа пазіцыю па дадзеным пытанні Янка Купала ў вершы "Годзе!" (упершыню надрукаваны ў 1921 г. як дадатак да кніжкі: М.Арол "Хто вінаваты"):

Годзе заходняй ці ўсходняй культуры!

Для беларуса цана ім адна.

Усе вы, панове, аднолькавай натуры:

З сэрца чужога кроў ссалі б да дна.

Вашу карысць нам і вашы заслугі

Добра ўжо скеміў татаны народ;

Добра вядомы і пугы і пугі

Песціў якімі ваш захад і ўсход.

Даводзіцца толькі шкадаваць, што як у першыя дні пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, так і пазней, калі ўжо значная частка тэрыторыі Беларусі вызвалілася ад польскіх інтэрвентаў, сярод адкамандазаваных сюды цэнтрам дзяржаўных і партыйных дзеячоў знаходзілася ўсё ж нямала асобаў, якія ці не разумелі, ці не хацелі разумець яе карэнных нацыянальных інтарэсаў. Па гэтай прычыне ніяк не ўдавалася адразу ж пасля другога абвяшчэння Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі нацыянальна-культурнаму адраджэнню беларускага народа надаць сапраўдны дзяржаўны характар. Дзейнічаць у гэтым плане даводзілася вельмі асцярожна, з аглядкай не толькі на Цэнтр, але і па баках, улічваючы настрой яго пасланцоў, асабліва бальшавікоў. Пэўныя дасягненні на гэтым шляху былі хутчэй за ўсё вынікам дзейнасці неабдзеленых нацыянальнымі перакананнямі людзей, а не палітыкай саміх дзяржаўных ці партыйных органаў. Таму не дзіўна, што намаганні паасобных наркаматаў і ведамстваў,

¹ Луначарскі А. В. Собр. соч. Т. 7. М., 1967. С. 183.

адміністрацыйных раёнаў і груп насельніцтва ў справе практычнай рэалізацыі прагрэсіўных ідэй рэвалюцыі ў галіне нацыянальнай палітыкі насілі лакальны, ініцыятыўны, а не дзяржаўна-прававы характар, часта прыпыняліся на паўшляху, не зрабіўшы ніякага пазітыўнага уплыву на стан нацыянальнага развіцця беларускага народа.

Невыносна цяжкі груз мінулага сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту адарваў душы многіх беларусаў ад сваіх гістарычных каранёў, культурных традыцый, істотна прыгупіў нацыянальную самасвядомасць. З прычыны шматвяковай паланізацыі і русіфікацыі прэстыжнасць беларускай культуры і мовы ў немалой ступені знізілася нават ва ўяўленнях саміх жа носьбітаў гэтых нацыянальных каштоўнасцяў. У той неверагодна цяжкі час не знайшлося ні ў школах, ні ў цэрквах пачэснага месца для беларускай мовы. І пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі шырока распаўсюджваліся чуткі, што ў беларусаў увогуле не было і няма арыгінальнай, самабытнай мовы, што размаўляюць яны на мясцовых дыялектах рускай альбо польскай моваў. Усё гэта, зразумела, не так проста было пераадолець у псіхалогіі асноўнай масы беларусаў, хаця маладая пралетарская дзяржава зыходзіла зусім з іншых метадалагічных прыпынкаў пры закладцы, збудаванні падмурка міжнацыянальных дачыненняў.

Характар і змест нацыянальнай палітыкі ў паслярэвалюцыйнай Беларусі ў многім прадвызначаліся не толькі яе ўнутранымі патрэбамі, асаблівасцямі, але і тымі карэннымі пераменамі, якія адбываліся на абсягах былой Расійскай імперыі ў гэтай сферы грамадскіх адносін. Стварыўшы ўласную суверэнную дзяржаву, і беларускі народ атрымаў рэальную магчымасць будаваць жыццё на нацыянальным грунце з улікам сваіх эканамічных і духоўных традыцый. І вельмі важна, што прыныцова новая пазіцыя паасобных дзяржаўных і партыйных кіраўнікоў рэспублікі пачала адразу ж фармавацца ў дачыненні да роднай мовы беларускага народа, бо без поўнага раскабалення апошняй нельга было сур'ёзна гаварыць пра яго нацыянальную суверэннасць. Па-іншаму ж да беларускай мовы і нельга было ставіцца. Як-ніяк, а на ёй у той час размаўляла пераважная большасць жыхароў рэспублікі, хаця стагодзямі і доўжыліся іх паланізацыя і русіфікацыя. Таму пры ўсёй важнасці, спрыяльнасці для беларускай справы магутнага нацыянальна-адраджэнскага руху на ўсёй тэрыторыі былой царскай Расіі, у т. л. і ў нашым краі, у яго меліся ў наяўнасці яшчэ і сур'ёзныя ўнутраныя фактары, якія надштурхоўвалі ўрад і партыю большавікоў неадкладна рабіць штосьці канкрэтнае па развязванні нацыянальнага пытання. На пазіцыю дзяржаўных і партыйных органаў асабліва моцны ўплыў рабіла беларускай нацыянальнай скіраванасці інтэлігенцыя, якая не толькі добра разумела ўсе нюансы дадзенай праблемы, але і жадала актыўна ўдзельнічаць ва ўвасабленні яе ў жыццё. Усцешна, што ўсе прагрэсіўныя пачынанні БССР знаходзілі гэтак неабходную для іх падтрымку з боку моладзі, асабліва навучэнскай. І яе лёгка зразумець: мела меншую ступень дэнацыяналізацыі за старэйшыя пакаленні, якім некалі не ўдалося ўхіліцца ад

шкоднага ўздзеяння дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі. Здаровыя, прагрэсіўныя сілы беларускай моладзі працягвалі даражыць ідэяй нацыянальнага Адраджэння нават і тады, калі каго-небудзь з яе асяроджзя лёс заклідаў за межы роднай Бацькаўшчыны. Часта прычынай гэтаму з'яўлялася жаданне атрымаць дзесьці прэстыжную адукацыю, для чаго дома пакуль што не мелася магчымасці. Не адарваўся ад родных каранёў і студэнт Ціміразеўскай сельскагаспадарчай акадэміі ў Маскве, случанін Паўлюк Жук. Да таго, як падацца на вучобу, ён у 1920 г. у Слушку на спецыяльных курсах набыў неблагія веды па беларусазнаўстве, паспеў надрукаваць некалькі сваіх твораў на старонках шэрагу беларускіх газет і часопісаў. Не парываў сувязі з імі, як і стаў вучыцца ў Маскве за агранома, бо меў што сказаць сваім аднагодкам, добра ведаў пра ролю моладзі ў беларускім адраджэнні. Слушныя парады выказаны ім у 1922 г. у газеце "Савецкая Беларусь" у артыкуле "Аб беларускім студэнцтве". Там ён пісаў: "Цяпер наш святы абавязак перад адраджэннем Беларусі і яе прагрэса зрабіць так, каб усе гэтыя жывыя, маладыя, поўныя сілы і энергіі творчыя сілы краю не зыходзілі на бок, не лезлі туды, дзе жывецца весялей і вальготней, чым у "спрадвеку заплаканым краю", а працавалі дома...

Беларусі патрэбны абавязкова сыны свае краіны, узброеныя шырокімі пазнаннямі па ўсіх напрамках, ва ўсіх галінах навукі. Нашым дэвізам павінна быць высунутая жыццём і пацверджаная гісторыяй ісціна: "пазнай самога сябе — пазнай свой край".

Вось толькі шкада, што беларусам не шанцуе, каб такія выдатныя людзі, як Паўлюк Жук, жылі доўга і шчасліва. У снежні 1924 г., у дваццаціпяцігадовым узросце, ён трагічна загінуў, трапіўшы пад колы трамвая.

3.3. Месца беларускай мовы і адукацыі ў нацыянальнай палітыцы

Упершыню з усёй канкрэтнасцю і выразнасцю было заяўлена пра неабходнасць арганізацыі дзяржаўнага і грамадскага жыцця Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі на роднай мове народа, які даў назву самой дзяржаве, у снежні 1920 г. на другім Усебеларускім з'ездзе Саветаў, а затым у лютым 1921 г. на II сесіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта Саветаў Беларусі. Адзін з пунктаў (№ 4) рэзалюцыі з'езда па дакладзе аб народнай асвете меў такую фармулёўку: "Стварэнне сеткі ўстаноў, якія ўсебакова абслугоўваюць культурныя патрэбы масаў на ўсіх мясцовых мовах, падрыхтоўка для іх работнікаў асветы, выданне для іх літаратуры на мясцовых мовах і прыцягненне максімуму камуністычных сіл да гэтай працы".¹ Сведчаннем прынцыпова новага падыходу савецкай улады да моўнай палітыкі ўжо на самым пачатку існавання БССР можа служыць такі факт, што другі Усебеларускі з'езд Саветаў ад Цэнтральнага Бюро Кампартыі

¹ Практическое решение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике. ЦГ Белорусизация. Мн., 1928. С 126, 127.

Беларусі Сцяпан Булат вітаў на беларускай мове, а Барыс Аршанскі (намеснік старшыні выканакама Менскага гарадскога Савета) выкарыстаў у гэтых мэтах яўрэйскую мову. Яна ж прагучала і з вуснаў прадстаўніка ад партыі Бунда Арона Вайнштэйна.

Яшчэ далей у развязанні надзвычай складанага моўнага пытання пайшла згаданая вышэй II сесія ЦВК БССР, на якой былі ўхвалены даволі эфектыўныя для таго часу практычныя мерапрыемствы па правядзенні нацыянальнай палітыкі. Разглядаючы пытанне аб мясцовых мовах, ЦВК Беларусі прадпісаў "Наркамасветы зрабіць захады да ўзмацнення працы на мове пераважнай большасці працоўнага сялянства Беларусі - мове беларускай. Наркамасветы павінен у сваёй працы зыходзіць з няўхільнай перспектывы планамернага і паступовага пераходу ўстаноў, у якіх навучаюцца і выходзяць дзеці беларусы, на іх матчыну беларускую мову выкладання. За выкананне гэтага задання павінны ўзяцца яшчэ ў бягучым годзе". Была звернута пільная ўвага на курсавую падрыхтоўку настаўнікаў, якія маглі б выкладаць на беларускай мове. Свой удзел у вырашэнне дадзенай праблемы павінны былі ўнесці Мінскі інстытут народнай адукацыі (раней меў назву Мінскі беларускі педагагічны інстытут) і трохгадовыя курсы ў Барысаве і Бабруйску. Вялікае значэнне надавалася выданню літаратуры на мясцовых мовах. "Выданне ж падручнікаў, дзіцячага часопіса, навукова-папулярнай і палітычнай літаратуры на беларускай мове, - адзначалася на сесіі ЦВК Беларусі, - павінна быць пастаўлена як ударная задача" Наркамасветы і яго органаў, у прыватнасці Дзяржвыда. І гэтыя рашэнні паслядоўна праводзіліся на практыцы.

Нацыянальна зарыентаваныя колы беларускага грамадства віталі захады дзяржавы па стварэнні савецкага перыядычнага друку, бо гэта магло адкрыць шырокія перспектывы для журналісцкай, літаратурнай дзейнасці. У рэдакцыйным артыкуле "Нашы заданні" першага нумара беларускамоўнага часопіса "Польмя", які выйшаў у снежні 1922 г., яны сфармуляваны наступным чынам: "...мы не выяўляем перад сабою беларускае культурнае працы адколатаю ад культурнае працы іншых жывучых у Беларусі нацыяў. Культурная работа працоўных грамадаў адной нацыянальнасці заўсёды злыгана з культурным жыццём і работаю працаўнікоў другое нацыянальнасці. Бяз узаемнага ўплыву і супрацоўніцтва ня можа быць правільнага культурнага развіцця". Праўда, часопіс, называючыся марксісцкім, асуджаў ідэі незалежнасці, захапленне беларускай старадаўшчынай. Ён запрашаў працаваць на сваіх старонках толькі тых, хто хоча пасабіць "нам вызваліць беларускую культурную работу ад станкоў народнасці і нацыяналістычнай рэакцыі".¹ У першым нумары часопіса выступілі Цішка Гартны, Міхась Чарот, Алесь Гурло, Андрэй Александровіч, Янка Журба, Змітрок Бядуля, Янка Нёманскі.

Практычныя захады дзяржавы па стварэнні неабходных перадумоў для развіцця

¹Польмя. 1922. № 1. С. 5, 6.

беларускай культуры садзейнічалі росту яе аўтарытэту ў грамадстве. Людзі зразумелі, што нарэшце прыйшоў час, каб яна вызвалілася з-пад прыгону, адчула сябе гаспадыняй на сваёй роднай зямлі. Такую спрыяльную сітуацыю проста не магла не выкарыстаць адданая нацыянальнаму інтарэсу, здольная ў тым ці іншым жанры культурна-мастацкай дзейнасці частка інтэлігенцыі.

Пад уплывам нацыянальна-адраджэнскага руху мянялі свае пазіцыі ў дачыненні да яго многія партыйныя кіраўнікі, у іх ліку і Вільгельм Кнорын (латыш па нацыянальнасці), які ў пачатку 20-х гадоў знаходзіўся на пасадзе сакратара ЦК КП(б)Б. Яшчэ зусім нядаўна, у кастрычніку 1918 г., у сваю бытнасць сакратаром Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РКП(б) ён пісаў: "што беларусы не з'яўляюцца нацыяй і што тыя этнаграфічныя асаблівасці, якія іх аддзяляюць ад астатніх рускіх, павінны быць жывы. Нашаю задачай з'яўляецца не стварэнне новых нацый, а знішчэнне старых нацыянальных рагатак, якія не існавалі да гэтых пар, а таму камуністы не могуць у якім бы то ні было выглядзе браць удзел у гэтым руху".¹

Выкладзенай вышэй пазіцыі прытрымлівалася большыня тагачасных камуністаў, прычым і беларускага паходжання. Магутны беларускі нацыянальна-культурны рух вымусіў іх карэнным чынам змяніць свае памылковыя погляды, спыніць русіфікатарскую палітыку на тэрыторыі маладой савецкай дзяржавы, пасур'ёзнаму заняцця "узвядзенем новых нацыянальных рагатак". Выступаючы на лютаўскай (1921 г.) сесіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта Саветаў Беларусі, В. Кнорын з усёй катэгорычнасцю заявіў, што нам трэба адрачыцца ад погляду, што пытанне аб мове ёсць пытанне нацыяналістычнае, што, наадварот, гэта цалкам адпавядае духу камунізму. Кожнае дзіця мае права вучыцца на сваёй роднай мове, таму нельга ісці на сумеснае выхаванне дзяцей, якія размаўляюць на розных мовах, бо такі дзіцячы інтэрнацыянал ёсць задушэнне свабоды. Прысутныя на сесіі пачулі ад яго і такое, што ў школах беларускай мове трэба даць такія ж правы, як і рускай, бо хаця пераход навучання дзяцей на беларускай мове яшчэ справа і далёкага будучага, аднак ён будзе мець велізарнае палітычнае і міжнароднае значэнне.² Шкада толькі, што ў дадзеным пытанні гэты высокага рангу партыйны дзеяч не заўсёды быў паслядоўным, з незвычайнай лёгкасцю мяняў на яго погляды ў залежнасці ад характару палітычнай сітуацыі, што будзе паказана мной ніжэй.

Канкрэтныя спробы надаць ва ўсіх дачыненнях прагрэсіўнаму, гістарычна абумоўленаму беларускаму нацыянальна-культурнаму руху планамерны, арганізаваны характар, зразумела, не маглі не сустрэць на сваім шляху і сур'ёзнага супраціву. Прычым чыніўся ён не якімі-небудзь другараднымі, шараговымі, а ўплывовымі арганізацыямі і ўстановамі, высокімі дзяржаўнымі і партыйнымі асобамі. Таму распрацаваныя накіды і планы па нацыянальна-культурным адраджэнні ажыццяўляліся не з такімі размахамі і тэмпамі, як таго хацелася шчырым змагарам за ідэалы народа. Даводзілася прасіць падтрымкі ў аўтарытэтных інстанцыях і, вядома ж, не ў апошнюю чаргу ў ЦК

¹ Звезда. 1918. 6 октября.

² Школа и культура Советской Белоруссии. 1921. № 1-2. С. 81.

КП(б)Б, які ўвесь час імкнуўся прыбраць да сваіх рук найважнейшыя пытанні нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Вось чаму на пачатку лютага 1921 г. група камуністаў (32 чалавекі) і паслала менавіта ў гэты орган ліст крытычнага характару. У склад групы ўваходзілі даволі вядомыя ў той час на Беларусі грамадска-палітычныя і культурныя дзеячы: Аляксандр Адамовіч (супрацоўнік Бабруйскага павятовага адзела народнай асветы), Сцяпан Булат (загадчык адзела ЦК КП(б)Б, рэдактар газеты "Савецкая Беларусь"), Язэп Каранеўскі (загадчык адзела сацыяльнага выхавання Наркамата асветы БССР), Міхась Кудзелька (літ. псеўданім Міхась Чарот). У лісце паведамлялася, што з прычыны неразумнення некаторымі высокімі кіраўнічымі асобамі характару беларускага руху, няведання мінулага краю, раз'яднання з працоўнымі масамі маюць месца сур'ёзныя памылкі ў арганізацыі нацыянальнага жыцця на Беларусі. Гэта група, бадай, першай афіцыйна заявіла аб неабходнасці вярнуць Беларусі губерні і паветы, што ў лютым 1919 г. перадалі Расійскай Федэрацыі з-за непрадбачанасці ваеннага становішча, рэальнай пагрозы захопу іх Польшчай. У лісце абгрунтавалася неабходнасць хутчэйшага стварэння сеткі беларускіх нацыянальных школ, што вынікала як з меркаванняў міжнароднага характару, так і настройў саміх працоўных, узнімаліся пытанні аб выданні на беларускай мове неабходных для школ падручнікаў, абавязковага ўжывання яе пры напісанні дэкрэтаў, загадаў і г. д. Гэтая шчыра заклапочаная нялёгкім лёсам народа група камуністаў выказала ўпэўненасць у падтрымцы яе цэнтральнымі (рэспубліканскімі) органамі партыі, "у перамозе інтэрнацыянальных прынцыпаў камунізму ў беларускім пытанні".

Аднак на практыцы такога не адбылося. Ліст разглядаўся на адкрытым пасяджэнні ЦК КП(б)Б у прысутнасці ўсіх падпісантаў. Праўда, частка іх ужо паспела адмовіцца ад подпісу. Відаць, і тады партыйныя функцыянеры ўмелі прамываць мазгі "бунтаўшчыкам". У тую ж ноч службоўцы Надзвычайнай камісіі (галоўны рэпрэсіўны савецкі орган) зрабілі вобыскі на кватэрах кіраўнікоў групы, прычым найбольш "небяспечных" з іх арыштавалі. Чынілася ж гэтая супрацьзаконная акцыя ў час, калі сакратаром ЦК КП(б)Б быў В.Кнорын. Самым трагічным аказаўся лёс С.Булата, які з мая 1921 г. ужо працаваў сакратаром ЦК КП(б)Б і загадчыкам адзела агітацыі і прапаганды. Пры загадкавых абставінах ён загінуў у ліпені 1921 г. ва ўзросце 28 гадоў. На гэтую падзею Янка Купала адгукнуўся вершам "На смерць Сцяпана Булата".

Шырокія перспектывы для разгортвання стваральнай дзейнасці разняволенных Кастрычніцкай рэвалюцыяй 1917 г. народаў былой царскай Расіі, у тым ліку і беларускага, адкрывалі, несумненна прагрэсіўнага характару, рэвалюцыі X з'езда РКП(б) (сакавік 1921 г.) "Аб чарговых задачах партыі ў нацыянальным пытанні" і XII з'езда РКП(б) (красавік 1923 г.) "Па нацыянальным пытанні". Для нас яны мелі надзвычай важнае значэнне, бо першы ж вопыт нацыянальнага адраджэння на Беларусі, як ужо пісалася, паказаў, што ў яго ёсць сур'ёзныя праціўнікі, асабліва сярод прысланых Масквою кіраўнічых партыйных работнікаў, якія гатовы былі выкарыстаць

любяя сродкі, каб не даць беларускаму народу стаць на ўласныя ногі. Рашэнні ж памянёных партыйных з'ездаў ставілі мэтай абараніць нацыянальныя інтарэсы раней прыгнечаных народаў Расіі, дапамагчы ім развіць сваю эканоміку і культуру.

Да часу адкрыцця X з'езда РКП(б) у Беларускай ССР, як вынікае са сказанага вышэй, былі зроблены толькі першыя крокі дзеля дапамогі яе карэннаму насельніцтву адчуць сябе гаспадаром у роднай хаце. Але і гэта ўжо не падалася паасобным партыйным кіраўнікам з верхніх эшалонаў, што яскрава праявілася і ў час пасяджэнняў X з'езда РКП(б). Шмат каго з яго дэлегатаў моцна ўразіў змест прачытанай у голас запіскі, якую прадстаўнікі ад камуністаў Беларусі падалі ў прэзідыум з'езда. У запіскі сцвярджалася, што нібыта ў нашым краі камуністы штучна ўводзяць беларускую нацыянальнасць. Адвесці гэты гніосны паклёп на беларускі народ давялося аднаму з бальшавіцкіх лідэраў Іосіфу Сталіну, які ў той час часта займаў уважаную пазіцыю ў нацыянальным пытанні, бо добра ведаў, як небяспечна існі насуперак волі, настроям масаў у такой далікатнай і сур'ёзнай справе. Не памыляўся ён і ў дадзеным выпадку, сказаўшы дэлегатам з'езда: "Гэта няправільна, таму, што існуе беларуская нацыя, у якой ёсць свая мова, адметная ад рускай, з прычыны чаго ўзняць культуру беларускага народа можна толькі на роднай яго мове".

Смела і рашуча займаць уладам пратэктарыянісцкую пазіцыю ў дачыненні да беларускай культуры і мовы дазвалялі і многія палажэнні з ленінскай канцэпцыі па нацыянальным пытанні, у прыватнасці такос: "Той не марксіст, той нават не дэмакрат, хто не прызнае і не адстойвае раўнапраўе нацый і моваў, не змагаецца з усякім нацыянальным гнётам або нераўнапраўем"¹. Пра гэта не маглі не ведаць тагачасныя беларускія партыйныя функцыянеры, прычым нават і сярэдніх рангаў.

Маючы такую катэгарычную аўтарытэтную падтрымку ад X з'езда РКП(б), шчыра заклапочаныя ідэяй нацыянальна-культурнага адраджэння беларусаў палітычныя дзеячы цяпер маглі смялей брацца за развязванне дадзенай надзвычай важнай для іх народа праблемы. Пацвярджаецца гэта шматлікімі прыкладамі разгортвання нацыянальнай ініцыятывы як на месцах, у самой гущы народа, так і ў верхніх эшалонах дзяржаўнай улады, партыйнага кіраўніцтва. І вельмі важна, што зараз гэтай ініцыятыве імкнуліся надаць яшчэ больш мэтанакіраваны, абавязковы характар, прычым галоўную ролю тут брала на сябе рэспубліканская партыйная арганізацыя. Гэта яскрава вынікае з рэзалюцыяй XII Усебеларускай партканферэнцыі (VII з'езда) КП(б)Б, што праходзіла ў сакавіку 1923 г. і была прысвечана разгляду нацыянальнага пытання. На канферэнцыі адзначалася, што "Камуністычная партыя ў поўнай адпаведнасці са сваёй праграмай у галіне нацыянальнага пытання павінна зрабіць усе захады да наладжвання працы на беларускай мове, ствараючы нармальныя ўмовы для развіцця беларускай культуры", што "кіраўніцтва гэтай працай павінна быць ускладзена на партыйныя

¹ Ленін У. Творы. Т.20. С. 120.

арганізацыі ў цэлым як у цэнтры, так і на месцах". Вельмі каштоўным палажэннем разглядаемай рэзалюцыі з'яўлялася ўказанне на тое, што працэс пашырэння ўплыву беларускай культуры павінен узгадняцца "з наяўнасцю дастаткова падрыхтаваных, класова-выхаваных і рэвалюцыйна-вытрыманых работнікаў", бо ў асяроддзі кіраўнічага апарату розных сфер дзяржаўнага і грамадскага жыцця рэспублікі было нямала людзей, якія ў сваёй дзейнасці менш за ўсё лічыліся з інтарэсамі мясцовых рабочых і сялян, на законныя нацыянальныя патрабаванні беларускага народа глядзелі з пазіцыяй вялікарускага дзяржаўнага шавінізму. Без рашучага пераадолення такіх шкодных настройў сярод работнікаў рэспубліканскага дзяржаўнага і партыйнага апаратаў, а таксама і кіраўнікоў усіх астатніх звёнаў нельга было спадзявацца на дасягненне жаданага поспеху ў нацыянальна-культурным развіцці Беларусі. У практычнай дзейнасці партыйнай арганізацыі рэспублікі яшчэ больш выразна акрэсліліся многія прынцыпова важныя кірункі нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа пасля таго, як у пачатку чэрвеня 1923 г. у Маскве ЦК РКП(б) правёў спецыяльную нараду па нацыянальным пытанні, у рабоце якой бралі ўдзел і прадстаўнікі ад КП(б)Б. У адпаведнасці з выказанай на нарадзе пазіцыяй аб арганізацыі ў межах рэспублікі нацыянальных вайсковых часцей і на Беларусі ўжо ў ліпені таго ж года была створана "Беларуская Міліцыйная дывізія". З усяго Саюза ў яе выклікаліся ваенныя спецыялісты, што былі родам з Беларусі. Неадкладна з вайскоўцамі сталі ладзіць праходжанне службы з улікам нацыянальных асаблівасцяў, культурна-моўнай спадчыны краю. Садзейнічала гэтаму паспяхова праца Вайсковай тэрміналагічнай камісіі Інстытута беларускай культуры.

У кастрычніку 1923 г. Цэнтральнае бюро КП(б)Б правяло нараду з сакратарамі павятовых партыйных арганізацый, на якой грунтоўна абмяркоўвалася, што трэба ў бліжэйшы час зрабіць па развязванні нацыянальнага пытання на Беларусі. Прыкметных зрухаў пакуль што тут не назіралася. Зразумела, цэнтральнае месца на нарадзе заняў лёс мясцовых моў і галоўным чынам беларускай, як мовы пераважнага па колькасці тытульнага насельніцтва рэспублікі. Некаторыя кіраўнікі і супрацоўнікі дзяржаўных устаноў ужо ў 1924 г. павінны былі пачаць вывучаць мясцовыя мовы. "У далейшым, - заяўлялася ў дакументах нарады ЦК КП(б)Б, - на працягу наступнага году паступова ўводзіць мовы, у першую чаргу беларускую, у ўстановах Наркомаўсветы, Наркомзему, Наркомваену, Міліцыі, у судовых інстытуцыях (у першым часе судагаварэнне), на пошце і тэлеграфі, найраней у паветах і валасцях. Для поўнага прыстасавання судавядзення да мясцовых патрэбаў усе кодэксы ў двухгадовы тэрмін павінны быць перакладзены на мясцовыя мовы, пасля чаго ўвесь судовы працэс цалкам праводзіцца на мясцовых мовах. У той жа тэрмін адбываецца перападгатоўка і падгатоўка судовых працаўнікоў..."

Далей, на нарадзе ЦК КП(б)Б зазначалася, што ва ўсіх школах без выключэння трэба ўводзіць беларускую мову як абавязковую.

Прапаноўвалася павялічыць беларускі сялянскі элемент ў сямігодках, тэхнікумах і вышэйшай школе, асабліва на Рабфаку і Педфаку, у Вяскова-Гаспадарчым Інстытуце, пашырыць у самыя бліжэйшыя часы выдавецкую працу на беларускай мове па пытаннях мясцовага жыцця, а таксама выдання на ёй марксісцкай і партыйнай літаратуры. Калі школы палітграматы пераводзіліся на мясцовыя мовы, дык рабнныя партшколы ў Менску і Бабруйску павінны былі працаваць толькі на беларускай мове. Яна ж становілася рабочай і ў Цэнтральнай партшколе Менска. Народа цалкам ухваліла праведзеную работу па беларусізацыі правахоўных органаў і вайсковага жыцця ў рэспубліцы, сфармуляваўшы наступным чынам сваю палітыку: "Знаходзячыся на тэрыторыі Беларусі міліцыйную дывізію лічыць базай для сфарміравання на беларускай нацыянальнай часціны... Папоўніць камандны й палітычны склад дывізіі беларусамі, знаючымі беларускую мову. Укомплектаваць дывізіійную школу мясцовымі ўраджэнцамі і ўвесці ў школу выкладанне мясцовых моваў і камандаванне ў беларускай мове. У далейшым лічыць патрэбным перабудаванне 6-х пяхотных курсаў ў школу каманднага складу мясцовай беларускай вайсковай часціны. Згодна з гэтым перафармаваць курсы па моўнаму і нацыянальнаму прызнакам. Паступова, па працягу году перавесці ўсе органы Нарваенкамагу на беларускую мову ў пісьменных і ваенных зносінах".¹

Неабходна адзначыць, што Нарваенкамаг, у адрозненне ад некаторых іншых дзяржаўных органаў кіравання, даволі аператыўна і рашуча ўзяўся за падвядзенне нацыянальнага грунту пад сферу дзейнасці ўсіх сваіх структурных падраздзяленняў. Беларусізацыя жыцця вайскоўцаў адразу ж прыняла планамерны і цэнтралізаваны характар. Яе правядзенне ў практыку стала адной з найважнейшых задач, заснаванай у пачатку красавіка 1924 г. Заходняй ваеннай акругі, штаб якой знаходзіўся ў Менску. У штабе функцыянавала спецыяльная камісія, якая займалася перакладам на беларускую мову вайсковых статутаў, распрацоўкай беларускамоўнай ваеннай тэрміналогіі.

Хача задума аб беларусізацыі вайсковага жыцця ў сваёй аснове з'яўлялася вельмі важнай і крайне неабходнай, аднак, як высветлілася на практыцы, тэрмін для яе быў вызначаны ўсё ж нерэальны, занадта сціслы. Не ўдалося адклікаць з розных раёнаў СССР патрэбную колькасць ваенных спецыялістаў беларускай нацыянальнасці, а нямала камандзіраў, што служылі на Беларусі і не паходзілі з яе карэннага насельніцтва, працяўлялі пасіўнасць, а часам нават пад ўсялякімі падставамі наўмысна тармазілі развязванне нацыянальнага пытання ў войску.

На гістарычным шляху беларускага Адраджэння былі і цяжкасці іншага парадку, прымчым даволі незвычайныя. Па незалежных ад самой Беларусі прычынах, тут мо як нідзе ў іншых рэспубліках, на пачатку 20-х гадоў адчувалася вострая патрэба ў грунтоўных навуковых, а таксама навукова-папулярных публікацыях, у якіх ў даступнай форме, пры належнай дакладнасці, праз глыбокі аналіз гістарычнай практыкі былі б раскрыты

¹ Матэрыялы нарады ЦК КП(б)Б цытаваны паводле артыкула У.Ігнатюскага з калектыўнай працы: "Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культуры і рэвалюцыйнага руху". Мн., 1924. С. 239, 240.

вузлавя аспекты нацыянальна-моўнай палітыкі. Такую задачу смела паставіў і шмаг што зрабіў для яе паспяховага вырашэння першы рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Уладзімір Пічэта, не будучы, дарэчы, беларусам па нацыянальнасці. Бачачы, з якой цяжкасцю, а часам пры адкрытым ці завуаліраваным супраціўленні службовых асобаў ідзе ўкараненне беларускай мовы ў справядства дзяржаўных, партыйных, адміністрацыйна-гаспадарчых органаў, у сісітэме народнай асветы, ён выдае ў жніўні 1923 г. на рускай мове невялікую, паводле свайго памеру, але вельмі змястоўную брашуру пад назвай "Беларуская мова як фактар нацыянальна-культурны", якая дапамагла многім беларусам карэнным чынам змяніць сваё стаўленне да гэтага найкаштоўнейшага гістарычнага і духоўнага скарбу. Кожны, хто прачытаў зазначаную брашуру, больш не даймаў сябе думкамі, існуе ці не існуе арыгінальная, самабытная беларуская мова. Вучоны-гісторык пераканаўча даказаў, што ў беларусаў здаўна была і ёсць родная мова, адметная ад блізкароднасных ёй рускай, украінскай і польскай моваў. Народжанае ад азнамлення з брашурай усведамленне таго, што ты ўступаеш у культурным развіцці суседнім народам толькі з прычыны вялікіх несправядлівасцяў іх палітычных рэжымаў, невыносна цяжкага лёсу, што ў далёкім мінулым твае продкі ні ў чым не адставалі ад гэтых этнасаў, выклікала ў шырокіх масаў беларускага народа заканамернае жаданне аддаць усе свае сілы і энергію нацыянальнаму адраджэнню. У Пічэта беспамылкова вызначыў, што галоўнай апорай у гэтым заканамерным руху можа і павінна стаць інтэлігенцыя, як найбольш адукаваны і нацыянальна самасвядомы пласт беларускага грамадства. І ў цэлым яна ахвотна адгукнулася на слухыя парады выдатнага вучонага, актыўна ўключылася ў вывучэнне і прапаганду роднай духоўнай спадчыны з тым, каб усё лепшае з яе паставіць на службу нацыянальна-культурнаму адраджэнню беларусаў.

Зыходзячы з складанасці адраджэнскага працэсу на Беларусі, вельмі важным з'яўлялася канкрэтнае вызначэнне месца і ролі ў ім дзяржаўных і партыйных органаў, тым больш, што паміж імі даволі часта існавалі яшчэ і ў час, калі абазначыліся першыя пазітыўныя зрухі ў правядзенні нацыянальнай палітыкі, істотныя разыходжанні па яе найбольш прынцыповых напрамках. Камуністы, зыходзячы з партыйных інтарэсаў, прыкладвалі вялікія намаганні, каб забяспечыць тут сабе ключавыя пазіцыі. У многім ім гэта ўдалося зрабіць і галоўнае, што без асаблівай канфрантацыі з дзяржаўнымі органамі. З такім поглядам пагаджаўся і галоўны дойдлід паслярэвалюцыйнага беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння гісторык Усевалад Ігнатаўскі, які ў 1921-1926 гг. працаваў наркамам асветы БССР. З улікам рэалій першых гадоў мірнага будаўніцтва ён стаяў за тое, "каб партыя ўзяла ў свае рукі кіраўніцтва беларускай працай, падгатаваўшы патрэбны лік працаўнікоў на беларускай мове. Апроч таго, трэба пашырыць выдавецтва марксысцкае літаратуры на беларускай мове".

Іншых пазіцый, як марксісцкіх, у тагачасным разуменні партыі бальшавікоў, не шукалі сабе пры развязванні нацыянальнага пытання на Беларусі і дзяржаўныя

органы. Тут у іх, за рэдкім выключэннем, было поўнае паразуменне з партыйай камуністаў. І трэба сказаць, што толькі там, дзе яно сапраўды дасяглася, існавала рэальная магчымасць паспяхова ўвасабляць беларускую ідэю ў жыццё. Што рабілася партыйай у гэтым напрамку, ужо нямала гаварылася вышэй, аднак ёсць патрэба спыніцца на аналізе яшчэ аднаго вельмі важнага дакумента, паколькі ён з'явіўся на свет уяўрадазень маючай адбыцця на Беларусі гістарычнай падзеі ў нацыянальна-культурным адраджэнні - добра вядомай з літаратуры апошніх гадоў беларусізацыі. Такім дакументам былі Рэзалюцыі пленума ЦК КП(б)Б, які праходзіў 6-9 ліпеня 1924 г. Будучы добраасведомленым аб патаемным і адкрытым супраціўленні паасобных камуністаў правядзенню на Беларусі прагрэсіўнага курсу XII парт'езда РКП(б) па нацыянальным пытанні, ЦК КП(б)Б на гэтым пленуме палічыў неабходным "зрабіць захалы, якія забяспечваюць ужыванне роднай мовы ва ўсіх установах і арганізацыях, якія абслугоўваюць мясцовае насельніцтва", прызнаў ненармальным, што хаця беларуская нацыянальнасць з'яўляецца пераважнай па колькасці, яе "мова да гэтага часу мае вельмі абмежаванае распаўсюджанне ў дзяржаўных, грамадскіх і прафесійных установах і арганізацыях", таму "трэба стварыць умовы, якія найбольш спрыялі б развіццю і выкарыстанню беларускай мовы з тым, каб з фармальна раўнапраўнай зрабіць яе фактычна раўнапраўнай мовай, якая б заняла належнае месца ў Беларускай рэспубліцы... У мэтах папулярызавання і ўкаранення беларускай мовы ў зносіны паміж працоўнымі, усе члены партыі, якія валодаюць беларускай мовай, павінны пры сваіх выступленнях ужываць пераважна беларускую мову". Аб'явіўшы на тэрыторыі рэспублікі раўнапраўнымі беларускую, рускую, яўрэйскую і польскую мовы, пленум ЦК КП(б)Б не збаўся сказаць, што перавагу ўсё ж трэба аддаваць выкарыстанню беларускай мовы ў грамадскім жыцці. Валоданне ёю, а таксама рускай, прызнавалася абавязковым для ўсіх супрацоўнікаў савецкіх, прафесійных і грамадскіх арганізацый і ўстаноў, а некаторыя, на роду службы, павінны былі ведаць яшчэ яўрэйскую, польскую, украінскую і латышскую мовы. Пры адсутнасці такіх ведаў нельга было працаўладкоўваць на пэўныя, часта прэстыжныя і добра аплатныя пасады. Толькі ў выключных выпадках дазвалялася залічваць такіх асобаў на працу, дый то тэрмінам не больш як на шэсць месяцаў. Усе дакументы агульнасаознага значэння рэкамендавалася выдаваць на беларускай і рускай мовах. Перавод службовага справаводства на беларускую мову ў першую чаргу павінны былі ажыццяўляць тыя ведамствы, дзейнасць якіх непасрэдна датычыць беларускага насельніцтва.¹

Маецца дастаткова падстаў меркаваць, што наданне партыйнай арганізацыяй рэспубліцы такога важнага значэння выкарыстанню беларускай мовы ў службовым справаводстве было падказана азнаямленнем камуністамі высокага рангу з наступнымі радкамі са згаданай вышэй брашуры У. Пічэты: "У міністэрствах, канцылярыях, судах адбываецца словатворчасць. З гэтага боку заканадаўчыя акты, справаводства судовых і адміністрацыйных устаноў маюць вялізнае значэнне для развіцця мовы. Тыя народы, якія жылі нядоўга ўласным палітычным жыццём, дзякуючы чаму справаводства на

¹ Рэзалюцыі пленума ЦК КП(б)Б (прыты 6-9 июля 1924). Мн., 1924. С. 3-5.

нацыянальнай мове не магло атрымаць вялікага развіцця, знаходзяцца ў дачыненні развіцця мовы ў менш спрыяльных умовах у параўнанні з тымі, хто меў уласнае нацыянальнае справаводства". Паводле У. Пічэты англійскія "каралеўскія пісцы такія ж стваральнікі мовы, як пісьменнікі, навукоўцы і прадстаўнікі іншых ліберальных прафесій. Зусім ў іншым становішчы знаходзілася Чэхія, дзе з пачатку XVII ст. уводзіцца ў справаводства нямецкая мова, і Польшча, дзе панаванне ў справаводстве лацінскай мовы і лацінскай тэрміналогіі перашкаджала і затрымлівала развіццё мовы. Ва ўрадавай канцылярыі, у зале суда адбывалася непрыкметная, але сталая творчасць мовы". Тым, хто браў удзел у паседжанні гэтага пленума ЦК КП(б)Б, робіць вялікі гонар, што яны і беларускай мове пажадалі стварыць падобныя ўмовы для творчасці. Тагачасны пазітыўны вопыт кіравання моўнай сітуацыяй ніяк не можа сёння ігнаравацца палітыкамі Рэспублікі Беларусь, бо роднае слова яе тытульнай нацыі знаходзіцца амаль цалкам па-за афіцыйным жыццём і перастае тут быць сродкам зносін паміж людзьмі.

3.4. Асноўныя дасягненні у развіцці культуры і ўзрастанне ў ёй ролі нацыянальнага пачатку

Паступовае змяншэнне негатыўнага ўплыву дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі на духоўнае жыццё Беларусі, што стала магчымым у выніку ўварвання на значную частку яе тэрыторыі нямецкіх інтэрвентаў, а пазней — усталівання ў незахошленых ворагам раёнах савецкіх парадкаў і нарэшце — польскага панавання, дазволіла нават і ў тых не зусім спрыяльных умовах некалькі павысіць ролю нацыянальнага фактару ў культуры, развіваць яе на ўласных асновах. Прычым ажыццяўлялася гэта, асабліва на тэрыторыі падкантрольнай да 1 студзеня 1919 г. савецкай уладзе, галоўным чынам сіламі нацыянальна-прагрэсіўных колаў грамадства, што сведчыць пра іх шчырае жаданне стварыць народу неабходныя ўмовы для самабытнага этнакультурнага развіцця. Гэтаму належную ўвагу надавалі толькі ўладныя структуры БНР, з чым не маглі ўжо не лічыцца і савецкія ўлады пасля другога абвяшчэння незалежнай БССР. Дзякуючы такому стаўленню да нацыянальнай культуры беларускага народа, удалося ў гранічна сціслыя тэрміны дамагчыся пэўных пазітыўных зрухаў у гэтай жыццёва важнай сферы дзейнасці чалавека.

У сваім рэгуляванні культурнага працэсу савецка ўлада не магла не выкарыстаць многага з таго, што рабілася ў дадзенай сферы кіраўніцтвам Беларускай Народнай Рэспублікі. Датычыла гэта і такой важнай галіны духоўнага жыцця, як народная асвета, пад якую, асабліва яе ніжэйшыя звёны, удалося закласці надзейны нацыянальны падмурак. З кожным годам раслі шчырыя прыхільнікі стварэння і развіцця нацыянальнай адукацыі ў БССР не толькі сярод педагагічнай інтэлігенцыі, але і палітыкаў, што садзейнічала паступоваму развязванню гэтай выключна важнай для беларускага народа праблемы. Менавіта адсутнасць у апошняга на працягу некалькіх стагоддзяў

пабудаванай на ўласных гістарычных, культурна-моўных традыцыйных сістэмы народнай адукацыі і прычынілася да яго сур'ёзнай асіміляцыі, асабліва адукаванай часткі грамадства. Каб спыніць гэты шкодны працэс, трэба было тэрмінова ствараць на нацыянальнай аснове прынцыпова новую сістэму адукацыі.

На вялікі жаль, тая частка тэрыторыі Беларусі, дзе быў назапашаны найбольшы вопыт у гэтым, апынулася ў складзе Польскай дзяржавы. У межах БССР далёка не ўсе педагогі і тым больш кіраўнікі народнай адукацыі жадалі бачыць яе нацыянальнай, адрознай ад той, што існавала ў суседняй Расійскай Федэрацыі. Пры такім падыходзе цяжка было разлічваць, што духоўнае жыццё карэннага насельніцтва ў БССР набудзе самабытны характар. Створаньня ў выніку Кастрычніцкай рэвалюцыі ўмовы для нацыянальна-культурнага развіцця куды хутчэй і лепш за беларусаў выкарыстоўвалі яўрэі. У 1921 г., калі яшчэ беларусы больш размоў вялі пра важнасць нацыянальнай адукацыі, чым штосьці канкрэтнае рабілі на практыцы, у яўрэйскіх школах БССР (без Гомеля і Рэчыцы) ужо вучылася каля 11 тыс. дзяцей.¹

Яшчэ больш складанай для маладой беларускай дзяржавы задачай, чым стварэнне на яе роднай мовы пачатковых школ, з'яўлялася заснаванне нацыянальных вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Складанай у значнай ступені таму, што ў гэтай лёсавызначальнай ідэі мелася даволі вялікая колькасць уплывовых недобрабычліўцаў. Па гэтай прычыне арганізаваны ў Менску ў 1921 г. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт па сваёй беларускасці не падлягаў параўнанню з Мінскім інстытутам народнай адукацыі. Нездарма адзін з першых прафесараў універсітэта Фёдар Турук (1889-1960, ураджэнец Наваградчыны) пісаў: "Беларускі Дзяржаўны Універсітэт... з'яўляецца адным з самых маладых у сям'і рускіх універсітэтаў (падкрэслена мною. - Л.Л.) з некаторымі асаблівымі рысамі, абумоўленымі мясцовымі этнаграфічнымі і палітычнымі ўмовамі і гістарычнымі прычынамі жыцця краю".² Дзякуючы намаганням шчыра адданных беларускай нацыянальнай ідэі педагогаў такімі "асаблівымі рысамі" хоць і павольна, але ўсё ж такі папаўняўся навучальна-выхаваўчы працэс. І гэта лагічна, бо без нацыянальнай вышэйшай школы не можа існаваць і нацыянальная народная адукацыя ўвогуле. Гэтую азбучную ісціну даўно засвоілі цывілізаваныя народы і дзякуючы функцыянаванню такой вышэйшай школы не маюць праблем з фармаваннем нацыянальнай інтэлігенцыі матора любога грамадства.

Наблізіць маладую вышэйшую школу да нацыянальных патрэб перашкаджалі дзве асноўныя прычыны: неадпаведнасць такой школе этнічнага складу прафесараў, выкладчыкаў, а таксама саміх студэнтаў, слабае валоданне імі беларускай мовай. У снежні 1921 г. у Беларускім дзяржаўным універсітэце правелі анкетаванне 738 студэнтаў факультэта грамадскіх навук (2/3

¹ Звязда. 1930. 14 ліпеня.

² Труды Белорусского Государственного Университета в Минске. Мн., 1922, № 1. С. 175.

яго кантынгенту), у выніку якога высветлілася, што беларусаў сярод іх мелася толькі 26%, затое яўрэяў — 67, велікаросаў - 26, палякаў — ½ украінцаў, латышоў, літоўцаў і эстонцаў - 2 ½%. Беларускаю мову прызналі роднай 15% ад агульнай колькасці анкетаваных, яўрэйскую - 52, рускую - 27, польскую — 4, латышскую, украінскую, літоўскую, эстонскую, нямецкую і іншыя - 5%. Істотны ўплыў на гэтыя паказчыкі магло зрабіць тое, што для 409 студэнтаў месцам сталага пражывання з'яўляўся Менск,¹ сярод жыхароў якога па-ранейшаму быў вельмі мізэрны працэнт беларусаў і ў горадзе не бытавала беларуская мова.

Першыя дасягненні ў падрыхтоўцы маладых спецыялістаў, якія мелі пэўныя веды па гісторыі і культуры роднага краю, у той ці іншай ступені валодалі мовай яго тытульнага насельніцтва, а таксама наяўнасць уласнай паліграфічнай базы, існаванне нацыянальнага накірунку перыядычнага друку станоўча адбіліся на працы майстроў мастацкага слова. Письменніцкія шэрагі былі папоўнены новымі творцамі, якія пазней сталі добра вядомымі праяікамі і паэтамі. Дапамагло ім у гэтым азнаямленне з даволі багатай ужо і на той час літаратурнай спадчынай Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча. Беларускамоўныя літаратурныя творы, як нішто іншае, рабілі магутны ўплыў на нацыянальнае сталенне людзей. Для іх кніжка на роднай мове была непараўнальна даражэйшай за ўсё тое, што раней даводзілася чытаць на рускай ці польскай мовах. Даражэй таму, што яна была напісана на добра зразумелай мове і апавядала пра штосьці блізкае і дарагое з мясцовага жыцця. І вельмі важна, што такія публікацыі з'яўляліся і там, дзе гаспадарылі нямецкія і польскія інтэрвенты, і там, дзе першыя крокі ў сферы культуры рабіла савецкая ўлада. Несумненна, найбольш спрыяльныя варункі для працы пісьменнікаў узніклі пасля другога абвясчэння палітычнай незалежнасці БССР. яе пераходу да мірнага будаўніцтва, хаця і ажыццяўлялася яно паводле сацыялістычнаму ўзору. У 1922 г. Янка Купала завяршыў напісанне вельмі папулярнага і на сёння драматычнага твора "Тутэйшыя" (надрукаваны ў 1924 і.), а праз год Якуб Колас - выдатную пэму "Новая зямля" (пачаў працаваць над ёй з 1911 г.).

Усё больш шырокае выкарыстанне беларускай мовы ў перыядычным друку, мастацкай, публіцыстычнай, вучэбнай літаратуры зрабілі вельмі неабходным выпрацоўку адмысловага беларускага правапісу. Важкі ўклад у гэта ўнёс выпускнік Петраградскага універсітэта Браніслаў Тарашкевіч (урадженец Віленскага павета, 1892 - 1938), які затым працаваў там у 1916-1918 гг. на кафедры рускай мовы і славеснасці. У 1918 г. ён выдаў першую ў нас "Беларускую граматыку для школ". Патрэба ва ўнармаванні беларускага правапісу яшчэ больш узрасла, калі ў дзяржаўных і палітычных органаў БССР пачаў фармавацца намер і самім працаваць на мове яе карэннага насельніцтва. Ужо ў лютым 1921 г. ствараецца Навукова-тэрміналагічная камісія пры народным камісарыяце асветы БССР. На яе базе 30 студзеня 1922 г. засноўваецца Інстытут беларускай культуры, што садзейнічала актывізацыі працы па падрыхтоўцы розных тэрміналагічных слоўнікаў. Займаліся гэтым

¹ Вестник Народного комиссариата просвещения. 1922. № 1. С. 14.

спецыяльныя камісіі. З членаў Навукова-тэрміналагічнай камісіі асабліва плённа працаваў Язэп Лёсік — аўтар выданага ў 1922 г. "Практычнай граматыкі беларускай мовы". Пазней з-пад яго пера выйшла некалькі падручнікаў на беларускай мове, якія дапамаглі велізарнай колькасці розных узростаў людзей нашага краю стаць адукаванымі ў родным слове, навекі палюбіць і не развітацца з ім да канца свайго жыцця.

Там, дзе адсутнічаў ці істотна зменшыўся разбуральны русіфікатарскі ўплыў, узніклі спрыяльныя ўмовы для павышэння ролі нацыянальнага фактару ў тэатральна-музычным мастацтве. У той час не было роўных Уладзіславу Галубку па колькасці напісаных і мастацкасі беларускамоўных драматургічных твораў. Менавіта яго п'есай "Бязвінная кроў" адкрывалі 19 мая 1918 г. у акупаваным немцамі Менску Беларуска народны дом імя Максіма Багдановіча. Неўзабаве пасля пераўтварэння гэтага горада ў сталіцу другім разам абвешчанай БССР стварыў і стаў мастацкім кіраўніком трупы беларускіх артыстаў пры Беларуска рабочым клубе ў Менску. У Галубку належыць заслуга ў заснаванні ў 1920 г. у Менску Беларускага дзяржаўнага тэатра, які пазней стане трэцім па ліку (БДТ - 3). У дзень адкрыцця гэтага тэатра (10 жніўня) тут ставіўся спектакль па яго п'есе "Суд".

Вельмі хутка сапраўднай нацыянальнай школай актёрскага майстэртва стаў заснаваны ў 1920 г. у Менску Беларуска дзяржаўны тэатр (з 1926 г. яго называць першым — БДТ-1). Арганізатарам і першым мастацкім кіраўніком тэатра быў моцна адданы беларускай нацыянальнай справе, таленавіты актёр і рэжысёр Фларыян Ждановіч. Прадаўжаючы традыцыі Першага беларускага таварыства драмы і камедыі (існавала ў Менску з красавіка 1917 да сярэдзіны 1920 г.), ён надаваў выключна вялікую ролю паказу твораў нацыянальнай драматургіі. Такой пазіцыі прытрымліваўся і яго нараемнік (з 1921 г.), таксама ўжо добра вядомы на той час актёр і рэжысёр Еўсцігней Міровіч. У першыя гады існавання гэтага тэатра тут ставіліся п'есы: "Пінская шляхта" В.Дуніна-Марцінкевіча, "Хата за вёскай" ("Цыганка Аза") М.Старыцкага, "На Купалле" М.Чарота, "Пасланец" Л.Родзевіча, "'Панскі гайдук" Н.Бываеўскага і інш. У 1923 г. калектыў гэтага яшчэ вельмі маладога тэатра выезджаў на гастролі ў Маскву і паказаў спектаклі па п'есах Е. Міровіча "Машэка", В.Дуніна-Марцінкевіча "Пінская шляхта", М.Чарота "На Купалле". Як і беларуская мастацкая літаратура, тагачасны тэатр з'яўляўся найважнейшым складнікам нацыянальнай культуры, якая несла людзям не толькі радасць, але і садзейнічала іх этнічнай кансалідацыі.

Традыцыйна беларускі народ славіўся багатай і разнастайнай, арыгінальнай песенна-музычнай творчасцю, што высока цанілі адмыслоўцы. Да яе развіцця была абякавай толькі мясцовая прарускай арыентацыі адміністрацыя. Але часы змяніліся, і такая творчасць стала запатрабаванай грамадскасцю. Такую спрыяльную сітуацыю ў поўным аб'ёме пастараўся выкарыстаць фалькларыст, харавы дырыжор Уладзімір Тэраўскі (1871-1938). У 20-я гады ён "кіраваў харавымі калектывамі пры БДУ, Мінскім педтэхнікуме, прафесійным саюзе паштавікоў-тэлеграфістаў... Шмат запісаў

і гарманізаваў народных песень, частка якіх апублікавана ў зборніках: "Беларускі спеўнік з нотамі на тры галасы паводле народных мелодый" (1921), "Беларускі лірнік".¹

Цяпер ужо да выяўлення, захавання, прапаганды багатага беларускага меласу вялікую зацікаўленасць выказвала і Масква. Тут была створана і дзейнічала на працягу 1923-1924 гг. Беларуская песенная камісія, якая займалася гарманізацыяй перададзеных ёй Наркаматам асветы БССР беларускіх народных песень. Усяго ўдалося апрацаваць больш за 250 мелодый для хору і салістаў. Ахвотна падключыўся да гэтай карыснай справы вядомы рускі кампазітар Аляксандр Грачанінаў, які для хору апрацаваў папулярныя ў народзе песні "Ішла каляда", "Перад Пятром", "Чаму селязень", "Перапёлка", "Ішоў раёк".

У той жа час на беларускіх этнічных землях, якія Савецкая Расія ўключыла ў свой склад у лютым 1919 г., з боку мясцовай улады не назіралася аніякай увагі да падтрымання і развіцця культуры ў адпаведнасці са спрадвечнымі тут традыцыямі. І хутчэй за ўсё прычыну гэтаму трэба бачыць у нежаданні ўлады спрыяць прысутнасці беларускаму фактару ў духоўным жыцці. што магло мець вынікам узмацненне імкнення мясцовага насельніцтва да аб'яднання з БССР. Такое імкненне набыло асаблівы размах пасля заканчэння грамадзянскай вайны і ўтварэння ў снежні 1922 г. СССР. Практычна ўсё, што рабілася дзяржавай дзеля духоўнага развіцця гэтых земляў, не выходзіла за межы рускага кантэксту, за выключэннем фальклорных пластоў культуры. Сказанае датычыла і самага паўночнага буйнога горада гэтых зямель Віцебска. Нягледзячы на сур'ёзныя фінансавыя цяжкасці калектыву тутэйшага вышэйшага народнага мастацкага вучылішча, якое ў 1919-1920 гг. узначальваў Марк Шагал, меў даволі значныя дасягненні ў сваёй працы. Яго выкладчыкі, "мастакі-рэвалюцыянеры", многа працавалі над стварэннем рэвалюцыйных плакатаў, якімі ўпрыгожвалі вуліцы горада. Пры вучылішчы функцыянавалі розныя мастацкія майстэрні, адной з якіх кіраваў Казімір Малевіч (прыехаў у Віцебск з Петраграда). Шырокую вядомасць прынесла яму стварэнне разнастайных камбінацый з геаметрычных фігур, у т.л. і "Чорнага квадрата". Невыпадкова ў 1919 г. А.Гаранін пісаў: "Віцебск па свайму ўздзеянню на жывапіс ХХ ст. ідзе адразу за Парыжам".² Пасля таго, як у 1922-1923 гг. многія віцебскія мастакі раз'ехаліся па іншых гарадах СССР, Віцебск перастаў адыгрываць ролю цэнтра мастакоў-авангардзістаў.

Такой нацыянальна-культурнай творчасці беларускага народа не назіралася б без наяўнасці няхай сабе паводле многіх параметраў і недасканалай уласнай дзяржаўнасці - БНР і БССР. Нягледзячы на архіскладаныя і надзвычай цяжкія ўмовы замежнай інтэрвенцыі, жорсткае, упартасць супраціўленне праруску і прапольску настроеных элементаў у дачыненні да беларускай справы, страшэнную эканамічную разруху, і адна і другая

¹ ЭГБД 6. К. 1 Мн., 2001. С. 558.

² Спадчына. 1991. № 4. С. 40.

дзяржавы мелі пэўныя дасягненні ў нацыянальна-духоўным адраджэнні свайго тытульнага народа. Гэта лішні раз сведчыць пра велізарную ролю духоўнага фактару ў пераадоленні такой шкоднай, непажаданай з'явы, як культурна-моўная асіміляцыя. З ёю дзяржаве неабходна весці рашучую барацьбу яшчэ да дасягнення якіх-небудзь адчувальных вынікаў у такой важнай сферы, як эканоміка, ведаючы, што настроення на нацыянальна-культурнае адраджэнне людзі заўжды лепш за пасіўных, абьякавых да яго працуюць і ў розных галінах матэрыяльнай вытворчасці. Толькі ў сваёй роднай культуры і мове народ сапраўдны творца ўласнага лёсу.

3.5. Дыскрымінацыя беларускай культуры Польскай дзяржавай

З сур'ёзнымі цяжкасцямі ў арганізацыі нацыянальна-культурнага жыцця на яго прыроднай аснове давялося адразу ж сутыкнуцца беларусам на сваёй этнічнай тэрыторыі, падуладнай паводле Рыжскай мірнай дамовы 1921 г. Польскай дзяржаве. Гэтая анексіянісцкая акцыя ў дачыненні да беларускіх земляў, да чаго прычынілася і Масква, заўжды непакоіла нацыянальных патрыётаў нашай Бацькаўшчыны. Янка Купала на гэтую падзею адгукнуўся ў 1926 г. такімі вершаванымі радкамі:

*Калісь мы ў Рыгу збожжжа везлі,
Цяпер зямлі завезлі часць.*

Польшча сістэматычна, груба парушала дадзенае ёю абяцанне стварыць належныя ўмовы для культурнага развіцця ўсіх няпольскіх народаў, у т. л. і беларускага. Нібыта ў працяг рэакцыйнага курсу расійскага самаўладдзя і яе ўлады ўсяляк перашкаджалі іставанню на этнічных беларускіх землях нацыянальнай сістэмы адукацыі, дзеля стварэння якой так шмат намаганняў прыклаў урад БНР. Гэта яму мы абавязаны, што ў 1918-1919 гг. на несавецкай тэрыторыі Беларусі навучанне яе дзяцей вялося больш як у 500 школах, з якімі як толькі магла змагалася польская ваенная і цывільная адміністрацыя. І небеспаспяхова. Усяго на беларускіх землях, што паводле Рыжскага дагавора 1921 г. адышлі да Польшчы, мелася амаль 400 беларускіх пачатковых школ, створаных яшчэ падчас нямецкай акупацыі. Польшча зусім не старалася захоўваць такое становішча. Наадварот, рабіліся мэтанакіраваныя захады па іх закрыцці. І даволі вынікова. Ужо на 1 сакавіка з усіх 3380 пачатковых школ Заходняй Беларусі толькі 37 былі беларускімі.¹ Праўда, у наступным годзе іх лік удалося давесці да 47, затое ў 1924 г. іх стала толькі 29.² Калі дзесьці і назіраліся станоўчыя зрухі на гэтай лёсавызначальнай дзялянцы культурнага жыцця, дык толькі дзякуючы велізарным намаганням адданных беларускаму нацыянальнаму ідэалу людзей. Багата іх мелася ў старажытным беларускім палітычным і культурным цэнтры Вільні. Самааддана працаваў на нацыянальны інтарэс педагогічны калектыў створанай па ініцыятыве Івана Луцкевіча ў 1919 г. Віленскай беларускай гімназіі. Акрамя правядзення вучобных заняткаў, тут шмат увагі надавалі прышчапленню ў вучняў

¹ За Дзяржаўную Незалежнасць Беларусі. Лендан. 1960. С. 74

² Большэвік Беларусі. 1948 № 3. С. 30

беларускасці. Многія з іх бралі актыўны ўдзел у працы літаратурнага, драматычнага, музычнага, мастацкага і іншых гурткоў. У тых жа гады выдавалі друкаваныя і рукапісныя часопісы: "Васілёк", "Зорка", "Усход", "Рунь".

Важным нацыянальна-культурным асяродкам нашых супляменнікаў быў Беларускі музей у Вільні (1919-1945). Абсалютную большасць экспанатаў і дакументаў для яго сабраў І.Луцкевіч, імя якога і стала насіць гэтая ўстанова. Асаблівую каштоўнасць уяўлялі сабраныя ў ім шматлікія рукапісы, старадрукі, рэдкія кнігі. Срод іх былі 2 дакументы XIV-XV ст., больш за 300 - XVI ст., каля 700 - XVII ст., амаль 1100 - XVIII. Гонарам музея лічыўся знойдзены І.Луцкевічам у 1915 г. беларускамоўны твор Аль-Кітаб, напісаны ў XVI ст. арабскім пісьмом. Унікальныя рэчы знаходзіліся ў калекцыях: археалагічнай, сфрагістычнай, нумізматычнай, медалёў і крыжоў, слупкіх паясоў, дываноў і г. д. Ад азнамлення з імі ў наведвальнікаў фармавалася праўдзівае ўражанне аб вялікім багацці беларускай культуры на розных этапах гісторыі, узнікала жаданне і самім штосяці карыснае рабіць дзеля духоўнага ўзбагачэння ўласнага народа, над якім, як у XVII - XVIII ст., пачалі праводзіць на дзяржаўным узроўні паланізатарскія эксперыменты. Жаданне і воля супрацьстаяць ім у значнай ступені падтрымліваліся станоўчымі дасягненнямі Беларускай ССР у нацыянальна-культурным адраджэнні свайго тытульнага народа.

Раздзел IV. Беларусізацыя і яе ўплыў на культурнае развіццё

4.1. Сутнасць палітыкі беларусізацыі і ўдзел дзяржавы ў яе правядзенні

Практычны вопыт усё больш пераканаўча сведчыў, што пасляхова развязаць надзвычай складаную праблему арганізацыі нацыянальнага жыцця беларускага народа паводле яго ўласных традыцый можна толькі пры ўмовах, калі гэтаму будзе нададзены этанакіраваны характар, калі яна стане самастойным кампанентам дзяржаўнай палітыкі. Асабліва выразна пачало гэта ўсведамляцца пасля вяртання ўвесну 1924 г. Беларусі Віцебскай і Магілёўскай губерняў, перададзеных па волі партыйнага Цэнтра ў Крамлі пяць гадоў таму назад Расійскай Федэрацыі. На працягу гэтых гадоў культурнае жыццё насельніцтва тых губерняў будавалася практычна паводле рускага ўзору.

Улічваючы звязанае з гэтым ускладненне задач і адсюль вострую неабходнасць тэрміновага надання палітыцы нацыянальнага адраджэння беларускага народа дзяржаўнага характару, другая сесія ЦВК БССР (ліпень 1924 г.) афіцыйна аб'явіла аб пераходзе да беларусізацыі, прыняўшы спецыяльную пастанову "Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі". У шырокім сэнсе пад беларусізацыйнай разумелася: арганізацыя школ, вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў на беларускай мове, развіццё беларускай літаратуры, выданне беларускіх кніг, навукова-даследчая праца па ўсебаковым вывучэнні Беларусі; вылучэнне беларусаў на кіраўнічую партыйную, савецкую, прафсаюзную і грамадскую працу; перавод на беларускую мову службовага справаводства дзяржаўнага, партыйнага, прафсаюзнага, кааператыўнага апаратаў і частак Чырвонай Арміі, што дыслакаваліся на тэрыторыі рэспублікі.

Выбраны маладой беларускай дзяржавай шлях не быў чымсьці зусім новым, невядомым для іншых рэспублік СССР. Наадварот, у многіх з іх палітыцы нацыянальнага адраджэння надалі статус дзяржаўнай значна раней, чым на Беларусі. У гэтай лёсавызначальнай справе намнога ўперад за яе выйшла суседняя Украіна. Украінізацыю выхаваўчых і навучальных устаноў тут ужо распачалі ў 1917 г. У 1920 г. Украіна афіцыйна абвясціла пра роўнасць украінскай і рускай моваў. Сапраўдны ж пералом ва ўкраінізацыі сферы адукацыі адбыўся ў лістападзе 1922 г., калі прынялі Кодэкс законаў аб народнай асвеце УССР. У адпаведнасці з ім украінскай мове, як мове большасці насельніцтва рэспублікі, надавалася агульнадзяржаўнае значэнне, таму яе выкладанне становілася абавязковым правілам для ўсіх навучальна-выхаваўчых устаноў. Дэкрэтам Савета Народных Камісараў УССР ад 27 ліпеня 1923 г. "Аб мерапрыемствах па ўкраінізацыі навучальна-выхаваўчых і культурна-асветных устаноў" прадугледжвалася ўжо да 1 жніўня наступнага года закончыць перавод такіх устаноў сацыяльнага выхавання на ўкраінскую мову. Не выключана, што прыклад Украіны падштурхнуў і палітычных дзеячоў Беларусі больш рашуча, без прамаруджвання заняцца нялёгкай, але вельмі пачэснай справай свайго нацыянальнага адраджэння. Гэтым жа

дзеячам маггло быць вядома, што і Грузія ў 1922 г. абвясціла сваю мову дзяржаўнай.

Цэнтральнае месца ў мерапрыемствах, што праводзіліся ў парадку ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі, займала павышэнне сацыяльнай ролі беларускай мовы. І гэта была зусім правільная пазіцыя ЦВК БССР, бо ў рэспубліцы, дзе на карэннае насельніцтва даводзілася 80% усіх жыхароў, яго мова выконвала вельмі мізэрны аб'ём сацыяльных функцый. Як і ў дарэвалюцыйны час, яны ўскладаліся на рускую мову. Не знаходзілася таксама адпаведнага месца ў гарамадскім жыцці і для выкарыстання яўрэйскай і польскай моў, хаця носьбітаў іх мелася нямала на Беларусі. Каб пакласці канец такой несправядлівасці, было афіцыйна заяўлена, што на тэрыторыі БССР прызнаюцца раўнапраўнымі мовы беларуская, руская, яўрэйская і польская. І першым дзяржаўным актам, які быў складзены на пералічаных чатырох мовах, з'явілася прынятая 25 ліпеня 1924 г. пастанова ЦВК і СНК БССР "Аб землебудаўніцтве працоўных жыдоў" (тагачасная афіцыйная назва яўрэяў). Праўда, у "Собрании узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Белорусской Социалистической Советской Республики" яе надрукавалі толькі 24 снежня таго года. Выдалі ж гэтую пастанову на ўсіх чатырох асноўных мясцовых мовах толькі з прычыны яе важнасці.

Прызнаючы раўнапраўнымі беларускую, рускую, яўрэйскую і польскую мовы, згаданая вышэй другая сесія ЦВК БССР налічыла патрэбным паставіцца да дадзенай праблемы такім чынам: "З прычыны значнай перавагі ў БССР насельніцтва беларускай нацыянальнасці, беларуская мова выбіраецца, як мова пераважная для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі". Мовай зносін органаў БССР з organami СССР і саюзных рэспублік прызнавалася руская.

Паколькі ў адпаведнасці з палітыкай беларусізацыі патрэбна было надаць такую важную ролю роднаму слову асноўнай нацыянальнасці БССР, узнікла пільная неабходнасць планамернага ўводу яго ў розныя сферы грамадскага жыцця і ў першую чаргу ў дзейнасць рэспубліканскага дзяржаўнага і партыйнага апаратаў, бо не паказаўшы самім на практыцы такога прыкладу ў развязванні гэтай жыццёва важнай праблемы, цяжка было разлічваць, што яе рэалізацыя знойдзе належную падтрымку і разуменне на ўсіх астатніх паверхах кіравання грамадствам, а таксама ў працоўных калектывах, навучальных установах, сярод самога народа. І такі прыклад быў паказаны. Гістарычныя для лёсу беларускай нацыі рашэнні другой сесіі ЦВК БССР на шэраг гадоў прадвызначылі ход падзей у рэспубліцы.

У вялікую заслугу тым дзяржаўным дзеячам, якія стаялі ля вытокаў, бралі непасрэдны ўдзел у распрацоўцы, правядзенні на практыцы мерапрыемстваў па беларусізацыі, трэба прызнаць іх настойлівыя намаганні надаць ёй канкрэтны характар па часе і ў прасторы. Такая канкрэтнасць вельмі добра прасочваецца і па тэрмінах беларусізацыі саміх дзяржаўных органаў улады і кіравання, заканамерным жаданні хутчэй вывесці іх на правы

фланг у ажыццяўленні заснаванай на прынцыпах сапраўднага інтэрнацыяналізму нацыянальнай палітыкі ў рэспубліцы. Згодна з рэзалюцыямі другой сесіі ЦВК БССР беларусізацыю апаратаў самога ЦВК, Саўнаркама, Наркамасветы і Наркамаземляробства планавалася завяршыць за адзін год, наркаматаў унутраных спраў, юстыцыі, сацыяльнага забеспячэння, пошты і тэлеграфа - за два, усіх астатніх устаноў і арганізацый - за тры.

Пасля таго як беларусізацыю аб'явілі дзяржаўнай палітыкай, шэраг важных мерапрыемстваў у гэтым напрамку ажыццявілі рэспубліканскія і акруговыя партыйныя, прафсаюзныя і камсамольскія органы, адміністрацыйна-гаспадарчы апарат наркаматаў і ведамстваў, паасобных прадпрыемстваў і арганізацый. Практычна не мелася аніводнага наркамату або ведамства без спецыяльна распрацаваных мерапрыемстваў па беларусізацыі. Але ўсё ж прыклад паказвала сама кампартыя рэспублікі. У першую чаргу тут можна назваць студзеньскі (1925 г.) пленум ЦК КП(б)Б, галоўным пытаннем якога был "Чарговыя задачы КП(б)Б у нацыянальнай палітыцы". У сваёй палітыцы КП(б)Б проста не магла не ўлічваць тых пазітыўных працэсаў, што адбываліся ў нацыянальным жыцці ўсіх астатніх савецкіх рэспублік з тым, каб на падставе глыбокага аналізу, узважанга пераймання набытага імі вопыту самой пайсці на дасягненне карэнных перамен у міжнацыянальных адносінах на Беларусі. Што датычыла палітыкі беларусізацыі, дык партыя таксама асноўным звяном у ёй прызнавала беларускую мову, пастаянна патрабуючы ад Бюро ЦК і акругамаў актыўна ўдзельнічаць у распрацоўцы і правядзенні мерапрыемстваў па вывучэнні мовы тытульнай нацыі ўсёй партарганізацыяй. У той час быў вельмі шырока вядомы і папулярны дэвіз партыі: "Уся КП(б)Б павінна гаварыць на беларускай мове". Сваю пазіцыю ў дачыненнях да апошняй так растлумачыў народу студзеньскі пленум: "Пры раўнапраўі ўсіх нацыянальнасцяў, пры абавязку з боку ўрада і партыі забеспячэння развіцця культуры кожнай з іх, пры прызнанні дзяржаўнымі мовамі 4-х (маюцца на ўвазе беларуская, руская, яўрэйская і польская. - Л.Л.) - пры ўсім гэтым, аднак, справа развіцця мовы, літаратуры, школы, усёй культуры на беларускай мове прызнаецца першай і асноўнай справай". Прычына такога паважлівага стаўлення да беларускай мовы тлумачылася тым, што ў той час, як зазначалася вышэй, абсалютная большасць насельніцтва рэспублікі падала на беларусаў, а іх роднаму слову не было адведзена належнага месца ў грамадскім жыцці. Спадзяваюцца на выжыванне беларускай мовы ў такіх варунках не мелася аніякіх падстаў.

Памылкова было б думаць, што правільную, узважаную лінію ЦК КП(б)Б у пытаннях беларусізацыі адразу ж з поўным разуменнем падтрымалі ўсе без выключэння камуністы, бо і сярод іх знаходзілася шмат асобаў, заражаных рускім вялікадзяржаўным шавінізмам і беларускім нацыянальным нігілізмам. На нашу бяду, у рэспубліцы жыло і працавала нямала такіх вялікаросаў, якія, паводле слоў У.Леніна "вякамі... убіралі ў сябе пад прыгнётам памешчыкаў і капіталістаў ганебныя і паганьня забабоны вялікарускага шавінізму". Спадзяваюцца, што яны з разуменнем паставяцца да прагрэсіўных ідэй беларусізацыі, не было аніякай надзеі. Вось як характарызаваў

тагачасную сітуацыю ў Менску карэспандэнт газеты "Правда" (18 чэрвеня 1925 г.) А.Антоняў: "... у Менску абывацель скардзіцца на беларусізацыю... Адзін з раённых сакратароў, напрыклад, на пытанне, якія дачыненні партыйцаў да беларусізацыі ў раёне, адказаў каротка: "На жаль, наплявацельскія". А.Антоняў становіцца ацэньваў нацыянальную палітыку партыйнай арганізацыі рэспублікі, якая ў надзвычай складаных умовах імкнулася ўсяляк паляпшаць працу па беларусізацыі і разважаў далей так: "А калі ёсць яшчэ партыйцы, у якіх дачыненні да беларускай мовы наплявацельскія — сорамна ім, дрэнныя яны камуністы". Аслаблення ўплыву камуністаў падобных поглядаў на моўную сітуацыю імкнуліся дамагацца не адміністрацыйным шляхам, а праз глыбока прадуманую растлумачальную працу з імі.

У якасці яшчэ аднаго прыкладу мэтанакіраванага рэгулявання партыйяў пытанняў моўнай палітыкі можна спаслацца і на рэзалюцыі кастрычніцкага (1926 г.) пленума ЦК КП(б)Б. Імі Бюро ЦК абавязваўся "даць цвёрдую дырэктыву кіраўнікам устаноў аб уводзе планаванасці і сістэмы ў працы па пераводзе апаратаў устаноў на беларускую мову. Нацкамсія ЦВК, а таксама ЦКК¹ і РСГ² павінны ажыццяўляць строгі і сталы нагляд за дакладным выкананнем гэтай дырэктывы". Прызнавалася неабходным "усю працу партыйнага і камсамольскага апаратаў перавесці да 1-га студзеня 1927 года на беларускую мову". І гэта тады нікому не падавалася нейкім дыктатам зверху, голым адміністраваннем, бо справа ж датычыла не асабістага, а грамадскага жыцця, выбар мовы для абслугоўвання якога залежыць не ад пажадання той ці іншай групы людзей, а павінен знаходзіцца ў выключнай кампетэнцыі адпаведных дзяржаўных і грамадскіх органаў, якія, карыстаючыся палажэннямі, высновамі навуковых даследаванняў, абавязаны давесці да ведама свайго народа чоткую праграму моўнага развіцця, прычым не толькі на бліжэйшую, але і на самую далёкую перспектыву, і з цвёрдай апорай на масы няўхільна праводзіць яе (праграму) на практыцы. Пры такім падыходзе дзяржавы, грамадскасці да развязвання дадзенай праблемы, мову карэннай нашай краіны можна выратаваць нават на стадыі поўнага заняпаду.

Партыя досыць правільную пазіцыю на гэтым пленуме заняла ў дачыненні да зрусіфікаванай часткі работнікаў савецкіх устаноў, якая, як і трэба было чакаць, на пашырэнне маштабаў беларусізацыі ў рэспубліцы "рагавала ўзмацненнем вялікадзяржаўных настройаў у сваім асяроддзі". Падобнае ж назіралася і сярод некаторай часткі яўрэйскай і польскай інтэлігенцыі. Аднак і ў такой сітуацыі КП(б)Б не збіралася ўжываць нейкія адміністрацыйныя санкцыі, а толькі патрабавала паляпшэння арганізацыі растлумачальнай работы ў масах аб ролі беларусізацыі, справядліва заяўляла наперадзе "яшчэ вялікая складаная праца, выкананне якой з'яўляецца адной з найважнейшых чарговых задач партыі". З мэтай іх паспяховай рэалізацыі

¹ Цэнтральная кантрольная камісія

² Рабоча-сялянская інспекцыя.

пленум пагадзіўся з прынятым на Бюро ЦК КП(б)Б 27 жніўня 1926 г. рашэннем аб пераводзе з 1 студзеня 1927 г. газеты "Звезда" на беларускую мову. Ужо ў наступным, 1927 г. меркавалася значна павялічыць выданне ўсіх відаў літаратуры на нацыянальнай мове карэннага насельніцтва рэспублікі. Ставілася задачай "зрабіць рашучыя захады да паскарэння тэмпу прыстасавання клубаў, нардамоў, хатаў-чытальняў і іншых культурна-асветніцкіх ўстаноў ў горадзе і вёсцы для абслугоўвання працоўных на роднай мове". Пленум рэзка крытыкаваў адказных за правядзенне нацыянальнай палітыкі асобаў за невыкананне прынятых у 1925 г. рашэнняў аб тэрмінах пераводу ўстаноў на беларускую мову, выдання тэрміналагічных слоўнікаў, аб аб'ёмах выпуску на ёй папулярнай і іншай літаратуры, "аб правядзенні на роднай мове работы па ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослага насельніцтва, у прыватнасці сярод беларусаў".¹

Каб надзейна абараніць беларусізацыю ад актыўнага і пасіўнага супраціўлення ёй, першы сакратар ЦК КП(б)Б Аляксандр Крыніцкі палічыў неабходным заявіць у студзені 1927 г. на X з'ездзе партыі, што ў дачыненні да савецкага і партыйнага апаратаў "мы павінны праводзіць беларусізацыю ў парадку цвёрдай дырэктывы і звальняць тых супрацоўнікаў, якія не хочуць або не здольны яе выконваць". Усё гэта дапамагала ажыццяўляць праграму нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа на належным дзяржаўна-прававым узроўні, ухільца ад тых істотных памылак, якія, напэўна ж, вельмі часта ўзнікалі, калі б у дадзенай справе панавала стыхія ці абапіраліся толькі на грамадскую ініцыятыву.

Ідэю беларусізацыі не ўсюды падтрымалі журналісты, хаця і добра ведалі, якую выключна вялікую ролю яны маглі б адыграць у гэтай важнай справе. Некаторыя з рэдакцый газет абмежаваліся толькі напісаннем на беларускай мове назвы свайго друкаванага органа ці загаловаў рубрык. Падобны падыход многія змагары за беларускае Адраджэнне справядліва лічылі абразай для роднай мовы. З рэзкай крытыкай выступіў і Аляксей Дудар, пішучы: "... гэта загаловачная "беларусізацыя" сведчыць аб вельмі кепскім становішчы. Адпаведны орган (ім часцей за ўсё з'яўляліся партыйныя органы. — Л.Л.) выдае пастанову, а некаторыя зусім неадпаведныя работнікі, якія сядзяць у рэдакцыі і якім гэтыя пастановы не да смаку, робяць падтасоўку: заместа газеты на зразумелай мове падносяць сялянству "беларускія" загаловкі і ўсімі сіламі адцягваюць беларусізацыю газеты". Заканчваўся артыкул словамі: "Прыдзецца такі за "Лёсіка" ўзяцца",² г. зн. узяцца журналістам за вывучэнне беларускай граматыкі, аўтарам якой з'яўляўся Язэп Лёсік.

Абвясціўшы беларусізацыю афіцыйнай палітыкай, дзяржава і партыя своечасова і сур'ёзна наклапаціліся аб распрацоўцы эфектыўнай сістэмы кіравання ёю, прыцягненні да гэтай справы шчыра адданных ёй актывістаў. Практычна ўся работа па беларусізацыі была сканцэнтравана ў руках

¹ Рэзолюцыя пленума ЦК КП(б)Б (октябрь 1926 г.). Мн., 1926. С. 8-12.

² Савецкая Беларусь. 1925. 29 кастрычніка.

створанай у адпаведнасці з прынятай ў 1924 г. Прэзідыумам ЦВК БССР пастановай Камісіі па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі БССР, на чале якой пэўны час стаяў вядомы ў рэспубліцы дзяржаўны дзеяч Аляксандр Хацкевіч (1895-1937). Аналагічныя паводле сваіх функцый камісіі былі створаны пры акруговых выканаўчых камітэтах. Сталымі штатнымі работнікамі як цэнтральнай (рэспубліканскай), так і акруговых камісій па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі былі толькі адказныя сакратары. Выкананне ж усёй бягучай працы такіх камісій ускладналася на апараты адпаведных выканкамаў. Менавіта толькі са стварэннем пры ЦВК БССР і выканкамах акругаў камісій па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі ўдалося поўным ходам разгарнуць працу па ўсіх напрамках беларусізацыі, а не толькі на ніве народнай адукацыі, як гэта ў асноўным рабілася на пачатку 20-х гадоў.

Найважнейшым напрамкам беларусізацыі і найбольш складаным кампанентам яе з'яўлялася ўкараненне беларускай мовы ў службовае справаводства. Сусветны вопыт, у т. л. беларускага народа, сведчыў, што без надзялення любой мовы такімі функцыямі, у яе вельмі мала надзеі на выжыванне, належную прэстыжнасць у грамадстве. Правільна зразумець неабходнасць пазаканкурэнтнага валодарства беларускай мовы ў афіцыйным справаводстве дапамаглі дзяржаўным і партыйным работнікам, кіраўнікам наркаматаў і ведамстваў, прадпрыемстваў і ўстановаў пазітыўны вопыт у гэтым шэрагу саюзных і аўтаномных рэспублік СССР, асабліва Украінскай ССР, а таксама згаданая вышэй брашура У.Пічэты "Беларуская мова як фактар нацыянальна-культурны".

На момант пераходу да беларусізацыі дзяржаўнага, партыйнага, прафсаюзнага і камсамольскага апаратаў, усіх звёнаў кіравання наркаматамі і ведамствамі, прадпрыемствамі і ўстановамі веданне беларускай мовы іх работнікамі знаходзілася на нізкім узроўні, бо ніхто з іх не меў магчымасці займацца яе вывучэннем, набываючы калісьці прафесію ў рускамоўных навучальных установах. Нельга было лічыць падрыхтаванымі да беларусізацыі службовага справаводства і многіх з тых, хто валодаў толькі навыкамі вуснай беларускай мовы. Таму зусім справядліва адзіным рэальным выйсцем з гэтага тузіковага становішча прызнавалася паўсюднае вывучэнне яе на спецыяльна ўтвораных курсах для супрацоўнікаў такіх апаратаў. Вынікі аказаліся даволі суцэльнымі. Сярод кіруючых кадраў, службоўцаў канцэлярыі нязменна павялічвалася ўдзельная вага асоб, якія былі ў стане весці сваю працу на беларускай мове. Так, калі ў 1925 г. у цэнтральных (рэспубліканскіх) установах толькі 22% агульнай колькасці супрацоўнікаў валодала беларускай мовай, а ў акруговых і раённых - 36, дык ужо ў 1926 г. адпаведна 54 і 42. у 1927 г. - 80 і 70%. Апошнія дзве лічбы даюць падставы сцвярджаць, што вызначаныя ў 1924 г. другой сесіяй ЦВК БССР тэрміны беларусізацыі дзяржаўнага апарату, наркаматаў і ведамстваў аказаліся зусім рэальнымі і ў асноўным вытрымліваліся. Аналізуючы вышэй прыведзеныя лічбы, бачым, калі ў справе беларусізацыі апарату цэнтральныя

(рэспубліканскія) установы спачатку прыкметна адставалі ад акруговых і раённых, дык ужо праз два гады яны выйшлі наперад, што можа разглядацца як доказ адказнага падыводу вышэйшых органаў улады і кіраўніцтва рэспублікі да вырашэння гэтай лёсавызначальнай для беларускай нацыі праблемы.

Сур'ёзнай перашкодай на шляху беларусізацыі адразу ж паўстаў горад з яго пераважна руска-яўрэйскамоўным насельніцтвам, прычыну чаму трэба шукаць у адпаведнай палітыцы царскай імперыі. Ідэолагам і кіраўнікам нацыянальнай палітыкі БССР робіць вялікі гонар, што яны не збаяліся пачаць змаганне з гэтай перашкодай з мэтай масавага далучэння і гараджан да беларускіх культурна-моўных традыцый. Набліжэнню горада да беларускасці садзейнічаў масавы прыток сюды вясковага насельніцтва з характэрнай для яго прыхільнасцю і адданасцю да нацыянальнай культуры і мовы, чым акурат не маглі пахваліцца гараджане. За перыяд 1926-1939 гг. у выніку міграцыі сельскага насельніцтва БССР у гарады колькасць іх жыхароў павялічылася прыкладна на 450 тыс.¹

Акрамя тэрытарыяльнага фактару, на супень падрыхтаванасці людзей да ўдзелу ў беларусізацыі немалую ролю адыгрываў і сацыяльна-класавы. Несумненна, лепш за ўсё падрыхтаваная да гэтага было спрадвечна беларускамоўнае сялянства, хаця і тут не адбылося без праблем. Прычыны самыя розныя. Па-першае, пэўная частка яго была выхавана польскімі і рускімі асімілятарамі ў духу ненавагі, адмоўнага стаўлення да свайго роднага слова. Па-другое, не ўсе верылі, што яго па-сур'ёзнаму збіраецца ўводзіць у жыццё маладая савецкая ўлада. Дзяржава павяла рашучую барацьбу з такімі нездаровымі настроямі, і сялянства без усялякага супраціву далучылася да беларусізацыі.

Куды больш складана было ўключыць у гэты працэс рабочых, на якіх і ў пасіярэвалюцыйнай Беларусі глядзелі, як на асноўную сілу ў пабудове сацыялізму, забеспячэнні яму ўсіх умоў для далейшага бурнага развіцця. Таму партыя мэтанакіравана праводзіла працу па падрыхтоўцы рабочых да выканання такой місіі. Каб павысіць ролю ў пераважнай большасці рускамоўнага ў нас рабочага класа ў кіраўніцтве грамадствам і найперш беларускамоўным сялянствам, ЦК КП(б)Б яшчэ на самым пачатку беларусізацыі даў такую дырэктыву "Хочаце забяспечыць кіраўніцтва рабочае класы, хочаце каб пролетарыят быў на перадзе, - аўладайце зброяй будаўніцтва БССР - аўладайце беларускай мовай. Бяз гэтага партыя і рабочая класы Беларусі кіраваць не здолеюць".²

Да ліку неспрыяльных фактараў ажыццяўлення планаў беларусізацыі, несумненна, можна аднесці нізкі ўзровень агульнакультурнага развіцця беларусаў як вынік панавання на яго зямлі чужацкага палітычнага рэжыму царскай Расіі. Пастаўленыя беларусізацыяй задачы было б намнога лягчэй вырашыць, каб гэты ўзровень знаходзіўся на больш высокай адзнацы. Усё гэта добра разумелі і не ўтойвалі ад народа палітычныя лідэры БССР. Аб'ектыўную характарыстыку культуры беларускага народа на самым пачатку

¹ Пешкова А. Н. Тенденции миграционных процессов и некоторые вопросы управления ими (На примере Белорусской ССР). Мн., 1979. С. 5

² Бальшавік Беларусі. 1927. № 7-8. С. 22.

беларусізацыі даў пленум ЦК КП(б)Б, што праходзіў у студзені 1925 г.: "Рост беларускай нацыянальнай культуры (мова, літаратура, школа, удзел беларусаў у палітычным, культурным і гаспадарчым жыцці) асабліва адстаў, калі параўнаць з яўрэйскай, рускай і польскай нацыянальнасцямі".¹ Гэтым самым прызнавалася, што ў сябе дома беларусы больш культурна адсталыя за тых, хто выбраў яе зямлю ў якасці сваёй другой радзімы. У гістарычнай практыцы такое сустракаецца галоўным чынам у каланіяльна залежных краінах.

4.2. Вяртанне гістарычнай памяці

Распачаўшы будаваць жыццё на нацыянальным грунце, беларусы павінны былі па-новаму глянуць на сваё мінулае, якое з "дапамогаю" іх недобрачыліўцаў аказалася ці вельмі скажоным ва ўяўленнях людзей, ці даўно імі забытым. Адданыя ідэі беларусізацыі інтэлігентныя сілы выдатна разумелі, што без адраджэння гістарычных традыцый, творчага выкарыстання духоўных каштоўнасцяў мінулага, якія на працягу многіх стагоддзяў ствараліся папярэднімі пакаленнямі, немажліва будзе паспяхова ажыццяўляць нацыянальна-культурнае адраджэнне Беларусі. Зусім апраўданае, заканамернае вяртанне да такіх традыцый і каштоўнасцяў магло б карэнным чынам паўплываць на тагачасны стан культуры, узбагачэнне гістарычнай памяці, узмацненне кансалідацыйных працэсаў у нацыянальным жыцці. Была рацыя, што ў першую чаргу вырашылі вярнуць народу памяць пра яго славітага сына першадрукара і асветніка Францішка Скарыну. У шэрагу ажыццяўленых з гэтай мэтай захадаў, бясспрэчна, найбольш важным з'явілася правядзенне ў 1925 г. святкавання 400-годдзя беларускага кнігадрукавання, заснаванага Скарынам. Апроч літаратараў, важны ўклад дзеля адраджэння ў памяці беларускага народа гэтага выдатнага дзеяча сярэднявечча ўнеслі мастакі і скульптары. Сярод твораў Скарыніяны выдзяляліся сваімі мастакімі вартасцямі скульптурны партрэт першадрукара Заіра Азгура (1924), жывапісны — Янкеля Кругера (1925), літаграфія Абрама Бразера (1926). Як вынікае, да вяртання памяці пра выдатнага дзеяча эпохі Адраджэння актыўна далучыліся і прадстаўнікі яўрэйскай нацменшасці Беларусі.

Упершыню ў сваім жыцці многія беларусы пачулі шчырую праўду і яшчэ пра аднаго слыннага сына, смелага і адважнага змагара *ш* нацыянальную незалежнасць Кастуся Каліноўскага. Гэтую праўду першым адкрыў вядомы беларускі гісторык Усевалад Ігнатоўскі. З яго лёгкай рукі, пісаў у паказаннях у час арышту былы наркам асветы БССР Антон Баліцкі, паэты ўсхвалялі нацыянальнага героя беларускага народа "у сваіх вершах, мастакі малявалі карціны, скульптары ляпілі бюсты, Белдзяржкіно здымала фільм і г.д.", а рэжысёр і драматург Еўсцігней Міровіч напісаў і паставіў (сумесна з Аскарам Марыксам) у Менску ў 1923 г. п'есу "Кастусь Каліноўскі".

Яшчэ да пачатку абвяшчэння беларусізацыі дзяржаўнай палітыкай

¹ Рэзолюцыя пленума ЦК КП(б)Б 25-29 студзеня 1925г. Мн., 1925 С. 5.

чытачы паспелі пазнаёміцца з цікавымі і змястоўнымі працамі У.Ігнатюскага: "Кароткі нарыс гісторыі Беларусі", "Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX стагоддзя", якія некалькі разоў перавыдаваліся ў 20-я гады. Гэты вучоны часта выступаў з публікацыямі на гістарычную тэматыку і на старонках перыядычнага друку.

Самыя актуальныя пытанні гісторыі Беларусі знаходзіліся заўжды ў цэнтры ўвагі нашага таленавітага гісторыка, эканаміста, этнографа Мітрафана Доўнар-Запольскага, хаця і даводзілася яму амаль увесь час жыць за яе межамі. Толькі ў кастрычніку 1925 г. вярнуўся на радзіму, дзе працаваў прафесарам кафедры гісторыі Беларусі педагагічнага факультэта, факультэта гаспадаркі і права БДУ. Будучы правядзённым членам Інстытута беларускай культуры, узначальваў у ім Археаграфічную камісію гісторыка-археалагічнай секцыі. Але мінскі перыяд навуковай дзейнасці гісторыка доўжыўся толькі да верасня 1926 г. Тым не менш, менавіта ў гэты час у Менску выйшла з друку самая значная яго кніга "Народное хозяйство Белоруссии". Быў падрыхтаваны да выдання і рукапіс манаграфіі "История Белоруссии", у якой асвятляліся падзеі ад старажытнага часу да пачатку 20-х гг. XX ст. Ідэалагічныя службы бальшавіцкай партыі распарадзіліся аддаць рукапіс на рэцэнзаванне ў аддзел друку ЦК КП(б)Б. Намеснік кіраўніка названага аддзела Вігаль Сербента ў рэцэнзіі ад 6 лютага 1926 г. даў крайне адмоўны водгук на працу М.Доўнар-Запольскага, абвінавачваў яго за спробу даказаць, што "воля шырокіх сялянскіх мас была накіравана да стварэння беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці", што абраная на Першым усебеларускім кангрэсе 1917 г. Рада была выразнікам і носьбітам беларускай ідэі, захавальнікам правоў нацыянальнасці і тэрыторыі беларускага народа і таму яе эпоха назаўжды застанеца адлюстраваннем нацыянальных імкненняў значнай большасці беларускіх арганізацый.¹ У рэцэнзіі заяўлялася, што "падазеная да надрукавання праца праф. Доўнар-Запольскага з'яўляецца больш-менш паслядоўна аформленым і абгрунтаваным эканамічным фактарам пунктам гледжання нацыянал-дэмакратызму, па-першае, і па-другое, мяркуючы па цытатах, якія прыводзяцца ніжэй, ілжывым асвятленнем гістарычных фактаў і свайго роду здэкам з практычнага правядзення дыктатуры пралетарыату і савецкай улады".² Закончыў свой водгук В.Сербента такімі словамі: "Нельга даць магчымасць беларускаму нацыянал-дэмакратызму атрымаць ідэалагічнае афармленне. Кнігу нельга дазволіць да надрукавання".³ І да парады рэцэнзента прыслухаліся выдаўцы. Разгледжаную працу М.Доўнар-Запольскага ў перакладзе на беларускую мову выдалі ў зусім іншую для нас гістарычную эпоху - у 1994 г. Манаграфія з вялікай прыхільнасцю была сустрэта шырокім колам грамадства. Няцяжка ўявіць, якую вялікую перашкоду для адраджэння аб'ектыўнай гістарычнай памяці беларускага народа ўчыніў ідэалагічны апарат ЦК КП(б)Б, сарваўшы

¹ Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. Мн., 1994. С. 497.

² Тамсама. С. 498.

³ Тамсама. С. 506.

ў самы разгар беларусізацыі выхад у свет кнігі М.Доўнар-Запольскага "История Белоруссии".

Плённа працаваў на ніве беларускай навукі выпускнік Маскоўскага універсітэта Уладзімір Пічэта, які ў 1921 г. стаў першым рэктарам Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Сваімі даследаваннямі ён у многім паспрыў правільнаму вызначэнню ролі беларускага фактару ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. У 1924 г. выйшла з друку першая частка яго кнігі "Гісторыя Беларусі" (М.; Л.). Для вырашэння практычных задач беларусізацыі выключна важную ролю адыграла яго праца "Белорусский язык как фактор национально-культурный" (1924). У ёй, як пісалася вышэй, пераканаўча паказана дзяржаўным дзеячам практычная мэтазгоднасць увядзення роднай мовы ў службовае справаводства, ва ўсё ўладаў Рэчы Паспалітай яе не выкарыстоўвалі ўжо з 1696 г. Калі ў часы беларусізацыі не так шмат было праблем і перашкод з увядзеннем беларускай мовы ва ўсе віды службовага справаводства, бясспрэчна, ёсць немалая заслуга і У.Пічэты. Яго слушнай думцы па дадзенай праблеме проста не было альтэрнатывы.

З выкладчыкаў БДУ, якія сваімі даследаваннямі садзейнічалі ўзбагачэнню гістарычнай памяці беларускага народа, варты ўпамінання Васіль Дружчыц (Друшчыц). Сярод яго твораў, што выйшлі з друку ў першыя гады беларусізацыі, найбольшую каштоўнасць мелі: "Палажэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай ўніі" (Працы БДУ. 1925. № 6-7); "Места Менск у канцы XV і пачатку XVI ст." (Тамсама. 1926. № 12); "Беларускія месцы ў гістарычнай літаратуры" (Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн., 1927).

Нацыянальная гістарычная тэматыка добра асвятлялася на старонках серыйнага навуковага выдання Інбелкульта і Беларускай акадэміі навук (БАН) "Запіскі аддзела гуманітарных навук" (1927-1930). Камісіі, кафедры і інстытуцы Інбелкульта выдалі 6, БАН - 7 кніг. З іх адзначым наступныя: Даўгяля Дз. "Матэрыялы да эканамічнае гісторыі Полацка (XVIII ст.)"; Каваленя А. і Шутаў С. "Матэрыялы да гісторыі Тураўшчыны"; Любаўскі М. "Літва і славяне ў іх узаемаадносінах у XI-XIII сталяцці"; Мачульскі В. "Да пытання аб беларускім элеменце ў "Слове аб палку Ігаравым"; Ясінскі А. "Два словы аб вольтах. Да праблемы першапачатковага насельніцтва Беларусі".

Незвычайнай папулярнасцю карыстаўся часопіс Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульце "Наш край", першы нумар якога выйшаў з друку ў кастрычніку 1925 г. Ім зачыталіся практычна ўсе, ад школьніка да навукоўца, бо грамадства выказвала нечуваную да гэтага зацікаўленасць не толькі да нацыянальнай гісторыі, геаграфіі краіны ўвогуле, але і да кожнай яе канкрэтнай мясціны.

4.3. Палярызацыя поглядаў на палітыку беларусізацыі

І ўсё ж патрэбнай колькасці нацыянальна-самасвядомых, інтэлектуальных, прафесійна падрыхтаваных людзей для ажыццяўлення прадугледжаных палітыкай беларусізацыі мерапрыемстваў яўна неставала, як неставала і неабходнага мясцовага матэрыялу гістарычнага і культурнага характару, які можна было б выкарыстаць для гэтай мэты. Адсутнасць многага з таго, на чым можна было паскорана развіваць, узабагачаць нацыянальную культуру народа, часта штурхала да некрытычнага і празмернага ў колькасных адносінах запазычвання чужых духоўных каштоўнасцяў, што сур'ёзна непакоіла сапраўдных прыхільнікаў, змагароў за беларускую ідэю. Вось як наконт гэтага выказаў сваю заклапочанасць Міхась Зарэцкі ў кнізе "Падарожжа на новую зямлю" (Мн., 1929): "...дакуль мы будзем жыць гэтым пазадздым чужой культуры, якое з тупым салдацкім самаздаволеннем "прэпадносілі" нам нашыя суседзі і якое мы прыёмалі як чыстае збожжа? Дакуль мы будзем збіраць з чужога стала ўбогія брудныя аб'едкі, аддаючы сваё дабро на агульную пагарду і зругу?" М.Зарэцкі цвёрда стаяў за тое, каб з суседніх культур браць у меру і толькі самае праўдзівае, неабходнае, чаго пакуль што бракуе на радзіме.

Нельга не пагадзіцца і з такой яго слушнай думкай, выказанай у прамове на ўстаноўчым з'ездзе Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў і паэтаў (лістапад 1928 г.): " У нас бываюць такія разлады, хіба расійскія творы, перакладзеныя на беларускую мову, не з'яўляюцца ўкладам у беларускую пралетарскую літаратуру, хіба п'еса расійская, рэвалюцыйная, добрая п'еса, ня ёсць уклад у беларускую пралетарскую культуру. Вось, таварышы, мы павінны разам з вамі канкрэтна і раз на заўсёды сказаць, не. Гэта ёсць уклад у пралетарскую літаратуру наогул, але не ў беларускую".

Пазней, калі пачнуцца ганенні на М.Зарэцкага, і гэтыя праўдзівыя выказванні таксама будуць пастаўлены яму ў віну. Але, відаць, думаць і рабіць інакш ён не мог, бачачы, як асобы рускіх вялікадзяржаўных ці беларускіх нігілістычных поглядаў адчайна супраціўляюцца заканамернаму жаданню тытульнага народа БССР выжыць, адрадіцца на ўласным грунце. Пасля столькіх гадоў дзе гвалтоўнай, а дзе і старанна спланаванай, вытанчанай культурна-моўнай асіміляцыі людзей з такімі шкоднымі, варажымі поглядамі на ўсё нацыянальна-беларускае было нямала ў нашым краі.

Ужо і ў той час вельмі ходкім было ўсялякае канкрэтнае дзеянне па адраджэнні беларускага пачатку называюць шавінізмам ці нацыяналізмам у бальшавіцкім разуменні дадзенага слова. Гэтую шкодную тэндэнцыю так ахарактарызаваў у газете "Савецкая Беларусь" (1925, 21 кастрычніка) навуковы сакратар медыцынскай секцыі Інбелкульта Павел Трамповіч: "Калі толькі дзе-небудзь звернуць увагу на цяжкае становішча беларускае працы, больш чым павольны рух беларусізацыі, альбо напамняць, дзе гэта патрэбна, аб тым, што тут Беларусь, - як адразу падымаецца шчаціна ў шматлікіх асоб.

Адказ даецца не па зместу прамовы альбо ўвагі, адразу пачынаюцца дакоры ў "заалёгічным шавінізме" і іншыя недарэчнасці".

Асабліва лёгка ўдавалася распаліць антыбеларускія настроі вялікарускім дзяржаўнікам сярод насельніцтва вярнутых у 1924-1926 гг. Расійскай Федэрацый БССР Віцебшчыны, Магілёўшчыны і Гомельшчыны. Гэтыя тэрыторыі з'яўляліся этнічна беларускімі і знаходжанне іх у складзе РСФСР прэрэчыла нормам справядлівых стасункаў паміж двюма рэспублікамі, што вельмі добра разумелі агульнасаюзныя органы ў Маскве. Зусім інакш глядзелі на законнасць вяртання БССР яе гістарычных зямель вялікарускія шавіністы, якіх, дарэчы, было нямала і на Гомельшчыне. Тут з'явіўся нават верш "На смерць губернии", у якім даецца такая злосная ацэнка перадачы Гомельшчыны БССР:

Разделили нас, не спросившись,

Распродали родимый наш край,

Утешенье есть только в лозунге:

Всяк, кто может, скорей удирай.¹

Русіфікатарскія настроі на Беларусі добра падаграваліся і тымі адмоўнымі дачыненнямі да апошняй, якія фармаваліся на тэрыторыі самой Расійскай Федэрацыі. Яе друк, у адрозненне ад замежнага, амаль зусім маўчаў аб тым, што пазітыўнага адбывалася ў справе нацыянальна-культурнага адраджэння беларусаў, у працэсах кансалідацыі і трансфармацыі іх, як тады прынята было гаварыць, у сацыялістычную нацыю. Не толькі сярод многіх рускіх па нацыянальнасці палітыкаў, але і прадстаўнікоў інтэлігенцыі быў досыць папулярным тэзіс аб перавагах іх культуры і мовы над усімі астатнімі, што існавалі, развіваліся ў СССР. Афіцыйныя структуры вельмі ахвотна пускалі ў друк усё тое, што садзейнічала папулярызаванню такіх поглядаў, незалежна ад таго, хто быў іх аўтарам. Занадта шчыраваў у тых гады В.Ваганян у кнізе "Аб нацыянальнай культуры" (М.-Л., 1927) ён, нібыта выконваючы сацыяльны заказ рускіх шавіністаў, проста бессаромна пісаў, што руская мова - "гэта мова ўсесаюзнай камуністычнай культуры, якую мы выпрацоўваем усе разам. Але да ўсяго гэтага руская мова ёсць міжнацыянальная мова нашага Саюзу... што без гэтай міжнацыянальнай мовы Саюз не можа існаваць" (с. 129), хаця, напэўна ж, ён добра ведаў, што Швейцарыя існуе, не маючы адзінай агульнадзяржаўнай мовы.

Гэтак жа ваража В.Ваганян быў настроены і супроць нацыянальных культур, прычым да такой ступені, што выклікаў на сябе вострую крытыку нават з боку прагрэсіўнай інтэлігенцыі Савецкага Саюза. Не прыняў яго антыінтэрнацыяналістычнага погляду на духоўнае жыццё нярускіх народаў і друкаваны орган ЦК саюза работнікаў асветы "Просвещение национальностей", заяўляючы, што В.Ваганян у сваёй кнізе "О национальной культуре" выказаў такія думкі, што калі іх сур'эзна прыняць, дык тут (у духоўным жыцці нярускіх народаў), па сутнасці ужо зусім непатрэбная аніякая работа ні дзяржаўных структур, ні грамадска-

¹ Маладняк. 1930. № 12. С. 113.

палітычных арганізацый, ні саміх людзей. Асабліва небяспечнай часопіс прызнаваў такую з многіх "перлінак" В.Ваганяна: "Цяпер ужо барацьба за камунізм увайшла ў такую стадыю, калі нацыянальныя культуры служаць для яе самым моцным тормазам; барацьба за камунізм немажліва без самай рашучай барацьбы з нацыянальнай культурай".¹ Адстойваючы, прапагандуючы такі варожы погляд на апошнюю, аўтару прыведзенай цытаты вельмі проста было апраўдацца перад усімі савецкімі народамі, спаслаўшыся на добра вядомыя словы У.Леніна, што "мэтай сацыялізму з'яўляецца не толькі знішчэнне ... усякай адасобленасці нацый, не толькі збліжэнне, але і зліццё іх". Зразумела, дзеля дасягнення такой "гістарычнай" мэты адпадала ўсялякая патрэба ў існаванні ў СССР нацыянальных культур нярусскіх народаў.

На часце, не ўсе бальшавіцкія ідэолагі, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі так негатыўна ставіліся да ролі нацыянальнага фактару ў культуры, як В.Ваганян. Былі часы, што ў Маскве хтосьці правільна разумеў, падзяляў клопаты беларусаў пра сваё нацыянальнае адраджэнне. Так, калі ў 1928 г. ЦК Усе ЛКСМ заслухоўваў даклад ЦК ЛКСМБ аб рабоце, ён указаў на неабходнасць "яшчэ большага ўдзелу камсамола ў правядзенні практычных мерапрыемстваў партыі па нацыянальных пытаннях, яшчэ больш рашуча дабівацца ад камсамольскага актыўна вывучэння беларускай мовы".²

Праблема нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў беларускай культуры асаблівае значэнне набывала ў дачыненні да мастацкага кіно, бо яно, па-першае, адразу ж стала выходзіць на шырокую аўдыторыю і, значыцца, істотна ўплываць не толькі на мастацкае, але і на этнакультурнае развіццё асобы, па-другое, - у значнай ступені адрывала карэннае насельніцтва Беларусі ад уласнай духоўнай спадчыны, бо многія кінафільмы выходзілі на экраны без дубліравання на беларускую мову і былі прысвечаны розным праблемам гісторыі і культуры іншых народаў. Перавага чужой тэматыкі над мясцовай у беларускім кіно адразу ж занепакоіла творчую інтэлігенцыю. Першым з такой нагоды прабіў трывогу пісьменнік М.Зарэцкі. Яго артыкулы ў газеце "Савецкая Беларусь": "Два экзамены. Да пытання аб тэатральнай крытыцы" (18 студзеня 1928) і "Чым пагражае нам Дзяржкіно. Да крытыкі тэматычнага плана" (2 і 3 лістапада 1928) аб'ектыўна паказвалі, якім шляхам ішоў на Беларусь гэты параўнальна новы для яе від мастацтва. М.Зарэцкі перасярагаў ад неразумных тут запазычванняў з дробых культур, у т. л. і рускай, беспамылкова лічыў, што ўсё лепшае ў беларускім кіно павінна арганічна вырастаць з глебы нашае беларускае культуры. Да гэтых слоў варга было б і сёння прыслухацца нашаму кінематографу, які часта грэбуе як беларускай мовай, так і мясцовай тэматыкай, стаіць упаярак на шляху нацыянальна-культурнага адраджэння. Не раз востра выказваўся па пытанні дадзенага віду мастацтва і пісьменнік Анатоль Вольны. Вялікі, справядлівы гнеў у яго выклікалі знятыя "беларускай кінафабрыкай" стужкі "Прастыпутка", "Масква кабацкая" галоўным чынам з-за свайго зместу.

¹ Просвещение национальностей. 1932. № 8-9. С. 75.

² Комсомольская правда. 1929. 6 октября.

Пахвальна, што на бок беларусізацыі адразу ахвотна і зусім усвядомлена стала моладзь, бачачы ў ёй важны сродак нацыянальна-духоўнага пераўтварэння роднага краю. На вялікае шчасце, тады яна, не да прыкладу сённяшняй, прытрымлівалася, ва ўсіх дачыненнях, цвярозага ладу жыцця, не ведала такога масавага захаплення алкаголем, наркаманіяй і дзікай маскультурай, рэальна глядзела на рэчы. І галоўнае, ёй нельга было адмовіць у працавітасці, што дапамагала ў дасягненні не толькі добрых вынікаў на вытворчасці, але і ў авалодванні ведамі, далучэнні да мастацкіх здабыткаў і ў прымнажэнні багаццяў роднай культуры. Асабліва вызначаліся ў гэтым выхадцы з сельскай моладзі, якой на доўгі час наканавана было стаць сапраўдным генератарам пісьменніцкай, навуковай, педагагічнай інтэлігенцыі. У час беларусізацыі з яе асяроддзя выйшла столькі талентаў, на што не разлічвалі нават самыя гарачыя прыхільнікі адраджэння.

Добрымі справамі ўславіла сябе студэнцкая моладзь. Праціўнікі беларусізацыі з ліку прафесарска-выкладчыцкага складу неаднаразова "падбівалі" яе выступіць супраць выкладання прадметаў у інстытутах і тэхнікумах на беларускай мове. І сям-там навучэнцы і студэнты, галоўным чынам небеларускай нацыянальнасці, ці добра зрусіфікаваныя беларусы з гарадоў, паддаваліся гэтай шкоднай ідэалагічнай апрацоўцы мазгоў. Аднак большасць прыхільна ставілася да беларусізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу, справядліва бачачы ў гэтым важны сродак падрыхтоўкі нацыянальна самасвядомай беларускай інтэлігенцыі, у якой у той час мелася такая вострая патрэба.

Пазітыўныя зрухі ва ўзрастанні ролі нацыянальнага фактару ў практыцы вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы, бяспрэчна, з'явіліся вынікам пільнай увагі да развіцця гэтага пытання партыйных органаў і самога ЦК КП(б)Б. Па яго ініцыятыве праводзіліся абследаванні партыйнай працы ў ВНУ і рабфаках, у час якіх разглядаўся і стан іх нацыянальнага жыцця. Пасля заслухоўвання такога пытання ў красавіку 1927 г. сакратарыят ЦК КП(б)Б пастанавіў: "а) працягваць цвёрды курс па правядзенню беларусізацыі і па ўкараненню беларускай мовы ў звычай студэнцтва і навуковых працаўнікаў; ... г) павялічыць перавод вучэбнай працы на беларускую мову".¹ Без такой увагі не назіралася б даволі прыкметная беларусізацыя педагагічнага працэсу ў вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школе.

Разбуджаная ад летаргічнага сну нацыя выявіла незвычайную здольнасць у стварэнні і ўзбагачэнні свайго інтэлектуальнага патэнцыялу. Найперш гэта датычыла мастацкай інтэлігенцыі і яе асноўнага асяродка - пісьменніцкага. Хутка заявілі аб сабе і вучоныя. Гістарычная заслуга навуковай, мастацкай інтэлігенцыі заключаецца ў тым, што яна ў гранічна сціслы тэрмін тэарэтычна і псіхалагічна падрыхтавала масы жыць паводле прагрэсіўных стандартаў беларусізацыі. Ажыццяўленню яе ідэй прысвяцілі свой талент тысячы інтэлігентных людзей, для якіх лёс нацыі заўсёды быў

¹ Бальшавік Беларусі. 1927. № 5. С. 78.

даражэй за ўласнае шчасце. У кагорту такіх самаадданных твораў штогод уліваліся ўсё новыя і новыя маладыя генерацыі беларусаў. Псторыя нашай Бацькаўшчыны яшчэ не ведала такога масавага і актыўнага служэння беларусаў нацыянальнай ідэі, як у перыяд беларусізацыі 20-х гадоў. Толькі самыя вялікія песімісты ці зацятыя ворагі яе не верылі ў рэальнасць гэтай высакароднай задумы.

4.4. Уклад прадстаўнікоў некарэннага насельніцтва ў беларусізацыю

Цалкам апраўдала на практыцы, што пры правядзенні беларусізацыі партыйныя і савецкія органы рэспублікі самую сур'ёзную ўвагу надавалі ўцягненню ў актыўную стваральную дзейнасць на карысць беларускай культуры і асоб неbelарускай нацыянальнасці. Сродкі масавай інфармацыі ахвотна давалі ім магчымасць паўдзельнічаць у абмеркаванні дадзенай праблемы. Вось, да прыкладу, як выказаўся па ёй на старонках часопіса "Польмя" (1928, № 1. С. 111) А.Каплан: "... нам катэгарычна трэба заганіць байкі аб тым, што справу будаўніцтва беларускае культуры трэба даручыць толькі беларусам. Кожны камуніст, якой бы ён ні быў нацыянальнасці, павінен гэтай справай займацца, зусім зразумела, у рамках, адведзеных яму яго культурным узроўнем".

Каб не на словах, а на самой справе быць актыўным удзельнікам у беларускім нацыянальна-культурным працэсе, многія прадстаўнікі некарэннага насельніцтва рэспублікі не пашкадавалі свайго часу і дасканала авалдалі беларускай мовай, добра ведалі гісторыю і культуру, асабліваці нашага краю. Беларусізацыя 20-х гадоў дала багата прыкладаў плённай працы вялікай арміі прадстаўнікоў рускай, польскай, яўрэйскай, украінскай, татарскай і іншых нацыянальнасцей на ніве беларускай культуры. Вышэй ужо гаварылася, якую карысць зрабіў для яе першы рэктар БДУ У.Пічэта. Ідэю беларусізацыі адразу ж прыняў і плённа працаваў над яе ажыццяўленнем ураджэнец Цвярской губерні Мікалай Байкоў. Яму, выпускніку Маскоўскай духоўнай акадэміі, сваю працоўную дзейнасць давялося пачаць на Беларусі яшчэ ў 1913 г. з выкладання філасофскіх і педагагічных дысцыплін у Мінскай духоўнай семінарыі. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. выкладаў у свецкіх педагагічных навучальных установах, адначасова працуючы сакратаром Тэрміналагічнай, затым - Слоўнікавай камісій, што функцыянавалі пры Інбелкульце, а пазней пры Беларускай акадэміі навук. Як вучоны, М. Байкоў спачатку заявіў пра сябе на педагагічнай ніве, выдаўшы ў 1921-1922 гг. працы: "Асноўныя прынцыпы арганізацыі школы" і "Нарысы па гісторыі ідэі працоўнага выхавання". Пазней стаў даследаваць розныя пытанні беларускай філалогіі і літаратуразнаўства. Сярод прысвечаных ім публікацый найбольшае значэнне мелі: "Паэма "Новая зямля" як манументальны твор беларуска паэзіі" (1923), "Да пытання аб чужаземных словах у нашай мове" (1927), "Месца Янкі Купалы ў

беларускай літаратуры" (1928). Разумеючы велізарную патрэбу слоўнікаў для хутчэйшай рэалізацыі задач беларусізацыі, М.Байкоў вырашае ледзь не палкам прысяціць сябе лексікаграфічнай працы. Тут ён пакінуў вельмі адметны след: у 1924 г. разам з Максімам Гарэцкім выдаў "Практычны расійска-беларускі слоўнік" (перавыдадзены ў 1926 г.), у 1925-1928 гг. сумесна са Сцяпанам Некрашэвічам - "Беларуска-расійскі слоўнік" і "Расійска-беларускі слоўнік", у 1927 г. супольна з А.Бараноўскім — "Практычны беларускі вайсковы слоўнік". Аднаго пералічэння гэтых прац дастаткова, каб бачыць, які каштоўны ўклад для беларусізацыі ў прыватнасці і беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння ў цэлым унёс вучоны-філолаг рускага паходжання. Гэта добра разумелі праціўнікі беларускай ідэі. Ужо ў 1930 г. арыштоўваюць М.Байкова, не даўшы яму разам са сваімі калегамі завяршыць працу па складанні слоўніка жывой беларускай мовы, у картатэцы якога налічвалася каля 4 млн. слоў. Магэрыялы да слоўніка беззваротна загублены, што нанесла вялікую непераўную шкоду нашай культуры і мове.

Неабходнасць беларусізацыі добра разумеў ураджэнец з Малдавіі Пётр Бузук (1891-1938). Прафесарам філалогіі ў БДУ ён пачаў працаваць з 1925 г., калі яшчэ толькі набывала размах беларусізацыя і стаяла шмат перашкод на яе шляху. На пераадоленне гэтых перашкод і была скіравана ўся дзейнасць таленавітага мовазнаўца ў час, калі ён загадваў дыялекталагічнай камісіяй Інбелкульта (з 1926), знаходзіўся на пасадзе дырэктара Інстытута мовазнаўства Беларускай акадэміі навук (1931-1933). Яго праца "Спраба лінгвістычнай географіі Беларусі" (1927) і да нашых дзён не страціла сваёй навуковай каштоўнасці. П.Бузук вядомы яшчэ пад псеўданімам П.Росіч, як беларускі паэт, член літаратурнага аб'яднання "Маладняк". Яго багатыя лінгвістычныя веды вельмі спатрэбіліся ў час, калі ў рэспубліцы вялася праца па ўдакладненні правапісу і графікі беларускай мовы. Гэта толькі ў нашай антыдэмакратычнай дзяржаве было магчыма, каб за такую адданасць і актыўны ўдзел у беларускім адраджэнні П.Бузука ў 1931 г. арыштавалі (трымалі пад вартай каля месяца), а ў 1934 г. саслалі ў Волагду.

Амаль аналагічны лёс нападкаў гарачага прыхільніка беларусізацыі акадэміка Беларускай акадэміі навук Івана Замоціна, рускага па паходжанні (родам з Цвярской губерні). На Беларусь ён прыехаў у 1922 г., ужо будучы доктарам філалагічных навук і ў званні прафесара. Менавіта на такую пасаду залічылі яго і ў БДУ, а праз два гады па сумяшчэнні стаў працаваць у Інбелкуце. У 1931 г. І.Замоцін заняў пасаду дырэктара Інстытута літаратуры і мастацтва БАН. У яго працах знайшлі глыбокае і аб'ектыўнае асвятленне многіх актуальных аспектаў беларускага літаратуразнаўства. У самы час з'явіліся два выпускі яго кнігі "Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні" (Мн., 1927, 1928). Пры ўсёй службовай занятасці ён знаходзіў час для сістэматычных публічных выступленняў перад самымі рознымі аўдыторыямі па праблемах беларускай культуры і літаратуры.

Хутка і дасканала авалодаў беларускай мовай прафесар БДУ, ураджэнец Сібірскай губерні Аляксандр Вазнясенскі (1888-1966), якога рэктар

гэтай навучальнай установы У.Пічэта характарызаваў як аднаго з самых таленавітых педагогаў. Калі праціўнікі беларусізацыі вырашылі нейкім чынам пазбавіцца ад А.Вазнясенскага, У.Пічэта з такімі словамі выступіў у яго абарону: "Мы не так багаты навуковымі сіламі, каб аслабаныцца ад тых, якія ўкараніліся на Беларусі, і якія на працягу 7 год з энтузіязмам працавалі ў сценах Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта".¹ А што ён і сапраўды праяўляў энтузіязм, сведчаць выдздзеньня ім за час працы ва універсітэце (1921-1930) літаратурныя творы: "Пазтыка М.Багдановіча" (Коўна, 1926), "'Асноўныя прынцыпы пабудовы беларускай навукі аб літаратуры" (Мн., 1927), "Паэмы Янкі Купалы (Сюжэтная пабудова і стыль)" (Мн., 1927), "Ля вытокаў мастацкай прозы Якуба Коласа" ("Польмя", 1928. № 8; 1929. №№ 1-4) і шэраг іншых, сярод якіх асабліваю каштоўнасць мелі і артыкулы па беларускім тэатразнаўстве. Беспамылкова прадбачачы сур'ёзную небяспеку далейшага знаходжання ў БССР з-за разгорнутай тут барацьбы з нацыянальнымі патрыётамі, А.Вазнясенскі ў пачатку 30-х гг. выехаў у Расію, мо дзякуючы чаму і ўсцярога ад рэпрэсій.

Вядомы выпадкі паважлівага стаўлення да нашага нацыянальнага Адраджэння і з боку вучоных небеларускага паходжання, якія працавалі ў галіне прыродазнаўчых навук. У такіх выпадках патрабавалася значна больш намаганняў і часу, каб інтэгравацца ў беларускую культуру, авалодаць беларускай мовай. Гэтых цяжкасцяў зусім не спужаўся ўрадзенец Ніжагародскай губерні Мікалай Прыляжаеў, які з 1924 г. пачаў працаваць прафесарам у БДУ. У адрозненне ад некаторых сваіх калег, што ў штыкі сустрэлі беларусізацыю, падбухторвалі супроць яе студэнтаў, М.Прыляжаеў, маючы на той час за плячыма больш за пяць дзесяткаў гадоў, засеў за вывучэнне беларускай мовы і пачаў адным з першых ва універсітэце чытаць на ёй курс арганічнай хіміі. У 1940 г. М.Прыляжаеву было нададзена званне акадэміка АН БССР.

Шэраг выкладчыкаў і прафесараў негуманітарнага профілю не толькі ў патрэбнай ступені авалодалі і вольна чыталі на беларускай мове лекцыі, але і пісалі на ёй падручнікі. У якасці прыкладу можна назваць выпускніка Маскоўскага універсітэта І.Багаяўленскага, які з 1919 г. пачаў працаваць у Горанкай сельскагаспадарчай акадэміі і тут выдаў у 1932 г. на беларускай мове падручнік "Аналітычная геаметрыя". Самай высокай пахвалы заслугоўвае прафесар матэматыкі БДУ, акадэмік БАН Цэлясцін Бурстын (1888-1938). Біяграфія яго шмат у чым незвычайная: нарадзіўся ў Тарнопалі (Галіцыя), скончыў Венскі універсітэт, у 1929 г. запрошаны на працу ў Беларускі дзяржаўны універсітэт, дзе неўзабаве ўзначаліў кафедру матэматыкі, а з 1931 г. - Фізіка-тэхнічны інстытут Беларускай акадэміі навук і ў гэтым жа годзе стаў яе правадзейным членам. На беларускай мове выдаў кнігі "Матэматычныя працы" (1932), "Фізічныя металы матэматыкі", "Курс дыферэнцыяльнай геаметрыі" (абедзве ў 1933 г.). Вось толькі канцоўка жыцця ў Ц.Бурстына была безрадаснай: у кастрычніку 1938 г. стаў ахвярай сталінскіх

¹ Настаўніцкая газета. 1994. 24 верасня

рэпрэсій. І гэта яшчэ далёка не поўны пералік небеларусаў, што актыўна ўдзельнічалі ў нацыянальным адраджэнні нашага краю.

Варта таксама зазначыць, што напярэдадні абвясчэння беларусізацыі афіцыйнай палітыкай, а таксама ў першыя гады яе правядзення і партыйную арганізацыю рэспублікі ўзначальвалі інтэрнацыяналістычных поглядаў асобы небеларускай нацыянальнасці: ураджэнцы адпаведна Кастрамскага павета і г.Цвер Аляксандр Асаткін-Уладзімірскі (май - жнівень 1924) і Аляксандр Крыніцкі (верасень 1924 - май 1927), якія з належным разуменнем паставіліся да развязвання нацыянальнай праблемы ў нашым краі. Апошні з іх за гранічна сціслы тэрмін так добра авалодаў беларускай мовай, што чытаў на ёй свае даклады. Паважлівым стаўленнем да беларускай культуры і мовы вызначаўся першы сакратар ЦК КП(б)Б Ян Гарманік (лістапад 1928 - кастрычнік 1929), ураджэнец украінскага горада Жытомір. Для яго хапіла аднаго года, каб пачаць па-беларуску выступаць з дакладамі. Затое, "вельмі старанымі, - паводле вобразнага выразу сучаснага гісторыка Аляксея Караля, - праваднікамі курсу, які начыста адмаўляў беларусізацыю", былі камандзіраваныя ў рэспубліку для заняцця пасадаў першага сакратара ЦК КП(б)Б Канстанцін Гей (студзень 1930 - студзень 1932) і начальніка Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення (ДПУ) БССР Рыгор Рапапорт. Калі для першага (нарадзіўся ў Пецярбургу) Беларусь з'яўлялася толькі месцам праходжання службы, дык другому, як ураджэнцу Глуска, яна была родным краем. Аднак у барашчы з г. зв. беларускім нацэмакратызмам фактар месцанараджэння не адыгрываў аніякай ролі: як адзін, так і другі з названых высокага рангу асобаў дзейнічалі бязлітасна, з бальшавіцкім, як тады было прынята гаварыць, размахам.

4.5. Узростанне ролі адукацыйнага і моўнага фактараў

У кожнай важнай справе — а беларусізацыя мае ўсе падставы належаць да такой катэгорыі — трэба ўмець выбраць найгалоўнейшы ўчастак, ад поспехаў на якім у вырашальнай ступені залежыць дасягненне вызначанай мэты. Ідэолагам беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння ўдалося знайсці такі ўчастак. У комплексе распрацаваных урадам і партыяй мерапрыемстваў па беларусізацыі грамадскага жыцця ў рэспубліцы зусім справядліва самая вялікая роля надавалася народнай адукацыі, бо многімі добра разумелася, што пазітыўныя зрухі ў гэтай галіне абавязкова станюўча адаб'юцца на нацыянальна-культурным адраджэнні ў цэлым. Пасля глыбокага, удумлівага аналізу рэальнага становішча было прынята адзіна правільнае рашэнне: беларусізацыю ажыццяўляць раўналежна ва ўсіх катэгорыях навучальных і выхаваўчых устаноў, г. зн. пачынаючы ад дзіцячых садоў і канчаючы тэхнікумамі і інстытутамі. Увядзенне беларускай мовы ў навучальна-выхаваўчы працэс двух апошніх тыпаў устаноў практычна здымала праблему беларусізацыі ў працоўных чатырох- і сямігадовых школах, паколькі яны былі зацікаўлены навучаць дзяцей на той мове, якая з'яўлялася рабочай для тэхнікумаў і інстытутаў.

Добра прадбачачы, якія могуць быць цяжкасці на шляху беларусізацыі школы, урад і партыя рэспублікі патрабавалі рацыянальнага спалучэння ў гэтай справе адміністрацыйных метадаў з глыбокай растлумачальнай працай у масах аб выключнай ролі моў у лёсе кожнага народа. У якасці прыкладу тут можна спаслацца на слухныя, непадлеглыя забыццю рашэнні кастрычніцкага (1925 г.) пленума ЦК КП(б)Б, у якіх запісана: "Пры правядзенні нацпалітыкі ў школьнай справе ў шэрагу таварышаў сустракаюцца памылкі дваякага роду. Адна з іх заключаецца ў імкненні заняць пасіўную пазіцыю ў гэтым пытанні і адмовіцца ад ініцыятывы зверху. Між тым, працяглая прыгнечанасць і ўціск беларускай і яўрэйскай культуры прывялі да ўкаранення нават у масах насельніцтва гэтых нацыянальнасцей погляду на беларускую і яўрэйскую мовы, як непаўнапраўныя. Пры гэтых варунках адмова ад ініцыятывы зверху (папярэдні накід сеткі, агітацыя за навучанне дзяцей на роднай мове і г.д.) азначала б аб'ектыўна ўступку русіфікатарскім традыцыям, і таму не адпавядае нацыянальнай палітыцы партыі. Другая памылка выяўляецца ў спробе праводзіць нацпалітыку ў школьнай справе голымі метадамі адміністравання і камандавання, што пленум прызнае зусім недапушчальным".

Карысны на ўсе часы ўрок беларусізацыі 20-х гг. - асабліва пільная ўвага партыі і ўрада да выкладчыцкага корпусу вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Менавіта ён мацней за ўсіх упарціўся беларусізацыі, паколькі яму трэба было найбольш прыкладзі намаганняў, каб перавучыцца з рускай мовы на беларускую. Каб найхутчэй дамагчыся пазітыўнага зруху, давялося свядома пайсці нават на ўвядзенне рознага характару заахвочвальных мер для актыўных праваднікоў нацыянальнага ідэалу ў сферу адукацыі. Засяроджванне ўвагі дзяржаўных і партыйных органаў на праблеме беларусізацыі ўсіх, а не якога-небудзь аднаго звяна сістэмы народнай асветы, плённая праца ў гэтым напрамку яе кіраўнічых кадраў давалі станоўчыя вынікі. У 1926/27 н. г. з агульнага ліку працоўных школ чатырох- і сямігодкаў на беларускія прыпадала 85 і 67%. Праз два гады з агульнай колькасці 5818 школ чатырохгодкаў беларускіх было 5456, адпаведна па сямігодках 372 і 279. Беларуская мова стала абавязковым прадметам выкладання ў рускіх, яўрэйскіх, польскіх і іншых нацыянальных школах.

Напачатку ў асноўным захоўваліся вызначаныя тэрміны правядзення беларусізацыі ў вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школе, асабліва педагагічнага профілю. Так, у 1926/27 н. г. з 14 педагагічных тэхнікумаў на беларускай мове працавалі 10, яўрэйскай - 3, польскай - 1. Выкладанне прадметаў у сельскагаспадарчых тэхнікумах удалося беларусізаваць на 63%, сельскагаспадарчых школах - на 67, прафшколах — на 60, рабфаках — на 69 і толькі ў Беларускам дзяржаўным універсітэце - пакуль што на 31%. Цалкам вялося выкладанне прадметаў на беларускай мове ў Магілёўскай саўпартшколе першай ступені і ў такой жа школе другой ступені ў Віцебску, ва ўсіх пунктах па ліквідацыі непісьменнасці і ў школах для малапісьменных, што абслугоўвалі беларускае насельніцтва; у першых групах (г. зн. у першы

год навучання) школ павышанага тыпу і школах рабочай моладзі.

Станоўчыя зрухі прыкметна абазначыліся і на ўсіх астатніх напрамках беларусізацыі. Не "устаялі" перад ёю і вайсковыя падраздзяленні рэспублікі. І не "устаялі" таму, што большасць высокіх вайсковых начальнікаў добра разумела, што армія павінна жыць паводле тых культурна-гістарычных традыцый, што і сам народ, якога яна абараняе. Да таго ж па лініі дзяржавы і вайсковага камандавання, грамадскай праводзілася адпаведная праца па плаўным і адначасова трывалым укараненні ідэй беларусізацыі ў свядомасць і жыццё салдатаў і афіцэраў. Дзяржава палічыла патрэбным заснаваць пры Інстытуце беларускай культуры адмысловую Вайсковую камісію, якая зрабіла шмат карыснага дзеля беларусізацыі вайсковага жыцця. З мэтай забеспячэння патрэбаў армейскіх падраздзяленняў у літаратуры пры Дзяржвыдавецтве БССР ствараецца спецыяльны вайсковы сектар. У 1927 г. выходзіць з друку праца беларускіх мовазнаўцаў М.Байкова і А.Бараноўскага "Практычны беларускі вайсковы слоўнік. Частка I. Расейска-беларуская мова", у якім выкарыстана шмат арыгінальнага лексічнага матэрыялу, падрыхтаванага Вайсковай камісіяй Інбелкульту. У слоўнік увайшло каля 10 тыс. слоў і ўстойлівых словазлучэнняў. Усяго ж гэты сектар выдаў на беларускай мове больш за 400 найменняў падручнікаў і іншай літаратуры па вайсковай тэматыцы. І ў армейскім жыцці дастаткова прыкладаў паважлівага стаўлення асобаў некарэннага насельніцтва да палітыкі беларусізацыі. У гэтай сувязі вельмі паказальны такі факт, што ў 1926-1931 гг. у Беларускай дзяржаўным універсітэце лекцыі па ваенна-дапрызыўнай падрыхтоўцы чытаў па-беларуску рускі ваенначальнік Георгій Жукаў, які ў 1943 г. стане Маршалам Савецкага Саюза.

Асаблівых цяжкасцяў з вырашэннем нацыянальнага пытання не назіралася і ў войсках, што дыслакаваліся на тэрыторыі Гомельскай акругі, якая толькі ў 1926 г. была вернута БССР ад РСФСР. У артыкуле Янкі Кавалёнка "Аб беларусізацыі ў вайсковых частках" ад 5 лютага 1929 г. паведамлялася: "Тэрытарыяльныя часткі Чырвонай арміі ў БССР, якія камплектуюцца пераменным складам з рабочых і сялян, што размаўляюць па-беларуску, даўно ўжо абслугоўваюцца на роднай мове. Вучоба, каманда, канцылярская, клубная і шырокая культурна-асветніцкая работа - усё гэта вядзецца на беларускай мове. Усе, увогуле, часткі Чырвонай арміі ў "карэннай" БССР ведаюць беларускую мову ці праводзяць у сябе беларусізацыю".¹

У мэтах пераадолення адставання з беларусізацыяй вайсковых частак Гомельшчыны ў параўнанні з іншымі раёнамі БССР, ім (часткам) на дапамогу прыйшлі шэфы. З вялікай адказнасцю ставіўся да такіх абавязкаў калектыў Гомельскай чыгуначнай школы № 9. Яе настаўнік беларускай мовы арганізаваў у падшэфнай эскадрылі беларускі гурток для асобаў малодшага камскладу. Заняткі гуртка наведвалі не толькі беларусы, але і рускія.²

Пад дабраторным уплывам дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі

¹ Полесская правда. 1929. 5 февраля.

² Полесская правда. 1929. 5 февраля.

поўнапраўнай гаспадыняй уваходзіла беларуская мова ў тэатры, навуку, цікавымі творамі папаўнялася мастацкая літаратура, шырокім фронтам вялося вывучэнне гісторыі і культуры беларускага народа, што карэнным чынам паўплывала на дачыненне да яе былых праціўнікаў і недобразчыліцаў. Станоўчае ўздзеянне беларусізацыі на нацыянальнае жыццё карэннага насельніцтва добра відаць і па кнігавыдавецкай справе: у 1925 г. на беларускай мове выйшла 175 назваў кніг, у 1927 г. - 389, у 1929 г. - 559.¹ Няўхільнае павышэнне сацыяльнай ролі беларускай мовы ў выніку паслядоўнага ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі паспрыяла росту папулярнасці ў жыхароў рэспублікі ўсіх жанраў літаратуры на мове яе тытульнай нацыі. Калі ў 1925/26 г. у агульным кнігагандлёвым абароце на беларускія кнігі падала толькі 15%, дык у 1927/28 - 46,9, адпаведна на рускія — 82 і 48, яўрэйскія 1,3 і 3,4, польскія — 1,3 і 3,4.² Пра поспехі беларусізацыі наглядна сведчыць і такі факт: у 1927 г. на беларускай мове выйшла 1317 тыс. экзэмпляраў кніг (10393 тыс. друкаваных аркушаў), у 1929 г. адпаведна 3384 і (17629).³

Пра ўсе гэтыя пазітыўныя з'явы ў нацыянальна-культурным адраджэнні беларусаў так пісаў першы сакратар ЦК КП(б)Б В.Кнорын: "... прыціхлі ўжо самыя зацятыя вялікадзяржаўныя шавіністы з былых падатных інспектараў і выкладчыкаў казённых гімназій, прыціхлі тыя "культурныя" мяшчане, якія па сваёй тупасці ўсё яшчэ не разумеюць, як могуць быць створаны ў былой заняпалай правінцыі царскае Расіі, якая абярнулася ў Беларускаю Соцыялістычную Савецкую Рэспубліку, на нядаўна яшчэ слаба развітай і малакультурнай беларускай мове буйныя культурныя каштоўнасці".

Не гэтак прыкметнымі былі зрухі з беларусізацыяй у нізавых звёнах грамадскага жыцця, непасрэдна ў саміх працоўных калектывах. І трэба сказаць, што такое нярадаснае становішча па-сур'ёзнаму хвалявала партыю і ўрад. У матэрыялах, падрыхтаваных да правядзення ў 1930 г. свайго XIII з'езда, партыя палічыла стан развязвання тут дадзенай праблемы зусім незадавальняючым, прыводзячы такія лічбы: "... у клубах масавай працы праводзіцца на 21,6 проц. на беларускай мове, 4,8 проц. на яўрэйскай мове, 0,4 проц. на польскай мове, 73,2 проц. на расійскай мове. На прадпрыемствах масавая праца пераведзена на беларускую мову на 27,4 проц., на яўрэйскай мове - 3,2 проц., на польскай мове - 0,2 проц., на расійскай мове - 70,2 проц."⁴

¹ Платун А.М. Итоги культурного строительства в БССР за 30 лет. М.-Л., 1931. С. 40.

² Библиотечное дело в Белоруссии (1919-1979), (Сборник статей). Мн., 1980. С. 170.

³ Зьвязда. 1930 11 лістапада.

⁴ Матэрыялы да спарвадзачы Цэнтральнага камітэту ЦК КП(б)Б. Мн., 1930. С. 65.

4.6. Пазітыўныя перамены ў стаўленні да беларусізацыі

Ва ўсім тым станоўчым, што давялося дасягнуць у галіне беларусізацыі, вельмі вялікая роля асобаў, што актыўны ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху бралі яшчэ напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., у час нямецкай і польскай інтэрвенцыі, а таму вымушаныя былі з прыходам на Беларусь савецкай улады падацца ў эміграцыю, каб ухіліцца ад пакарання. Знаходзячыся на чужыне, яны ўвесь час сачылі за тым, што адбывалася на Бацькаўшчыне ў плане яе нацыянальнага адраджэння. Хто ў найменшай ступені лічыў сябе віноўным перад бальшавікамі, той ужо на пачатку 20-х гг. адважыўся вярнуцца на радзіму. Гэтакі рээміграцыі ўсяляк садзейнічалі ўрад і камуністычная партыя Беларусі. На настрой нашай палітычнай эміграцыі вельмі моцна паўплывала рашэнне ўрада СССР аб далучэнні ў 1924 г. да БССР Віцебскай і Магілёўскай губерняў і часткі беларускіх паветаў Смаленскай губерні, што ў лютым 1919 г. у адпаведнасці з указаннямі У.Леніна былі перададзены Расіі. Такія пазітыўныя змяненні ў настроі беларускіх палітыкаў-эмігрантаў, у поўнай меры праявіліся пад час правядзення ў кастрычніку 1925 г. у Берліне Другой усебеларускай канферэнцыі. У якасці аднаго з галоўных патрабаванняў, якое кіраўніцтва КП(б)Б ставіла перад ёй, - гэта прызнанне Менска адзіным цэнтрам беларускага палітычнага і культурнага руху. Частка дэлегатаў падпісала такую умову. Як і меркавалася, большасцю галасамі Берлінская канферэнцыя прыняла рашэнне аб спыненні барацьбы супраць Савецкай улады, прызнала, што БССР з'яўляецца адзіным цэнтрам кансалідацыі беларускай нацыі, адраджэння і развіцця яе самабытнай культуры.

За якія-небудзь паўтара - два гады пасля ўзбуйнення БССР чужыя краіны пакінула і вярнулася дамоў большасць тых палітыкаў і грамадскіх дзеячаў, што знаходзіліся на службе ва ўрадавых органах і ўстановах Беларускай Народнай Рэспублікі. З пункту гледжання агульнабеларускіх інтарэсаў такі крок зусім апраўданы, бо на месцы можна было куды больш прынесці карысці народу, чым знаходзячыся ўдалечыні ад яго. Што ж датычыць асабістай бяспекі кожнага, хто вяртаўся дахаты, такі крок трэба прызнаць неабдуманым, бо вельмі ж лёгка было цяпер стаць ахвярай у руках тых, з кім яшчэ нядаўна вёў барацьбу. І ад такой трагедыі сапраўды ім не ўдалося ўхіліцца. Але гэта адбудзецца ў 30-я гады. Цяпер жа нікога з іх, як гэта было раней з тымі, хто вярнуўся на Беларусь, не крыўдзілі. Дапамаглі з працаўладкаваннем. Так, старшыню міністраў апошняга складу Рады БНР Аляксандра Цвікевіча ўладкавалі на пасаду неадменнага сакратара Інбелкульту, памочніку міністра пры ўрадзе Скарападскага, актыўнаму ўдзельніку беларускага нацыянальнага руху за мяжой Івану Краскоўскаму з дазволу самога наркама асветы БССР Усевалада Ігнатоўскага далі месца дацэнта БДУ. Ён вельмі станоўча характарызаваўся рэктарам гэтай установы У.Пічэтам за актыўны ўдзел у беларусізацыі яе навучальна-выхаваўчага працэсу.

Без усялякага прамаруджвання і вельмі плённа выкарыстаў свой прыезд на Бацькаўшчыну А.Цвікевіч. Не мінула і года, як яго цікавейшую працу "Западнаруссизм". Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. "сталі друкаваць у часопісе "Польмя". Глыбокія тэарэтычныя веды, умение аналізаваць і рабіць правільныя высновы з канкрэтнага фактычнага матэрыялу дазволілі аўтару аб'ектыўна паказаць, як у адзін з самых складаных і цяжкіх часоў у гісторыі беларускага народа, калі, здавалася б, Расійская імперыя ў ход пусціла ўсё дзеля яго асіміляцый, выпявалі сілы для самаахвярнага барацьбы за сваё нацыянальнае вызваленне. Нястомна працавалі на карысць беларускай справы і іншыя зваротнікі, для якіх асабліва ахвотна расчыніў свае дзверы Інбелкульт. Таму Зміцер Жылуновіч (літ. псеўданім Цішка Гартны) глыбока памыляўся, не меў падставы пісаць, што ў той час у гэтай установе "згрудзілася ўся контррэвалюцыйная радаўшчына", г. зн. былія сябры Рады БНР.

Прыемныя, радасныя звесткі пра поспехі ў будаўніцтве на нацыянальнай аснове новага жыцця ў роднай Бацькаўшчыне падштурхнулі і колішняга сябра ўрада БНР Палуту Бадуну вярнуцца ў 1925 г. з Прагі ў Менск. Праўда, на той час у яе ўжо не было здароўя, каб і самой актыўна ўключыцца ў адраджэнскі працэс. Даліся ў знакі страшэнныя пакуты, што выпалі на жаночы арганізм пад час знаходжання ў польскіх і савецкіх турмах, у т. л. і ў Маскоўскай Бутырцы. У адрозненне ад іншых зваротнікаў, яна, з прычыны кепскага здароўя, не змагла пакінуць адметнага следу на якой-небудзь дзялянцы грамадскага жыцця Беларусі. Працавала настаўніцай у школе, на курсах беларусазнаўства ў Гомелі.

Камуністычная прапаганда падзейнічала і на былога афіцэра рускага экспедыцыйнага корпуса ў Францыі, ураджэнца з-пад Мінска М.Падгаецкага, які пасля дэмабілізацыі ў 1919 г. жыў у Парыжы, у 1927 г. вярнуўся на Беларусь і колькі гадоў працаваў у газеце "Рабочий". Аднак сацыялістычныя парадкі прыйшліся не даспадобы М.Падгаецкаму, і ён нелегальна выязджае зноў у Францыю, дзе выдаў на французскай мове кнігу ўспамінаў "Чырвоная наваліца", у якой рэзка крытыкаваў "таталітарна-дэспатычны твар камунізму ў БССР".¹

Усталяваны на Беларусі ў 30-я гады антыдэмакратычны рэжым не дазволіў многім зваротнікам да канца выкарыстаць багаты творчы патэнцыял, невычэрпную любоў да сваёй радзімы дзеля яе хутчэйшага і сапраўднага нацыянальна-культурнага росквіту.

Як вялікую заваёву ў рэалізацыі праграмы беларусізацыі трэба прызнаць значнае павелічэнне ўдзельнай вагі беларусаў у складзе кіраўнічых работнікаў партыйнага, савецкага, прафсаюзнага і камсамольскага апаратаў. Ужо ў 1927 г. з агульнай колькасці членаў месцачковых саветаў дэпутатаў працоўных беларусаў было 53%, яўрэяў - 40,5, вялікаросаў - 2,5, палякаў - 2,2, гарадскіх саветаў адпаведна - 45,1, 30,6, 14,5, 2,5%. Праўда, гэта было значна ніжэй за ўдзельную вагу беларусаў у агульнай колькасці насельніцтва.

¹ ЛіМ. 1993. 9 ліпеня. С. 5.

Недастатковае прадстаўніцтва беларусаў у месцачковых і гарадскіх саветах дэпутатаў працоўных тлумачылася тым, што ў гэтых тыпах населеных пунктаў усё яшчэ нізкі працэнт падаў на карэнных жыхароў рэспублікі. Затое лепш былі прадстаўлены беларусы ў больш высокіх эшалонах улады і органах кіравання. У тым жа годзе сярод членаў райвыканкамаў іх было 79%, акругвыканкамаў - 60, ЦВК БССР - 55. Здаралася і такое, што шукаючы на кіраўнічую пасаду чалавека, які валодаў бы беларускай мовай, даводзілася "выпусчаць з-пад увагі яго сацыяльнае становішча".¹ Як пазітыўнае, варта адзначыць, што беларусізацыя мясцовых саветаў даволі паспяхова адбывалася на Гомельшчыне, якая толькі з 1926 г. пачала жыць у складзе БССР. У студзені 1929 г. тут адбыліся выбары ў сельскія саветы. З агульнай колькасці абраных дэпутатаў 3477 чалавек да беларускай нацыі належала 3114, яўрэйскай - 94, польскай - 81, рускай - 77, іншых - 111.²

Такая ж тэндэнцыя з вылучэннем беларусаў на кіраўнічыя пасады назіралася і ў партыйных органах, хаця пра аптымальную нацыянальную структуру апошніх няма падстаў пісаць. У кастрычніку 1925 г. у складзе выбарных асобаў КП(б)Б на беларусаў даводзілася 48%, рускіх - 18 (а год назад - 28). У такіх органах назіралася адноснае скарачэнне і яўрэяў.³ Пад канец 1927 г. у Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б на беларусаў падала 50%, рускіх - 12,5, яўрэяў - 12,5, палякаў - 10,7, латышоў - 8,9, у акруговых кантрольных камісіях адпаведна - 45,7, 17,8, 21,5, 10,0, 8,6%.⁴ Аднак з вылучэннем кадраў карэннай нацыянальнасці ў партыйныя органы ў Беларусі увесь час справы былі значна горшыя, чым у многіх іншых рэспубліках. Праілюструем гэта данымі за 1925 г.: удзельная вага такога насельніцтва ў цэнтральных рэспубліканскіх партыйных органах Беларусі складала 43%, Туркменістана — 69, Башкірыі - 50, губернскіх і акруговых органах Беларусі - 53%, Азербайджана - 94, Арменіі - 92.⁵ Пэўная віна ў гэтым была і ЦК УсеКП(б), які стараўся мець больш сваіх пасланцоў у партыйных органах Беларусі як заходнім фарпосце СССР. Сур'ёзным недахопам, што пазней, не выключана, так моцна адаб'есца на лёсе нашага народа, з'яўляўся нізкі працэнт яго прадстаўнікоў у тых органах, якія распачнуць рэпрэсіі супраць нявінных людзей. У 1927 г. у судовых структурах рэспублікі працавала толькі 26,3% беларусаў, затое яўрэяў - 42,1, рускіх - 21,1%. Праўда, з гадамі гэтыя адносіны трохі палепшацца, але не да такой ступені, каб іх лічыць аптымальнымі.

З задавальненнем адзначаючы пазітыўныя зрухі ў ажыццяўленні палітыкі беларусізацыі, дзяржаўныя і партыйныя кіраўнікі, а разам з імі і многія прадстаўнікі навуковай і мастацкай інтэлігенцыі не пакідалі заяўляць, што рэспубліка стаіць толькі на пачатку гэтага гістарычнага шляху. Даволі крытычна на ход развязвання дадзенай праблемы глядзеў першы сакратар ЦК

¹ Кнорын В. За культурную рэвалюцыю. Мн., 1928. С. 76

² Полеская правда. 1929. 30 января

³ Савецкая Беларусь. 1925. 28 кастрычніка

⁴ Бальшавік Беларусі. 1928 №1 С. 75, 76.

⁵ Бальшавік. №21-22. С. 55.

КП(б)Б В.Кнорын, заяўляючы, што ў "поспехах беларусізацыі вельмі шмат надворнага і паказнога, што прымушае прыходзіць да вываду, што беларусізацыя яшчэ далёка не пусціла тых глыбокіх каранёў, якія нам патрэбны". Неабходна, каб яна ўвайшла ў быт і культуру. Арганізацыйнымі метадамі беларускую мову можна навязаць дзяржаўнаму апарату, але толькі не шырокім рабочым масам. Выступаючы за тое, каб кожны актыўны партыец ведаў беларускую мову, В.Корын разам з тым лічыў, што "перавод на беларускую мову партработы толькі тады будзе паспяховым і дасць патрэбныя вынікі, калі беларуская мова будзе ўваходзіць у рабочыя масы праз усе шчыліны яго культурнага абслугоўвання". А гэта ж якраз і адсутнічала на практыцы. Больш-менш належным чынам яно было арганізавана толькі ў прафсаюзе працаветы, дзе 60% усіх формаў масавай культработы і 75% гурткоў было пераведзена на беларускую мову, а ў прафсаюзе ж саўгандальскага першы паказчык раўняўся 25%, медсанпрацы - 9, чыгуначнікаў — 8, сувязі — 4. Беларуская мова пакуль што недастаткова гучала ў дакладах на агульных сходах у працоўных калектывах, у сферы гандлёвага абслугоўвання людзей.

Малавядомая каму-небудзь з іншых народаў СССР паводле працягласці і жорсткасці культурна-моўная дыскрымінацыя беларусаў у перыяд іх знаходжання ў складзе Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі прычынілася да таго, што на час правядзення ў 1926 г. усесаюзнага перапісу насельніцтва з кожнай сотні беларусаў (уключаны і тыя, што жылі па-за межамі БССР) на сваёй роднай мове размаўлялі 71,9 чалавека. У рускіх і ўкраінцаў такі паказчык быў роўным адпаведна 99,7 і 87,1. Сярод 40 народнасцяў СССР, якія мелі свае ўласныя нацыянальна-дзяржаўныя ўтварэнні або належалі да катэгорыі параўнальна буйных па колькасці, аналізумы паказчык быў горшы, чым у беларусаў, толькі ў палякаў (42,9), башкіраў (53,8) і абхазцаў (57,0). Некалькі лепшым гэты паказчык быў сярод беларусаў, што жылі на тэрыторыі сваёй рэспублікі: тут з кожнай сотні іх на роднай мове размаўлялі 82 чалавекі. Ва ўкраінцаў у сябе дома такіх было 94,1 чалавекі.¹ Зразумела, становішча з беларускай мовай было б яшчэ больш жаласным, калі б на яе як след не звярнулі ўвагі ў час паслякастрычніцкага адраджэння нашага краю і асабліва ў ходзе беларусізацыі. Шукаць і надалей эфектыўныя шляхі павышэння сацыяльнай ролі беларускай мовы абавязвала і тое незайздроснае месца, якое яна пакуль што займала ў адукацыі людзей. Паводле даных таго ж перапісу насельніцтва праэнт пісьменных беларусаў у цэлым па СССР на сваёй мове склаў 40,2 (а ўнутры БССР - 47,3), што з'яўлялася 24-ым вынікам сярод тых самых 40 савецкіх народнасцяў.² Беларусы па дадзеным паказчыку ішлі ззаду ўзбекаў, азербайджанцаў, кіргізаў, татараў, туркменаў, чувашоў, якутаў, аварцаў, даргінцаў, вацякоў, таджыкаў, марыйцаў, кара-калпакцаў, зыранаў, абхазцаў. Для пераадолення такога

¹ Богданов А. Характеристика национальной грамотности главнейших народностей СССР// Просвещение национальностей. 1930. № 4-5. С. 81, 85.

² Там же

істотнага адставання ў моўным развіцці беларусам патрэбна было яшчэ не адно дзесяцігоддзе напружанай, стваральнай працы на ўсіх участках нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Беларусізацыя, як паказалі першыя гады яе ажыццяўлення, у стане была справіцца з рэалізацыяй гэтай лёсавызначальнай для нашага народа праблемы.

4.7. Цяжкасці і перашкоды на шляху беларусізацыі

Першыя паспяховыя крокі ў ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі беларусізацыі ні ў якім разе нельга разглядаць як трыумфальнае шэсце беларускага народа па шляху свайго адраджэння. І на пачатку, і ў сярэдзіне, і тым больш у канцы яе заўжды былі сур'ёзныя цяжкасці і перашкоды, якія не давалі ў належнай ступені выкарыстаць на практыцы ўсё лепшае, што ўключала ў сябе абвешчанае савецкай дзяржавай нацыянальная палітыка. Непаразуменні, а часам нават у пэўнай форме супраціўленне беларусізацыі аказвалі і сялянс, хаця менавіта больш за ўсё ў іх інтарэсах давялося прыступіць да такой палітыкі, бо сельскія жыхары мацней трымаліся за нацыянальныя традыцыі, вельмі дрэнна валодалі рускай мовай, на якой ў першыя гады савецкай улады вялося службовае справядства і ў сельскай мясцовасці. Але ж навязаныя ў дарэвалюцыйны час і сялянам погляды на беларускую мову, як на "мужыцкую", "халопскую", з прычын нібыта немагчымасці выкарыстання яе ў складанай дзейнасці адміністрацыйных і судовых органаў, навучальных устаноў не так проста пераадоляваліся, адыходзілі ў нябыт на пачатку будаўніцтва новага жыцця. Усё гэта даводзілася ўлічваць пры правядзенні ідэалагічнай працы на вёсцы напярэдадні і ў ходзе ажыццяўлення беларусізацыі, бо не пераканаўшы чалавека, не зробіш яго актыўным змагаром за нацыянальную ідэю.

Не зусім былі падрыхтаваны да суцэльнай беларусізацыі гарады, сярод рабочых і служачых якіх і да, і пасля Кастрычніскай рэвалюцыі доўгі час пераважалі асобы некарэннай нацыянальнасці. Толькі дзякуючы таму, што ў нацыянальнай палітыцы ўрада і партыі рэспублікі былі ўлічаны інтарэсы і гэтай катэгорыі насельніцтва, яно ў аснове сваёй усё ж прыхільна ставілася да беларусізацыі. З боку прадстаўнікоў некарэннай нацыі не назіралася якіх-небудзь сур'ёзных прэрэчанняў, супраціўлення такой палітыцы. Значна цяжэй было схіліць на яе бок многіх апаратчыкаў, не выключваючы тых, хто займаў досыць высокія пасады. Нездарма ж, як на фактар абцяжарвання правядзення беларусізацыі, пленум ЦК КП(б)Б (студзень 1925г.) спасылаўся на тое, што пад той час яшчэ "не былі зламаны рэзка-адмоўныя вялікадзяржаўна-шавіністычныя адносіны да беларускай мовы і работы па беларусізацыі з боку старога рускага чыноўніцтва, якое знаходзілася на працы ў савецкім апарате". Такім, вядома, яно заставалася ў сваёй большасці і пад канец 20-х гадоў. Прышчэпленыя самім характарам палітыкі Расійскай імперыі шавіністычныя погляды і настроі сваім верным слугам з ліку мясцовай адміністрацыі Беларусі вельмі павольна выкараняліся з іх псіхалогіі. Пахвальна толькі, што патрабаванні да савецкіх служачых авалодаць

беларускай мовай не выклікалі якіх-небудзь масавых, адкрытых пратэстаў. Супраціўленне беларусізацыі апаратаў, пісалася ў "Правдзе" ад 18 чэрвеня 1925г., насіла пасіўны характар і выражалася толькі "ў буркатні і плётках".

З наймавернай цяжкасцю вызваліліся ад чаду вялікарускага шавінізму многія выкладчыкі вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Калі беларусізацыя ў БДУ імя Леніна з кожным днём становілася ўсё больш рэальнай з'явай, прафесар біялогіі і заалогіі гэтай установы Шчапошчэў, адпрацаваўшы тут ўжо пяць гадоў, падаў заяву на звальненне, матывамі для чаго паслужылі: "Предстоящая белорусизация моей кафедры, незнакомство с белорусским языком и невозможность читать лекции на иностранном (белорусском. — Л.Л.) языке, хотя бы я его и понимал".¹

У падобным духу выступаў супраць беларусізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу выкладчык рабфака Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі Меншчокоў, які так адказаў на прапанову весці выкладанне на беларускай мове: "Беларуская мова - штучная, гэта ёсць выдумка беларускіх шавіністаў, дыі сама Беларусь ёсць "Белая Русь", ёсць Расія і ніякай паасобнай мовы яна не мае".²

З'яўленню такіх памылковых, а для самой беларусізацыі і дужа шкодных поглядаў садзейнічала адсутнасць глыбоканавуковых распрацовак па гісторыі і культуры Беларусі. Трэба сказаць, што і сярод саміх вучоных гэтых галін навукі не існавала цвёрдай пазіцыі па многіх прынцыпова важных пытаннях. Калі большасць з іх (вучоных) глядзела на беларускі народ як на самабытны этнас з адметнай культурай і мовай, дык вядомы ў той час мовазнавец дацэнт БДУ Іосіф Воўк-Левановіч распаўсюджаў сярод студэнтаў і выкладчыкаў, а таксама ў выступленні на дыскусіі ў Беларускай акадэміі навук "Аб шляхах беларускай літаратурнай мовы" ілжывы погляд аб тым, што беларуская мова з'яўляецца адным з разгалінаванняў рускай мовы. Зыходзячы з такіх пазіцый, ён прапанаваў цэлы шэраг беларускіх слоў замяніць рускімі, а таксама выкінуць з беларускай лексікі ўсе ці вялікую колькасць слоў, якія трапілі ў яе з іншых моваў. Што атрымалася б ад такога "хірургічнага ўмяшання" ў моўную беларускую тканіну, зусім няцяжка зразумець Гэты мовазнавец адмаўляў нават самую палітыку русіфікацыі ў дарэвалюцыйнай Беларусі.

Існавалі і іншыя перашкоды, цяжкасці на шляху беларусізацыі, якія даводзілася пераадольваць праз вялікія намаганні. Тут можна ўказаць на досыць значную тэрытарыяльную стракатасць лексікі і фанетыкі беларускай мовы, адсутнасць уніфікаванай беларускай мовы, нераспрацаванасць навуковай, тэхнічнай, палітычнай, юрыдычнай, педагагічнай, медыцынскай тэрміналогіі. З прычыны ўсяго гэтага ўкараненне беларускай мовы ў паасобных сферах грамадскага жыцця рэспублікі, асабліва ў навуцы, службовым справядстве, адбывалася значна цяжэй, чым яўрэйскай і польскай, паколькі апошнія дзве з'яўляліся добра ўніфікаванымі, мелі ў краінах ці рэгіёнах пражывання асноўнай часткі іх носьбітаў багатую практыку абслугоўвання розных галінаў дзейнасці чалавека.

¹ Сянкевіч А. За ленінскую лінію ў нацпалітыцы. - Польшча. 1930. № 11-12. С. 160.

² Сянкевіч А. За ленінскую лінію ў нацпалітыцы. С. 160.

Найбольш жа трагічным і цяжкім паводле сваіх вынікаў з'яўлялася тое, што ідэя беларусізацыі ўжо на яе першапачатковым этапе не падабалася, не адпавядала поглядам паасобных палітычных кіраўнікоў рэспубліканскага маштабу. Таму пры любым зручным моманце ёй ставілі палкі ў колы. Сёй-той нават у надрукаваных у 1926 г. матэрыялах да 400-годдзя зараджэння друку на Беларусі і звязаных з правядзеннем гэтай даты мерапрыемстваў убачыў крамолу. І як ужо не раз здаралася, з рэзкай крытыкай на ход, характар беларускага нацыянальнага Адраджэння накідваўся першы сакратар ЦК КП(б)Б В.Кнорын, выкарыстоўваючы дзеля гэтага нават старонкі часопіса "Польмя", хаця менавіта апошняму самім лёсам наканавана было знаходзіцца ў авангардзе абаронаў беларускай культуры і мовы. Нягледзячы на многія правільныя палажэнні, што выказаны ў 1928 г. В.Кнорыным па праблеме беларусізацыі ў кнізе "За культурную рэвалюцыю", ёсць тут і такое, што яўна супярэчыла, шкодзіла беларускаму нацыянальна-культурнаму Адраджэнню. У гэтай высокай партыйнай асобе, да прыкладу, былі самыя негатыўныя адносіны да нашай даволі багатай для свайго часу сярэдневяковай духоўнай спадчыны і гісторыі. Вынікае гэта з наступных слоў: "Ня трэба нам шукаць гісторыю нашага культурнага ўздыму ў эпосе Стэфана Баторыя (польскі кароль і вялікі князь літоўскі 1576-1586 гг. -Л.Л.)... Ня трэба шукаць гісторыі развіцця беларускай культуры ў езуіцкай акадэміі, якая была створана 400 год таму назад..." (с. 21). Аўтар быў "супраць таго, каб сярэдневяковых манахаў (да іх ён залічваў Францішку Скарыну, Кірылу Тураўскага, Кліменція Смаляціча, Сімяона Полацкага. - Л.Л.) — на якой бы яны мове ні пісалі - уключачь у лона папярэднікаў нашае культуры..." (с. 81). А гэта ж, як цяпер кожны хоць трохі дасведчаны ў гісторыі беларус ведае, такія выдатныя постаці, якімі магла б ганарыцца любая сучасная еўрапейская нацыя. Нас жа прымушалі забыцца на такіх вялікіх постацяў нацыі. "Мы так "раскрытыкуем" Смаляцічаў і Тураўскіх, - пісаў В.Кнорын, - што двух радкоў ім будзе шкода прысвячаць у нашай гісторыі, бо яны ідуць ад другой лініі, а не ад лініі працоўных мас" (с. 81). Пасля азнамлення з усім вышэй прыведзеным, думаецца, нікога не здзівяць словы В.Кнорына, што беларусы спазніліся з выходам на гістарычную сцэну.

4.8. Інфармацыйнае забеспячэнне беларусізацыі

Для абсалютнай большыні людзей беларусізацыя сталася зусім незвычайнай з'явай. І такое няцяжка зразумець: гадамі афіцыйныя крыніцы інфармацыі распускалі плёткі пра адсутнасць беларусаў у самой прыродзе, і вось раптам прызналі іх не толькі за самабытны народ, але і ўзвялі ў статус дзяржаўнага, пачалі рабіць практычныя захады па прыярытэтным развіцці яго нацыянальнай культуры. Каб усё гэта людзі добра ўсвядомілі, ім патрэбна было як след растлумачыць сутнасць дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі. Афіцыйны ідэалагічны апарат шмат прыклаў намаганняў дзеля асвятлення дадзенай праблемы, спаўна выкарыстоўваючы перш за ўсё друкаваныя сродкі масавай інфармацыі, прычым незалежна ад мовы выдання.

Яшчэ да абвяшчэння беларусізацыі дзяржаўнай палітыкай выходзіла нямала перыёдыкі агульнарэспубліканскага значэння, у прыватнасці, газеты "Звезда", "Савецкая Беларусь", часопісы "Вестник Народного комиссариата просвещения", "Польмя", "Маладняк".

Вялікай падзеяй сталася выданне з чэрвеня 1924 г., гэта значыць за месяц, як беларусізацыі быў нададзены статус дзяржаўнай палітыкі, часопіса Народнага камісарыята асветы і саюза працаўнікоў асветы БССР "Асвѣта". Напачатку ён выходзіў на рускай і беларускай мовах, паколькі не ўсе настаўнікі добра валодалі апошняй. Пазней жа гэты перыядычны педагагічны орган стаў цалкам беларускамоўным (з 1930г. атрымаў запалітызаванае найменне "Камуністычнае выхаванне"). Ужо ў першым нумары часопіса "Асвѣта" ў артыкуле намесніка наркама асветы БССР Антона Баліцкага "Ближайшие задачи Наркомпроса в связи с укрупнением Белоруссии" вялася прынцыповая, сур'ёзная размова і пра нацпалітыку ў сферы асветы. З гэтай палітыкі асобна быў выдзелены моўны аспект. Погляды на яго нельга не прызнаць за прагрэсіўныя, у чым можна пераканацца з наступных вытрымак: "Прынцып матчынай мовы ў школе для Наркамасветы Беларусі з'яўляецца свяшчэнным, а паколькі бальшыня сялянскага, у асабліваці, дзіцячага насельніцтва, гаворыць на беларускай мове, дык і школы ў сельскіх мясцовасцях і часткова ў гарадах, якія абслугоўваюць беларускае насельніцтва, паступова пераходзілі і пераходзяць на беларускую мову выкладання.

(...) беларуская і руская мовы, як мовы бальшыні насельніцтва Беларусі - першая ў сельскай мясцовасці, другая ў гарадах і мае агульнасаюзнае значэнне - з'яўляюцца абавязковымі прадметамі навучання ва ўсіх школах незалежна ад таго, на якой мове гэтая школа працуе".

Аўтар вышэйзгаданага артыкула рэкамендаваў вельмі ўважліва ставіцца да зацвярджэння беларускага фактару ў асвеце ў тых раёнах, што толькі ўвясну 1924 г. перайшлі ад РСФСР у склад БССР, дзе амаль цалкам адсутнічалі ўстановы, якія працавалі б на беларускай мове. Таму выраўноўваць становішча далучаных раёнаў з астатнімі трэба "паступова, але няўхільна і паслядоўна" (с.4). Дзеля паспяховага дасягнення гэтай мэты прапанавалася: "а) разаслаць у кожную школу і ў кожную культурна-асветніцкую ўстанову па камплекту вучэбнай і педагагічнай літаратуры на беларускай мове і б) арганізаваць цэлы шэраг курсаў па перападрыхтоўцы настаўнікаў з навучаннем на іх беларускай мове і беларускай літаратуры" (с.5).

Нельга не пагадзіцца з думкай А.Баліцкага пра неабходнасць абавязковага ўводу беларускай мовы, гісторыі і географіі Беларусі, як прадмета выкладання, ва ўсе навучальныя ўстановы рэспублікі; пра поўны перавод на беларускую мову культурна-асветніцкіх устаноў ва ўсіх раёнах, дзе ёю карыстаецца мясцовае насельніцтва; пра выкарыстанне роднай мовы ў культурна-асветніцкай працы з нацягнутымі (с.5).

У гэтым жа нумары часопіса "Асвѣта" ў скарочаным варыянце былі пададзены матэрыялы V Усебеларускага з'езда работнікаў асветы, у тым ліку і рэзалюцыя па дакладзе А.Бяліцкага, у якой знайшлося месца і для

вызначэння ключавых задач нацыянальнай палітыкі ў адукацыі (с. 57).

Акрамя перыядычнага друкаванага органа "Асвѣта" з кастрычніка таго ж 1924 г. пачаў выходзіць на рускай мове штомесячны часопіс ЦК КП(б)Б "Вперед" (выдаваўся да 1925г., у студзені — лютым 1927 г. выйшаў здвоены нумар пад назвай "Весткі Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі", з сакавіка 1927 г. атрымаў найменне "Бальшавік Беларусі"). Яго першы нумар адкрываўся артыкулам першага сакратара і члена Бюро ЦК КП(б)Б Аляксандра Асаткіна-Уладзімірскага (рускага па нацыянальнасці) "Асноўныя задачы партыйнай работы". Аўтар патрабаваў ад камуністаў пры развязванні ўсіх надзённых задач "памятаць, што Беларусь вызначаецца крайней стракатасцю складу насельніцтва, па сваім культурным узроўні, па нацыянальных і моўных прыкметах, пры наяўнасці сярод карэннага беларускага насельніцтва велізарнай колькасці зрусіфікаванага насельніцтва, якое страціла ў значнай меры ці зусім бытавыя, моўныя і іншыя прыкметы нацыянальнай прыналежнасці" (с. 7). Ужо з самога прызнання высокай партыйнай асобай такой істотнай ступені русіфікацыі беларускага народа вынікала неабходнасць прыняцця рашучых захадаў па неадкладным спыненні яго далейшай дэнацыяналізацыі, каб не надаць апошняй у тых складаных умовах незваротнага характару.

Магчымасці асвятляць архіактуальнае для ўсёй гісторыі Беларусі нацыянальнае пытанне істотна выраслі з пачаткам выдання такіх папулярных часопісаў, як "Наш край" (орган Цэнтральнага бюро крэйзнаўства, выходзіў у Менску з кастрычніка 1925 па кастрычнік 1930 г.), "Узвышша" (орган літаратурна-мастацкага аб'яднання, а пазней — Беларускага дзяржаўнага выдання; выходзіў у 1927-1933 гг.). І ўсё ж галоўная роля ў асвятленні пытанняў нацыянальнага будаўніцтва належала тэарэтычнаму і палітычнаму органу ЦК КП(б)Б, часопісу "Бальшавік Беларусі". Гэтая праблема стала прысутнічала на яго старонках. Па ёй рэгулярна выступалі адказныя партыйныя і савецкія работнікі, навукоўцы, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі.

Есць дастаткова падстаў сцвярджаць, што тых часопісаў, якія выдаваліся ў год пераходу да дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі і некалькімі гадамі пазней, практычна было дастаткова, каб на іх старонках у патрэбных маштабах асвятляць дадзеную праблему. А неабходнасць яе грунтоўнага выкладу адчувалася на кожным кроку, бо вельмі многімі людзьмі, у тым ліку і тымі, што займалі вядучае месца ў палітычным, грамадскім, культурным жыцці, не заўсёды правільна разумелася роля ў ім нацыянальнага фактару. Асабліва глыбокага і ўсебаковага аналізу ў сувязі з беларусізацыяй патрабавалі пытанні нацыянальнай адукацыі і роднай мовы.

Не было роўнага ў пісьмовай прапагандзе ролі адукацыі, заснаванай на прыродным беларускім грунце, намесніку наркама асветы БССР А.Баліцкаму, які з 1926 г. узначаліў гэты архіважны ва ўсе часы камісарыят. Сваімі публікацыямі ён усяляк імкнуўся папоўніць шэрагі сапраўдных змагароў за нацыянальную адукацыю, прычым не толькі за кошт самога

настаўніцтва, але і прадстаўнікоў іншых катэгорый інтэлігенцыі, бо добра ведаў пра ўсю складанасць дадзенай праблемы і што справіцца з яе рэалізацыяй магчыма толькі, абавіраючыся на шырокія колы этнічна самасвядомых людзей.

Шэраг актуальных пытанняў пастановачнага характару ўзняў А.Баліцкі ў артыкуле "Беларусізацыя культурна-асветніцкіх устаноў" (Польмя, 1925, № 4). Галоўная каштоўнасць гэтай публікацыі заключаецца, бадай, у тым, што яе аўтар глыбокім аналізам статыстычнага матэрыялу, бясспрэчна, змог пераканаць у рэальнасці беларусізацыі адукацыі нават многіх закаранельных песімістаў. Каб дасягнуць яшчэ большых зрухаў на гэтым вырашальным участку нацыянальнага Адраджэння, належная ўвага звярталася на неабходнасць правядзення растлумачальнай працы не толькі з педагагічнымі кадрамі, але і з іншымі катэгорыямі грамадства, асабліва кіраўнікамі працоўных калектываў.

Не спачывалі на лаўрах, абвясціўшы палітыку беларусізацыі дзяржаўнай, кіраўнічыя асобы, што неслі персанальную адказнасць за яе пераўтварэнне ў жыццё. Бальшыня іх мела цвёрдую перакананасць, што поспеху можна дамагчыся толькі пры ўмовах, калі ў мэтазгоднасць такой палітыкі паверца шырокія народныя масы. Як і ў папярэднія гады, нішто ім лепш не дапамагала паверыць у гэта за перыядычны друк. Вельмі каштоўныя, прайздзівяыя звесткі пра дасягненні рэспублікі ў беларусізацыі свайго жыцця, і нявырашаных тут задачах чытач мог атрымаць ад адзнямлення з тэзісамі даклада старшыні Камісіі па нацыянальнай палітыцы ЦВК БССР А.Хацкевіча аб беларусізацыі на прэзідыуме Савета нацыянальнасцяў ЦВК СССР (7 кастрычніка 1927 г.), змешчанымі ў часопісе "Большавік Беларусі" (1927, № 12). Абгрунтаўваючы неабходнасць пераходу да такой палітыкі, ён не ўтаіў ад дэпутатаў Савета нацыянальнасцяў ЦВК СССР, што "ў пачатку правядзення беларусізацыі давялося сустрэцца: з адсутнасцю шырокага актыву, грамадскага на беларускай мове, з русыфікатарскімі тэндэнцыямі сярод гарадзкой часткі насельніцтва, асабліва сярод быўшага чыноўніцтва, якія адносіліся да беларускай мовы, як да мовы выдуманай, з русыфікацыяй сельскага насельніцтва праз расійскую школу і казармы" (с. 47). Дапамагала ў пэўнай ступені пераадолець гэтыя перашкоды сур'ёзная ўвага савецкіх і партыйных органаў да пастаноўкі і разгортвання растлумачальнай працы перадусім сярод работнікаў дзяржаўных і грамадскіх устаноў і арганізацый. Прычына адсутнасці прыкметнага поспеху на чыгуначным транспарце тлумачылася "значным процантам працуючых на ім вялікарусаў, старога чыноўніцтва з рэшткамі русыфікатарства, якое праводзілася царызмам на транспарце асабліва ўзмоцнена" (с. 48).

Каб зняць усялякія пытанні датычна моўнай палітыкі, А.Хацкевіч заявіў, што і зараз, і ў будучым беларускі ўрад выходзіць з таго, што: "а) установы сацыяльнага выхавання і палітыка-асветныя павінны працаваць на роднай мове; б) тэхнікумы і ВНУ павінны выпускаць работнікаў, прыстасаваных для абслугоўвання насельніцтва на яго роднай мове; в)

расійская і беларуская мовы з'яўляюцца абавязковымі ва ўсіх навучальных установах, незалежна ад таго, на якой мове школа працуе: першая - як мова саюзнага значэння, другая - як мова большасці насельніцтва БССР" (с. 50).

Іншым разам у друку, каб выказаць нязгоду з палітыкай беларусізацыі, неабгрунтавана заяўлялася, што пры правядзенні яе не ў належнай ступені ўлічваюцца інтарэсы рускай і яўрэйскай нацменшасцяў. Каб адхіліць такія несправядлівыя абвінавачванні, А.Хацкевіч заяўляў у сваіх тэзісах наступнае: "Слаба развітая сетка расійскіх 4-х гадовых школ тлумачыцца тым, што расійскае насельніцтва ў сельскіх мясцовасцях БССР жыве невялікімі групамі і ўкраплены ў асноўныя масы беларускага насельніцтва; што датычыць гарадоў, то яны забяспечваюць дзяцей расійскай нацыянальнасці 7-х гадовымі школамі ў большай меры, чым беларускія школы. Неадпаведнасць школ на яўрэйскай мове з колькасцю яўрэйскага насельніцтва тлумачыцца нежаданнем дробна-буржуазнай часткі яўрэйскага насельніцтва навучаць сваіх дзяцей у яўрэйскіх школах" (с. 50). Аўтар не растлумачыў прычыну такога нежадання яўрэяў пасылаць сваіх дзяцей у школы з роднай мовай навучання. А яна ж (прычына), несумненна, палягала ў тым, што гэтая мова вельмі абмежавана выкарыстоўвалася ў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах. Выключэннем з'яўляліся галоўным чынам толькі падобнага раду ўстановы педагагічнага профілю.

Каб развязаць любое важнае пытанне, і тым больш нацыянальнае, патрэбна адпаведная сістэма кіравання. Дзяржава пайшла на гэта, стварыўшы пры органах улады цэнтральную і акруговыя нацыянальныя камісіі. "Іх роля, - як адзначыў у тэзісах А.Хацкевіч, - асабліва была значнай пры правядзенні праверкі ажыццяўлення пастаноў Ураду па нацпытанню, пры правярцы ведаў беларускай мовы супрацоўнікамі ўстаноў, пры вывучэнні нашпitanня і распрацоўцы практычных мерапрыемстваў у гэтай галіне і дачы практычных указанняў савецкім і грамадскім установам па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі" (с. 50).

У тагачаснай перыёдыцы ніколі не зведваўся дэфіцыт у грунтоўных публікацыях па самых розных пытаннях моўнай палітыкі. Ніхто ні з вучоных ці пісьменнікаў, палітыкаў ці проста чытачоў не баяўся адкрыта заяўляць, што прыярытэты ў такой палітыцы павінны былі гарантавацца беларускай мове, як мове пераважнай большасці насельніцтва БССР і да таго ж яшчэ карэннага. Такі погляд далёка не ўсімі падзяляўся, што ніколькі не стрымлівала мэтанакіраваную дзейнасць дзяржавы па пашырэнні сацыяльных функцый беларускага слова ва ўсіх сферах яе жыцця.

У моц розных прычын моўны аспект нацыянальнай палітыкі меў складаны характар і на вёсцы. І адной з галоўных, несумненна, з'яўлялася неразуменне значнай часткай яе жыхароў ролі сваёй роднай мовы ў нацыянальна-культурным жыцці, бо людзям стагоддзямі ўбівалі ў галаву, што належным чынам яго можна развіць, зрабіць змястоўным і багатым толькі на польскай ці рускай мовах, а не на грубай, мужыцкай беларускай мове. Цяпер, калі дзяржава надала афіцыйны статус палітыцы беларусізацыі,

трэба было карэнным чынам мяняць погляд жыхароў вёскі на матчынае слова. Таму дадзенае пытанне не раз выносілася на старонкі не толькі літаратурна-мастацкага, педагагічнага, але і партыйнага перыядычнага друку. Не абышоў яго і П.Валасевіч у артыкуле "Культуралізацыя на вёсцы". Аўтар справядліва сцвярджаў, што поспех яе "ў найбольшай меры залежыць ад ступені знаёмства работніка з бытам вёскі, яе ўкладам, з мовай насельніцтва. Для гэтага неабходна, каб усе навучальныя ўстановы, якія рыхтуюць работнікаў для вёскі, давалі ім веды па мове, літаратуры і гісторыі Беларусі. У мэтах знаёмства з вясковым бытам, усе навучэнцы савпартшкол, педтэхнікумаў, сельгас. навучальных устаноў, павінны праводзіць лета на вёсцы на практыцы. Работнікі, што ўжо ёсць на вёсцы, павінны арганізаваць гурткі вывучэння мовы і гісторыі. Усе часовыя курсы для работнікаў вёскі павінны мець прадметы па вывучэнні мовы і літаратуры".¹

На поўным сур'ёзе заклапочаная лёсам беларускай мовы нацыянальна-самасвядомая інтэлігенцыя, а разам з ёю і такой самасвядомасці палітыкі праяўлялі належны клопат пра тое, каб і ў літаратурным плане роднае слова тытульнага народа краіны цалкам адпавядала самым высокім стандартам. Выпрацоўчы іх акурат і была прысвечана праведзеная ў лістападзе 1926 г. у Менску па ініцыятыве Інстытута беларускай культуры канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу, на што вельмі актыўна адгукнуўся перыядычны друк. Не заставаўся ў баку ад асвятлення гэтай надзённай праблемы літаратурна-мастацкі часопіс "Узвышша". З надрукаваных у першыя два гады існавання часопіса публікацый па ёй у першую чаргу трэба адзначыць тых, што належалі пярэ імямі ўладзіміра Дубоўкі (жыў і працаваў у той час у Маскве) "Пра нашу літаратурную мову (Думкі і нататкі)" (1927, № 2) і Кузьмы Чорнага "Небеларуская мова ў беларускай літаратуры" (1928, № 5). Будучы добра дасведчаным пра тое, як у сувязі з паўсюдным укараненнем беларускай пісьмовай мовы ў грамадскае жыццё ідзе папаўненне яе лексікі, У.Дубоўка вельмі слушна папярэджваў: "...уводзячы пераважна словы з аднае мясцовасці (такой жа пераважна з'яўлялася Меншчына. - Л.Л.), мы можам у будучыне прычыніцца да вялікага гістарычнага непаразумення, якое наглядзілася і ў некаторых еўрапейскіх народаў" (с. 177). Шкада, што на гэта не была звернута належная ўвага ні тады, ні пазней, асабліва, калі ў складзе БССР апынулася і Заходняя Беларусь. Другога выдатнага знаўцу роднага слова Бацькаўшчыны К.Чорнага вельмі хвалявалі навізванне "беларускай мове зусім неўласцівай ёй фразеалогіі" (с. 176), распаўсюджванне газетамі страшэннай непісьменнасці і моўнай некультурнасці. Ён заяўляў, што "літаратурная мова павінна быць моваю чыстаю, беларускаю. Карэнні яе - у мове народнай. Літаратары павінны навучыцца моўна думаць па-беларуску" (с. 183).

Каштоўныя парады гэтых і іншых выдатных знаўцаў прыроднай, самабытнай беларускай мовы былі пачуты многімі. Дзякуючы іх старанням, яна змагла вызваліцца за 20-е годы ў значнай ступені ад паследкаў

¹ Вперед. 1924. № 3 (декабрь). С. 33, 34.

паланізацыі і русіфікацыі, набыць яшчэ больш адметны характар ад суседніх славянскіх моваў.

Справядліва надаючы першараднае значэнне беларускай мове як асяродкаваму кампаненту беларусізацыі, адпаведныя дзяржаўныя, партыйныя, ідэалагічныя, культурна-асветніцкія службы не раз папярэджвалі свой перыядычны друк, што на нацыянальную палітыку трэба глядзець як на буйнамаштабную праграму па ўсебаковым адраджэнні і развіцці краю. Ва ўсіх дачыненнях правільную думку па гэтым пытанні выказаў Яз.Раманчук у артыкуле, прысвечаным дзесяцігоддзю Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917г.: "Сутнасць нацыянальнай палітыкі нельга абмяжоўваць толькі пытаннімі беларускай мовы ("беларусізацыя") і культуры, а трэба разумець, як задачу: а) эканамічнага развіцця Беларусі; б) культурнага развіцця і адраджэння беларускае культуры і в) знішчэнне міжнацыянальных супярэчнасцяў".¹

Перыядычны друк уважліва адсочваў рэалізацыю такога важнага кампанента беларусізацыі, як вылучэнне на кіраўнічыя пасады асобаў тытульнай нацыі. Найбольш паспяхова дадзеная праблема вырашалася савецкімі органамі. У якім стане знаходзілася яна ў партыйных органах, паведамлялася чытачам у першым нумары часопіса "Бальшавік Беларусі" за 1928 г. На зыходзе папярэдняга года ў Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б на беларусаў ужо даводзілася 50% агульнай колькасці яе членаў, у камісіях акрут такога профілю - 45,7. Праўда, гэта яшчэ было далёка ад аптымальных колькасных суадносін паміж беларусамі і прадстаўнікамі этнічных меншасцяў у складзе названых партыйных структур. Услед за беларусамі па велічыне паказчыка, што ўзяты для аналізу, ішлі яўрэі.

У высокіх эшалонах дзяржаўнай і партыйнай уладаў добра разумелася, што самыя сур'ёзныя цяжкасці і найбольшае супраціўленне нацыянальнай палітыцы будзе аказвацца ў калектывах прадпрыемстваў і ўстаноў тых наркаматаў і ведамстваў, якія непасрэдна падпарадкоўваюцца Маскве. Звычайна ў іх штатах даволі высокі працэнт прыпадаў на прадстаўнікоў (асабліва кіраўнічага складу) небеларускай нацыянальнасці. Усё, сказанае вышэй, вельмі характэрным было для чыгуначнага транспарту. Таму мела рацыю рэдакцыя часопіса "Бальшавік Беларусі", якая дазволіла некаму В.Л. выступіць на яго старонках з крытычным артыкулам "Нацыянальнае пытанне і як яно вырашаецца на чыгунцы". (1927. № 9). Галоўнае, за што ён абвінавачваў кіраўнікоў чыгунак Беларусі, - гэта іх імкненне толькі звонку выканаць беларусізацыю: аформіць там, дзе трэба, шлыду на чатырох афіцыйных мовах. "Далей шлыдаў — ні кроку... Няма ня толькі жывой беларускай мовы, але паперкі не ўбачыш, напісанай па-беларуску". (С. 37). Артыкул заканчваўся словамі: "Беларусізацыю трэба праводзіць ва ўсіх галінах працы, а не абмяжоўвацца пакалечанымі шлыдамі".

З грунтоўнымі аналітычнымі матэрыяламі па развязванні нацыянальнага пытання ў найменш падрыхтаванай да гэтага частцы БССР выступілі ў

¹ Бальшавік Беларусі, 1927. № 10. С. 31.

артыкуле "Беларусізацыя ў Віцебску" (Бальшавік Беларусі. 1927. № 7-8) Драгілаў і Лур'е. Хаця ў загаложку зазначаны толькі Віцебск, у артыкуле ёсць і звесткі па губерні ў цэлым. І яны даюць важкія падставы сцвярджаць, што пад час напісання заданага артыкула і на гэтай усходняй тэрыторыі рэспублікі беларусізацыя пачала набываць незваротны характар. У належнай ступені праявілася такое ў вылучэнні беларусаў на кіраўнічыя пасады, што лічылася адным з найважнейшых патрабаванняў палітыкі беларусізацыі. Па стану на 25 красавіка 1927 г. толькі ўдзельная вага беларусаў у складзе гарадскіх райкамаў КП(б)Б была аднолькавай з такім паказчыкам па асобах яўрэйскай нацыянальнасці. Затое ў складзе акруговага камітэта КП(б)Б яна раўнялася адпаведна 36,2 і 21,3%, у вясковых райкамах КП(б)Б - 64,3 і 12,5% (с. 22). Паводле ўсіх гэтых паказчыкаў асобы рускай нацыянальнасці знаходзіліся на трэцім месцы. Апісанія вышэй тэндэнцыі ў правядзенні беларусізацыі яшчэ больш выразнае адлюстраванне знайшлі ў нацыянальным складзе працаўнікоў савецкага апарату і камсамольскіх арганізацый Віцебшчыны. Як станоўчае варта адзначыць, што сярод беларусаў-кіраўнікоў з кожным годам, хоць і павольна, але ўсё ж рос лік асобаў, якія валодалі, карысталіся роднай мовай. Прычым прыклад паказвала моладзь: на беларускай мове працавала 32,6% камсамольскіх ячэек, рускай - 29,2, яўрэйскай - 6, польскай - 0,3, змешаных - 31,9%. Такая беларусізацыя кадраў садзейнічала ўзмацненню ролі нацыянальнага фактару на многіх самых адказных дзялянках духоўнага жыцця і галоўнае - у народнай адукацыі. Па колькасці школ беларускія перасягалі рускія амаль у дзесяць разоў. У Белпедтэхнікуме выкладанне дысцыплін цалкам вялося на беларускай мове, у кааператыўным — у межах 85%, ветэрынарным інстытуце — 45%. Толькі ў электрамеханічным тэхнікуме ўвесь навучальна-выхаваўчы працэс будаваўся на рускай мове, а беларуская вывучалася, як прадмет. (С. 26, 28, 29).

У 1926 г. і ў гамельчан збылася мара жыць са сваімі супляменнікамі, якія да гэтага часу ўжо паспелі прайсці немалы адрэзак па шляху нацыянальнага адраджэння, ў адной рэспубліцы — БССР. Зараз да гэтага прагрэсіўнага працэсу належала далучыць жыхароў Гомельшчыны, якім, знаходзячыся ў складзе РСФСР, даводзілася прытрымлівацца яе нацыянальна-духоўных стандартаў, г. зн. рускіх. Аб тым, як адбывалася вяртанне гамельчан да сваіх нацыянальных асноў, даволі часта пісалася ў перыядычным друку. Аўтары такіх публікацый з асаблівай стараннашю імкнуліся паказаць, што дамагчыся поспеху ў развязванні дадзенага пытання можна толькі пасля таго, калі ў неабходнасці ажыццяўлення падобных крокаў будуць перакананы шырокія масы народа. Як гэты фактар выкарыстоўваўся на практыцы і якія станоўчыя вынікі ён даў, добра раскрыў Н.Разумоў у публікацыі "Правядзенне беларусізацыі ў Залінейным раёне г.Гомелю" ("Бальшавік Беларусі". 1927. №2). Ён напярэсткі звязаў пазітыўныя зрухі ў настройах партыйцаў і рабочых да беларусізацыі з правядзеннем растлумачэння зместу і характару дырэктывы партыі па пытаннях напалітыкі. Асабліва сур'ёзна паставіліся да такой працы ў раённым Адзеле асветы: "Перад пачаткам навучальнага году на

прадпрыемствах праводзіліся раз'ясняльныя гутаркі і даклады па арыентаваныму плану беларусізацыі школ. Гэтае ж пытанне прапрацоўвалася і на сходах бацькоў". (С. 45). І як вынік, у 1927/28 н. г. у першых групах усіх школ, размешчаных на далучаных да БССР участках чыгункі, заняткі вяліся на беларускай мове. З пяці дашкольных груп тры карысталіся ёю ў выхаванні сваіх дзяцей. З поўным разуменнем паставіліся да ўключэння беларускай мовы ў навучальна-выхаваўчы працэс у калектывах вярхоўнай саветы па партшколы, палітшколы 2-й ступені. (С. 45).

Дзеся глыбокага высвятлення месца нацыянальнага пытання ва ўмовах любой краіны, адшукання дзейных крокаў па яго вырашэнні, заўжды бывае вельмі важным заглянуць у яе далёкае і блізкае мінулае. У дачыненні да Беларусі 20-х гг. гэта тым больш было неабходна, бо яно па-ранейшаму працягвала надавацца ў скажоным выглядзе, што перашкаджала фармаванню ў людзей аб'ектыўнай гістарычнай памяці. З такой адмоўнай з'явай змагалася і рэдакцыя часопіса "Маладняк", стараючыся перыядычна змяшчаць матэрыялы на гістарычную тэму. У шэрагу іх, у т. л. і ў артыкуле Н.Бываеўскага "Воровские лихие дел "литвы" ў Сібіры (1620, 1634 і др. гг.), ставілася мэтай выкрыць фальсіфікацыі польскіх і рускіх гісторыкаў, што нібыта беларусы ніколі не імкнуліся, не даражылі ўласнай дзяржаўнасцю. Згаданы аўтар рашуча адхіляе погляд, што XVII стагоддзе для гісторыі Беларусі было быццам бы стагоддзем "заяпаду беларускай дзяржаўнасці, што ўсходняя Беларусь ахвоча станаўлася пад "высокую руку" маскоўскага цара..." і прыводзіць пераканаўчыя факты самаахвярнага барацьбы Літвы (тагачаснае найменне беларусаў на назве Вялікага Княства Літоўскага) "проці маскоўскага самаўладшы і яго сістэмы", за што многія з іх, трапіўшы ў палон, былі затым высланы ў Сібір. Прывёўшы шэраг фактаў, як і там нашыя суродзічы змагаліся за беларускую справу, Н.Бываеўскі даводзіць чытачу наступнае: "... ня ўсё так гладка йшло на Беларусі, калі туды з'яўляліся парачкаваць маскоўскія царскія ваяводы. Водгукі гэтым новым на Беларусі парадкам першых Раманавых адбываліся затым на прасторах Сібіры, жыхарства якое папаўнялі беларусы, новыя падданія маскоўскага цара, глеба якое палівалася потам ссыльнае "литвы", угнойвалася крывёю і целамі без нары гінуўшых герояў раманаўскае ссылі".¹ З гэтых матэрыялаў чытач разумеў, што такое магло здарацца толькі з палітычна бяспраўнымі беларусамі. Утварэнне БССР у пэўнай ступені ліквідоўвала такое становішча, таму рабіла людзей неаб'якавымі да сваёй дзяржавы і адначасова да яе палітыкі беларусізацыі.

Законны гонар у народа выклікае не толькі самаахвярнае змаганне яго далёкіх і блізкіх прашчурцаў за нацыянальна-дзяржаўны суверэнітэт, але і іх уклад у развіццё культуры, бо не ўвесь час даводзіцца адбіваць разбойніцкія набегі чужынцаў на родную Бацькаўшчыну. Такого гістарычнага матэрыялу таксама дала нямала чытачу публіцыстыка 20-х гг. Пахвальна, што шэраг аўтараў паказваў не толькі дасягненні таленавітых творчых людзей у развіцці

¹ Маладняк. 1925. № 6. С. 64, 69.

культуры ўласна свайго краю, але і які ўплыў яна рабіла на іншыя народы. А такое і сапраўды мела месца, што, да прыкладу, пераканаўча паказаў чытачу Мікалай Каспяровіч у артыкуле "Беларускае малярства ў Польшчы". Яго пранікненню ў гэтую краіну садзейнічаў пераезд сюды вялікага князя літоўскага Ягайлы пасля заключэння ў 1386 г. шлюбу з польскаю каралеваю Ядвігаю. Паводле сцвярджэння М.Каспяровіча "ўжо ў першыя гады каралювання Ягайлы над роспісам Кракаўскага каралеўскага замку і ваколічных касцёлаў працавалі беларускія маляры на чале з прыдворным маляром Якавам Венжыкам, родам з вялікага княства Беларуска-Літоўскага". Гэты ж маляр разам са сваімі землякамі ўдзельнічаў у фрэскавым роспісу "каралеўскае спачывальні, касцёлаў Кракава, Вісліцы, Лысае Гары, Сандаміра, Любліна, Гнезна і г. д."¹ Азнаямленне толькі з адным гэтым фактам дазваляла ўбачыць у беларускай культуры з'яву з багатымі, даўнімі традыцыямі, выклікаць жаданне максімальна выкарыстаць патэнцыял беларусізацыі дзеля іх прымянення.

У шматвекавой гісторыі беларускага народа заўжды будзе займаць адмысловае месца канец XIX - пачатак XX ст., бо менавіта ў гэтыя гады, нягледзячы на жорсткія выпрабаванні палітыкі паланізацыі і русіфікацыі, не толькі не адбылося канчатковага этнічнага вымірання карэннага насельніцтва нашага краю, на што разлічвалі архітэктары такой палітыкі, а, наадварот, пачалося яго нацыянальна-культурнае адраджэнне. Той сапраўды выпрабавальны і лёсавызначальны для Бацькаўшчыны час вельмі добра паказаў у сваіх шматлікіх публікацыях вядомы беларускі дзяржаўны і грамадскі дзеяч, гісторык і пісьменнік Зміцер Жылуновіч, які не толькі быў сведкам тых падзей, але і сам актыўна ўдзельнічаў у нацыянальным жыцці свайго народа. Высока ставячы факт стварэння Беларускай сацыялістычнай грамады, ён пісаў, што "толькі выбух 1905 г. шырока развярнуў помеж з рэвалюцыйным змаганнем і беларускую нацыянальную праблему. З гэтага часу яна перакінулася да народнае інтэлігенцыі, а праз яе - да сялянства і рамесніцтва. Упершыню ўвайшло ў абыход слова Беларусь, беларускі. З гарадоў — трапіла ў глухія куткі, чапіла думкі і пачуцці".² У гісторыка-публіцыстычных творах 20-х гг. шмат звярталася ўвагі на тое, каб гэтае слова-этнімі запала як мага глыбей у душы людзей, асабліва моладзі, стала дарагім і любым тым, чыю нацыянальную прыналежнасць яна вызначала.

Асвятляючы задачы і першыя дасягненні палітыкі беларусізацыі, перыядычны друк асабліваю ўвагу пры гэтым надаваў тым раёнам, якія ўвесну 1924 г. былі перададзены ад РСФСР да БССР і, значыцца, істотна адставалі ад іншых у сваім нацыянальна-культурным адраджэнні. У практычным вырашэнні гэтай лёсавызначальнай для беларускага народа праблемы ЦК КП(б)Б высока ацаніў у раздзеле "Партыйная жизнь" свайго часопіса "Вперед" дзейнасць Магілёўскага акруговага партыйнага камітэта, які "пастанавіў: выкарыстаць перадвыбарчую кампанію для папулярызацыі

¹ Маладняк. 1925. № 6. С. 71.

² Жылуновіч З. Будаўніцтва Савецкае Беларусі і роля ў гэтым т. У.М.Ігнатоўскага// Маладняк. 1925. № 6. С. 6.

нацпалітыкі і канкрэтных мерапрыемстваў па беларусізацыі, усім членам партыі, якія валодаюць беларускай мовай, прапанаваць пры сваіх выступленнях выкарыстоўваць па магчымасці беларускую мову, арганізаваць курсы беларусазнаўства для адказных работнікаў устаноў акругі і курсы для службоўцаў як у акруговым цэнтры, так і ў раёнах, адкрыць курсы для школьных работнікаў у горадзе, стварыць пры мясцаках гурткі па вывучэнні беларускай мовы. правесці перападрахтоўку загадчыкаў хата-чытальняў".¹

Шмат публіцыстычных матэрыялаў па беларускім пытанні друкавалася па Віцебшчыне, насельніцтва якой з-за таго, што жыло паблізу расійскіх губерняў, вызначалася таксама больш высокай ступенню зрусіфікаванасці.

Аблягчэнню разумення самой сутнасці і пошуку шляхоў вырашэння нацыянальнага пытання заўжды ў многім вельмі добра дапамагае веданне этнічнага складу жыхароў той ці іншай краіны ці якога-небудзь яе рэгіёна. У гэтым плане Усесаюзна перапіс насельніцтва 1926 г. даў даволі багатыя звесткі, якія загым грунтоўна аналізаваліся ў перыядычным друку. З цікавым і змястоўным артыкулам "Нацыянальныя асаблівасці насельніцтва БССР і беларускага насельніцтва СССР паводле перапісу 1926 году" выступіў у 1929 г. у часопісе "Польмя" (№ 5) дырэктар Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі пры СНК БССР Гаўрыла Гарэцкі. Каб даць зразумець адпаведным органам, наколькі далёка зайшла асіміляцыя беларускага народа і як патрэбны неадкладныя і эфектыўныя захады па выпраўленні становішча, ён прыцягвае іх (органам) увагу на тыя акругі БССР, дзе беларусы па нацыянальнай прыналежнасці рэзка пераважаюць беларусаў па роднай мове. Найбольш характэрна гэта было для Гомельскай, Рэчыцкай і Аршанскай акругаў, беларусы якіх ідэнтыфікавалі сябе са сваёй нацыянальнасцю, але беларускай мовай не валодалі і таму не лічылі яе за родную. Сказанае асабліва пагражалыя памеры набыло ў гарадской мясцовасці, чаго не мог абмінуць аўтар згаданай публікацыі: "Беларускае насельніцтва гарадоў, - пісаў ён, - з'яўляецца надзвычайна моцна зрусіфікаваным. Беларусаў па мове менш, чым беларусаў па нацыянальнасці, у 10-20 разоў па гарадах Гомельскай і Рэчыцкай акругаў, у 3 і больш разоў - па Бабруйшчыне і Віцебшчыне". (С. 90). Нягледзячы на такую высокую ступень дэнацыяналізацыі беларускай часткі насельніцтва гарадской мясцовасці, Г.Гарэцкі ўсё ж беспамылкова выказаў палажэнне, што "больш буйныя гарады, з большай інтэнсіўнасцю сацыяльнага жыцця і культуры, могуць пры адпаведнай нацыянальнай палітыцы хутчэй спыніць працэс русыфікацыі і зрабіць больш поспехаў у справе беларусізацыі". (С. 94).

Глыбокі навуковы аналіз матэрыялаў Усесаюзнага перапісу насельніцтва 1926 г. дазволіў Г.Гарэцкаму пераканаўча давесці чытачу, што беларусам у сваім нацыянальна-культурным адраджэнні менш за ўсё трэба разлічваць на падтрымку этнічных меншасцяў краіны з прычыны таго, што ў выніку працяглай дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі яны больш схільныя

¹ Вперед. 1924. № 3. С. 42.

жыць і жывуць паводле рускіх, а не беларускіх культурна-моўных стандартаў. А што гэта так, сведчылі наступныя лічбы: са 100 яўрэяў-мужчын беларускую мову ўжывалі як родную 0,4 чалавека, яўрэяў-жанчын - 0,4, адпаведна рускіх - 1,6 і 1,9. Затое з кожнай сотні чалавек рускую мову ўжывалі як родную 9,4 ўрэяў-мужчын і 9,9 - яўрэяў-жанчын. Сярод беларусаў гэты паказчык быў яшчэ больш высокім - 18,1 і 17,2 чалавека. Паводле даных перапісу найменш за ўсіх былі зрусфікаваны палякі. Але трэба думаць, што гэта не сапраўдныя палякі, а этнічныя беларусы, якія пад уплывам паланізатарскай дзейнасці касцёла, устаноў адукацыі памылкова залічвалі сябе ў палякі, што і засведчыў перапіс. Калі б ўсё гэта было не так, ён не даў бы такіх звестак, што са 100 палякаў-мужчын беларускую мову ўжывалі як родную 45,1 чалавек, палякаў-жанчын — 42,7, рускую — 17,7 і 17,6 (С. 91). З улікам тых крайне небяспечных, негатыўных з'яў, што прынёсла і працягвала несці з сабой для беларусаў русфікацыя, Г.Гарэцкі робіць вельмі слушную выснову, што ў такой складанай сітуацыі вырашальным фактарам іх нацыянальна-культурнага адраджэння можа быць толькі адпаведная нацыянальная палітыка дзяржавы (С. 88).

На яшчэ больш несудыяльныя разважанні навіў Г.Гарэцкі чытачоў часопіса "Польмя" аналіз даных аб дэнацыяналізацыі беларусаў, што на розных прычынах і ў розныя часы апынуліся і жылі па-за межамі БССР, прычым нават і на сваёй абарыгеннай тэрыторыі, да прыкладу, у некаторых раёнах Смаленскай, Бранскай, Пскоўскай, Чарнігаўскай губерняў. І чытачу было над чым падумаць і паразважаць, бо з агульнай колькасці беларусаў па нацыянальнасці, што жылі ў СССР у 1926 г., толькі 73,1% лічылі сябе беларусамі па мове. Ці такая крайне негатыўная для гэтага славянскага народа з'ява: за перыяд 1897-1926 гг. колькасць беларусаў па нацыянальнасці вырасла на 33%, а па роднай мове зменшылася на 2,9%. Падобнае ў СССР назіралася толькі сярод палякаў і яўрэяў, якія, трэба, аднак, заўважыць, жылі ж не на сваёй гістарычнай тэрыторыі. Перайманне мовы іншых народаў Г.Гарэцкі справядліва характарызаваў як працэс культурна-нацыянальнага вымірання для тых, хто становіцца на такі шлях. Гэты небяспечны працэс у СССР назіраўся ў 37 групамі народаў з 51. Разам з яўрэямі, пісаў ён, "беларусы перажываюць працэс асіміляцыі выключнай моцы, які ставіць беларусаў на ўзровень (у гэтых адносінах) да найбольш "некультурных" нацыянальнасцей СССР, што стаяць на грані ўжо фізычнага змянення і вымірання (камчадалы, асіякі і т. д. п.)" (С. 110). Шкада, што да гэтай слушнай высновы моцна і шчыра ўлюбёнага ў свой край і яго народ навукоўца не прыслухаліся ў высокіх дзяржаўных і партыйных органах рэспублікі. А не прыслухаліся таму, што неўзабаве яны разгарнулі барацьбу з уяўнымі ворагамі народа - беларускімі нацдэмамі, пачалі патроху зніжаць тэмпы і маштабы беларусізацыі жыцця, асабліва ў самых высокіх сферах адукацыі, каб сарваць планы фармавання беларускай нацыянальна самасвядомай інтэлігенцыі, якой у нас спрадзеву не хапала і на стае зараз. У ходзе барацьбы з "нацдэмаўшчынай" яе бязвіннай ахвярай стаў і сам Г.Гарэцкі: у 1930 г. арыштоўваюць і

пазбаўляюць звання правадзейнага сябра Беларускай акадэміі навук, у наступным годзе высылаюць за межы рэспублікі.

Пры ўсіх неверагодных цяжкасцях развязвання беларускага пытання з прычыны працяглага пазбаўлення народа магчымасці жыць паводле сваіх нацыянальна-культурных традыцый дзяржаўныя і партыйныя органы не мелі права ігнараваць інтарэсы этнічных меншасцяў рэспублікі, тым больш, што ў іх было вельмі шмат чаго агульнага з яе карэнным насельніцтвам. Ад першых дзён арганізацыі нацыянальнага жыцця ў святле патрабаванняў палітыкі беларусізацыі гэтыя органы імкнуліся выкарыстоўваць усе наяўныя ў іх сродкі, у т. л. і перагядны друк, каб не дапусціць пры яе ажыццяўленні якіх-небудзь парушэнняў правоў і інтарэсаў этнічных меншасцяў. У 1924 г. у адной з публікацый партыйнага часопіса "Вперед" асабліва ўвага звярталася на тыя катэгорыі, якія жылі ў сельскай мясцовасці, дзе традыцыйна заўсёды ў большасці было беларусаў. Каб у штодзённых клопатах па іх нацыянальна-культурным адраджэнні з поля зроку не выпала і вясковае небеларускае насельніцтва, аўтар гэтай публікацыі П. Валасевіч пісаў: "... у беларускай вёсцы маецца значная колькасць сялян палякаў, яўрэяў, латышоў і інш. Неабходна для ўзняцця іх культурнага ўзроўню і ўцягнення ў савецкае будаўніцтва, весці сярод іх культурна-асветніцкую і палітыка-асветніцкую працу на іх роднай мове. Неабходна забяспечыць хаты-чытальні ў раёнах са змешаным насельніцтвам літаратурай на мове нацменшасцяў, звяртаючы асаблівую ўвагу на пасылку ў хату-чытальню ў нацыянальных саветах дастаткова падрыхтаваных загадчыкаў хатаў-чытальняў, якія ведаюць мову насельніцтва".¹

Інтарэсы этнічных меншасцяў звычайна належным чынам задавальняюцца тады, калі ў дзяржавы ёсць пэўныя ўладныя структуры, якія непасрэдна займаюцца развязваннем дадзенага пытання. Рэспубліка Беларусь накланалася пра стварэнне такіх структур і ў першую чаргу нацыянальных Саветаў, дзейнасць якіх даволі поўна асвятляла перыёдыка 20-х гг. Пісалася пра гэта і ў 12-м нумары часопіса "Большавік Беларусі" за 1927 г. У тым годзе ў БССР такіх саветаў было 55. Апошнія ствараліся "па нацыянальнаму і тэрытарыяльнаму прынцыпу ва ўсіх месцах, дзе найбольш кампактна жыве насельніцтва нацменшасцяў. Яны абслугоўваюць 69945 (сюды не ўвайшло насельніцтва 5 нацсаветаў Гомельскай акругі) чалавек нацменшасцяў. Нацсаветы размяркоўваюцца: яўрэйскіх 21, польскіх 23, нямецкіх 2, латышскіх 5, вялікарускіх 2, змешаных (беларуска-яўрэйскіх) 2". (С. 51). З дзейнасцю нацыянальных Саветаў у значнай ступені звязаны ўсе найважнейшыя дасягненні ў развіцці этнічных меншасцяў. "Правільнае практычнае правядзенне нацпалітыкі, барацьба з усялякага роду ўхіламі і скажэннямі нацпалітыкі, - адзначалася ў тым жа часопісе — не дапусціла да развіцця з аднаго боку актыўнага наступальнага беларускага нацыяналізму, з другога боку — імкнення нацменшасцяў замкнуцца ў рамкі сваёй нацкультуры..." (С. 51).

¹ Вперед. 1924. № 3. С. 34.

Натуральна, што ў сувязі з некампактным рассяленнем этнічных меншасцяў усё ж узніклі рознага роду цяжкасці з задавальненнем іх культурна-асветніцкіх патрэб. Найбольш складана было з арганізацыяй школьнага навучання, пра што якраз ішла размова 11 лістапада 1927 г. на пасяджэнні Бюро ЦК КП(б)Б, пастанову якога надрукаваў часопіс "Бальшавік Беларусі" (1928, №1). У ёй прапаноўваўся ва ўсіх адносінах вельмі выгадны для некарэзных жыхароў варыянт: "У мэтах павелічэння магчымасці карыстання школай на роднай мове досыць адлеглага ад школы польскага і латышкага насельніцтва, утварыць інтэрнаты пры тых школах гэтых нацыянальнасцяй, якія абслугоўваюць далёкія пункты". (С. 69).

Развязванне нацыянальнага пытання на Беларусі ніколі не з'яўлялася лёгкай справай. Такое адчувалася нават і тады, калі за яе ўзялася сама дзяржава, афіцыйна абвясціла аб пераходзе да палітыкі беларусізацыі. Савецкім і партыйным органам ставіць у заслугу, што яны не ўтойвалі перад грамадскасцю меўшых месца цяжкасцяў і недахопаў у правядзенні нацыянальнай палітыкі, рэгулярна абмяркоўвалі іх на старонках перыядычнага друку. Сведчаннем таму могуць служыць і змешчаныя ў часопісе "Бальшавік Беларусі" (1927, №12) "Гэзісы тав. Хацкевіча па дакладу аб беларусізацыі на прэзыдыуме Савету нацыянальнасцяй ЦВК СССР". Галоўнымі перашкодамі ў правядзенні беларусізацыі ў іх названы:

"1. Рэшткі фармальных адносін да беларусізацыі з боку часткі работнікаў некаторых устаноў. Гэтая акалічнасць паглыбляецца яшчэ і тым, што некаторыя нават кіруючыя работнікі няўжываюць ніякіх мер да барацьбы з фармалізмам.

2. Вялікадзяржаўны, вялікарускі шавінізм, як спадчына царызму, які гняздзіцца сярод часткі русыфікаванай інтэлігенцыі, галоўным чынам быўшага чыноўніцтва, а таксама сярод гарадзкіх дробна-буржуазных элементаў.

3. Мясцовы беларускі шавінізм і "нацыянальна-дэмакратычныя" настроі, якія назіраюцца ў кулацкім пласце вёскі і ў некаторай частцы беларускай інтэлігенцыі, як выказніцы гэтых настрояў. (С. 51).

(...) 5. Нездавальняючая арганізацыя вывучэння беларускай мовы рабочымі, што з'яўляецца тормазам у вылучэнні новых пралятарскіх кадраў для савецкага і культурнага будаўніцтва.

(...) 7. Абмежаванасць масавай літаратуры для рабочых і сялян на беларускай мове і яе дарагоўля.

8. Нявыстарчальнасць кадраў шырокага актыву пісьменнага на беларускай мове..." (С. 52).

Рэдакцыя партыйнага перыядычнага рупара часопіса "Бальшавік Беларусі" ніколі не ўхілялася ад змяшчэння артыкулаў, дзе рашуча выкрываліся розныя негатыўныя бакі ў правядзенні палітыкі беларусізацыі, бо, відаць, ведала, што гэта пойдзе на карысць апошняй. Нехта пад крыптанімам А.Н. у артыкуле "Дробнае пытанне з вялікім значэннем"

найперш бачыў іх у сур'ёзнай непісьменнасці беларускамоўных тэкстаў, што рыхтаваліся ў канцылярыях партыйных, савецкіх і кааператыўных органаў, а затым накіроўваліся па розных адрасах, выклікаючы ў людзей непаразуменні, адмоўнае стаўленне да ідэі беларусізацыі. Яна, на думку А.Н., разгорнута толькі ў шыр, "але, калі мы падыдем да якасці праведзенай беларусізацыі, дык тут... шмат ненармальнасцяй. Наш апарат да гэтай справы падышоў фармальна. Людзі думалі па-расійску, механічна перакладаюць на беларускую мову... І замест папулярнай, зразумелай для сялянства мовы, выходзіць некая надуманая канцэлярская мова, якой нават нашы "спецы ад беларусазнаўства" не заўсёды зразумеюць". Паколькі "гэтыя "шэдэўры" апаратнай творчасці, - зазначаеца ў артыкуле, - даходзяць да селяніна... дык стане зразумелым, чаму селянін лае "беларусізацыю". Ва ўсім гэтым аўтар бачыць вялікую небяспеку, бо замест набліжэння апарату да мас, можа адбыцца адрыў ад іх. Таму "мы ў праве патрабаваць ня толькі фармальнага пераходу справаводства на беларускую мову, але і на такую мову, якая б была беларускай мовай, а не сурагатам, не зразумелым нават "творцам" гэтых шэдэўраў".

Мы павінны рашуча змагацца супроць утварэння сухой, бяздушной, няжыццёвай, суконнай канцэлярскай беларускай мовы.

(...) Гэтай справай, справай палешання якасці беларусізацыі, павінна зацікавіцца ўся партыйная арганізацыя"¹.

І яна цікавілася, скіроўваючы на гэта свой часопіс "Бальшавік Беларусі". Такое было ўласціва і часопісам літаратурна-мастацкага і асветніцкага характару: "Польмя", "Маладняк", "Асвѣта", "Узвышша", якія праяўлялі вялікую ўвагу да аб'ектыўнага асвятлення нацыянальнага пытання на Беларусі, што ў значнай ступені прадвызначыла пазітыўныя зрухі ў яго вырашэнні ў 20-я гады, асабліва ў ходзе рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі. Станоўчы вопыт тых гадоў у выкарыстанні прэсы дзеля інтарсаў нацыянальнага будаўніцтва варты самага шырокага пераймання і дастасавання да практыкі ў нашыя дні. На вялікі жаль, сучасны афіцыйны перыядычны друк стаіць уводдалі ад нацыянальна-адраджэнскіх працэсаў.

Публікацыі па нацыянальным пытанні істотна змянілі свой тон у канцы 20-х п., што было звязана з распачатай па ініцыятыве ідэалагічных службаў бальшавіцкай партыі барацьбой з г. зв. беларускімі нацыянал-дэмакратамі. Не рэдкасю стала з'яўленне артыкулаў, у якіх нават выказваліся сумненні адносна мэтазгоднасці далейшага ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі, хаця яна, як справядліва бачылася многімі, адыграла вельмі вялікую ролю ў нацыянальна-культурным адраджэнні. Назіралася, да прыкладу, такое, што шэраг аўтараў, якія яшчэ зусім нядаўна хвалілі беларусізацыю, цяпер у ёй бачылі больш адмоўнага, чым станоўчага.

У той нялёгкай час з усіх перыядычных выданняў найбольш паслядоўна адстойвала ідэю беларусізацыі газета "Звязда", перыядычна асвятляючы як дасягненні, так і перашкоды на гэтым гістарычным шляху. Шэраг істотных

¹ Бальшавік Беларусі. 1927. № 6. С. 38, 39.

хібаў ў вырашэнні дадзенай праблемы ёю быў выкрыты ў артыкуле "Той, хто зрывае беларусізацыю — дапамагае клясаваму ворагу". (18 лютага 1930 г.). Галоўная прычына яе недастатковай эфектыўнасці справядліва бачылася ў дзейнасці самых адказных работнікаў таго ці іншага канкрэтнага калектыву. І ў шэрагу іншых нумароў газеты востра крытыкавалася менавіта такая катэгорыя службоўцаў за свядомае ўхіленне ад ажыццяўлення беларусізацыі.

Безумоўна, як друкаваны орган ЦК КП(б)Б, газета "Звязда" не магла праўляць пасіўнасці ў выкрыцці "нацдэмакратызму" і рускага вялікадзяржаўнага шавінізму. Але ваюючы з імі, яна, нібы па інэрцыі, працягвала пісаць і пра поспехі, цяжкасці ў правядзенні беларусізацыі. Гэта, да прыкладу, відаць з асвятлення ходу месячніка беларусізацыі, аб'яўленага на снежань 1930 г. Ён стаўся адным з самых цяжкіх, складаных, бо праходзіў у разгар барацьбы партыі з беларускімі "нацдэмакратамі". Акурат па гэтай прычыне шэраг прадугледжаных мерапрыемстваў не даў такіх вынікаў, на якія разлічвалі арганізатары месячніка, і найперш сам ЦК КП(б)Б. Таму 21 лістапада 1930 г. яму давялося яшчэ раз разгледзець дадзенае пытанне і прыняць спецыяльную пастанову.

У варунках развязанай барацьбы з "нацдэмаўшчынай" лічылася першачарговым абавязкам наносіць удары па самых прэстыжных беларускамоўных перыядычных выданнях, на старонках якіх, само сабой зразумела, друкавалася шмат матэрыялаў па праблемах гісторыі і культуры беларускага народа, яго нацыянальным адраджэнні. Асвятляліся ж яны не так, як таго хацелі праціўнікі беларускага руху. Непрыстойную ролю павучаць рэдакцыйны калектыў часопіса "Польмя" ўзяў на сябе рэктар Камуністычнага ўніверсітэта імя У.І.Леніна ў Менску і адначасова загадчык аддзелаў друку, культуры і прапаганды ЦК КП(б)Б Аляксандр Сянькевіч. У артыкуле "Аб чарговых задачах "Польмя" (1929, № 8-9) ён пісаў: "Наша часопіс "Польмя" таксама ня ўхілілася ўздзеяння буржуазнага, нацыянал-дэмакратычнага напору, часам падаючыся яму". Такая рэльефная супярэчлівасць у стаўленні перыёдыкі канца 20-х гг. да нацыянальнага пытання вельмі добра адлюстроўвала істотнае змяненне поглядаў на яго з боку саміх дзяржаўных і партыйных органаў. Будучы цалкам залежным ад іх, друк павінен быў асвятляць гэтае пытанне так, як таго жадала камандна-бюракратычная сістэма кіравання грамадствам. Калі раней ён рабіў станоўчы ўплыў на нацыянальна-адраджэнскія працэсы, дык у пачатку 30-х гг. стаў тормазама іх руху наперад. Шкада, што гэтая негатыўная практыка колькі гадоў таму назад вярнулася і працягвае панавань на старонках сённяшняй афіцыйнай прэсы, ставячы палкі ў колы чарговым нацыянальна-культурнаму Адраджэнню.

4.9. Уплыў "нацэмакратызму", рускага вялікадзяржаўнага шавінізму на беларусізацыю

Ідэалагічныя асновы будучай жорсткай барацьбы з надуманым беларускім нацэмакратызмам былі ў пэўнай ступені ўжо закладзены ў раней цытаванай кнізе В.Кнорына "За культурную рэвалюцыю". Праўда, ён прапаноўваў абмежаваць яе пакуль што "толькі бязлітаснай крытыкай рэштак буржуазнага нацыянал-дэмакратызму". Высокі партыйны дзеяч не сумняваўся, што ўжо ёсць такія праявы ў палітычнай, публіцыстычнай, навуковай і мастацка-літаратурнай дзейнасці паасобных прадстаўнікоў інтэлігенцыі.

З лёгкай рукі першага сакратара ЦК КП(б)Б В.Кнорына з усіх бакоў пасьпаліся зласлівія артыкулы на беларускую гісторыю і культуру, маючы мэтай адарваць народ ад яго духоўных традыцый, зрабіць пасіўным, раўнадушным да нацыянальнага руху. Здзіўляе, што такой ганебнай справай пажадалі заняцца і асобы, якія мелі пэўныя заслугі перад сваёй Бацькаўшчынай. Няцяжка зразумець, дзеля чаго была патрэбна такая нячыстая гульня. Бясспрэчна, што некаторыя з іх, прадбачачы нешта трагічнае для свайго лёсу, загадзя хацелі ўзвесці вакол сябе надзейную агароджу непрыступніцтва для карных органаў. Не устаяў ад спакусы паваяваць з надуманай нацэмаўшчынай нават і былы ўдзельнік рэвалюцыйнага руху ў 1905-1906 гг. на Беларусі, адзін з арганізатараў нелегальнага настаўніцкага з'езда ў Менскай губерні ў 1906 г., а з 1928 г. рэктар Камуністычнага ўніверсітэта імя У.І.Леніна ў Менску Аляксандр Сянькевіч. У артыкуле пад гучнай палітычнай назвай "За ленінскую лінію ў нацпалітыцы" ("Польмя", 1930, № 11-12. С. 159-175) ён катэгарычна не пагадзіўся з пазіцыяй тых прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі, якія імкнуліся да нацыянальна самабытнага ў беларускай культуры, былі заклапочаны чысцінёй беларускай літаратурнай мовы. У іх выступленні "за самабытнасць беларускай мовы" А.Сянькевіч бачыў ні што іншае, як "змаганне з рэвалюцыйнаю пралетарскаю сучаснасцю". Ён цвёрда перакананы ў тым, што "беларускі нацыянал-дэмакратызм стварае агульны фронт з беларускім нацыянал-фашызмам Заходняй Беларусі, з'яўляючыся такім чынам агентурай беларускага нацыянал-фашызму - складанай часткай польскага фашызму". У такіх небяспечных умовах даводзілася з вельмі вялікай перасцярогай брацца за развязванне тых ці іншых пытанняў нацыянальна-культурнага развіцця беларускага народа, каб часам з адданых прыхільнікаў беларусізацыі не патрапіць згодна з фармулёўкай высокіх партыйных аперачыкаў у нацыянал-дэмакраты, а пры збегу адпаведных абставін - і ў нацыянал-фашысты.

Пасля таго, як сродкі масавай інфармацыі выдалі на паверхню вялізарную колькасць сфальсіфікаваных матэрыялаў на найбольш нацыянальна самасвядомую інтэлігенцыю, варожа настроеныя да ідэі беларускага Адраджэння асобы палічылі, што надыйшла пара выйсці з гэтым пытаннем на самы высокі ўзровень афіцыйнай палітыкі. Напэўна ж, верылі,

што перадаваыя, па-бальшавіцку настроеныя, як тады было модным гаварыць, рабочыя і калгаснікі горача падтрымаюць усё, што скажуць партыя і ўрад пра "варожую" ідэям Кастрычніцкай рэвалюцыі навуковую і творчую інтэлігенцыю.

На жаль, упярэдадзень набліжэння трагічнага часу для будучага беларусізацыі, а сям-там ужо і сапраўднага наступу на яе, не на належным узроўні грамадзянскай і нацыянальнай свядомасці знаходзілася значная частка інтэлігенцыі, не выключаючы нават пісьменнікаў. Неставала, відаць, у некаторых прафесійнага вопыту, агульнай культуры, добразычлівасці і спагады адзін да аднаго, што вельмі ахвотна і паспяхова выкарыстоўвалі карныя органы, прадумана нацкоўваючы адну групу інтэлігентаў на другую. Калі ж пачаліся нечуваная для жорсткасці рэпрэсіі, дык велізарную ролю ў самазнішчэнні творчай інтэлігенцыі адыграў страх многіх быць без віны пакаранымі. Відаць, па гэтай прычыне ў імя захавання ўласнага жыцця паспешліва браліся за пяро, каб абылцаць калегу, здавалася б, і самыя крышталёва сумленныя прадстаўнікі мастацкай і навуковай інтэлігенцыі, што было вельмі наўруку супрацоўнікам НКУСа. Паасобныя аўтары ўжо ў 1927 г. у сваіх артыкулах заклікалі да бязлітаснай барацьбы з "нацдэмамі", "нацыяналістамі", канкрэтна называючы іх прозвішчы. Адным з першых трапіў ў такую варожую для Савецкай дзяржавы катэгорыю людзей пісьменнік Анатоль Вольны. Але як трохі ўціхлі паклёпы на яго, ён ужо сам актыўна ўзяўся граміць на старонках друку рознай масці "нацыяналістаў", "нацдэмаў".

Неўзабаве ў стан агентаў міжнароднай буржуазіі, беларускіх буржуазных контррэвалюцыянераў і нацыянал-дэмакратаў "заганалі" пісьменнікаў Адама Бабарэку, Язэпа Пушчу, Уладзіміра Дубоўку. Менавіта такімі варожымі элементамі яны значыліся ў рэзалюцыі агульнага сходу творчага аб'яднання беларускіх пісьменнікаў "Узвышша" ад 30 лістапада 1930 г., якую падпісалі Максім Лужанін, Тодар Кляшторны, Сяргей Дарожны, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Андрэй Мрый, Змітрок Бядуля, Пятро Глебка, Лукаш Калюга. У часопісе "Узвышша" (1928, № 9-10) яна была надрукавана пад такім страшэнным загаловам "Патрабуем жорсткай кары агентам міжнароднай буржуазіі ў Савецкай Беларусі - беларускім контррэвалюцыйным нацыянал-дэмакратам". Ахарактарызаваўшы "шкодніцкую сутнасць" беларускага "нацдэмакратызму", аўтары рэзалюцыі без усялякіх падстаў адкрыта заявілі, што дзякуючы старанням былых лідэраў "Узвышша" А.Бабарэкі, Я.Пушчы, У.Дубоўкі ён пранік і ў гэтае літаратурнае згуртаванне. "Мы вітаем, - заяўлялася ў рэзалюцыі сходу, - дбайнага вартуўніка рэвалюцыі - АДПУ, які выкрыў контррэвалюцыйную нацдэмаўскую арганізацыю. Мы патрабуем самай суровай кары тым, хто імкнуўся адарваць БССР ад сусветнай бацькаўшчыны пралетарыяту - СССР, хто сваёй агіднай здрадніцкай дзейнасцю падрываў сацыялістычнае будаўніцтва і хто, будучы лёкаем сусветнае буржуазіі і польскага фашызму ў прыватнасці, імкнуўся аднавіць капіталістычны лад і крывёю рабочых і сялян заліць агонь Вялікага

Кастрычніка, зруйнаваць вынікі сацыялістычнага будаўніцтва ў Савецкай Беларусі".¹

Вось такія суровы, такія несправядлівы прысуд вынеслі сваім сябрам па пярэ ўдзельнікі агульнага сходу "Узвышша". На шчасце, час для такога цяжкага пакарання, як патрабавалася ў рэзальцыі, яшчэ не надышоў. Для ўсіх нас застаецца да канца не зразумелым, чаму асобы, што падпісалі гэтую ганебную рэзальцыю, не паспрабавалі са з'яўленнем у 50-я гады адлігі ў міжнацыянальных адносінах даць крытычную ацэнку свайму недобрасумленнаму, нетаварыскаму ўчынку, каб хоць крыху зменшыць віну за грубае абгаворванне шчыра адданных ідэі беларускага Адраджэння пісьменнікаў? А час жа быў для пакаяння ў М.Лужаніна, К.Крапівы, П.Глебкі.

Бязвіннай ахвярай паклёпу ў сваім жа асяроддзі стаў пісьменнік Міхась Зарэцкі, якога на адкрытым сходзе першаснай ячэйкі КП(б)Б Белдзяржвыдавецтва выключылі 6 снежня 1929 г. з партыі, назваўшы прадстаўніком і прапагандыстам нацыянал-дэмакратычных і шавіністычных поглядаў. Сярод тых, хто вельмі гарача абураўся супраць "варогаў дзейнасці" М.Зарэцкага, быў і Міхась Чарот. На гэтым жа сходзе добра перапала і Алесю Дудару за прапаганду ідэі самабытнасці Беларусі. У лютым 1930 г. па ініцыятыве пэтра Андрэя Александровіча камуністычная фракцыя сакратарыату Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў (БелАГПП) разглядала і сурова асудзіла ўжо высланага з Беларусі А.Дудара за, як сказана ў пастанове гэтага сакратарыату, "антысавецкі ўчынак": напісанне верша "Пасеклі наш край". Пастанова заканчвалася словамі: "Камфракцыя сакратарыату БелАГПП заклікае пісьменніцкую і ўсю пралетарскую грамадскасць даць як след па руках контррэвалюцыйным элементам, якія ў сваім азлабленні зарываюцца надта далёка". І шмат каму сапраўды далі "як след па руках".

Ва ўмовах развязанай барацьбы з уяўнай нацдэмаўшчынай лічылася першачарговым нанесці ўдар па самых прэстыжных беларускамоўных перыядычных выданнях, на старонках якіх, само сабой зразумела, друкавалася шмат матэрыялаў па праблемах гісторыі і культуры беларускага народа, яго нацыянальным адраджэнні. Асвятляліся ж яны не так, як таго хацелі праціўнікі беларускага руху. Непрыстойную ролю павучаць рэдакцыйны калектыў часопіса "Польмя" ўзяў на сябе А.Сянькевіч. У артыкуле "Аб чарговых задачах "Польмя" (1929, № 8-9) ён пісаў: "Наша часопіс "Польмя" таксама ня ўхілялася ўздзеяння буржуазнага, нацыянал-дэмакратычнага напору, часам паддаючыся яму.

Гэтае адступленне пад нацыянал-дэмакратычным напорам з класавых пазіцый выявілася ў "Польмі" ў тым, што на яго старонках былі надрукаваны такія наскрозь насычаныя нацыянал-дэмакратычнымі поглядамі творы, як раман М.Зарэцкага "Крывічы", артыкулы З.Жылуновіча, у якіх ён развіваў погляды аб рэвалюцыйнай ролі БСГ (Беларуская Сацыялістычная Грамада. —

¹ Узвышша. 1930. № 9-10. С. 167.

Л.Л.) у стварэнні БССР і выводзіў КП(б)Б з нацыяналістычнай, дробнабуржуазнай БСГ, яго ж успаміны за 20 год, у якіх ён ідэалізуе А.Луцкевіча, сённяшняга правадыра беларускага нацыянал-фашызму ў Польшчы" (С. 90). Ужо ў 1930 г. у адной з партыйных публікацый раман М.Зарэцкага "Крывічы" быў названы "апофэозам беларускага нацыянал-шавінізму".¹

І трэба сказаць, што рэдакцыя часопіса "Польмя" вельмі аператыўна адрэагавала на партыйна-метадалагічныя ўстаноўкі А.Сянькевіча. Ужо ў здвоеным №11-12 за той жа год быў змешчаны даволі салідны паводле памераў артыкул Станіслава Будзінскага пад страшнай назвай "Вораг у доме". Ёй жа адпавядалі і такія страшныя выпадкі супраць таго, каго аўтар залічваў у лагер беларускай нацдэмаўшчыны, менавіта М.Зарэцкага, "гэтага дробнага буржуа, які вылазіць з скуры, каб стаць правадыром і пачынальнікам антыпралетарскіх плыняў у беларускай літаратуры... Зарэцкі - эпігон буржуазнага адраджэнства... які спрабаваў ашукаць гістарычны працэс фразамі аб пралетарскай культуры..." Многія яго творы заключаюць "у сабе бессаромную ідэалізацыю нацыянал-дэмакратызму і нацыянал-фашызму". Такімі выказваннямі перапоўнены старонкі артыкула, таму зусім не здзіўляе вынесена ў канец яго выснова, што Зарэцкі, "маючы ў кішэні партыйны білет камуністычнае партыі, па лініі свае творчасці ня меў нічога супольнага з партыяй". Гэтым С.Будзінскі цалкам пагадзіўся з рашэннем Фрунзенскага РК КП(б)Б г. Менска, якім была зацверджана пастанова бюро партыйнай ячэйкі Белдзяржвыдавцтва аб выключэнні М.Зарэцкага са сваіх шэрагаў.

Шырока, актыўна разгорнутай барацьбой з "нацдэмакратызмам" беларускія камуністы не без гонару хваліліся на XVI з'ездзе Усесаюзнай КП(б), які праходзіў у канцы чэрвеня - пачатку ліпеня 1930 г. Яго дэлегантам вуснамі першага сакратара ЦК КП(б)Б Канстанціна Гея было заяўлена, што "нацыянал-дэмакратызм у Беларусі... ідэёва родны і цесна звязаны з нацыянал-фашызмам, на чале якога стаіць група Луцкевіча.

(...) Заходніцкая арыентацыя і тэорыя самабытнасці, якая служыць ва ўсіх выпадках змагання супроць мерапрыемстваў партыі і савецкай улады - усё гэта ўваходзіць у арсенал нацыянал-дэмакратызму".²

Ажыўленне нацыянальнай актыўнасці беларускага народа заўсёды насцярожвала тых, хто стаяў на пазіцыях рускага вялікадзяржаўнага шавінізму. Беларусізацыю яны не прызнавалі ад самага пачатку і яшчэ больш рашуча выступалі супроць яе, калі з'явіліся сур'ёзныя зрухі па шляху беларускага нацыянальнага Адраджэння. Трэба аддаць належнае высокім эшаланам дзяржаўнай і партыйнай улады, перыядычнаму друку за тое, што на першым часе яны даволі рашуча адстойвалі беларусізацыю ад рускіх вялікадзяржаўнікаў. Рэзка асуджаліся яны ў артыкуле газеты "Звязда" ад 26 лютага 1930 г. "Мабілізуем масы на барацьбу з расійскім шавінізмам!" У ім прыводзіліся канкрэтныя факты вельмі грубых выступленняў супраць

¹ Да XIII з'езду КП(б)Б Матэрыялы да справядчы Цэнтральнаму Камітэту КП(б)Б Мн., 1930. С. 107

² Звязда. 1930. 2 чэрвеня.

беларусізацыі з боку выкладчыкаў і навучэнцаў Віцебскага белпедтэхнікума і Полацкай 9-гадовай чыгуначнай школы. З шавіністычных пазіцый ставіліся яны да яўрэйскага, польскага пытанняў на Беларусі.

Не мінула і паўмесяца, як рэдакцыя газеты "Звязда" 11 сакавіка 1930 г. змясціла падборку аналагічных вышэйназванаму артыкулу матэрыялаў пад агульнай назвай "Агонь па вялікадзяржаўным шавінізме". Размова тут ішла галоўным чынам пра беларусізацыю савецкіх устаноў і супраціўленні ёй з боку рускіх вялікадзяржаўнікаў. Найбольш гэта датычыла ўсходніх раёнаў рэспублікі. У Брагінскім раёне Гомельскай вобласці, напрыклад, з 119 прававераных служачых савецкіх устаноў толькі 38 валюдалі беларускай мовай. Многія работнікі наўмысна ўхіляліся ад яе вывучэння.

Магчымасць больш рашучага змагання з рускім вялікадзяржаўным шавінізмам узнікла пасля XVI з'езда УсеКП(б), паколькі ў Справаздачным дакладзе самога І.Сталіна гэтай з'яве была дадзена крайне рэзка ацэнка. Ужо ў час яго працы ў перыядычным друку Беларусі пачалі з'яўляцца артыкулы на гэтую тэму. Не шкадавала месца для іх і газета "Звязда". 2 ліпеня 1930 г. у ёй быў змешчаны артыкул "Узмоцнім агонь па вялікадзяржаўных шавіністых, якія патрабуюць падарваць справу беларусізацыі". І канкрэтныя факты такога падрыву прыведзены даволі пераканаўчыя. У пасляз'ездаўскі час у партыі зноў з'явілася рэальная магчымасць больш увагі надаць пытанням беларусізацыі. У перадавым артыкуле "Звязды" ад 30 ліпеня 1930 г. "Мацней агонь па вялікадзяржаўным расійскім шавінізме!" адзначалася, што яшчэ і да гэтага часу партыйныя арганізацыі як след не вядуць барацьбу з ім. "Адной з найбольш яскравых і канкрэтных праяў вялікарускага ўхілу ў радах нашай партыі з'яўляюцца, безумоўна, адносіны шавіністых да пытанняў беларусізацыі, да пытанняў будаўніцтва беларускай пралетарскай культуры, да беларускай мовы. Пасьўнае супраціўленне справе беларусізацыі — найбольш пашыранам форма праяў вялікадзяржаўнага шавінізму... калі мы больш уважліва прыгледзімся да прычын падобнага становішча, дык мы бязумоўна выкрыем не аднаго расійскага шавіністага, які свядома тармозіць справу беларусізацыі..." Партыя абавязвала камуністаў на месцах "арганізаваць шырокую праверку правядзення пастановаў партыі аб беларусізацыі", патрабавала "знімаць з работы ў партыйным, савецкім і прафесіянальным апаратах тых, хто ўпарта, скрыта ці адкрыта супраціўляецца справе беларусізацыі. Наш партыйны друк павінен разгарнуць значна больш шырокае змаганне з канкрэтнымі праявамі і носьбітамі вялікадзяржаўнага шавінізму". Сфармуляваная на XVI з'ездзе УсеКП(б) установа, што на дадзеным этапе галоўную небяспеку ўяўляе вялікадзяржаўны рускі шавінізм застаў неспадзеўкі шмат каго з тых, хто з такім імплэтам ваяваў пад той час з беларускім "нацдэмакратызмам". А ваявалі ж з апошнім, трэба адзначыць, самыя высокія дзяржаўныя і партыйныя інстанцыі, рэспубліканскі, раённы і гарадскі друк. У рэдакцыйным артыкуле газеты "Звязда" (10, 11 лістапада 1930 г.) "Друк ў барацьбе за нацыянальную палітыку партыі" прама заяўлялася, што "газеты вельмі позна ўзяліся за

папулярызаванню пастаноў 16 з'езду УсеКП(б)... не правілі адразу ж неабходнай паваротлівасці ў гэтай важнейшай справе". Сказанае ў найбольшай ступені датычыла рэдакцый газет "Рабочий", "Палеская Праўда", "Віцебскі Пралетары".

З усіх газет ніводная не была такой паслядоўнай у выкрыцці, змаганні з рускім вялікадзяржаўным шавінізмам, як "Звязда", паколькі з'яўлялася друкаваным органам ЦК КП(б)Б. 20 кастрычніка 1930 г. яна ў сваіх матэрыялах пад агульным загалоўкам "За бальшавіцкае ажыццяўленне ленінскай нацпалітыкі. Беларусізацыю - на вышэйшую ступень" чытачам даводзіла: "Было б крайне памылкова скрываць, што паасобныя нізавыя партыйныя з'венні-партыячэйкі — недаацэньваюць значэння беларусізацыі, не вядуць барацьбы з супраціўленнем, якое аказваюць вялікадзяржаўныя шавіністыя правядзенню беларусізацыі.

(...) Вялікадзяржаўныя шавіністыя шалёна супраціўляюцца беларусізацыі. Партыйныя ячэйкі не заўсёды ўжывалі жорсткія меры, накіраваныя на тое, каб зламаць гэтае супраціўленне".

Робячы досыць многае па выкрыцці, ліквідацыі праяў рускага вялікадзяржаўнага шавінізму, рэдакцыя газеты "Звязда", аднак, ніколі не забывалася апавядаць сваім чытачам і пра тую "небяспеку", якую можа прычыніць нацыянальнай палітыцы беларускі "нацдэмакратызм". У барацьбе з апошнім яна таксама адыгрывала першую ролю сярод усіх астатніх рэспубліканскіх газет і лічыла сваім прамым абавязкам вучыць іх, як трэба наносіць скрышальныя ўдары па тых, хто імкнецца заставацца ў баку ад такога змагання. Акурат за гэта больш за ўсе газеты крытыкавалася ў рэдакцыйным артыкуле "Звязды" "Друк у барацьбе за нацыянальную палітыку партыі" (10, 11 лістапада 1930 г.) газета "Беларуская вёска". Яна абвінавачвалася ў прымірэнчым стаўленні да барацьбы з контррэвалюцыйным беларускім нацыянал-дэмакратызмам: "...амаль зусім не выяўляе канкрэтных нацыяналістычных вылазак кулакоў і іх падпывал... вельмі слаба мабілізуе асноўныя масы сялянства на барацьбу з правамі буржуазна-кулацкага, контррэвалюцыйнага нацыяналізму. "Беларуская вёска" павінна рашуча ліквідаваць гэтыя буйнейшыя палітычныя недахопы, аб якіх "Звязда" сігналізуе ўжо ў другі раз".

Да цкавання "нацдэмаў" у Беларускай ССР як суб'екта шматнацыянальнага СССР не мог не далучыцца і агульнасаюзна друк. З 8 жніўня 1929 г. пра іх з усёй сур'ёзнасцю загаварыла вуснамі свайго спецыяльнага карэспандэнта некага А.І. "Комсомольская правда". Яго публікацыя "Тени прошлого" (друкавалася ў некалькіх нумарах) паказвала Беларусь як магутны расаднік варожага бальшавіцкай партыі ідэалогіі - нацдэмакратызму. Каб "цeni мінулага" на Беларусі раскрыць паўней, ён звярнуўся да падзей 1917 г. Так, удзельнікі першага Усебеларускага кангрэса, які адыграў такую вялікую ролю ў барацьбе за беларускую незалежніцкую ідэю, ім называюцца палітычнымі прайдохамі, контррэвалюцыянерамі, абывацелямі, што трапілі пад істэрыку. Аўтар ставіць у вялікую заслугу

групе чырвонагвардзейцаў, што яны з'явіліся на кангрэс і, як мышэй, разганалі яго ўдзельнікаў. Розніцу ў тактыцы беларускіх "нацдэмакратаў" 1917 і 1929 г. аўтар бачыць толькі ў тым, "што тады, у Кастрычніку, яны **адкрыта** прэтэндавалі на ўладу, а цяпер стараюцца ў рамках савецкага ладу адпаведна **падправіць** яго палітыку з тым, каб у выніку гэта прывяло да ліквідацыі **дыктатуры пралетарыяту**". Сучасныя "нацдэмы" востра крытыкуюцца за прызнанне імі нейкага самабытнага шляху развіцця Беларусі, за адмаўленне падзелу беларускай нацыі на класы. "І гэта, - усклікае А.І., - прапаведуецца ў 1929 годзе! У першы год пяцігодкі, у краіне абвостранай класавай барацьбы!"

У гэтым жа першым артыкуле з усёй сур'ёзнасцю гаворыцца аб адкрытай арыентацыі беларускіх "нацдэмаў" на капіталістычны Захад. "У савецкай Беларусі сёй-той ужо дагаварыўся да "тэрэтычнай магчымасці" выхаду БССР з Саюза Рэспублік і ўтварэння "незалежнай" (ад каго?) Беларусі, калі, між іншым, дазволіць... Пілсудскі, які павінен для гэтага дазволіць правесці плебісцыту Заходняй Беларусі!.."

Не ўваходзячы ў падрабязнасці, А.І. заяўляе, што цяпер ужо нацыянал-дэмакратычныя сляды заўважаюцца ў культуры, асвеце, мове, літаратуры, навуцы (асабліва гістарычнай), тэатры, друку, кнігавыдавецтве. Усё гэта стала рэальнасцю таму, "што **ні партыйныя, ні камсамольскія арганізацыі не былі свочасова мабілізаваны на барацьбу з класавым ворагам, які становіцца нахабным**". Рэзалюцыі прымаўся, а ідэянай нецярпімасці не праявілі. Па гэтай прычыне і "ўдалося стварыць на Беларусі нейкае падабенства адзінага нацыянальнага фронту. Вось гэтае "нацыянальнае адзінства" дало нацыянал-дэмакратызму магчымасць зрабіць паспяховыя спробы **рэваншу** за крыўды, нанесеныя яму ў 1917 годзе".

Вельмі эдкім, калючым атрымаўся ў А.І. артыкул ў газете "Комсомольская правда" (23 жніўня 1929 г.) "Под прикрытием национальных особенностей..." І на гэты раз ён абвінавачвае бальшавіцкую партыю ў пасіўнай барацьбе з беларускім "нацдэмакратызмам", які цяпер павінен разглядацца, як "куды больш сур'ёзная небяспека, чым колькі гадоў назад... Не паказаўшы ў дастатковай ступені бальшавіцкай цвёрдасці, некаторыя нашы таварышы выявілі ў сабе нямала ліберальнай мяккіны, на якой іх і ашукаў нацыянал-дэмакратызм". А.І. крытыкуе камісію наркамасветы і яго кіраўніка А.Баліцкага, што не асудзілі, а ўзялі пад абарону трох беларускіх студэнтаў-паэтаў, якія пакінулі вучобу ў Беларускім дзяржаўным універсітэце з-за таго, што там нібыта пануе дух вялікарускага шавінізму, які не дае ім нармальна вучыцца. Перапала ад А.І. і Беларускаму таварыству гісторыкаў-марксістаў, якое прыняло ў свае шэрагі немарксіста прафесара У.Пічэту і нават паслала яго ў Маскву на з'езд гісторыкаў-марксістаў. Досыць вострая крытыка выказана адносна самога факта ўтварэння Беларускай акадэміі навук і складу яе вядучых навукоўцаў: "празмерна шмат імёнаў, але надзвычай мала **сапраўдных сяброў** дыктатуры пралетарыяту".

З'яўляючыся друкаваным органам моладзі, "Камсамольская праўда" не

магла не гуртаваць яе на барацьбу з беларускімі "нацдэмамі". Рэдакцыю газеты доўгі час не задавальняла, што камсамол Беларусі стаіць у баку ад такога змаганьня. З мэтай расшавяліць моладзь, рэдакцыя пайшла на надрукаванне даволі аб'ёмнага артыкула Н.Васходава "Жили вчерашним днем. В стороне от борьбы с национал-демократизмом". Як аўтар яго ставіўся да беларусаў, можна меркаваць па месцы размяшчэння іх у этнічнай структуры насельніцтва рэспублікі: "...Беларуская рэспубліка ўключае ў сябе рускіх, палякаў, беларусаў, яўрэяў, латышоў і г.д.". Добра, што хоць не на апошнім месцы пастаўлены адзіны карэнны народ Беларусі і да таго ж яшчэ самы шматлікі!

Абвінавачванні Н.Васходавым беларускага камсамола пабудаваны на тым, што ён не асудзіў тых пісьменнікаў, якія крытычна ставіліся да перакладу і паказу на сцэнах рускіх драматычных твораў, лічылі, **"што разлажэнне беларускай моладзі ідзе з Усходу, г. зн. з Савецкага Саюза"**. Гэта яўнае перабольшванне, калі не сказаць паклёп на беларускі камсамол, таму што ён свядома так катэгарычна не выступаў па дадзеных пазіцыях, а проста шукаў больш аптымальныя падыходы, якія забяспечылі б нармальнае, самабытнае развіццё беларускай нацыі. Аўтар артыкула прапаноўваў актыўней падключыць камсамольцаў да вырашэння нацыянальнага пытання, рашуча вырваць іх з-пад уплыву "нацдэмакратаў", уся праца якіх "галоўным сваім вастрыём накіравана на моладзь. Менавіта на моладзь яны бяруць цяпер стаўкі, менавіта на яе разлічваючы, мяркуючы праз колькі гадоў вызваліцца ад уплыву Масквы".

Было б несправядлівым артыкул Н.Васходава разглядаць толькі з адмоўнага боку, бо ў ім выказана нямаля і слушных думак, асабліва па пытанні беларускай мовы. Яе слабае распаўсюджванне ў працы камсамольскай арганізацыі ён правільна тлумачыць тым, што само яе кіраўніцтва "падышло да гэтага пытання фармальна. Яно само не ўсведамляла сабе неабходнасці ўкаранення і распаўсюджвання беларускай мовы ва ўсёй практычнай працы. Кіраўніцтва не сумела растлумачыць арганізацыі палітычнага значэння правядзення нацыянальнай палітыкі". Н.Васходаў глыбока перакананы ў тым, што "вывучэнне беларускай мовы і перавод усёй практычнай працы на беларускую мову маюць **велізарнейшае значэнне...**

Няведанне гарадскімі камсамольцамі беларускай мовы перашкаджае **прататарскаму ўплыву на вёску...**"¹

Рэзкае асуджэнне беларускіх "нацдэмаў" у агульнасаюзным друку абавязвала ідэалагічныя і рэпрэсіўныя службы Беларусі адпаведным чынам рэагаваць на яго, хаця яны і без такіх падказак паводзілі сябе надзвычай агрэсіўна ў дачыненні да яе самай элітарнай часткі інтэлігенцыі. І ўсё ж самае горшае, што наканавана было зведаць беларусізацыі і яе найбольш гарачым прыхільнікам, актывістам, заставалася наперадзе. Кожным разумелася, што падзеі развіваліся менавіта ў гэтым напрамку. Калізіі абвастрыліся не толькі паміж работнікамі дзяржаўнага, партыйнага апарату, але і ў асроддзі мастацкай, навуковай інтэлігенцыі, што самым негатыўным чынам адбівалася на ходзе беларусізацыі, на настройах масаў, якія актыўна далучыліся да адраджэнскага руху.

¹ Комсомольская правда. 1929. 6 октября.

Такім складаным, цяжкім, супярэчлівым стаўся лёс беларусізацыі на стыку другога і трэцяга дзесяцігоддзяў. Ужо ў канцы 20-х гадоў, калі ў рэспубліцы зашугала полымя барацьбы з "нацдэмамі", сям-там пачаў назірацца спад нацыянальнай актыўнасці масаў. [ўсё ж нягледзячы на гэта, да самага ўступлення ў новае, як пакажа жыццё, самае трагічнае трэціе дзесяцігоддзе XX стагоддзя, беларускае Адраджэнне ў цэлым заставалася вызначальным фактарам нацыянальна-культурнага развіцця рэспублікі. Бясспрэчна, калі ў такіх крайне неспрыяльных умовах беларусізацыя ўсё ж выйшла на даволі высокі рубаж, няўмольна працягвала свой рух наперад, дык гэта толькі таму, што сам народ паверыў ва ўласныя сілы, нястрымна пацягнуўся да гістарычных каранёў і духоўнай спадчыны, праявіў велізарную здольнасць і моцнае жаданне да нацыянальна-культурнага адраджэння.

Актыўная пазіцыя простых людзей у адраджэнскім руху надавала моц, паспяляла ўпэўненасць у перамогу беларусізацыі. У свой час гарача вітаў вялікую прыхільнасць народных мас да нацыянальна-культурнага адраджэння пісьменнік М.Зарэцкі. Вуснамі адной з асобаў неапублікаванай часткі рамана "Крывічы" ён выказаў такое прадбачанне: "Знізу, з зямлі вырасце наш рэнесанс... І ён расце ўжо, ўзімаецца, ён бушуе ўжо такімі магутнымі хвалямі, якія многа чаго могуць пазмятаць на сваёй дарозе..."

Вера народа ў беларусізацыю дазваляла актыўна праводзіць яе ў жыццё нават і тады, калі ўжо пачалі выяўляцца зусім праціглыя ёй тэндэнцыі ў міжнацыянальных дачыненнях. Прагрэсіўныя станы нацыі працягвалі смела адстойваць яе інтарэсы. Спасацца тут можна на наркамасветы БССР Антона Платуя, які ў 1929 г. рабіў у Менску доклад на сходзе камсамольскага актыву. Многія з прысутных на ім шмат гаварылі пра правы "нацдэмакратызму", аднак першая асоба на ніве беларускай асветы не пабаялася заявіць, што адным з сродкаў змагання з шавінізмам "з'яўляецца правільнае ленінскае правядзенне нацпалітыкі, у прыватнасці, беларусізацыі". Ён выказаў непакой, што многія з тых, якія "раней ужо досыць добра гаварылі беларускаю моваю, цяпер выступаюць "прышчыпова" на расійскай. На вялікі жаль, такія выпадкі заўважаюцца і з боку паасобных членаў партыі і камсамольцаў".

Да канца 20-х гадоў у сродках масавай інфармацыі не спыняліся даводзіць беларускаму народу - і зусім справядліва - пра небяспечны для яго характар падрыўных дзеянняў з боку розных прадстаўнікоў вялікадзяржаўных шавіністаў. Папярэджаў аб гэтым і ўжо не раз цытаваны мною А.Сянькевіч, на думку якога найбольш характэрнымі праявамі вялікадзяржаўнага шавінізму якраз і з'яўляецца яго актыўнае і пасіўнае супраціўленне палітыцы беларусізацыі. Ён не пагаджаўся з пазіцыямі тых, якія ў беларускім "нацдэмакратызму" бачылі большую небяспеку, чым у вялікадзяржаўным шавінізме, хаця лічыў, што і барацьба з першым павінна быць у цэнтры ўвагі. Сведчаннем прыхільнасці А.Сянькевіча да беларусізацыі з'яўляецца частае падкрэсліванне неабходнасці ўзмацнення тэмпаў яе правядзення. Такія погляды выказваліся тады многімі дзяржаўнымі

і партыйнымі асобамі, вучонымі, прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі. І на выхадзе 20-х гадоў беларусізацыя працягвала павялічваць сваё прагрэсіўнае ўздзеянне на ўсе сферы грамадскага жыцця, хаця з кожным годам у яе з'яўлялася ўсё больш і больш праціўнікаў.

Абуджэнне этнічнай самасвядомасці карэннага насельніцтва Беларусі гулкім рэхам адгукнулася скрозь на ўсёй планеце, дзе жылі яго суайчыннікі. Вось, да прыкладу, што паведамлялася ў часопісе "Польмя" №5 за 1925 г. у хроніцы "За рубяжом": "Культурнае таварыства імя д-ра Ф.Скарыны ў Празе чэскай прыслала прывітанне Інбелкульту.

У Рызе пачала выдавацца беларуская газета "Голас беларуса" пад рэдакцыяй К.Езавітава. Выйшлі ўжо 6 нумароў.

Латыскае правіцельства зачыніла Люцынскую беларускую гімназію, матывуючы тым, што ў ёй вучыцца мала вучняў, якія вельмі дорага абыходзяцца. Усе беларускія арганізацыі ў Латвіі падалі пратэст прэзідэнту Латвійскае рэспублікі.

У Дзвінску адчыніўся аддзел беларускага культурна-асветнага таварыства "Беларуская хата".

У Коўне выйшаў з друку крыўска-расійскі слоўнік В.Ластоўскага. Тым жа выдавецтвам рыхтуецца да друку зборнік, прысвечаны 400-годдзю беларускага друку.

Ганна Душэўская, якая скончыла ў Берліне кансерваторыю па адзеле спеваў, пералажыла на беларускую мову некалькі чужаземных опер. Г.Душэўская жыве зараз у Рэвелі (Эстонія).

Беларускім культурна-асветным таварыствам у Рызе "Беларуская хата" з'арганізаваны духавая оркестра, у якой прымае ўдзел беларуская працоўная моладзь з фабрык ды заводаў. Оркестра працуе пяць месяцаў і зрабіла ўжо значныя поспехі" (С. 214-215).

Пазітыўныя перамены ў нацыянальна-культурным жыцці беларускага народа шчыра радавалі яго сапраўдных сяброў з розных краін замежжа. З вялікім жаданнем яны наведвалі нас, каб на свае ўласныя вочы пабачыць, як тут адбываецца адраджэнскі працэс. Вось якія ўражанні атрымаў і выказаў пасля паездкі на Беларусь у 1927 г. чэшскі прафесар Здэнак Неэдлы: "Наша этнаграфія колькі часу спрачаецца, ці існуе беларускі народ, ці не. Але навошта гэтыя непатрэбныя спрэчкі. Аб існаванні беларускага народу найлепш сведчыць факт існавання незалежнай беларускай савецкай дзяржавы, факт існавання беларускай культуры, якая развіваецца надзвычайна шпаркім тэмпам". Вялікім дасягненнем у вырашэнні нацыянальнага пытання на Беларусі чэшскі вучоны лічыў, што тут ужо 71% школ працавала на беларускай мове.¹

Перыяд 20-х гадоў - гэта перыяд сапраўднага беларускага Рэнесансу, шлях да якога расчысціла перш за ўсё Кастрычніцкая рэвалюцыя. Без карэннай ломкі таго бесчалавечнага ладу колішняй царскай Расіі, які быў заснаваны на жорсткім нацыянальным прыгнечанні ўсіх нярускіх народаў, не

¹ Польмя. 1929. № 1. С. 205.

заваявалі б беларусы права мець уласную дзяржаву, з дапамогай якой толькі і можна ажыццявіць праграму нацыянальна-культурнага Адраджэння, нягледзячы на ўсю яе цяжкасць. Разгортванню барацьбы беларусаў за выжыванне, сцвярдзенне сябе як самабытнага этнасу садзейнічаў аналагічны рух, якім былі ахоплены ў той час усе нацыянальныя рэгіёны былой Расійскай імперыі, многія народы зямнога шара. Беларусізацыя арганічна ўлічваецца і ў іх шматгадовую і ўпартую барацьбу за нацыянальнае вызваленне, узбагачае сусветную практыку змагання народаў за сваё нацыянальна-культурнае адраджэнне.

4.10. Станоўчая роля беларусізацыі ў развіцці нацыянальнай культуры тытульнага народа

У ходзе ажыццяўлення дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі з кожным годам паляпшаліся ўмовы для развіцця культуры ў нашым краі на яе прыродных асновах, што станоўча адбілася на ўсіх баках творчай, духоўнай дзейнасці людзей, і асабліва ў сферы мастацкай літаратуры. За няпоўныя дзесяць гадоў беларусізацыі ў шэрагі пісьменнай арганізацыі ўлілося ў некалькі разоў больш людзей, чым за адпаведны папярэдні перыяд. Цяпер ужо стала зусім звычайнай з'явай, каб на паліцах публічных бібліятэк разам з рускімі, польскімі, яўрэйскімі, лацінскімі кнігамі знаходзіліся і беларускія. Да іх чытачы выказвалі надзвычай вялікую зацікаўленасць, бо гэтыя творы пісаліся на роднай мове, належалі праму таленавітых людзей свайго краю. І толькі, калі бібліятэку ўзначальвалі аб'ектавы да яго нацыянальных ідэалаў асобы, беларускай літаратуры не зніходзілі месца. Слаба, напрыклад, клапаціліся аб насычэнні сваіх бібліятэчных фондаў беларускай літаратурай на Віцебскай панчошнай фабрыцы і Бабаруйскім фанерным заводзе. У 1929 г. у іх на такую літаратуру даводзілася адпаведна толькі 2 і 8%.¹

Дзяржаўныя і партыйныя органы, праводзячы культурную палітыку, не памыляліся, што першачарговую ўвагу надавалі далучаным ад Расійскай Федэрацыі губерням і раёнам, бо іх насельніцтва ў сваім нацыянальна-культурным развіцці істотна ўступала той частцы жыхароў, што ад часу ўтварэння БССР знаходзілася ў яе складзе і змагла хоць у нейкай ступені адчуць на сабе пазітыўныя зрухі ад першых захадаў савецкай улады па нацыянальным адраджэнні беларускага народа. Важным крокам па пераадоленні такога адставання можна лічыць прэм'еру першай беларускай савецкай оперы "Вызваленне працы" ў Магілёве. Гэтая важная для ўсёй Магілёўшчыны падзея адбылася ў год вяртання яе ў склад БССР - у 1924 г. Напісаў оперу выкладчык Магілёўскага педагагічнага тэхнікума Мікалай Чуркін (1869-1964, ураджэнец Тыфліскай губерні).

Мэтай умацавання пазіцый нацыянальнай культуры ў Віцебску, як нішто іншае, добра паслужыла стварэнне тут у 1926 г. Другога беларускага дзяржаўнага тэатра - БДГ-2. Яго першымі артыстамі сталі выпускнікі Беларускай

¹ Комсомольская правда. 1929. 6 октября.

драматычнай студыі ў Маскве (існавала ў 1921-1926 гг.). У ім ставіліся ў перакладзе Янкі Купалы на беларускую мову народная драма "Цар Максімільян", п'есы Еўрыпіда, У.Шэкспіра, Е.Жулаўскага і ў арыгінале Ф.Аляхновіча, В.Шашалевіча, І.Гурскага, А.Александровіча і іншых беларускіх аўтараў. Усе яны звычайна стваралі п'есы на мясцовыя сюжэты, што дазваляла калектыву тэатра ўносіць свой пасільны ўклад ў нацыянальнае культурнае жыццё, якое да гэтага так слаба прысутнічала ў Віцебску.

Наведваць усходнія раёны БССР лічыла сваім прафесійным абавязкам трупы беларускіх артыстаў пад загадам Ул.Галубка, якая з 1926 г. атрымала назву Беларускае дзяржаўнае вандроўнае (перасоўнае) тэатр. Ён "нёс у масы беларускую нацыянальную культуру, праводзіў вялікую культурна-асветную работу ...Спектаклі, насычаныя музыкой, песнямі, танцамі, сакавітыя, з нацыянальным каларытам, карысталіся вялікаю папулярнасцю ў народзе".¹ Пра размах творчай дзейнасці Ул.Галубка добра даюць уявіць вынікі летніх гастроліў 1925 г. За іх час у Мазырскай, Барысаўскай і Магілёўскай акругах паказана 90 спектакляў і 15 канцэртаў. Каб выканаць такую праграму артыстам давялося па тэрыторыі названых акругаў праехаць на конях 875 вёрстаў. Спектаклямі абслужана 32 тыс. сялян і чырвонаармейцаў.² І дзе б толькі ні гастраліваў Ул.Галубок са сваёй трупай, скрозь ёй спадарожнічаў жаданы поспех. Наведвальнікі яе канцэртаў ніколі не скупіліся на справядліваю пахвалу. У лютым 1926 г. прыйшла яна і з Чэрвеня. Райпалітпрасветкам выказаў ад культустаноў усяго раёна, настаўніцтва і саміх грамадзян "шчырую падзяку Галубку і яго галубяняткам (трупце) за тое высокамастацкае задавальненне, якое глыбока ўзрушыла самыя тонкія струны культурнага жыцця насельніцтва" і пажадаў "поспеху ў пашырэнні беларускага мастацтва на карысць працоўных Беларусі". Да гэтай пахвалы далучыўся і Чэрвеньскі пяты стралковы полк.³

Трупа Ул.Галубка ўвесь час адчувала вельмі вялікую патрэбу ў грошах, бо не мела ў гэтым належнай падмогі ад дзяржавы. І нягледзячы на такое беднае фінансаванне становішча з агульнага ліку спектакляў амаль палова падала на дармовыя. Грошы ніколі не браліся з сялян і чырвонаармейцаў. Практычна ўся выручка ішла наркамфіну, клубам, пажарнікам, а самім артыстам ад яе пападала столькі, што не хапала нават і на хлеб. "Словам, - прызнаваўся ў маі 1926 г. сам Ул.Галубок, - усе прыбыткі за працу распіляюцца на бакі, а артысту застаецца адзін жаль".⁴ Яго звароты да кіраўніцтва Галоўпалітасветы БССР аб паліпшэнні фінансавання не давалі станоўчага выніку. Іншы кіраўнік тэатра мог бы адмовіцца ад далейшай дзейнасці, але толькі не такая высокая нацыянальна-самасвядомая асоба, як Ул.Галубок. Без надзейнага фінансавання забеспячэння ён са сваім вандроўным тэатрам даволі паспяхова правёў і летнія гастролі 1926 г. Да пачатку ліпеня паспеў паставіць у Бабруйскай акрузе 33 спектаклі і даць 6 канцэртаў, адпаведна ў

¹ ЭГБ Т.1. С. 454.

² Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (у далейшым - НАРБ) Ф.42, в.1. С. 1064 Т.1. а. 157.

³ НАРБ Ф.42, в.1. С. 1064, а. 32.

⁴ Тамсама, а. 158.

Гомелі - 6 і 2. Аднак з прычыны дрэннага матэрыяльнага становішча давялося спыніць гастролі ў гэтым горадзе і 6 ліпеня пераехаць у г.Быхаў.¹ Высокі ўзровень прафесійнага майстэрства вандроўнага тэатра Ул.Галубка, вялікае жаданне зрабіць як мага большы ўнёсак у культурнае развіццё Бацькаўшчыны прымусілі дзяржаву перагледзець сваю палітыку фінансавання гэтага таленавітага калектыву. Да таго ж і ў самой эканоміцы істотна палепшыліся магчымасці для пакрыцця такіх выдаткаў. Тэатр працягваў самааддана працаваць на беларусізацыю культурнага жыцця рэспублікі, уздымаючы ў ім ролю нацыянальнага фактару. Гастролі не прыпыняліся нават і ў зімовы час. Так, у зіму 1928/29 г. тэатр даў больш за 40 пастановак для жыхароў Новабеліцы, Добруша, Рэчыцы, Васілевічаў, Хойнікаў, Брагіна, Лоева, Холмечы і Суткава, на якіх прысутнічала больш за 30 тыс. чалавек, з якіх бясплатна абслужана звыш 8 тыс. сялян і 2 тыс. чырвонаармейцаў.²

У тых гады ў тэатры Галубка ў асноўным ставіліся ім самім напісаныя п'есы. Важнае месца займалі драматычныя творы Ф.Аляхновіча, а таксама Янкі Купалы, Якуба Коласа, Міхася Чарота, Л.Родзевіча, В.Дуніна-Марцінкевіча, Каруся Каганца і інш. Акрамя Галубка, у якасці першых актёраў гэтага тэатра выступалі і члены яго сям'і. Удзельнічалі ў спектаклях і некаторыя беларускія пісьмennisкі, у т. л. Ілары Барашка, Алесь Дудар, Васіль Сташэўскі, Міхась Чарот, што можна растлумачыць іх добрым усведамленнем ролі тэатра ў адбудове нацыянальнага жыцця.

Не такое важнае месца адводзілася нацыянальнаму фактару ў дзейнасці шэрагу іншых тэатральных калектываў, што выклікала незадаволенасць у тых, хто хацеў бачыць Беларусь пераважна з уласцівай толькі ёй адной культурай. Моцна хвалявала такое пытанне Тодара Глыбоцкага, у чым пераконваюць яго наступныя словы: "Няўмелы, механічны, бяздушны падбор рэпертуару пазбаўляе беларускі тэатр усякай самабытнасці. А ўжо наступіў час паказаць арыгінальны самабытны твор нашага тэатру: на гэта пайшло шмат сродкаў і энергіі. Пра гэта многа гаварылася і пісалася".³ І загалчык Галоўмастацтва БССР Зміцер Жылуновіч (літаратурны псеўданім — Цішка Гартны) у рэпертуары Беларускага драматычнага тэатра ў Менску (БДТ-1) бачыў усяго толькі бledны "адбітак беларускасці".

Не мела сабе роўных у развіцці тэатральна-музычнага мастацтва сталіца Беларусі - Менск. У 1930 г. тут адкрываецца Беларуская дзяржаўная студыя оперы і балета, якая ў наступным годзе паказала свой першы спектакль-оперу "Залаты пеўнік" рускага кампазітара Мікалая Рымскага-Корсакава. Яшчэ праз год гэтая студыя была рэарганізавана ў Беларускі тэатр оперы і балета. У 1931 г. у Менску засноўваецца Тэатр юнага гледача, у 1932г. - Беларуская дзяржаўная кансерваторыя, два калгасна-саўгасныя перасоўныя тэатры.

¹ Тамсама, а. 247.

² Полеская правда. 1929. 10 февраля.

³ Савецкая Беларусь. 1928. 11 лістапада.

У пераадоленне істотнага адставання Беларусі ў развіцці класічнага музычнага мастацтва, у чым вялікая віна антынацыянальнай палітыкі царскага рэжыму, важкі ўклад унеслі вядомыя прадстаўнікі гэтага жанру з Масквы, Ленінграда і іншых гарадоў Расійскай Федэрацыі. У 20- г. у Беларускім дзяржаўным музычным тэхнікуме (Менск) заняткі па класу вакалу вёў выпускнік Маскоўскай кансерваторыі, саліст Вялікага тэатра ў Маскве Васіль Цвяткоў (1866-1933). У яго вучыліся знакамітыя пазней беларускія оперныя артысты Ларыса Александровская, Соф'я Друкер, Ісідар Балашін. У гэтым жа тэхнікуме, а з 1930 г. у Беларускай студыі оперы і балета працаваў выпускнік Пецярбургскай кансерваторыі Антон Баначыч (ураджэнец г.Марыупаля). У гэтых беларускіх установах ён кіраваў класамі опернай падрыхтоўкі, сольных спеваў і камернага ансамбля, а з 1932 г. стаў першым загадчыкам вакальнай кафедры Беларускай кансерваторыі.¹

Сапраўды гістарычнымі трэба прызнаць дасягненні дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі ў стварэнні нацыянальнай сістэмы народнай адукацыі. Там, дзе стагоддзямі панавалі польскія і рускія парадкі, пачалі паспяхова, пры поўным разуменні і падтрымцы людзей, усталёўвацца свае родныя, беларускія. Паважліваму стаўленню народа да такіх перамен у сферы адукацыі добра паспрыяла праведзеная з ім растлумачальная праца пра ролі нацыянальнага фактару ў навучанні і выхаванні маладых пакаленняў. Цалкам апраўдала сябе на практыцы, што беларусізацыю педагагічнага працэсу ажыццяўлялі ў адначасе ва ўсіх тыпах навучальна-выхаваўчых устаноў, пачынаючы ад дашкольных і канчаючы вышэйшымі, дзякуючы чаму ёй не рабілася аніякай абструкцыі з боку бацькоў розных катэгорый навучэнцаў. Яна назіралася толькі сярод заражаных рускім вялікадзяржаўным шавінізмам педагогаў, якім іншым разам удавалася пасеяць такія настроі ў часткі студэнтаў і навучэнцаў.

Не сакрэт, што найбольш складана было перавесці навучальна-выхаваўчы працэс на беларускую мову ва ўстановах больш высокага тыпу і асабліва ў тых з іх, якія знаходзіліся ва ўсходніх раёнах рэспублікі, дзе русіфікацыя пранікла значна глыбей у духоўнае жыццё людзей. Але дзякуючы старанням савецкіх і партыйных органаў, кіраўніцтву такіх устаноў, і ў іх беларусізацыя паступова выходзіла на новыя рубяжы. Так, у 1927/28 н. г. у Беларускім дзяржаўным універсітэце на беларускай мове было прачытана 43% агульнай колькасці лекцыйных гадзін супраць 14%, у 1925/26 н. г., адпаведна ў Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі — 50 і 10%, Беларускаму дзяржаўным ветэрынарным інстытуце- 17 і 2%.

Дзеля павышэння ролі нацыянальнага фактару ў педагагічным працэсе вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы, свядома стараліся набіраць у яе на вучобу і працу асобаў беларускай нацыянальнасці, ведаючы, што нікому як ім, вельмі блізкая ідэя беларусізацыі. Такі падыход практыкаваўся і кіраўніцтвам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Многае ўдалося зрабіць па прыцягненні беларусаў на вучобу на факультэт народнай гаспадаркі, дзе

¹ Беларуска Савецкая Энцыклапедыя (у далейшым — БелСЭ). Т. II. Мн., С. 122

рыхтавалі эканамістаў-інжынераў, эканамістаў-фінансістаў, планавікоў, кааператараў, таварзнаўцаў, эканамістаў-арганізатараў калгасаў і саўгасаў, высокакваліфікаваных работнікаў паасобных галін сельскагаспадарчай вытворчасці. У 1930/31 н. г. сярод студэнтаў гэтага факультэта на беларусаў ужо падала 57%, яўрэяў - 38, рускіх, палякаў і інш. - 5%.¹

Беларусізацыя педагагічнага працэсу ў ВНУ праводзілася праз вялікія намаганні не толькі выкладчыкаў і прафесараў з ліку беларусаў, але і іх калегамі іншых нацыянальнасцяў. Працяглая, цяжкая сваімі наступствамі царская палітыка русіфікацыі нашага краю не дазволіла сфарміраваць тут беларускую нацыянальную педагагічную інтэлігенцыю. Таму не трэба здзіўляцца, што ў 1925/26 н. г. з 219 навуковых супрацоўнікаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта на беларусаў даводзілася толькі 25%, рускіх - 26, яўрэяў - 42%. Трэба сказаць, што і пазней перавод навучальна-выхаваўчага працэсу ў ВНУ на беларускую мову вельмі істотна стрымліваўся нізкім працэнтам беларусаў сярод прафесарска-выкладчыцкага складу. Да таго ж далёка не кожны з іх добра валодаў роднай мовай. Яшчэ і ў 1928/29 н. г. сярод прафесараў беларусаў было толькі 8 чалавек, рускіх - 59, яўрэяў - 12, палякаў - 1, іншых - 0, адпаведна сярод дацэнтаў: 23-41-19-3-3; затое асістэнтаў: 68-37-28-3-5; аспірантаў: 37-6-12-0-0.²

Беларусізацыя не толькі не затармазіла, а, наадварот, садзейнічала пашырэнню сеткі навучальных устаноў і павелічэнню колькасці іх кантынгентнаў: колькасць пачатковых школ вырасла з 4,2 тыс. у 1924/25 да 6,0 у 1930/31 н. г., вучняў у іх — з 286,6 да 495,9 тыс. За гэтыя гады няпоўных сярэдніх школ пабольшала з 280 да 580, іх вучняў - з 84,4 да 184,6 тыс.³ На пачатку 1930 г. у БССР мелася 58 тэхнікумаў, у якіх навучалася больш за 11 тыс. чалавек. З вышэйшых навучальных устаноў на гэты час працавалі Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларуская дзяржаўная акадэмія сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі (у Горках Магілёўскай вобласці), Віцебскі ветэрынарны інстытут, Беларускі камуністычны ўніверсітэт імя У.І.Леніна (у Менску). Іх прафесарска-выкладчыцкія калектывы ў цэлым прыхільна паставіліся да беларусізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу і ўсяляк садзейнічалі яе правядзенню.

У сферы народнай адукацыі беларусізацыя несла вялікую карысць не толькі тытульнай нацыі, але і ўсім этнічным групам, пра што пераканаўча сведчаць наступныя даныя: з 1927/28 да 1930/31 н. г. колькасць беларускіх школ павялічылася з 4941 да 6365, яўрэйскіх - з 209 да 301, польскіх - з 145 да 166, латышскіх - з 20 да 24, літоўскіх - з 8 да 11, украінскіх - з 8 да 14, нямецкіх - з 3 да 4, эстонскіх - з 1 да 2. Зменшыўся толькі лік рускіх школ з 136 да 101. Падобная з'ява тлумачылася тым, што беларусізацыя моцна паўплывала на рост нацыянальнай самасвядомасці карэнных і некарэнных жыхароў БССР, і яны перавялі сваіх дзяцей са школ з рускай мовай навучання ў

¹ Звязда. 1930. 30 лістапада.

² НАРБ. Ф. 701, в. 1. С. 17, а. 76, сар. 43, а. 143.

³ Культурное строительство БССР. Мн., 1940. С. 10.

школы з роднай мовай навучання.

Свае немалыя дасягненні ў развіцці нацыянальнай сістэмы адукацыі, якая ў належнай ступені ўлічвала інтарэсы не толькі беларусаў, але і прадстаўнікоў усіх іншых народаў, рэспубліка з вялікім гонарам дэманстравала на арганізаванай ў красавіку 1928 г. у Лейпцыгу выставе. У сій удзельнічалі Германія, Швейцарыя, Аўстрыя, Чэхаславакія, Польшча, Францыя, усе саюзныя рэспублікі СССР. За ўдзел Беларусі ў выставе народнаму камісару асветы Антону Баліцкаму была аб'яўлена падзяка наркамам асветы СССР Анатолям Луначарскім. Але нядоўга цешыўся выдатны змагар за беларускую нацыянальную школу такой увагай з боку Масквы. У канцы жніўня 1929 г. ЦВК БССР вынес пастанову аб яго звальненні з займаемай пасады. Колькі не супраціўляўся гэтай пастанове, каго толькі не прасіў заступіцца - вымушаны быў здацца і пасхаць працаваць шараговым настаўнікам на Гомельшчыну. У адпаведнасці з прыгаворам АДПУ ад 18 сакавіка 1931 г. быў зняволены ў канцлагер тэрмінам на 10 гадоў.

Наданне прывыргэтнай ролі беларускай мове ва ўсіх зв'язках народнай адукацыі станоўча адбілася на якасным авалоданні родным словам маладымі пакаленнямі, выкарыстанні яго не толькі як сродку міжасобасных зносін, але і творчай дзейнасці, асабліва на ніве мастацкай літаратуры. Для яе пасапраўднаму сталіся залатымі першыя гады правядзення дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі. Яшчэ ніколі да гэтага беларуская літаратура так шчодро не папаўнялася маладымі талентамі. Расло майстэрства, узбагачалася літаратурная спадчына тых, хто раней узяўся за пера, каб сваім мастацкім словам уносіць уклад у духоўную культуру Бацькаўшчыны, садзейнічаць павышэнню нацыянальнай самасвядомасці яе караннага насельніцтва, значная частка якога яшчэ да канца не вызвалілася ад шкоднага ўплыву русіфікатарскай палітыкі, не ў стане была глянуць на сябе як на самабытны, адрозны ад суседніх славянаў народ. Набыткі беларускіх пісьменнікаў таго часу добра паказаны ў літаратуры, што не выклікае патрэбы ў іх спецыяльным асвятленні на старонках дадзенай кнігі.

Пад уплывам прагрэсіўных ідэй беларусізацыі пачынала перабудоўвацца дзяржаўная палітыка ў сферы кінамастацтва. Станавілася нормай, што пры паказе кінафільмаў іх тэкставы матэрыял у пісьмовай форме перадаваўся па-беларуску. Пэўны час выканання пераклады пасылаліся для друкавання ў Ленінградскія друкарні. Але паколькі ў іх адеутнічаў адпаведны беларускі шрыфт і не мелася спецыялістаў правесці якасную беларускую карэктурку, а неабходнасць такой была вельмі пільнай з-за таго, што наборшчыкі набіралі тэкст на незразумелай для іх мове, дапускалася шмат граматычных памылак у такіх тэкстах. Таму зусім справядліва загадчык Белдзяржкіно Галкін у пасланай у студзені 1926 г. адносіне да народнага камісара асветы Беларусі прасіў зрабіць так, каб друкаванне перакладаў тэкстаў кіно на беларускую мову ажыццяўлялася на прадпрыемствах Белдзяржвыдавецтва.¹ Згода была атрымана, і неўзабаве

¹ НАРБ. Ф 42, в. 1. С. 1064. Т 1, а. 19.

такую працу пачалі выконваць на месцы.

Упершыню на экраны рэспублікі беларускі мастацкі фільм выйшаў у 1926 г. Гэта была кінастужка "Лясная быль" паводле аповесці Міхася Чарота "Свінапас" (рэжысёр Юрый Тарыч), у якой распавядалася пра падзеі грамадзянскай вайны на Беларусі. Гэты ж рэжысёр стварыў фільм "Да заўтра", прысвечаны рэвалюцыйнаму руху навучэнскай моладзі Заходняй Беларусі, "Нянавіць" (1930), першую беларускую гукавую кінапанараму "Пераварот". Да 1930 г. з дакументальных кінастужак выйшлі: "Кастрычнік і буржуазны свет", "Такая наша Беларусь", "Беларуская вёска", "Калгас" і шэраг іншых на мясцовыя сюжэты. Да канца 20-х гадоў з найлепшымі беларускімі фільмамі "Лясная быль", "Яго правасхадзіцельства", "У вялікім горадзе", "Кастусь Каліноўскі" паспелі пазнаёміцца і ў Германіі. Найбольшую зацікаўленасць з іх выклікаў апошні.

На жаль, шэсце па Беларусі такога любімага шырокімі масамі людзей віду мастацтва, як кіно, не абходзілася без ахвяр. Прычынай апошніх з'яўляліся парушэнні правілаў бяспекі пад час выкарыстання кіноперасовак. Зачастую іх эксплуатавалі ў неадпаведных памяшканнях. У вёсцы Малое Іголка, што на Гомельшчыне, дзеля гэтага 15 сакавіка 1929 г. выкарысталі невялікую майстэрню, у якой сабраліся 200 чалавек. Па віне кіномеханіка адбыўся пажар, у выніку якога загінула больш за палову ўсіх прысутных.¹

Не заставаліся па-за ўвагай дзяржавы здольныя да музычнай творчасці людзі, ад дзейнасці якіх вельмі многае залежыць у культурным развіцці кожнага народа. Дзякуючы такой увазе, было забяспечана паспяховае выступленне музычных і харэаграфічных калектываў Беларусі ў 1927 г. у Маскве перад дэпутатамі IV Усесаюзнага з'езда Саветаў. У канцы 20-х гг. у БССР з'яўляюцца першыя творы беларускай сімфанічнай музыкі. У 1929 г. кампазітар Яўген Цікоцкі (нарадзіўся ў Пенябурзе, з 1920 г. жыў на Беларусі) стварыў Першую сімфонію, прысвечаную рэвалюцыйнай барацьбе беларускага народа ў гады грамадзянскай вайны.

Карэнныя перамены ў дзяржаўнай культурнай палітыцы настараліся належным чынам выкарыстаць прадстаўнікі той часткі інтэлігенцыі, што працавалі ў галіне выяўленчага мастацтва. Тут ў Беларусі былі даволі багатыя традыцыі па многіх накірунках. Як і прадстаўнікі многіх іншых творчых прафесій, мастакі ў сваіх творах найбольшую ўвагу надавалі адлюстраванню падзей Першай сусветнай вайны, Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., грамадзянскай вайны, а з пераходам да аднаўлення народнай гаспадаркі важнае месца заняў і гэты аспект. Такая тэматыка задавальняла афіцыйныя ўлады, і яны ў меру сваіх магчымасцяў усяляк садзейнічалі развіццю выяўленчага мастацтва. У 1925 г. у Менску праводзілася Першая ўсебеларуская мастацкая выстава. На ёй адзін з самых вядомых у той час жывапісцаў, выкладчык Віцебскага мастацкага тэхнікума Валянцін Волкаў ураджэнец Арлоўскай губерні, выпускнік Пенябургскай акадэміі мастацтва)

¹ Полесская правда. 1929. 24 марта.

дэманстраваў напісаную ў 1923 г. карціну "Кастусь Каліноўскі". Гаварыць пра дасягненні ў дадзенай сферы творчай дзейнасці дазваляе і ўдзел прадстаўнікоў створанага ў 1927 г. Усебеларускага аб'яднання мастакоў у тым жа годзе ў Маскве ў юбілейнай выставе "Мастацтва народаў СССР", прысвечанай 10-годдзю Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Здаралася і такое, што хтосьці з прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі працаваў на культуру Беларусі, знаходзячыся па розных прычынах за яе межамі. Шэраг вартых увагі мастацкіх твораў беларускіх аўтараў нарадзіўся ў Маскве. Плённа працаваў у гэтым горадзе паэт Уладзімір Дубоўка, спалучаючы літаратурна-мастацкую дзейнасць з рэдагаваннем беларускага тэксту "Весніка ЦВК, СНК і СПА Саюза ССР", "Збору законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага ўрада Саюза ССР", выкананнем абавязкаў адказнага сакратара паспрэдства БССР пры урадзе СССР, выкладаннем беларускай мовы ў Камуністычным універсітэце народаў Захаду. Яго самым буйным літаратурным творам маскоўскага перыяду з'яўляецца трылогія, у якую ўвайшлі паэмы "Кругі", "І пурпуровых ветразей узвівы", "Штурмуецца будучыні аванпосты" (апублікавана ў 1965 г.). Шэраг твораў прысвяціў заходнебеларускай тэматыцы.

З 1923 г. звязаў сваё жыццё з сталіцай СССР Масквою вядомы на той час беларускі культурны дзеяч Мікола Равенскі. Тут ён наклаў на музыку шэраг самых папулярных вершаў беларускіх паэтаў. Вучоба ў Маскоўскай кансерваторыі (закончыў у 1930 г.) паспрыяла пераходу да напісання музычных твораў больш складаных жанраў, у прыватнасці, "у 1929 г. пачаў працу над гістарычнай операй "Браніслава" па аднайменнай паэме Дубоўкі, дзе выкарыстаў народныя напевы Магілёўшчыны (пасля арышту Дубоўкі ў 1930 г. опера канфіскавана)". У Менск М.Равенскі вярнуўся ў 1930 г. і ўладкаваўся на працу выкладчыка ў музычны тэхнікум.²

Атрыманне Беларуссю статусу дзяржаўнасці ў форме БССР, яе пераход да афіцыйнай палітыкі беларусізацыі станоўча адбіліся на актывізацыі ўдзелу саміх народных мас у розных відах творчай дзейнасці, зразумела, з яскрава выяўленым ухілам у яе нацыянальную скіраванасць. Цяпер такое не толькі не забаранялася, а, наадварот, усяляк падтрымлівалася. У мэтах спрыяння развіццю мастацкай самадзейнасці ў многіх гарадах былі створаны Дамы народнай творчасці, якія хутка здабылі сябе вялікую папулярнасць.

Буйной заваёвай беларусізацыі трэба прызнаць забеспячэнне трывалых пазіцый беларускай мове ў перыядычным друку, што дазваляла ў шырокіх маштабах, на высокім узроўні рыхтаваць народ да добра ўсвядомленага ўдзелу ў сваім духоўным адраджэнні. У другой палове 20-х гг. з агульнай колькасці газет і часопісаў на беларускай мове выходзіла адпаведна прыкладна 80% і 90%.

¹ ЭГБ, Т.3. Мн., 1996. С. 307.

² ЭГБ, Т.6. Кн.1. Мн., 2001. С. 37.

Ужо першыя пяць гадоў дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі пераканаўча паказалі, што беларускі народ не толькі жадае, але і здольны да культурнага развіцця ў адпаведнасці з гістарычнымі традыцыямі і на сваёй прыроднай аснове. Разгорнутая па ініцыятыве кіраўніцтва рэспублікі, нацыянальна самасвядомай інтэлігенцыі праца па адраджэнні і развіцці беларускай культуры знайшла шырокую падтрымку ў народзе, садзейнічала згуртаванню людзей дзеля ажыццяўлення гэтай высокароднай мэты, ад якой залежаў іх далейшы лёс. Вось як гэтую прагрэсіўную з'яву ацаніў наркам асеты БССР Антон Баліцкі: "У звязку з тым, што большасць інтэлігенцыі шчыра і прыхільна пачала працаваць на карысць савецкае ўлады, погляд на яе з боку рабочых і сялян пачынае мяняцца: калі ў першыя часы савецкага будаўніцтва адносіліся да інтэлігенцыі з некаторым недавер'ем і апаскай, дык зараз для шырокіх рабоча-сялянскіх гушчаў з'яўляецца зусім зразумелай тая роля інтэлігенцыі, якую інтэлігенцыя павінна сыграць у савецкім будаўніцтве".¹ Гэтыя ж гады дазволілі ў поўным аб'ёме ўсвядоміць велізарную ролю дзяржавы ў арганізацыі народных мас для актыўнага ўдзелу ў нацыянальна-культурным адраджэнні.

Станоўчыя зрухі ў развіцці беларускай нацыянальнай культуры ў многім з'явіліся вынікам актыўнага ўдзелу ў гэтым стваральным працэсе прадстаўнікоў этнічных груп БССР. А іх не так ужо і мала было на яе тэрыторыі. У адпаведнасці з Усесаюзным перапісам насельніцтва 1926 г. тут яўрэяў налічвалася (у тысячках) 405, рускіх - 375, палякаў - 97, украінцаў - 35, латышоў - 15, немцаў - 7, літоўцаў - 7, інш. - 48. Многія з прадстаўнікоў пералічаных нацыянальных меншасцяў у моц розных прычын адышлі ад сваіх спрадвечных культурна-моўных традыцый і інтэграліся ў беларускія, прычым да такой ступені, што маглі на базе іх ствараць высокую прафесійную вартасці духоўныя каштоўнасці. Такі адрыў ад уласных традыцый у найбольшай ступені быў характэрны этнічным групам, размешчаным дысперсна на зямлі беларускай. Латышоў, да прыкладу, перапіс зафіксаваў, акрамя Менску, больш чым у 20 раёнах БССР, немцаў - больш як у 10.

З усіх этнічных груп найбольшы ўклад у нацыянальную культуру тытульнага народа БССР унесла самая шматлікая і даўно аселяя тут яўрэйская абшчына. Не мелася аніводнай дзялянкі культурнай дзейнасці, на якой ні працавалі б яе прадстаўнікі. Асабліва шмат іх было ў народнай адукацыі, навуцы, на ніве мастацкай літаратуры і журналістыкі, у выдавецтвах. На роўных з самымі таленавітымі майстрамі прыгожага пісьменства з ліку беларусаў працаваў яўрэй Змітрок Бядуля. Ад моманту абвяшчэння беларусізацыі дзяржаўнай палітыкай і да канца 20-х гг. з-пад яго пяра выйшлі наступныя асноўныя літаратурныя творы: зборнік "Буралом", "Паэмы", рамантычная апавесць "Салавей", пачаў пісаць раман "Язэл Крушынскі", працу над якім закончыў у 1932 г.

Практычна не знайсці той галіны беларускай навукі, уклад у развіццё якой не ўносілі і яўрэі. Пэўны час духу беларусізацыі цалкам адпавядала

¹ Спадчына. 1991. № 5. С. 72.

навуковая дзейнасць гісторыка Самуіла Агурскага, добра вядомага сярод інтэлігенцыі сваімі навуковымі працамі, у іх ліку "Очерки по истории революционного движения в Белоруссии (1863-1917 гг.)", выданыя ў 1928 г. у Менску. Ён быў рэдактарам шэрага зборнікаў артыкулаў і дакументаў, найбольш буйных з якіх "1905 год у Беларусі" (Мн., 1926), "Кастрычнік на Беларусі" (Мн., 1927 г.). Каб паспрыяць беларускаму народу лепш зразумець сваё мінулае, якое доўгі час зусім неадэкватна паказвалася польскімі і рускімі вучонымі афіцыйнага толку, С.Агурскі ідзе на досыць смелы і небяспечны крок: змяшчае ў вышэй згаданых нарысах тэкст усіх сямі нумароў газеты "Мужыцкая праўда", якую выдаваў Кастусь Каліноўскі. У ёй жа, як вядома, друкаваліся матэрыялы, якія не надта пасавалі да поглядаў многіх савецкіх гісторыкаў на падзеі 1863-1864 гг. на Беларусі.

Яўрэі - ураджэнцы Беларусі не забываліся на яе і пасля таго, калі лёс закідаў іх у якія-небудзь іншыя краі. Рана пакінуў свой родны Капыль Леў Клейнбарт (у даваенным напісанні Клейнборт) (1875-1950). Усю сваю творчую дзейнасць звязаў з рускай літаратурай і публіцыстыкай. Але ў самы разгар беларусізацыі і ў яго з'явілася жаданне штосьці карыснае прынесці на яе алтар. Рэалізацыяй такога жадання стала кніга "Молодая Белоруссия: Очерк современной белорусской литературы 1905-1928 гг." (Мн., 1928). У ёй дадзены глыбокі аналіз дасягненняў беларускага прыгожага пісьменства, падрабязна расказана пра тых, хто творча працаваў на гэтай ніве. Л.Клейнбарт адным з першых заняўся глыбокім даследаваннем літаратурнай творчасці беларускага песняра Янкі Купалы.

4.11. 3 улікам інтарэсаў нацыянальных меншасцяў

Ідэолагі і праваднікі беларусізацыі, палітыкі добра разумелі, што поспех яе ў значнай ступені будзе залежыць ад таго, як гэтую ідэю падтрымае некаарэнае насельніцтва рэспублікі. А каб такая падтрымка была істотнай, эфектыўнай, палітыку беларусізацыі належала праводзіць з абавязковым улікам інтарэсаў усіх этнічных супольнасцяў і асабліва тых, хто даўно выбраў Беларусь у якасці сваёй другой радзімы, перасягаў астатніх паводле колькасных параметраў. З мэтай больш поўнага ўліку усяго комплексу запатрабаванняў прадстаўнікоў розных народаў, што жылі ў БССР, з 1926 г. пачалі спецыяльна стварацца нацыянальныя саветы. У 1930 г. сярод іх польскіх было 22, яўрэйскіх - 21, латышскіх - 4, украінскіх - 3, нямецкіх - 2, літоўскіх — 1.¹

Да катэгорыі найбольш буйных этнічных груп БССР належалі яўрэйская, руская і польская. Спробы пасеяць сярод іх недавер да захадаў дзяржавы па нацыянальна-культурным адраджэнні беларускага народа мела месца, але гэта не вылілася ў штосьці небяспечнае.

Прыхільнае, за нязначным выключэннем, стаўленне прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў да беларусізацыі абавязвала і беларусаў як

¹ Да XIII з'езду КП(б)Б. Матэрыялы да справадзачы Цэнтральнага камітэту КП(б)Б. С. 81.

карэннае, тытульнае насельніцтва дбаць пра задавальненне ўсіх жыццёва важных патрэбаў тых, хто разам з імі жыў і працаваў у БССР. Між іншым такое гуманістычнае стаўленне да этнічных груп вынікала з самога характару беларусізацыі. І неабходна сказаць, што дадзены аспект нацыянальнай палітыкі быў увасоблены не толькі на паперы, але і паслядоўна праводзіўся ў жыццё. Сведчыць пра гэта можа і наданне рускай, яўрэйскай і польскай мовам статусу афіцыйных. Яны даволі шырока выкарыстоўваліся ў грамадскім жыцці. На нацыянальных мовах гэтых этнічных супольнасцяў працавалі розныя тыпы навучальных і культурных устаноў, выдаваліся газеты і часопісы, у шэрагу месцаў вялося службовае справаводства. Пра належны ўлік інтарэсаў нацменшасцяў у стварэнні нацыянальнай сістэмы адукацыі у перыяд, калі беларусізацыя дасягнула найбольш вялікага размаху, могуць сведчыць наступныя даныя: у 1929/30 н. г. існавала 481 школа-чатырохгодка і 117 сямігадак на розных мовах нацменшасцяў, у т. л. яўрэйскіх — 225, польскіх — 159, рускіх — 136, латышскіх - 21, літоўскіх — 11, украінскіх - 10, нямецкіх - 4, эстонскіх - 2.¹ Паколькі многія з гэтых школ знаходзіліся ў мястэчках, на вёсках, яны не вызначаліся вялікай колькасцю навучэнцаў. Так, у 1929/30 н. г. у 18 латышскіх школах на 75 груп наведвала 1138 дзяцей, іх навучаннем займаліся 46 настаўнікаў.²

Інтарэсам людзей розных нацыянальнасцяў імкнуліся падпарадкаваць і дзейнасць устаноў культуры, хаця такое не заўжды ўдавалася зрабіць. Прычым тлумачылася гэта не толькі недахопам неабходных фінансавых сродкаў, але і няўвагай да дзейнасці такіх устаноў. Пра адсутнасць належнай культурна-асветнай працы з нацменшасцямі гаварылася ў чэрвені 1930 г. і на Усебеларускай партыйнай нарадзе па народнай асветне. Асаблівых зрухаў да лепшага не адбылося і пасля яе правядзення. Так, у бібліятэцы клуба "Прафінтэрн" г. Віцебска з ліку яўрэяў было 399 чытачоў, палякаў - 138, літоўцаў - 9, але на іх роднай мове не мелася аніводнай кнігі. Такое ж становішча назіралася ў хаце-чытальні Кабышчынскага сельскага савета Старасельскага раёна Віцебскай вобласці, хаця там жыло нямала палякаў і яўрэяў. У бібліятэцы Менскага клуба дрэваапрацоўшчыкаў, дзе на яўрэяў прыпала 55% агульнай колькасці яго членаў, літаратура на іх мове складала ўсяго толькі 4% кніжнага фонду бібліятэкі, затое на рускай - 83%.

Пазітыўны ўплыў беларусізацыі на духоўнае жыццё нацыянальных меншасцяў пераканаўча пацвярджаецца развіццём іх друку. Так, выданне кніг на яўрэйскай мове павялічылася са 134 тыс. экзэмпляраў (272 тыс. друкаваных аркушаў) у 1927 г. да 212 тыс. экзэмпляраў (1020 тыс. друкаваных аркушаў) у 1929 г., адпаведна на польскай мове - 42 (273) і 65 (516). У 1928 г. на літоўскай мове выйшла 5 тыс. экзэмпляраў кніг (18 тыс. друкаваных аркушаў), на латышскай адпаведна — 2 (3).³ У поўнай адпаведнасці з задачамі беларусізацыі, духоўнага адраджэння нацменшасцяў будавалася дзейнасць

¹ Зьвязда. 1930. 10-11 ліпеня.

² Просвещение национальностей 1932. № 2-3. С. 58.

³ Зьвязда. 1930. 11 лістапада.

Беларускага дзяржаўнага выдавецтва. З 1924 па 1929 г. яно выпусціла ў свет на беларускай мове (у тысячах экзэмпляраў) 6528 кніг, на рускай — 198, яўрэйскай — 460, польскай - 185, літоўскай і латышскай — 9. У лістападзе 1929 г. у Менску было заснавана беларускае аддзяленне Цэнтральнага выдавецтва народаў СССР.¹

Палітыка беларусізацыі дала шырокія магчымасці развіцця нацыянальнай культуры яўрэям, як самай старажытнай і буйнай па колькасці этнічнай групе. Праўда, пры абавязковай умове, што яе культура будзе насыць сацыялістычны характар, базаваша на ідыш, а не старажытнаяўрэйскай мове іўрыт. Пэўнае супраціўленне такой моўнай палітыцы назіралася, аднак пазіцыі ідыша няўхільна ўмацоўваліся, асабліва ў сферы адукацыі. Калі ў 1922 г. у яўрэйскіх школах БССР на ідышы навучалася 10,7 тыс. чалавек, дык у 1925/26 н. г. - 22,1 тыс. З улічаных школьным перапісам 1927 г. 213 яўрэйскіх школ толькі на ідышы працавалі 202, на ідышы і рускай мове — 7, на ідышы і беларускай мове — 4.² З 1922 г. пачало функцыяваць яўрэйскае аддзяленне педагагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Настаўнікаў для школ рыхтавалі ў Віцебскім і Менскім педагагічных тэхнікумах, дашкольных работнікаў - у Гомельскім яўрэйскім педтэхнікуме. "У БССР выдаваўся штомесячны літаратурны часопіс "Штэрн" ("Зорка"), двухтыднёвы "Дэр юнгер арбетэр" ("Малады рабочы"), штодзённая газета - "Кастрычнік", пянірская газета "Дэр юнгер ленінец" ("Малады ленінец"), пры Дзяржаўнай бібліятэцы Беларусі імя Леніна працаваў яўрэйск адзел, фонды якога складалі 40000 тамоў, а ў Цэнтральнай гарадской яўрэйскай бібліятэцы Менска імя Перца было 6928 кніг".³

Культурнае жыццё яўрэяў рэгулярна асвятлялася на старонках беларускамоўных газет і часопісаў. Самы масавы і папулярны ў БССР часопіс "Польмя" меў спецыяльную рубрыку "Хроніка жыдоўскай культуры". У матэрыялах такой хронікі трэцяга нумара часопіса за 1925 г. паведамлялася наступнае: "Цэнтральнае праўленне саюзу краўцоў Беларусі з вясны перашло поўнасьцю як у сваім дзелаводстве, так і ў выдачы розных масавых саюзных дакументаў на жыдоўскую мову. Адначасова гэта мерапрыемства праводзіцца ва ўсіх гарадах Беларусі, дзе толькі існуе аддзяленне краўцоў.

Часопіс краўцоў "Чырвоная Голка" выходзіць дзесятым нумарам, стаўшы органам як краўцоў Беларусі, так і Украіны!"(С. 171).

Тут жа прыводзіліся і такія звесткі, што "са ўсяго ліку жыдоўскіх дзяцей Беларусі звыш 47 проц. вучыцца на жыдоўскай мове... Існуюць два жыдоўскіх рабочых універсітэты — у Менску і Бабруйску, 4 школы для ўрослых, 5 ввчэрніх школ для моладзі і 90 розных гурткоў на жыдоўскай мове. Для масавай працы на жыдоўскай мове ў гарадах Беларусі прыстасавана 7 клубаў і 30 клубаў для кустароў. Акрамя таго, маецца 17 зьменшаных клубаў"

¹ Да XIII з'езду КП(б)Б. Матэрыялы да спарвадчы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. С. 103.

² Смыловіцкі Леонід. Евреи Беларуси. Из нашей общей истории. 1905-1953. Мн., 1999. С. 53.

³ Таксама С. 68.

(С. 171). У шэрагу месцаў такія клубы з'яўляліся сапраўднымі асяродкамі яўрэйскай культуры. Праўда, меліся і сур'ёзныя перашкоды на гэтым шляху, асабліва з арганізацыяй яе на роднай мове. Нягледзячы на вялікую ўдзельную вагу яўрэйскай у складзе рабочых і служачых, іх мова ніяк не магла заняць належнага месца ў культурна-масавай працы створаных у гарадах і мястэчках клубах і саміх прадпрыемстваў. У 1930 г. у першым выпадку на яўрэйскай мове праводзілася 5% усяго аб'ёму такой працы, у другім - 3%.¹

Палітыка беларусізацыі не стала прычынай якога-небудзь прыкметнага скарачэння асобаў яўрэйскай нацыянальнасці ў дзяржаўна-партыйным, гаспадарча-адміністрацыйным апаратах, хаця іх належала мэтанакіравана папаўняць кадрамі тытульнай нацыі рэспублікі. Так, пры ўдзельнай вазе яўрэйскай у агульнай колькасці яе насельніцтва 8% на іх даводзілася 25% усіх адказных супрацоўнікаў адміністрацыйных устаноў, 49 — гаспадарчых, 42 — судовых.² Вялікі працэнт на яўрэйскай мовай сярод кіраўнічых работнікаў наркамата ўнутраных спраў БССР.

У гэты спрыяльны для нацыянальна-культурнага адроджэння час нікому не прыходзіла ў голаў думка ўзгадаць, якую ў мінулым велізарную страту прычыніла беларускаму народу дзяржаўная палітыка паланізацыі. Атрымаўшы пэўныя палітычныя правы ў выніку ўтварэння БССР, яе савецкія і партыйныя органы зрабілі нямаля ў сферы культуры і для польскай этнічнай групы. На яе роднай мове працавалі ўстановы адукацыі і культуры, выдавалі кнігі, газету "Орка" ("Ворыва"), часопіс. У 1926/27 н. г. прапавала больш за 100 польскіх школ і педагагічны тэхнікум.³ Пры гэтым тэхнікуме (знаходзіўся ў Менску) у 1925 г. першую секцыю стварылі польскія літаратары. Тады ж распачаў дзейнасць пры Інстытуце беларускай культуры польскі аддзел, які пазней рэарганізавалі ў сектар. З 1927 г. яго ўзначальваў ураджэнец г. Замосце (Польшча) Стафан Гельтман, які адначасова з'яўляўся рэктарам і загадчыкам кафедры эканомікі і палітыкі Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі ў Менску. Пры беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў дзейнічала польская секцыя, у складзе якой прапавала нямаля таленавітых майстроў мастацкага слова. Значнай падзеяй у культурным жыцці стала стварэнне ў 1929 г. на базе тэатральнага гуртка польскай моладзі пры клубе імя Розы Люксембург Польскага дзяржаўнага вандроўнага тэатра БССР. Асноўная база яго знаходзілася ў Чырвоным касцёле г. Менска.⁴ Усім пытанням дзейнасці гэтай этнічнай супольнасці вялікую ўвагу надавалі Польскае бюро пры ЦК КП(б)Б і яго філіялы пры Бабруйскім, Барысаўскім, Віцебскім, Калінінскім і Менскім акруговых камітэтах Кампартыі Беларусі. У той час на стаўленне ўладных структур БССР да культурнага жыцця польскай дыяспары ніколі не адбівалася антынацыянальная палітыка Польшчы ў дачыненні да карэннага насельніцтва Заходняй Беларусі, у выніку чаго над ім ізноў узнікла рэальная

¹ Да XIII з'езду КП(б)Б. Матэрыялы да справаздачы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. С. 65.

² Шкуцько Л.Л., Сакалоў М.М. Яўрэйская нацыянальная культура як частка сістэмы народнай асветы на Беларусі ў 1920-1930 гады. Мн., 2001. С. 10.

³ Нацыянальныя меншасці Беларусі. Кн. 2. Брэст-Мінск-Віцебск. 1996. С. 60.

⁴ Тамсама. С. 50, 51.

пагроза паланізацыі.

Палітыка беларусізацыі спрыяла актывізацыі нацыянальнай дзейнасці і такіх нешматлікіх этнічных груп рэспублікі, як латышская, літоўская, нямецкая і інш. У многім дапамагло ім стварэнне мясцовых нацыянальных саветаў, нацыянальных калгасаў, якія стала цікавіліся і пытаннямі нацыянальнай культуры, навучання дзяцей на іх роднай мове. Пэўныя структуры нацыянальных мяншыняў ствараліся пры ЦК КП(б)Б, дзейнасць якіх прыкметна ажывілася з пераходам да палітыкі беларусізацыі. З належнай увагай да запатрабаванняў этнічных груп ставілася Нацыянальная камісія пры прэзідыуме ЦВК БССР. Так, калі ў маі 1928 г. ў Раснянскім раёне Аршанскай акругі адбывалася канферэнцыя літоўскіх сялян, для ўдзелу ў яе працы быў накіраваны адказны сакратар гэтай камісіі Шэвах Будзім.¹

3 мэтай прыняцця канкрэтных практычных захадаў Нацыянальная камісія ЦВК БССР праводзіла ў жніўні-верасні 1930 г. абследаванне татарскага працоўнага насельніцтва.² Падстаў, як будзе паказана ніжэй, мелася дастаткова ў яе.

3 палітыкі беларусізацыі крайне мала здабыла для сябе толькі адна, прычым самая старажытная на Беларусі супольнасць, — татарская. Яна зусім не ўключылася ў нацыянальна-культурнае адраджэнне, і не таму, што ў гэтым, мо, татарам перашкаджала карэннае насельніцтва рэспублікі, а галоўным чынам па прычыне, што сярод саміх іх прадстаўнікоў не знайшлося дастаткова асобаў, якія глыбока ўсвядомілі б значэнне такога працэсу і маглі ўзначаліць яго. А не знайшлося таму, што вельмі глыбокія карані пусціла - і, вядома ж, не па віне карэннага народа - беларуская, руская культурна-моўная асіміляцыя гэтай этнічнай групы. Адночы ў яе з'явілася магчымасць заявіць пра сябе. Гэта калі на пасадзе першага сакратара ЦК КП(б)Б знаходзіўся Аляксандр Крыніцкі, далёкія продкі якога - беларускія татары. Мяркуюць, што яны жылі паблізу ад Менска ў Крыніцах, адкуль паходзіць і іх прозвішча. Як ураджэнец горада Цвер, А.Крыніцкі мог і не ведаць пра ўсё гэта. Аднак быць катэгарычным у такім сцвярджэнні няма важкіх падстаў, бо некаторыя родзічы, высланыя за ўдзел у паўстанні 1863 г., не раз спрабавалі вярнуцца на Беларусь і нават колькі гадоў жылі тут да Першай сусветнай вайны, а затым яшчэ і ў 20-я гг. Але галоўнае не ў тым. Факт застаецца фактам, што А.Крыніцкі нават і пальцам не крануў, каб штосьці карыснае зрабіць для адраджэння культуры, абуджэння этнічнай самасвядомасці ў трагасных пакаленняў сваіх прашчुरаў, бо, відаць, і сам быў пазбаўлены яе. І пазней ніхто не праяўляў ініцыятывы ў развязванні татарскага пытання на Беларусі, што паслужыла прычынай для першага сакратара ЦК КП(б)Б Вільгельма Кнорына заявіць: "Зусім слабая ў нас работа сярод трэцяй групы нацыянальнасцей (татары і г. д.). Трэба паставіць пытаньне хаця б аб элементарнейшым іх абслугоўванні". На жаль, яно як след не было пастаўлена, бо неўзабаве пасля зробленай В.Кнорынам заявы, карэнным

¹ НАРБ, ф. 160-с/р-6, в.2, С. 59, а. 70.

² З'вязда. 1930. 1 верасня.

чынам змянілася не ў лепшы бок само нацыянальнае жыццё на Беларусі.

Пераўвасабленню ў практыку ідэі нацыянальна-культурнага адраджэння беларускіх татарараў сур'ёзна перашкаджаў і заключаны ў сакавіку 1921 г. у Рызе мірны дагавор з Польшчай, у адпаведнасці з якім да яе адышлі іх найбольш значныя культурныя асяродкі Вільні, Наваградка, Гародні, Гўя, Міра і інш. У Менску ж з прычыны даволі высокай ступені русіфікацыі мясцовага татарскага насельніцтва не знайшлося патрэбнай колькасці людзей, здольных рашуча ўзяцца за адбудову яго жыцця на прыродным культурна-моўным падмурку. Есць меркаванні, што ў міжваенны перыяд у БССР магла існаваць толькі адна шведкая школа з выкладаннем на татарскай мове. Усяго ж асобаў такой нацыянальнасці жыло тады каля 4 тыс. чалавек. Адсутнічаў перыядычны друк, як след не працавалі ўстановы культуры на татарскай мове, не выдаваліся на ёй кнігі. А шчырая адданасць татарараў сваёй спрадвечнай рэлігіі - ісламу — ва ўмовах сацыялістычнай рэчаіснасці не з'яўлялася тым дзейным, магутным фактарам, на які можна было абавярціцца пры развязванні крайне складанай праблемы іх этнакультурнага адраджэння і развіцця.

4.12. Ідэя беларусізацыі па-за межамі БССР

Удзел буйных суседніх дзяржаў у развязванні беларускага тэрытарыяльнага пытання прывёў да таго, што пад юрысдыкцыяй іншых палітычных рэжымаў апынулася намнога разоў больш нашых супляменнікаў, чым у сябе на Бацькаўшчыне. Нават і пасля двухразовага (1924, 1926 гг.) узбудування БССР за кошт вяртання яе этнічных тэрыторый Расійскай Федэрацыяй шмат беларусаў усё яшчэ жыло ў іншых краінах. Праз розныя сродкі перадачы інфармацыі і да іх даходзілі звесткі пра кіпучую нацыянальна-стваральную дзейнасць беларускага народа ў межах уласнай дзяржавы БССР. У рэальнасць яго выратавання ад любых формаў культурна-моўнай асіміляцыі паверылі вельмі многія незалежна ад таго, жылі яны на сваіх этнічных землях ці складалі беларускую дыяспору на тэрыторыі якой-небудзь краіны. Бяспрэчна, прагрэсіўнае нацыянальнае будаўніцтва ў БССР найбольшы энтузіязм выклікала ў карэннага насельніцтва Заходняй Беларусі, якое па злой чужой волі апынулася пад уладай Польшчы з яе крайне жорсткім антынацыянальным рэжымам. Найбольш яскрава такая жорсткасць назіралася ў дачыненні да нацыянальнай адукацыі, бо разумелі, што з дапамогай яе можна будзе надзейна засцерагчы маладыя пакаленні беларускага народа ад паланізацыі. Яе заўзятыя праваднікі рабілі ўсё, каб не даць беларускім дзецям узгадоўвацца ў духу нацыянальных традыцый свайго народа. Асабліва цяжкім для нацыянальнай асветы ў Заходняй Беларусі быў 1924 г., на працягу якога польскія ўлады зачынілі 400 беларускіх школ. У выніку, калі ў 1918-1919 гг. на гэтай тэрыторыі функцыянавала звыш 500 такіх навучальных устаноў, дык у 1924 г. - 29.¹

¹ Большэзвік Беларусі. 1948. № 3. С. 30.

Радасныя весткі пра гістарычныя дасягненні беларусізацыі ў БССР натхнялі жыхароў Заходняй Беларусі на ўпартае супраціўленне любым формам паланізацыі. Варта нагадаць, што менавіта ў самы пік беларусізацыі на дадзенай беларускай этнічнай тэрыторыі разгарнула сваю дзейнасць Беларуска сялянска-работніцкая грамада (1925-1927 гг.), працягвала яшчэ з большай энергіяй адстойваць ідэю нацыянальнай сістэмы народнай адукацыі заснаванае ў 1921 г. Таварыства беларускай школы. Пра папулярнасць яго сведчаць наступныя дадзеныя: у 1928 г. яно налічвала каля 500 гурткоў, у працы якіх удзельнічала прыкладна 30 тыс. чалавек. Рашуча адстойвала законныя правы беларускага народа выхоўваць, навучаць дзяцей у роднай мове Камуністычная партыя Заходняй Беларусі, выступаючы пад такім баявым лозунгам: "На ўзмоцненую паланізацыю адкама пратэстам, барацьбой за школы на роднай мове". Пад напорам усенароднага змагання быў прыняты ў 1924 г. закон, у адпаведнасці з якім ў мясцовасцях, дзе ў агульнай колькасці насельніцтва беларусы складаюць не менш 25%, дазвалялася засноўваць школы на іх роднай мове. Для гэтага толькі неабходна было сабраць 40 заяў, з чым праблемаў ніколі не існавала ў беларусаў. За параўнальна кароткі час пасля прыняцця закона было адчынена 480 беларускамоўных школ.¹

Правільна разумець ролю нацыянальнага фактара ў адукацыі многія настаўнікі змаглі дзякуючы азнаямленню з поглядамі на дадзёную праблему прагрэсіўнага грамадска-культурнага дзеяча, педагога Сяргея Паўловіча (і 875-1940). Пад час працы настаўнікам і дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі (1925-1928) ён выдаў невялічкую брашурку, палажэнні якой не падлягаюць старэнню. Сутыкаючыся з фактамі чыста фармальнага залічэння некаторых школ у беларускія, ён пісаў: "Трэба, каб у беларускай школе... панаваў дух беларускі, каб яна аднавадала ўсім яе жыццё народнаму, псыхіцы і нацыянальным імкненням беларускага народу, каб з яе выходзілі людзі высокае культуры і моцныя барацьбіты за беларускую справу". Працоўную школу ён уяўляў "ня йначай, як толькі з ярка выражаным нацыянальным абліччам. Уся праца ў школе, як і сама школа, усім сваім унутраным укладам і вонкавым выглядам, павінна мець чыста *беларускі* характар". Паводле С.Паўловіча нацыянальны характар школы можа забяспечыць толькі настаўнік-беларус: "Патрэбна, каб душа вучыцеля, яго псыхіка, увесь жыццёвы светапагляд, таксама пагляды на гісторыю, на ўсе балючыя пытанні сучаснасці - былі беларускія. ...нацыянальны характар школы забяспечваецца, калі вучыцель-беларус вучыць у роднай мове..."²

З пазіцыяй С.Паўловіча прыняцова не нагаджаліся польскія ўлады, падлеглыя іх юрыдычныя органы адукацыі, з якімі сталую непрымірную барацьбу вялі адданыя беларускай нацыянальнай ідэі патрыёты. І калі ў іх далёка не ўсё з задуманага ажыццяўлялася, дык толькі таму, што добраахвотным грамадскім аб'яднанням заўжды вельмі цяжка змагацца з

¹ Царук І. О. Рост культуры заходніх абласцей БССР за гады Савецкай улады (Да 20-годдзя ўз'яднання БССР). Мн., 1959. С. 7.

² Паўловіч С. Аб арганізацыі беларускае працоўнае школы. Вільня. 1928. С. 4, 15, 16.

таталітарным палітычным рэжымам, які трывала ўсталяваўся і ў міжваеннай Польшчы. На беларускую справу, і асабліва на адукацыю, у яго вечна "неставала" сродкаў. Таму, каб хоць трохі зменшыць вастрывно фінансаванне школ, некаторыя з беларусаў, што падаліся на эміграцыю, бралі на сябе абавязак пэўную частку заробленых грошай высылаць дзеля гэтай мэты на радзіму.

Антынацыянальны курс польскіх уладаў у галіне адукацыі на "усходніх крэсах" не ўдалося змяніць змагарам за беларускую школу. У 1927/28 н. г. такіх устаноў было толькі 29 і 49 змешаных польска-беларускіх школ з агульным лікам 7780 дзяцей. З 85 гімназій (сярэдніх агульнаадукацыйных школ) трох беларускіх ваяводстваў толькі чатыры былі беларускія (Вільня, Радашковічы, Наваградак, Клецк).¹

У нялёгкіх умовах даводзілася адстойваць законныя правы жыхароў Заходняй Беларусі на нацыянальна друк, у выніку 1927 г. на яе тэрыторыі ў 1927 г. выходзіла 23 легальныя беларуска-моўныя газеты і часопісы.² Яны былі далёка не адназначнымі паводле свайго ўкладу ў нацыянальна-культурную справу, аднак працавалі на яе і самаадлана, і самаахвярна, часта трываючы за гэта вялікія пакаранні ад польскага палітычнага рэжыму. У поўную меру зведала гэтыя цяжкасці адна з самых папулярных і найстарэйшых газет "Беларуская крыніца". Бадай ніводная з тагачасных газет не надавала так шмат увагі асвятленню пытанняў беларускай культуры, адукацыі, мовы, нацыянальнага адраджэнскага руху ў БССР, жыцця беларускай эміграцыі. Рэгулярна змяшчала літаратурна-мастацкія творы заходнебеларускіх аўтараў. "Толькі ў першай палове 1920-х гадоў газета 9 разоў канфіскаўвалася і 17 разоў прысягвалася да судовай адказнасці..."³

Усяго толькі з лютага 1921 на студзень 1923 г. выходзіў у Вільні беларускі маладзёжны часопіс "Маладое жыццё". На яго старонках друкаваліся У.Жылка, І.Дварчанін, У.Дубоўка, Я.Драздовіч, М.Ільшэвіч, змяшчаліся артыкулы і нарысы, прысвечаныя творчасці В.Дуніна-Марцінкевіча, Ф.Багушэвіча, Якуба Коласа. У перакладзе на беларускую мову публікаваліся творы А.Герцэна, І.Тургенева, Г.Лангфела. Шмат друкавалася матэрыялаў з культурнага жыцця. Свет пабачыла толькі сем нумароў часопіса.⁴

Значная частка з таго, што стваралася літаратарамі Заходняй Беларусі, прыпадала на тых аўтараў, якія сядзелі ў турмах і астрогах. Страшэнныя ўмовы зняволення не адарвалі ад яра Сяргея Хмару (сапраўднае прозвішча Сіняк). У 20-я гады разам з Х.Ільшэвічам,⁵ С.Рак-Міхайлоўскім, А.Салагубам рэгулярна ладзіліся Беларускія Літаратурныя Серады (ад таго, што збіраліся ў час прагулак гід серадах), каб сумесна абмяркоўваць напісанія для нелегальнага турэмнага часопіса "Палітвзвезень" матэрыялы.

¹ Палуян В. А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927-1939 гг). Мн., 1978. С. 32, 33.

² Там же. С. 36.

³ ЛМ. 1996. 15 сакавіка. С. 14.

⁴ Тамсама.

⁵ Старэйшы брат М.Ільшэвіча.

Свае вершы ў ім Сяргей Хмара падпісваў псеўданімам С.Світка.

Канкрэтнымі практычнымі справамі адказвалі на беларусізацыю нашыя супляменнікі з Латвіі і Літвы. У першай з названых адкрывалі і працавалі не толькі пачатковыя беларускамоўныя школы, але функцыянавала і Дзвінская дзяржаўная беларуская гімназія. У 1925 г. яе закончыла 8 чалавек, у 1926 г. -27, у 1927 г. —21. Кіраўнік гэтай навучальнай установы, таленавіты педагог-патрыёт Сяргей Сахараў вельмі ганарыўся, што галоўная частка яе выпускнікоў моцна трымаецца за беларускі народ, "складае яго маладую нацыянальна-свядомую інтэлігенцыю".¹

Загаварылі пра свае нацыянальныя правы беларусы Смаленшчыны. Яны вельмі ганарыліся, што менавіта на іхняй зямлі 1 студзеня 1919 г. адбылося абвясчэнне Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі, у якую ўключалася і значная частка гэтай тэрыторыі адміністрацыйнай адзінкі Расійскай Федэрацыі з пераважнай большасцю нашых суродзічаў. У цэнтр адраджэнскай дзейнасці смаленскія беларусы слухна паставілі стварэнне нацыянальнай сістэмы народнай адукацыі, бо добра разумелі, што толькі яна можа зрабіць маладыя пакаленні ўстойлівымі ад культурна-моўнай асіміляцыі, здольнымі прадоўжыць дух беларускасці на яе спрадвечнай этнічнай тэрыторыі, якая доўгі час у рускай гістарычнай літаратуры называлася "Беларуская Смаленшчына". Маецца значная колькасць фактаў актыўнага ўдзелу настаўніцтва за беларускую школу, аднак вынікі аказаліся далёка не судыяшальнымі. Гэта ініцыятыва не знайшла належнай падтрымкі ў мясцовых органах улады, якія накітавалі сваіх дарэвалопыйных папярэднікаў працягвалі атаясамліваць беларусаў з рускімі і таму не бачылі пільнай патрэбы ствараць тут беларускія нацыянальныя школы. Зразумець іх сапраўдную ролю было цяжка і многім беларусам з-за іх крайне нізкай нацыянальнай самасвядомасці. Таму па развіцці сеткі нацыянальных школ беларусы ўступалі яўрээм і латышам Смаленшчыны, хаця колькасца пераважалі іх.

Блізка да сэрца прымалі звязаныя з беларусізацыяй поспехі ў сферы культуры нашыя суродзічы, што ў розныя гады апынуліся на Украіне, дзе поўным ходам ажыццяўлялася ўкраінізацыя. Яе палітычным і ідэалагічным цэнтрам з'яўляўся не сталічны горад УССР Харкаў з моцным рускім патэнцыялам, а Кіеў. Тут у снежні 1926 г. зарганізавалася Беларускае зямляцтва пралетарскага студэнцтва (старшыня М.Аляшкевіч, сакратар П.Бруква), якое ўжо на пачатку наступнага года налічвала ў сваіх шэрагах больш за 170 чалавек. "Існавалі культурніцкія і эканамічныя секцыі зямляцтва, працавалі гурткі беларускай мовы і прыродазнаўства, беларуская бібліятэка. На базе Цэнтральнага клуба студэнцтва Кіева ўтвораны беларускі клуб. Праводзіліся беларускія студэнцкія вечарыны. Праўленне выпісвала для студэнтаў беларускамоўныя газеты і часопісы. 10 сакавіка 1929 г. па ініцыятыве зямляцтва ва Украінскай акадэміі навук адбылася вечарына беларускай

¹ Гістарычны нарыс п'яцігоддзя Дзвінскай Дзяржаўнай Беларускай Гімназіі за 1922-1927 гг. Дзвінск. 1927. С. 29.

культуры з удзелам квартэта Першага беларускага драматычнага тэатра, украінскага паэта М.Драй-Хмары і музыказнаўцы-этнографа К.Квіткі". На вечарыне прысутнічала каля 500 чалавек.¹

Звесткі пра выклікання беларусізацыяй пазітыўныя зрухі ў культурным развіцці БССР данесліся і да далёкай Сібіры, дзе ў той час жыло нямала нашых суродзічаў. Пра нацыянальна-культурнае адраджэнне на сваёй этнічнай радзіме яны даведваліся не толькі праз сродкі масавай інфармацыі, але і ад сваіх супляменнікаў, значная колькасць якіх у 20-я гады пераехала на пастаяннае пражыванне ў гэты яшчэ мала асвоены край Савецкага Саюза. Перасяленцы 20-х гадоў вельмі прыхільна ставіліся да арганізацыі жыцця на новым месцы паводле сваіх нацыянальных традыцый у надзеі хоць трохі зменшыць тугу па Бацькаўшчыне. Але гэтую задуму не заўсёды ўдавалася здзейсніць з-за недахопу матэрыяльных і фінансавых сродкаў, беларускамоўных работнікаў культуры і адукацыі, аб'якавага стаўлення да дадзенай праблемы мясцовай адміністрацыі. На неабсяжных сібірскіх прасторах беларускамоўныя школы існавалі спарадычна, часта, папрацаваўшы адзін год, ліквідаваліся, а затым ізноў аднаўлялі сваю дзейнасць. Праведзенае ў снежні 1926 г. абследаванне паказала, што ў рускіх пачатковых школах навучалася 2768 беларускіх дзяцей, ва ўкраінскіх - 3, беларускіх — 98, руска-украінскіх — 31, руска-беларускіх - 46, руска-латышскіх — 74.² Такое становішча непакоіла наркаматы адукацыі РСФСР і БССР, і яны змаглі, абаспіраючыся на мясцовыя органы ўлады, некалькі палепшыць стан беларускай адукацыі ў Сібіры. Трохі вырасла колькасць школ з беларускай мовай навучання і пабольшаў лік іх вучняў. Аднак гэтыя пазітыўныя тэндэнцыі працягваліся нядоўга, паколькі ўжо ў канцы 20-х гадоў беларусізацыя не мела такой, як раней, падтрымкі з боку ідэалагічных службаў кампартыі Беларусі, на што адпаведным чынам прарагавала і Сібір.

Нягледзячы на крайне мізэрныя магчымасці ўсталявання і развіцця рознабачковых сувязяў БССР з іншымі краінамі, дзе жылі беларусы, усё-такі пэўныя звесткі і яны атрымлівалі пра звязаныя з беларусізацыяй падзеі ў сферы культуры. Шчырых беларусаў радавала, што нарэшце і іх Бацькаўшчына пачала будаваць духоўнае жыццё на нацыянальных асновах, забяспечваючы гэтым самым самабытнае этнакультурнае развіццё свайго народа, для чаго ў яго на працягу больш за два стагоддзі адсутнічалі ўсялякія магчымасці.

¹ ЭГБ. Т. I. С. 354

² Просвещение национальностей. 1930. № 4-5. С. 117, 118.

Раздзел V. Нацыянальна-культурнае жыццё ва ўмовах адыходу ад палітыкі беларусваацыі (30-я — пачатак 40-х гг.)

5.1. Першыя акцыі супраць беларусізацыі

Параўнальна спрыяльны для беларусізацыі час стаўся вельмі кароткім. Адлічваўся ён не дзесяцігоддзямі, а ўсяго толькі некалькімі шчаслівымі гадамі. Тлумачыцца гэта тым, што ў беларускага Адраджэння з'явілася шмат сур'ёзных недобрабычліўцаў, прычым як у самой БССР, так і ў Маскоўскім Крамлі. Дарэчы, недахопу ў іх не зведвалася нават у гады самага высокага нацыянальнага ўздыму ў беларускім грамадстве. У ім практычна ніколі не было стабільнага, нязменнага погляду на беларускае нацыянальнае Адраджэнне, у чым вінавата і дваістасць нацыянальнай палітыкі самой бальшавіцкай партыі. У адных выпадках, калі размова ішла пра бліжэйшую перспектыву, камуністы выступалі ледзь не за самы поўны нацыянальна-культурны росквіт савецкіх народаў, у другіх, калі справа датычыла пабудовы светлага камуністычнага грамадства (дарэчы, і ў 20-я гады не саромеліся гаварыць пра гэта як зусім заканамерную рэальнасць), перавагу аддавалі працсам інтэрнацыяналізацыі духоўнага жыцця ў шматэтнічным СССР. Таму нечакана магутны для многіх размах беларусізацыі не мог не хваляваць высокіх палітыкаў БССР, бо яны старанна вывучалі працы галоўнага бальшавіцкага ідэолага Іосіфа Сталіна, у якіх абгрунтоўвалася неабходнасць стварэння ўмоў для зліцця нацыянальных культур у адну нацыянальную культуру з адной агульнай мовай. Аб'ектыўна беларусізацыя вяла да этнічнай кансалідацыі беларусаў, больш поўнага ўсведамлення імі сваёй нацыянальна-культурнай асобнасці ад усіх суседніх славянскіх народаў, што прарэчыла тэзісу У.Леніна: "Інтэрэсы рабочага класа патрабуюць зліцця ўсіх нацыянальнасцяў", што вымушала дзяржаўных і партыйных работнікаў з незвычайна вялікай асцярогай падыходзіць да вырашэння задач нацыянальнага характару. І калі, нягледзячы на ўсе перашкоды ўнутранага і знадворнага характару беларусізацыя нязменна ішла ўгару, дык не ў апошнюю чаргу дзякуючы таму, што ў адпаведных структурах дзяржаўных і партыйных органаў мелася дастаткова асобаў, якія ўмела, узважана кіравалі ёю. На баку такіх асобаў непахісна стаялі бальшыня навуковай і творчай інтэлігенцыі, перадавыя, нацыянальнай арыентацыі прадстаўнікі сялянства, рабочага класа.

За пачатак мэтанакіраванага абмежавання далейшага руху беларусізацыі наперад з усёй палставай можна лічыць распачатую ў рэспубліцы ў канцы 20-х гг. планамерную барацьбу з надуманымі буржуазнымі нацыянальнымі дэмакратамі ("нацдэмамі"). Заўважу, што многія з іх з'яўляліся самымі актыўнымі змагаарамі за правядзенне ў жыццё якраз тых мерапрыемстваў, што вынікалі з дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі.

Сапраўдны бой беларускаму "нацдэмакратызму" КП(б)Б збіралася даць на сваім XIII з'ездзе (праходзіў з 30 мая па 12 чэрвеня 1930 г.). Яшчэ да яго правядзення заяўлялася: "Партыя заўсёды вяла бязьлітасную барацьбу з шовінізмам вялікарускім, беларускім, яўрэйскім, польскім і інш. Але

бываюць пэрыяды, калі той ш іншы шовінізм з'яўляецца найбольш актыўным і таму найбольш небяспечным.

Ва ўмовах Беларусі найбольш небяспечным на даным этапе з'яўляецца беларускі нацыянал-дэмакратызм, паколькі ён, па-першае, мае больш шырокую базу — кулацкая праслойка беларускае вёскі — і па-другое, паколькі ён цесна звязаны і фактычна з'яўляецца агентурай нацыянал-фашыстаўскіх элементаў Заходняй Беларусі і Польшчы, якія выдуць узмоцненую падрыхтоўку да ўзброенага нападу на Савецкі Саюз і ў першую чаргу на заходні форпост Саюзу — БССР¹.

Для поўнага развязвання рук і ўчынення масавых пагромаў "нацдэмаў" сапраўдныя ворагі нашага народа выдумалі ў 1930 г. версію аб наяўнасці ў БССР нацыяналістычнай і антысавецкай падпольнай арганізацыі "Саюза вызвалення Беларусі", хаця нават самаму маладасведчанаму ў палітыцы чалавеку было добра вядома, што такой маленькай рэспубліцы вызаліцца з-пад магутнай улады агульнасаюзнага Цэнтра - зусім не рэальная зьява. А беларусы ж народ вельмі разважлівы, і калі яны на што-небудзь адважваюцца, дык толькі тады, калі да канца ўізнёнены ў станоўчым зыходзе свайго намеру.

Заслугоўвае быць адзначаным, што рэпрэсіўныя акцыі супраць удзельнікаў уўйнага "Саюзу вызвалення Беларусі" распачаліся неўзабаве пасля таго, як у 1929 г. расправіліся з падобным надуманым саюзам на Украіне. Як усё гэта адбывалася ў суседняй нам саюзнай рэспубліцы, падрабязна паведамлялася ў артыкулах газеты "Звяззда" пад загалоўкам "Украінская контр-рэвалюцыя перад пралетарскім судом. Справа "Саюзу Вызвалення Украіны" (1, 2, 3, 4 сакавіка 1930 г.).

Першы сур'ёзны адчувальны ўдар па нацыянальным руху ў ходзе ліквідацыі "СВБ" нанеслі ў 1930 г., таму што замахнуліся на самыя інтэлігентныя, найбольш прафесійна падрыхтаваныя для правядзення беларусізацыі колы. Паводле сфабрыкаванай арганамі Аб'яднанага палітычнага ўпраўлення (АДПУ) НКУС БССР справы "Саюз вызвалення Беларусі" бязвінна арыштоўваецца звыш 100 чалавек, сярод якіх пераважна і найбольш аўтарытэтныя ў народа прадстаўнікі творчай і навуковай інтэлігенцыі. У ліку арыштаваных беларусы складалі ледзь не 90%. Не пазбег арышту нават сямідзесяцігадовы старшыня камісіі Інбелкульту па складанні слоўніка жывой беларускай мовы Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Праўда, у верасні яго і яшчэ 17 чалавек, што праходзілі па дадзенай справе, вызвалілі з-пад арышту.

Сярод асуджаных па сфальсіфікаванай справе "Саюз вызвалення Беларусі" значыцца і імя паэта Уладзіміра Жылкі. А мінула ж усяго толькі чатыры гады, як ён прыехаў з Прагі ў Менск на Акадэмічную канферэнцыю (лістапад 1926 г.), на якой разглядалася пытанне аб рэформе беларускай азбукі і правапісу. Апошнімі гадамі У. Жылка хварэў на сухоты і, можна сказаць, дажываў свае апошнія гады. Стан здароўя паэта быў да такой ступені

¹ Да XIII'езду КП(б)Б. Матэрыялы да справаздачы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. С. 106.

пагрозлівым, ненадзейным, што органы АДПУ дазволілі яму, у парадку выключэння, без канвога рухацца да месца ссылкі ў горад Уржум Кіраўскай вобласці РСФСР. Сюды наш пясняр прыбыў у 1931 г., выпадкова сустрэўшыся на станцыі Кацельнічы з адной з груп беларускіх "нацдэмаў". На вялікае пчасце, яму з дапамогай дырэктара Уржумскага медыцынскага вучылішча Мікалая Шарценнікава (пазней стане доктарам медыцынскіх навук і зойме пасаду прафесара ў Башкірскім медінстытуце) удалося спачатку ўладкавацца загодчыкам гаспадарчай часткі гэтай навучальнай установы, а затым і чытаць там лекцыі па літаратуры. З наступнага навучальнага года ён ужо выкладчык рускай мовы і літаратуры Уржумскай СШ №1, у якой у той час працаваў настаўнікам фізікі другі "нацдэм" з Беларусі Іван Сасіновіч. Хвароба не дазволіла У.Жылку дапрацаваць да канца навучальнага года: памёр 1 сакавіка 1933 г.¹ Незадоўга да гэтага ён закончыў працу над паэмай "Тэстамент", якая прысвячалася "людзям паспалітаму на карысць і спажытак, пісьменству прыгожаму на росквіт і здобу". Упершыню яе надрукавала 1 жніўня 1942 г. "Беларуская газета".² Наступныя радкі паэмы наўрад ці хто прачытае без хвалявання:

*З прыродай зьліцца я гатоў,
Хай прыме дол худое цела,
але пращу яе вятроў
мой завет, як плод дасьпелы —
Да родных занесьці палёў.*

Падводзячы рысу пад сваім жыццём паэт піша:

*У неспрыяльным ветры злым,
Сваё жыццё праішоў я чэсна:
Пясняр, змагар, бядняк праз век, —
Быў перш за ўсё я чалавек.*

Хаця рэспубліка зведала сур'ёзныя цяжкасці з развязаннем праблемы падрыхтоўкі так неабходных ёй кадрў навуковай інтэлігенцыі вышэйшай кваліфікацыі, без якіх немагчымы прагрэс у аніводнай сферы дзейнасці чалавека, 6 снежня 1930 г. СНК БССР прымае пастанову аб пазбаўленні годнасці акадэміка Беларускай акадэміі навук Вацлава Ластоўскага, Уладзіміра Пічэты, Язэпа Лёсіка, Сцяпана Некрашэвіча, Гаўрылу Гарэцкага і Аляксандра Дубаха, паколькі, адзначалася ў дакументах, іх дзейнасць была накіравана "супроць дыктатуры пралетарыату і на зрыў паспяховага сацыялістычнага будаўніцтва". У пастанове ўсе яны аб'яўляліся ворагамі пралетарскай дыктатуры.³

Уражвае той факт, што ўзмацненне барацьбы з "найдэмакратызмам", звязаныя з ёю арышты самых актыўных яго прыхільнікаў, пазбаўленне шэрага вучоных цвёрдай беларускай пазіцыі годнасці акадэміка БАН супалі па часе з месячнікам праверкі ў рэспубліцы выканання палітыкі

¹ Наша слова. 1995. 31 траўня.

² Выходзіла ў Менску ў перыяд нямецкай акупацыі.

³ Звязьда. 1930. 8 снежня.

беларусізацыі.

Пры арышту "нацдэмаў", як правіла, канфіскоўваліся ўсе іх надрукаваныя і ненадрукаваныя матэрыялы, паколькі лічылася, што яны могуць прычыніць шкоду справе сацыялістычнага будаўніцтва. У ліку іншых кніг, забароненых яшчэ да шырока разгорнутай барацьбы з беларускімі "нацдэмамі", трапіў і папулярны сярод навучэнскай моладзі падручнік Мікалая Азбукіна "Геаграфія Еўропы" (М. — Л., 1924). Забаранілі карыстацца выдадзенай ім разам з Аркадзем Смолічам у 1925 г. у Менску кнігай "Школьная карта Беларусі".

У час допыту арыштаваных нацдэмаў удалося атрымаць ад іх практычна ўсе неабходныя матэрыялы для вынясення суровага пакарання. Данамагло "творчае" выкарыстанне прымусовых метадаў выбівання прызнання, назапашаных следчымі, рэпрэсіўнымі органамі царскай Расіі. Пасля жорсткіх катаванняў "раскалоўся" і аўтар шэрагу падручнікаў па беларускай мове Язэп Лёсік, нагаварыўшы сам на сябе шмат такога, што ніколі не адпавядала праўдзе. Атрыманыя следчымі зусім не правымі метадамі матэрыялы, часта выкарыстоўвалі ў сваіх публічных выступленнях перад народамі высокія дзяржаўныя і партыйныя дзеячы, з гэтай перакананай лядзей, што нацдэмы з'яўляюцца іх самымі лютымі, небяспечнымі ворагамі.

Пасля таго, як у засенках НКУСа БССР апынуліся першыя нявінныя ахвяры "нацдэмаўшчыны", перыядычны друк пачаў шмат пісаць пра іх "злачынную" дзейнасць, атрыманыя пра гэта звесткі ад саміх арыштантаў. У вядучай рэспубліканскай партыйнай газеце "Звязда", да прыкладу, на працягу некалькіх тыдняў не спынялася гаворка на дадзеную тэму. Касякамі прысвячалі ёй рэдакцыйныя артыкулы, заявы ад калектываў, індывідуальныя выказванні. Усё гэта нагадвала газетныя рубрыкі пра гарачую сенасконую пару ці ўборку збожжавых культур, бульбы і агародніны. Кожны з выступоўцаў імкнуўся біць "ворагаў" мацней за ўсіх астатніх. Незаслужана шмат памыяў было выліта на голавы "нацдэмаў" у рэдакцыйным артыкуле газеты "Звязда" "Твар беларускай контр-рэвалюцыі" (7 і 9 снежня 1930). У ім дадзена самая адмоўная характарыстыка дзейнасці Тэрміналагічнай камісі, якую ўзначальваў Сцяпан Некрашэвіч, Інстытуту беларускай культуры, крытыкавалі многія пісьменнікі за іх арыентацыю на буржуазны захад. Рэальную пагрозу сацыялізму нібыта ўяўлялі "нацыяналістычныя" погляды многіх прадстаўнікоў навуковай і педагагічнай інтэлігенцыі: "У галіне арганізацыі народнай асветы і пастаноўкі навукова-даследчай работы (у Наркамасветы, універсітэце, с.-г. акадэміі, Акадэміі навук і г. д.) яны сыстэматычна дабіваліся зрыву падрыхтоўкі пралетарскіх кадраў, арганізацыі нацыяналістычнага выхавання, захвату кіраўніцтва. У галіне гісторыі, эканомікі і географіі Беларусі вялася ўпартая і сыстэматычная работа па ідэалізацыі феадальнага і буржуазнага мінулага Беларусі, па ідэалізацыі розных дробна-буржуазных і буржуазных арганізацый, па "эканамічным" угрунтаванні патрэбнасьцяй адмовы ад гегемоніі пралетарыяту і патрэбнасьцяй адрыву Беларусі ад Савецкага Саюзу. У галіне мовазнаўства

вялася ўзмоцненая работа па палёнізацыі беларускага слоўніка, рабілася стаўка на "самавызначэньне", якая заключалася ў тым, што моўны матар'ял беларускіх рабочых абвясчваюся русацянскім і г. д. і г. д. Беларуская нацыяналістычная контр-рэвалюцыя вуснамі Ластоўскага стварае крыўскую тэорыю, якая павінна ўгрунтаваць неабходнасьць аддзяленьня ад Савецкага Саюзу". У артыкуле выказвалася думка, што "беларуская контр-рэвалюцыя паўтарыла шляхі ўкраінскай контр-рэвалюцыі", якую ўжо пад той час паспелі абясшкодзіць савецкія спецслужбы. Чытачоў запэўнівалі, што такое напаткае і контррэвалюцыйную інтэлігенцкую групу беларускіх нацдэмаў. Чакаць яго давалася нядоўга.

Рэдакцыя газеты "Зьвязда", як самаму папулярнаму ў рэспубліцы перыядычнаму органу, без асаблівых цяжкасцяў удалося стварыць працаздольны аўтарскі калектыў з вядомых навукоўцаў і прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі для выкрыцця "варожых" намераў беларускіх "нацдэмаў". Не шкадаваў рэзкіх эпітэтаў для наяснення скрыпальных удараў па іх М.Югаў у сваім артыкуле "Вялікадзяржаўная кантрабанда пад сьцягам беларускага нацыяналізму" (30 лістапада 1930 г.), хаця ён быў прысвечаны крытычнаму аналізу знятай з продажу кнігі Аляксандра Цыўкевіча "Западно-руссизм". У такім жа варожым да "нацдэмаў" духу напісаны Сямёнам Вальфсонам артыкул "Пагрыёты "Крыўскай дзяржавы" (24 снежня 1930 г.). У ім заяўлялася, што "нацдэмы паставілі на службу контр-рэвалюцыі рад навуковых дысцыплін ад гісторыі да антрапалёгіі, ад літаратуразнаўства — да этнаграфіі, яны стварылі з такіх органаў, як інстытут мовы або ЦБ краязнаўства, свае сапраўдныя цытадэлі". Асаблівую небяспеку аўтар артыкула бачыў у спробе Вацлава Ластоўскага замяніць сучасную назву "Беларусь" на "Крывію", паколькі першая навязана нашай краіне Масквою. Такое ж ён прыпісваў і Аляксандру Шлёбскаму. Стаўленне рэпрэсіўных органаў да В.Ластоўскага магло істотна пагоршыцца і ад таго, што С.Вальсон абвінавачваў яго ў надзяленні "маскалёў" такімі адмоўнымі рысамі, як "някультурнасьць, здзікасьць, нягоднасьць". Не адставаў ад М.Югава і С.Вальфсона ў вастрыні крытыкі "'нацдэмакратызму" Л.Якаўлеў, артыкулы яго друкаваліся ў часопісе "Бальшавік Беларусі", газэце "Зьвязда" і іншых перыядычных выданнях. Так, вельмі каштоўную кнігу Мікалая Каспяровіча "Краязнаўства" (Мн., 1929) ён называе "разгорнутай праграмай поглядаў контр-рэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму", цалкам не пагаджаецца са станоўчай ацэнкай у ёй прагрэсіўнай ролі газеты "Наша ніва" дзеля актывізацыі беларускага нацыянальна-адраджэнскага руху.¹ Не упусціла магчымасці нанесці ўдар па беларускіх "нацдэмаў" і Я.Сякерская ў артыкуле "За партыйнасьць ў філэзофіі" ("Зьвязда", 31 снежня 1930 г.). Слабасць тэарэтычнай думкі ў беларускай філасофскай навуцы яна напрамую звязвае з варожай дзейнасцю "нацдэмакратаў", з якімі да апошняга часу не вялі актыўнай барацьбы. Паводле яе меркавання "сваяасаблівасьць ідэалёгічнага фронту ў БССР заключаецца ў тым, што ён па лініі гістарычнага, літаратурнага, мовазнаўчага і часткова аграрнага фронту быў захоплены нац-дэмаўскай ідэалёгіяй, якая праводзілася адкрыта, або, што яшчэ больш шкодна, у псэўда-марксыскай

¹ Зьвязда. 1930. 31 сьнежня.

форме (напрыклад, Ігнатоўскі)..."

У гэты надзвычайна цяжкі для Бацькаўшчыны час гублялі ўсялякую меру і многія прадстаўнікі мастацкай, педагагічнай інтэлігенцыі. Не застаўся ў баку ад змагання з "нацдэмакратызмам" і беларускі пісьменнік Змітрок Бядуля. У артыкуле "Патрабую самых суровых мер для прыхвасеньняў польскага фашызму" ("Зьвязда", 6 снежня 1903 г.) ён праводзіць думку, што беларускія "нацдэмы" цесна супрацоўнічаюць з сусветнай контррэвалюцыйнай, крытыкуе адну з першых беларускіх газет "Наша ніва", у якой некалі і сам працаваў, за яе нацыяналізм, служэньне інтарэсам багатых класаў, аднаго з самых прагрэсіўных беларускіх дзеячоў Антона Луцкевіча называе фашыстам. Каб зняць з сябе зусім рэальнае па тым часе абвінавачанне за мінулыя "грахі", З.Бядуля ідзе на такі сповяд: "Знаходзячыся ў акружэньні і пад уплывам беларускіх нацыянал-дэмакратаў, у часы акупацыі, а таксама і раней, у часе маёй працы ў "Нашай ніве", я маёй публіцыстыкай і некаторымі літаратурнымі творами ў беларускіх пэрыядычных выданьнях таго часу сьпяваў і іх дудку, быў свайго роду трубадурам нацыянальна-дэмакратычнага руху. Лічу маю працу таго часу чорным ценом у сваім жыцьці". Асуджаў сябе Змітрок Бядуля і за тое, што "не вёў рашучага змаганьня са спадчынай нацыянал-дэмакратызму", знаходзячыся ў складзе літаратурнай арганізацыі "Узвышша", у час рэдагаваньня часопіса "Наш край".

Распачатае бальшавіцкай партыяй змаганне з беларускімі нацдэмамі актыўна падтрымліваў Віталь Зэйдэль (урадзенец Пецярбурга) - літаратурны псеўданім — Віталь Вольскі. Да гэтага часу ён ужо паспеў папрацаваць у Галоўрэперткамe БССР, Белдзяржкіно, дырэктарам Віцебскага мастацкага тэхнікума, Беларускага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа ў Віцебску і, нарэшце, ў 1932 г. узначаліў Інстытут літаратуры і мастацтва Беларускай акадэміі навук. Чалавека такіх высокіх, прэстыжных пасадаў не ўяўляла асаблівым цяжкасцяў для адпаведных службаў схіліць яго на барацьбу з "нацдэмакратызмам". І В.Зэйдэль (Вольскі) апраўдаў іх надзеі, што пацвярджаюць і яго зусім неапраўданага нападка на ўдзельніка шматлікіх выстаў у СССР і за мяжой, віцебскага гравёра Я.Мініна, рускага па нацыянальнасці. Прафесійных ведаў і звычак не было ў В.Зэйделя для прадметнай крытыкі выдатнага майстра сваёй справы. Ды гэтага і не вельмі патрабавалася: абмяжоўваліся агульнымі словамі аб адыходзе таго ці іншага аўтара ад курсу партыі ў галіне мастацтва, аб грэбаванні адзіна правільнага, як лічылася, напрамку ў культуры і сацыялістычнага рэалізму. У артыкуле В.Вольскага "Аб рэшыдывах нацыянал-дэмакратызму ў творчасці мастака Я.Мініна" ("Мастацтва і рэвалюцыя". 1933. №1-2) віцебскі гравёр без усялякай падставы абвінавачваўся ў выкарыстанні атрыбутаў нацдэмаўскай сімволікі пры стварэнні кніжнага знака для Віцебскага краязнаўчага музея. Да ліку такіх атрыбутаў аўтар артыкула адносіў выяву сярэднявечнага рыцара ў вайсковым убранны, які "з'яўляецца сімвалам беларускай буржуазнай дзяржаўнасці". Паклёпніцкая публікацыя В.Вольскага мела цяжкія вынікі для Я.Мініна. Яго не выратаваў і ад'езд у Маскву, дзе быў арыштаваны ў 1937

Г.

Для ідэалагічных органаў КП(б)Б і спецслужбаў было вельмі важным мець асуджэнне беларускіх "нацдэмаў" з боку грамадска-палітычных і культурных дзеячоў Заходняй Беларусі, паколькі першых абвінавачвалі мснавіта ў супрацоўніцтве з польскімі фашысцкімі арганізацыямі. Па прыбыцці такіх дзеячоў 10 снежня 1930 г. у ГУЕнск ім давалася для гэтага вялікая магчымасць. Пажадалі ж вярнуцца ў БССР у першую чаргу правадыры разгромленай у Польшчы Беларускай сялянска-работніцкай грамады Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пётр Мятла, Максім Бурсевіч. Літаральна праз пару дзён пасля іх вяртання газета "Звязда" змесціць сваю гутарку з П.Мятлой, якая закончыла такімі словамі, у шчырасць якіх ніяк нельга паверыць: "Ластоўскія, Лёсікі, Краскоўскія, Некрашэвічы, Цьвікевічы і К^о, якія імкнуліся сарваць сацыялістычнае будаўніцтва, заслугоўваюць праклёнаў з боку працоўных мас і самага суровага пакарання".¹ Самога ж аўтара такіх слоў яно напаткае ў 1934 г. (вышэйшую меру пакарання замянілі на 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў).

Сур'ёзная небяспека барацьбы з "нацдэмакратызмам" заключалася ў тым, што ў час яе ставілася задача канчаткова адарваць ад спрадвечных нацыянальных традыцый беларускую моладзь, усяляк уцягнуць і яе ў гэта шкоднае зманганне. Вось як выклаў палітыку дзяржавы па дадзеным пытанні у снежні 1930 г. на трэцяй сесіі ЦВК БССР дзевятага склікання старшыня СНК БССР Мікалай Галадзед: "Нам неабходна ў экстраным парадку перагледзець усе падручнікі, па якіх вучацца вучні ў школах, выкінуць з школ усе падручнікі з варажай нам ідэалёгіяй і замяніць іх новымі. каб не калечыліся дзесяткі і сотні тысяч дзяцей і моладзі на агтай нацыянал-дэмакратычнай прадукцыі.

Неабходна партыйным і асабліва камсамольскім ячэйкам разгарнуць шырокую працу з вучнямі школ і студэнцтвам, каб арганізаваць шырокія масы вучнёўства і студэнцтва на барацьбу з нацыянал-дэмакратычнай ідэалёгіяй і на вышраўленьне таго, што нацыянал-дэмакратамі занесена ў школы і ў вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Асаблівае значэнне мае ўзмацненне палітычнай працы з шырокімі масамі настаўніцтва. Трэба арганізаваць масы настаўніцтва так, каб яны самі правярылі свае рады і ачысілі іх ад нацыянал-дэмакратычнага наносу".² І пэўная частка настаўніцтва прыслухалася да гэтых слоў. Не без яе ўдзелу апынулася за кратамі, пазбавілася любімай працы нямала адданных беларускай нацыянальнай ідэі педагогаў.

І ты не менш, нягледзячы на крайне негатыўныя вынікі барацьбы партыі і савецкай улады з надуманым імі нацдэмакратызмам, усё ж удалося дамагчыся пэўнага поспеху ў забеспячэнні шырокага поля дзейнасці для беларускай мовы. Праз дзевяць гадоў, як палітыка беларусізацыі была аб'яўлена дзяржаўнай, Савет народных Камісараў БССР у сваёй пастанове ад 26 жніўня

¹ Звязда, 1930, 13 снежня.

² Тамсама, 22 снежня.

1933 г. "Аб зьменах і спрашчэньні беларускага правапісу" адзначаў, што беларуская мова стала "мовай пераважнага карыстання (падкрэслена мною. - Л.Л.) паміж дзяржаўнымі, прафесіянальнымі і грамадзкімі арганізацыямі БССР, пры захаванні раўнапраўя беларускай, рускай, польскай і яўрэйскай моваў".

Вялікі трагізм несправядлівай расправы з найлепшымі коламі беларускага грамадства можна бачыць і ў тым, што з-за ўсталявання антыдэмакратычнага таталітарнага рэжыму людзі баяліся заступіцца за бязвінна пакараных. Толькі зрэдку раздаваліся галасы ў іх абарону. Пэўныя сумненні ў правамернасці арышту "нацдэмакратаў", сур'эзнасці і жаданні дзяржавы вырашыць беларускае нацыянальнае пытанне можна было пачуць у асяродзі студэнтаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Так, у газеце "Зв'язда" ад 23 снежня 1930 г. паведамлялася, што адзін з студэнтаў яго факультэта народнай гаспадаркі выказаў незадаволенасць, што ў гэтай навучальнай установе і сярод навуковых працаўнікоў адсутнічаюць беларусы, бо беларусаў на навуковую працу не вылучаюць, таму кадры навуковых работнікаў "з'яўляюцца небеларускімі".

Барацьба з "нацдэмакратызмам", як і трэба было чакаць таго, адразу ж паралізавала ўсе сферы жыццядзейнасці і, зразумела, ў першую чаргу культуру, дзе так шмат працавала тых, на каго накінулася савецкая Феміда. Калі б не звязаныя з "Саюзам" рэпрэсіі, 1930 год мог бы адзнаменавацца вельмі прыемнай для беларускага народа падзеяй. У пачатку гэтага года спецыяльная Правапісная камісія у складзе Сцяпана Некрашэвіча (старшыня), Язэпа Лесіка, Вацлава Ластоўскага, Пятра Бузюка, Івана Бялкевіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Уладзіслава Чарэўскага, Анатоля Багдановіча і іншых высокакваліфікаваных спецыялістаў у галіне беларускай філалогіі пасля нялёгкай больш чым двухгадовай працы выдала "Беларускі правапіс (праект)", які стаўся значным крокам наперад у параўнанні з беларускай граматыкай Браніслава Тарашкевіча. Але неўзабаве пасля аб'яўлення барацьбы з "нацдэмаўшчынай" большасць членаў Правапіснай камісіі падлегла рэпрэсіі і не магла браць далейшага ўдзелу ва ўнармаванні граматыкі беларускай мовы, хаця факт шырокага яе ўжывання ў службовымі справаходстве, навучальна-выхаваўчым працэсе ўсіх тыпаў адукацыйных устаноў рабіў надзвычай неабходным такое ўнармаванне. Праціўнікі беларускага Адраджэння адважыліся нават аб'явіць "Беларускі правапіс (праект)" нацдэмаўскім. Гэта быў сур'эзны удар па адраджэнскім працэсе, па беларусізацыі. Каб у гэтай барацьбе дасягнуць яшчэ большага, ставілася задачай даць тэарэтычнае абгрунтаванне яе непазбежнасці.

5.2. Ідэалагічны наступ на нацыянальна-адраджэнскі працэс

Ужо на самым пачатку 30-х гадоў да барацьбы з беларусізацыяй добра прыклялі рукі некаторыя вучоныя, асабліва філосафы, што найбольш блізка стаялі да партыі, афіцыйнай ўлады рэспублікі. За кароткі тэрмін яны ў якасці выканання сацыяльнага заказу партыйных і савецкіх органаў выдалі вельмі

шкоднаю паводле сваіх вынікаў кнігу "Навука" на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі" (Мн, 1931), у якой у крывым лютэрку паказаны найбольш адметныя старонкі дарэвалюцыйнага беларускага нацыянальнага руху, а таксама многія важныя падзеі, выкліканыя да жыцця беларусізацыяй. Звяртанне да недалёкага мінулага беларускай гісторыі было адмоўлена не жаданнем яе папулярызацыі ў народзе, а толькі, паводле сцвярджэння саміх аўтараў, намерам яе мага найлепш "ператрусіць на вачох шырокіх мас ідэёвы багаж нацдэмаў..."

Першая частка гэтай кнігі "Ідэалёгія і методолёгія нацдэмакратызму" належала яму галоўнага партыйнага тэарэтыка па выкрышці "нацдэмаў" Сямёну Вальфсону, ураджэнцу г. Бабруйска. Кінуўся ён у гэтую бойку ўжо доволі вядомым у рэспубліцы чалавекам: меў высокае званне правадзейнага члена Беларускай акадэміі навук (БАН). Партыі бальшэвікоў вельмі падабалася кіпучая энэргія С.Вальфсона ў змаганні з беларускімі нацыяналістамі, што паспрыяла яму заняць у год выдання названай кнігі пасаду дырэктара Інстытута філасофіі і права БАН. Філасоф з усёй моцы імкнуўся апраўдаць вялікі давер да сябе з боку ЦК КП(б)Б. Добра падцвяржаецца гэта і матэрыяламі яго самага вядучага ў кнізе "Навука" на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі" раздзела.

Паводле С.Вальфсона вытокі беларускага "нацдэмакратызму" трэба шукаць ужо ў дзейнасці Францішка Багушэвіча і Яна Неслухоўскага (літаратурны псеўданім Янка Лучына). Другой яго фазай з'яўляўся "нашаніўскі перыяд" (заранак "нацдэмакратызму"), а трэцім - перыяд контррэвалюцыйнага выраджэння "нацдэмакратызму", які супаў з гадамі беларусізацыі. Кожная з гэтых фазай "нацдэмакратызму" і стала аб'ектам бязлітаснай крытыкі вучонага, які дзеля таго, каб выслужыцца перад дзяржаўнай і партыйнай уладамі, без усялякіх хістанняў пайшоў на свядомую фальсіфікацыю гістарычных фактаў. Найбольш жа несправядлівым і злым суддзёй ён быў да тых, хто працаваў на ніве беларускага Адраджэння ў паслякастрычніцкі час. В.Ластоўскага, які так шмаг энэргіі і таленту аддаў распаўсюджванню ў гушчах народа высакароднай нацыянальнай ідэі, лідэр Беларускай савецкай афіцыйнай філасофіі назваў смяротным ворагам рэвалюцыі. Ён не пагадзіўся з наступнай ва ўсіх дачыненнях справядлівай ацэнкай В.Ластоўскім ролі беларускай мовы: "Калі-б нашую родную, Богам нам дадзеную і ўсьвячоную - беларускую мову закінулі, забыліся, а прынялі чужую. - тагды па ўсіх нас след загінуў-бы на зямлі", раскрытыкаваў яго азначэнне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, як Маскаўска-Жыдоўска-Польскую вучэльню. "Якая чамусьці падшываецца пад найменне "Беларускага ўніверсітэту". Пісаў жа гэта В. Ластоўскі ў 1927 г, калі, як паказвалася вышэй, беларусізацыя ў гэтай навучальнай установе яшчэ не набыла належнага маштабу і сапраўды яе дзейнасць по форме (мове навучальна-выхаваўчага працэсу) не адпавядала назве "Беларускі ўніверсітэт".

С.Вальфсон не мог абысці крытыкай другога актыўнага змагара за нацыянальнае Адраджэнне Я.Лёсіка, выказаўшы сумненні датычна слухнасці такіх яго думак пра беларускаю мову: "Народ трэба вучыць, яму трэба паказаць, што пакуль не запануе ў краі яго наша родная мова, беларуская мова, да таго часу ён будзе бедны, цёмны і галодны" ("Вольная

Беларусь", 1918, №15). І далей. "Для нас мова становіць ўсё: нашу палітыку, эканоміку і наш грамадзянскі лад жыцця... Мова - гэта адзіны наш скарб, што захаваў народ ад свае прошласці і што, такім чынам, толькі мова з нядолі нас вызваліць" ("Вольны Сцяг", 1921, №4 (6)). А гэта ж усё сапраўды было так. Прыкванне ўвагі нацыянальна самасвядомых беларусаў да незайздроснага лёсу іх роднай мовы дапамагала ім шырыць змаганне народных масаў за яе выжыванне, распаўсюджванне ў розных сферах грамадскага жыцця.

Бязлітасна выкрываючы ўяўна варожую дзейнасць "нацдэмакратаў", С.Вальфсон у цэлым стаіць усё ж за беларусізацыю, але толькі ў тых рамках, якія ёй вызначылі афіцыйныя ўлады, што хоць трохі змяншае меру яго адказнасці за прычыненую шкоду беларускай справе. Ён справядліва крытыкаваў памылковыя погляды пісьменніка М.Зарэцкага, што вывучэнне беларускай мовы адбываецца нібыта толькі з адзінай мэтай, каб лягчэй згаварыцца з сялянамі пры збіранні падаткаў ("Крывіч", 1924, №1 (7)), што беларусізацыя ёсць хітрая штука, стаўка на форму. М.Зарэцкі памыляўся тут, бо беларусізацыя ўсё ж прывяла да пазітыўных перамен і ў змесце нацыянальнай культуры, забяспечыла даволі масавае вылучэнне прадстаўнікоў карэннага насельніцтва на высокія пасады ў сферы кіравання. Нельга не стаць на бок С.Вальфсона, калі ён заслужана крытыкуе прафесара Віцебскага ветэрынарнага інстытута Макараўскага за нежаданне друкаваць свае працы на беларускай мове, выкладчыка Горацкага рабфака Матушына за сцвярджэнні быццам сам беларускі народ не жадае размаўляць на роднай мове. Уляцела ад Вальфсона і юрэйскім шавіністам, якія пад ручку з рускімі вялікадзяржаўнымі шавіністамі так вядуць барацьбу з нацдэмамі, што толькі ганьбяць беларусізацыю.

Другая частка кнігі "Навука" на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі" прысвечана выключна толькі мовазнаўству, што зусім не выпадкова, улічваючы ролю гэтай галіны навукі ў распрацоўцы тых праблем, якія паставіла перад жыццём беларусізацыя. Аўтары дадзенай часткі кнігі Л.Бабровіч, І.Шпілеўскі, В.Бандарэнка, С.Вальфсон, Я.Мацюкевіч пачынаюць яе такімі наступальнымі асуджальнымі словамі: "Мовазнаўства зьяўляецца адным з найбольш паражонах контр-рэвалюцыйным нацдэмакратызмам вучасткам ідэолёгічнага фронту БССР. Мовазнаўчая галіна была асноўным плацдармам ваўнічага нацдэмакратызму. Адсюль нацдэмы запускалі свае шчупальцы ў іншыя навуковыя дысцыпліны".

Такой запёўцы кнігі адпавядаў змест большасці яе старонак, якія стракацелі выразамі тыпу: мова з'яўляецца "адной з прылад клясавага наступлення", у грамадстве вядзецца класавая барацьба на лінгвістычнай глебе, "мова клясавага грамадства наскрозь прасычана клясавасцю". "Нацдэмы" абвінавачваліся ў тым, што яны "фетышызавалі ролю і значэнне мовы, абвяшчалі мову тою адзіною асноваю, на якой павінна "адраджэцца" беларуская нацыя". Крытыкаваць жа за гэта "нацдэмаў" не было аніякіх падстаў, бо і сапраўды адраджэнне беларускай нацыі ў перыяд беларусізацыі больш за ўсё залежала ад стану яе роднай мовы. Яна заўсёды была

асяродкам, галоўным звязом беларусізацыі.

Аўтары не абмінулі ўвагай нават тыя выказванні пра беларускую мову, якія былі зроблены дзесяць і больш гадоў таму назад. Прыдраліся і да яўрэя па паходжанні Змітрака Бядулі, які з такой цеплынёй гаварыў у 1918 г. пра беларускую мову, што стала рабочай і для яго мастацкіх, публіцыстычных твораў: "Наша мова — гэта святыня-пакутніца, якая выстаіла розныя пыткі і варожыя націскі, і аднак жа ні далася - жыве па сёгонешні дзень - самая свежая, зычная, пекная і чыстая паміж усіх славянскіх моваў" ("Беларускі шлях", 1918. № 114).

Структура кнігі не дазваляе вызначыць, каму з аўтараў належаць тыя ці іншыя старонкі яе, бо асобныя з іх (шкада толькі, што вельмі мала такіх) напісаны з правільных пазіцый і, зразумела, хацелася б ведаць, чья заслуга ў гэтым. Асабліва абгрунтавана адкінуты ў кнізе як памылковыя погляды тых, хто лічыў, раз пралетарыят той ці іншай нацыі зрусіфікаваны (а ў беларусаў гэта дасягнула найвышэйшай адзнакі), дык і мова ўсёй далдзенай нацыі павінна русіфікавацца. Такія погляды слухна былі ацэнены як праявы рускага вялікадзяржаўнага шавінізму і прапаноўвалася "не ператвараць факту моўнай асыміляванасці пралетарыяту данай нацыянальнасці ў сьляпую неабходнасць". Зусім справядліва галоўным на тым этапе нацыянальнай палітыкі прызнаваліся "самае шырокае ўцягванне рабочых мас у рэчышча беларусізацыі, арганізацыя гурткоў вывучэння беларускай мовы на нашых фабрыках і заводах, стварэнне пунктаў навучэння беларускай мове і груп вывучэння беларускай літаратуры і г. д." Не збыліся нават заявіць, што трэба "даваць жорсткі адпор ліквідатарскім настроям у адносінах да беларускай мовы".

Шырокую магчымасць "пававаць" з "нацдэмаўшчынай" на старонках кнігі "Навука..." далі таксама гісторыкам і этнографам. І гэта не выпадкова, бо каб зрабіць чалавека абьякавым да лёсу сваёй нацыянальнасці, яго ў першую чаргу трэба пазбавіць гістарычнай памяці. Афіцыйным гісторыкам не падабалася, што некаторыя з аўтараў у мінулым беларускага народа бачаць штосьці адметнае ад рускага. Таму замест глыбокага асэнсавання далдзеных археалагічных даследаванняў, дакументальнага гістарычнага матэрыялу, атрыманых пад час этнаграфічных экспедыцый звестак аўтарамі кнігі, разглядаемай тут мною, галоўнае пры аналізе той ці іншай гістарычнай працы звярталася на тое, як яна знітоўвае ў адно цэлае мінулае беларускага і рускага народаў. Зыходзячы з такой заганнай мэтадалагічнай устаноўкі, Л.Бабровіч, І.Шпілеўскі, Майсей Грынблат, Аляксандр Ляўданскі "волатакрыўскую тэорыю" паходжання беларусаў без усялякай навуковай дыскусіі назвалі "адным з кітоў нацдэмаўскага крэдо". А як вядома, яшчэ ў канцы XVIII ст. і англійскі гісторык Ватсон ужываў тэрмін "Крывія" ў дачыненні да славянскай часткі Літвы, а пазней і на старонках польскай навуковай літаратуры жыхароў Беларусі называлі "крывічанскімі" ці "крывіцкімі славянам". Да 1861 г. і многія рускія вучоныя карысталіся тэрмінамі "крывічанскія песні", "крывічанская мова", "племя крывічанскае". Пасля

Кастрычніцкай рэвалюцыі самымі вялікімі прыхільнікамі этноніма "крывічы" былі В.Ластоўскі і яго вучань Аляксандр Шлюбскі, за што ім моцна перапала ад вышэй названых вучоных.

На старонках гэтай часткі кнігі пад вострую крытыку падпалі аўтары, якія асмелваліся пісаць аб станючым культурным уплыве беларусаў на рускіх, бо тады ў афіцыйнай гістарычнай навуцы дапускалася толькі адваротнае; а таксама гісторыкі мастацтва, што сталы за захаванне чыста беларускага стылю ў архітэктуры і ў яе пасляваенным развіцці адначалі непажаданасць празмернага ўплыву на апошнюю "маскоўшчыны". Непатрэбным, а не дык шкодным аб'яўлялася нападзенне музеяў старажытнымі рэчамі, асабліва рэлігійнага культу. Без усялякіх на гэта падстаў заяўлялася, што музеі на Беларусі "з зброі культурнай рэвалюцыі ператвараліся ў сховішчы царкоўшчыны і старажытных "каштоўнасьцей", што "стаўкай на старажытнасьць нацэмы дамагаліся адцягнуць нашы музеі ад удзелу ў сацыялістычным будаўніцтве, ад выканання задач сённяшняга дня". Такая "варожая" дзейнасць музеяў тлумачылася свядомым шкодніцтвам, агульнымі ўстаноўкамі "нацыянал-дэмакратызму", накіраванымі "на зрыў будаўніцтва сацыялізму, барацьбу з дыктатурай пралетарыяту і ростаўрацьцю капіталізму". Каб пакончыць з такой "антысацыялістычнай" практыкай, прапаноўвалася ў далейшым пры падборы экспанатаў для музеяў прытрымлівацца класавага падыходу.

Падобнага роду суровыя, несправядлівыя ацэнкі беларускім "нацэмам" часта можна было прачытаць на старонках перыядычнага друку, пачуць па радыё. Усё гэта не магло не наспражваць тых, хто працягваў верыць, жыць ідэяй беларусізацыі. Пад страхам апынуцца ў спісе палітычна ненадзейных і, значыцца, панесці адказ перад судом даў задні ход і вядомы беларускі этнограф, мовазнавец і літаратуразнавец Мікалай Каспяровіч (1900-1937 гг.), які сваімі цікавымі, змястоўнымі працамі па архітэктуры і крязнаўстве ўнёс каштоўны ўклад у нашу агульнанацыянальную справу. Але незадоўга да высылкі ў Сібір (1930 г.) ён у артыкуле "Разгорнем школьны турызм" для часопіса "Камуністычнае выхаваньне" гэты пагрэбны, карысны від заняткаў вучняў імкнуўся звесці да зусім непатрэбнага, шкоднага накірунку, што вынікае з наступнай думкі аўтара: "У даны момант асноўная задача экскурсійнай справы і турызму з'яўляецца прапаганда нашага гаспадарска-культурна-палітычнага будаўніцтва. У час экскурсій ці вандраваньняў, у першую чаргу трэба выявіць, што зроблена ў даным краі за рэвалюцыйны час, што робіцца зараз і што мае рабіцца на працягу пяцігодкі (1928/29 — 1932/33 гг. - Л.Л.). Розныя цэрквы, магілы і да іх падобныя "выдатнасьці", якімі часам засмечваюцца экскурсіі, калі і павінны прыцягваць увагу экскурсантаў і турыстаў, дык толькі ў мэтах антырэлігійнасьці і дзеля выяўленьня старога ладу, як ворага пралетарскай дзяржавы". Між іншым на працягу дзесяцігоддзяў такога памылковага накірунку і прытрымлівалася нашае школьнае крязнаўства, толькі зусім нядаўна збочыўшы з яго.

Разгледжаная вышэй кніга была далёка не адзінай, у якой бальшавіцкія тэарэтыкі вялі ідэалагічную барацьбу з "нацдэмамі". Агульным для такіх публікацый з'яўлялася выкрыццё "злчынных" сувязяў "нацдэмакратаў" з капіталістычным светам, асабліва з суседняй Польшчай. Так, у кнізе А. Гаруновіча "Супроць нацыянал-дэмакратызму і шовінізмаў розных колераў" (Мн., 1930) пісалася, "што нацыянал-дэмакратызм падрыхтоўвае глебу разам з нацыянал-фашызмам Заходняй Беларусі і Польшчы да ўзброенага нападу на БССР і на СССР" (с. 28). У той час вельмі неспакойна пачувалі асобы, што мелі родзічаў і сваякоў у Польшчы.

У якасці аднаго з найважнейшых кампанентаў барацьбы з "нацдэмамі" з'яўлялася данясенне да свядомасці народа вялікай небяспекі поглядаў апошніх на праблему нацыянальна-дзяржаўнага развіцця Беларусі. Як вядома, многія актыўныя ўдзельнікі нацыянальнага руху выступалі да і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. за поўны дзяржаўны суверэнітэт нашага краю, чаго ён не атрымаў у выніку ўсталявання савецкай улады. Змаганне "нацдэмаў" у 20-я гг. за дзяржаўную незалежнасць Беларусі падавалася як спроба скіраваць яе на шлях капіталістычнага развіцця, адарваць ад Савецкай Расіі і зблізіць з буржуазнай Польшчай. Простым людзям даводзілі, што "нацдэмы" у час польскай акупацыі заяўлялі аб неабходнасці рапучага адмежавання "ад якой бы то ні было палітычнай сувязі з Расіяй або Маскоўшчынай - вінавайцай усяго нашага гора, усёй нашай гістарычнай пакуты", афіцыйна віталі начальніка Польскай дзяржавы Юзефа Пілсудскага "як прыяцеля і збаўцу беларускага народу ад заняпаду". У вялікім паводле памераў перадавым артыкуле "Звяззды" "У саюзе з інтэрвентамі" гэтай сучаснага беларускага "нацдэмакратызму" прызнавалася - **"гэта ўпартая работа над падрыхтоўкай узброенага змаганьня супроць працоўных Савецкай Беларусі"**.¹ Магчыма хтосьці з маладасведчаных людзей і паверыў гэтай хлусні.

Здзіўляе, што бальшавіцкі лозунг барацьбы з беларускім "нацдэмакратызмам" быў падтрыманы і тымі, каго ў нас прынята лічыць самымі шчырымі змагарамі за нацыянальныя ідэалы. Не выключэннем тут з'яўляецца і пісьменнік Алесь Звонак. У артыкуле "За перабудову радыё пралетарскае літаратуры" ("Звяззда", 24 верасня 1930 г.) ён сваіх калег па пры Уладзіміра Дубоўку, Язэна Пушчу, Алеся Дудара, Міхася Зарэцкага называў не інакш, як "махровыя нацыянал-дэмакраты ад літаратуры", лічыў, што "барацьба з беларускім нацыянал-дэмакратызмам з'яўляецца і надалей нашай задачай".

Як і трэба было чакаць, "удар партыі па беларускаму нацыянал-дэмакратызму даў повад узяняць галаву вялікадзяржаўнаму расейскаму шовінізму".² Многія прыхільнікі гэтай шавіністычнай плыні пачалі больш актыўна выступаць не толькі супроць "нацдэмаў", але і беларусізацыі ўвогуле. Найбольшая небяспека вялікадзяржаўнага шавінізму заключалася ў

¹ Звяззда. 1930. 5 жніўня.

² Да XIII з'езду КП(б)Б. Матэрыялы да справаздачы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. С. 110.

тым, што значная частка яго прыхільнікаў у БССР настойліва і адкрыта заяўляла аб неабходнасці забеспячэння тут пераважнай ролі рускай культуры, усяляк прыніжаючы альбо нават цалкам адмаўляючы патрэбу існавання беларускай культуры.

Падобныя да такіх погляды ахвотна падтрымлівалі прафесары, выкладчыкі шэрагу вышэйшых, сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, што зніжала іх ролю ў падрыхтоўцы маладых з належнай нацыянальнай самасвядомасцю кадраў беларускай інтэлігенцыі. Прафесар біялогіі і заалогіі бесхрыбетных БДУ А.Шчапоццеў назваў у 1930 г. беларускую мову замежнай і адмовіўся чытаць на ёй лекцыі. Прафесар Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі Афанасьёў, здаючы свой рукапіс у друк, прасіў выдаць яго толькі "на расійскай, ленінскай мове". Выкладчык рабфака той жа акадэміі Меншкоў на прапанову весці выкладанне па-беларуску даў такі адказ: "...беларуская мова штучная, гэта выдумка беларускіх шавіністых, ды і сама Беларусь ёсць "белая Русь", ёсць Расія і ніякай асаблівай мовы яна не мае".¹ Зусім не здзіўляе, што там, дзе сярод прафесараў і выкладчыкаў панавалі такія шавіністычны погляд на беларускую мову, з нігілістычных пазіцый да яе маглі ставіцца і паасобныя студэнты. Так, адзін са студэнтаў рабфака Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі ў ананімнай анкеце пісаў: "...на беларусізацыі сацыялізму не пабудуеш і няма чаго ёю асабліва займацца".²

Досыць хутка зрагавала на ўзмацненне барацьбы з "нацэмакратызмам" кіраўніцтва школы фабрычна-заводскага навучання пры Гомельскім вагонарамонтным заводзе імя Ланцуцкага. Добра ведаючы пра ўсё гэта, і многія настаўнікі пачалі адмаўляцца весці заняткі на беларускай мове, агітаваць навучэнцаў з непавагаю ставіцца да яе. Як вынік, "на заняткі беларускай мовы не зьяўляліся цэлыя групы вучняў, частка ўцякала, сьвісталі пад вокнамі, крычалі ў калідорах, зрываўлі заняткі.

(...) Трохмесячнік беларускай і нацменаўскай пралетарскай культуры па пачыну самога загадчыка школы **быў сарваны**.

(...) У гэтай жа школе ніякай літаратуры на беларускай мове ня вынісвалася.

Між тым, ёсць у школе партыйная ячэйка. **Ні адзін камуністы не рэагуе на праявы вялікадзяржаўнага шавінізму**. Ні адзін член партыі, ні адзін кандыдат партыі не чытае "Зьвязды".

(...) Гэтымі днямі зволілі з работы выкладчыка беларускай мовы Каваленка за тое, што ён крытыкаваў мясцовае школьнае кіраўніцтва за супраціўленне беларусізацыі".³

Дзяржаўныя і партыйныя органы, асабліва рэспубліканскага маштабу, не маглі падтрымліваць такога негатыўнага стаўлення прыхільнікаў вялікадзяржаўнага шавінізму да беларусізацыі, тым больш пасля таго, як у чэрвені 1930 г. яму далі рэзка адмоўную характарыстыку на XVI з'ездзе УсеКП(б), заклікалі камуністаў весці рашучую барацьбу з гэтай варожай

¹ Зьвязда. 1930. 21 мая.

² Тамсама.

³ Тамсама. 3 верасня.

савецкай нацыянальнай палітыцы з'явай. Праўда, пазіцыю XVI з'езда УсеКП(б) аб тым, што на сучасным этапе галоўную небяспеку ўяляе вялікадзяржаўны расійскі шавінізм, падзялялі далёка не ўсе партыйныя лідэры Беларусі. І не падзялялі таму, што гэта, на іх погляд, магло б паслабіць барацьбу з мясцовымі нацыяналізмамі і найперш — беларускім. Супраць такіх поглядаў не раз выступалі ідэалагічныя службы ЦК КП(б)Б, пераканаўча тлумачачы масам небяспеку такой з'явы ў нацыянальным жыцці. На пытанні: "Якія сілы зьяўляюцца глебай у нас для вялікадзяржаўнага шавінізму, які актывізуецца, у чым і дзе яго карэньні?", людзям даваўся такі адказ: "У недабітых і існуючых яшчэ рэштках гарадзкой расійскай буржуазіі, у буржуазнай інтэлігенцыі, у гарадзкой расійскай дробнай буржуазіі... Нарэшце, у тым падтрыманьні, якое маюць гэтыя сілы з боку вялікарапейскай буржуазіі і кулацтва, якія актывізуюцца, з боку вялікадзяржаўнага шавінізму па-за Беларусью.

Націск вялікадзяржаўнага контр-рэвалюцыйнага шавінізму робіць уплыў і на пэўныя пласты рабочае клясы Беларусі. Гэты націск знаходзіць свій адбітак... і ўнутры партыі ў выглядзе ўхілу да вялікадзяржаўнага шавінізму".¹

І такое не раз можна было сустрэць у зваротах партыі да камуністаў. Для доказу прывядзем такую яе, больш познюю па часе, устаноўку: "На даным этапе галоўнай небяспекай зьяўляецца ўхіл да вялікадзяржаўнага шавінізму. Супраць яго і павінны быць накіраваны галоўны агонь барацьбы. Аднак, гэта ня значыць, што хоць на колькі-небудзь партыйнымі арганізацыямі можа быць паслаблена змаганьне з беларускім контр-рэвалюцыйным нацыяналізмам, антысэмітызмам і шавінізмамі ўсіх колераў. Наадварот, гэта змаганьне павінна быць значна ўзмоцнена".² І яго ўзмацнялі ў барацьбе як з вялікадзяржаўным шавінізмам, так і беларускім "нацыяналізмам", на што адпаведным чынам рэагавалі людзі. Думаецца, каб не перагнулі палку ў змаганні з вялікарускім шавінізмам, справа не дайшла б да таго, што некаторыя студэнты Гомельскага белпедтэхнікума адмаўляліся чытаць газету "Правда", паколькі яна выходзіла на рускай мове.

Барацьба з партыйнымі ўхіламі прычынілася да сур'ёзнай дэстабілізацыі ў беларускім грамадстве. Сярод інтэлігенцыі панавала глыбокая занепакоенасць, назіралася частая змена поглядаў на адно і тое ж пытанне ў залежнасці ад пэўных абставін. Здаралася, што ў прачытаных блізка па часе дакладах каго-небудзь з аўтараў адна і тая ж падзея атрымлівала зусім розныя адзнакі. Але горш за ўсё, калі людзі, што мелі пэўныя заслугі перад беларусізацыяй, пачыналі альбо свядома, альбо па чым-небудзь загадзе чарніць яе актыўных праваднікоў, шчырых прыхільнікаў.

Нешта падобнае здарылася з наркамам асветы БССР А.Платуном. Выступаючы ў 1930 г. на сходзе камсамольскага актыву Менска, ён зусім слушна сказаў: "Вядомае рэч, што нац.культуру мы будзем у форме нацыянальнай, а па зместу пралетарскай, але ж гэта не значыць, што мы

¹ Зьвады 1930. 19 кастрычніка. ² Тамсама. 28 кастрычніка.

адкідваем зусім культурную спадчыну старога часу — буржуазную. Мы бярэм з буржуазнай культуры нам патрэбнае, скарыстоўваем гэтае патрэбнае да нашых задач, для ўзмацнення дыктатуры пралетарыята".¹ Лагічным быў бы працяг гаворкі аб тым, як мінулая духоўная спадчына беларусаў- няхай сабе і створаная прадстаўнікамі буржуазіі - пачала ўзбагачацца здабыткамі новага, паслярэвалюцыйнага часу. Але прамоўца, аддаючы даніну тагачаснай модзе, уступіў у бескампрамісную палеміку з уяўнымі ворагамі беларускага народа — нацдэмакратамі. Да самых небяспечных праў "нацзмакратызму" наркам адносіў: празмернае засяроджанне паасобнымі прадстаўнікамі мастацкай і навуковай інтэлігенцыі ўвагі на практычных праблемах беларусізацыі, тэатральную дыскусію 1928-1929 гг., у час якой, як вядома, была ваказана абгрунтаваная занепакоенасць, што ў беларускіх тэатрах вельмі мала ідзе п'ес па мясцовых матэрыялах, што на сцэнах амаль зусім не ставяцца лепшыя творы заружэнай драматургіі. Не пагадзіўся А.Платун з тым лістом М.Зарэцкага, А.Дудара і А.Александровіча ў газету "Савецкая Беларусь", у якім яны тлумачылі сваю адмову працягваць вучобу ў БДУ тым, што тут выступаюць супроць беларусізацыі. Але больш за ўсё крытыкаваў надуманы ім жа самім нацдэмаўскія выступленні ўдзельнікаў пленума Цэнтральнага Савета навуковых працаўнікоў Беларусі, які праходзіў у 1929 г. у Менску. А.Платону вельмі не спадабалася, што ў выступленні аднаго з прамоўцаў прагучалі на адрас дзяржаўных і партыйных кіраўнікоў такія словы: "Вы гаворыце, каб уся наша работа была прасякнута пралетарскай класовай ідэалогіяй, каб усе метады работы былі марксісцкія, што мы павінны вучыцца марксізму і г. д., а мы хочам, каб вы вучыліся па-беларуску, каб вы ведалі беларускую мову".²

Шкода, што ў цытаваным артыкуле часопіса не называецца імя гэтага цвёрдай нацыянальнай арыентацыі навукоўца, бо тое, што ён сказаў і занадта смелае, і вельмі справядлівае. Смелае таму, што без вялікай любові да Бацькаўшчыны, без шчырага жадання зрабіць запісанае ў планах беларусізацыі рэальнасцю, такога не адважыўся сказаць публічна і тым больш у час, калі ўжо пачаўся адлоў "нацдэмаў".

І вельмі трагічна для беларусізацыі, што ганенні на іх пачаліся перш за ўсё ў асяроддзі навукоўцаў і пісьменніцкай інтэлігенцыі. Выходзіць, адпаведныя службы НКУСа БССР добра ведалі, на кім трымалася ідэя беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Станам спраў у Беларускай Акадэміі навуц усцьільную займаўся Фрунзенскі райкам КП(б)Б. Па даленым пытанні ў кастрычніку 1930 г. ім была вынесена спецыяльная пастанова, у якой з усёй катэгарычнасцю заяўлялася: "а) з боку камуністых-кіруючых работнікаў Акадэміі праводзілася яўна нацыянал-апартуністычная лінія, якая вывілася ў тым, што камуністыя (Ігнатюскі, Казак, Бялуга), замест актыўнай і рашучай барацьбы з нацыянал-дэмакратызмам, фактычна змыкаліся з нацыянал-дэмакратамі ў радзе пытанняў культурнага

¹ Узвышша. 1930. № 2. С. 105.

² Тамсама. С. 107, 108.

будаўніцтва;

(...) в) у выніку скажэння лініі партыі ў пытаньнях скарыстання нацыянальнай інтэлігенцыі і фактычнага ажыццяўлення ў Акадэміі стаўкі на нацыянальна-буржуазную інтэлігенцыю, вядомыя нацыянал-дэмакраты былі пастаўлены на кіруючыя пасады. Падбор работнікаў у значнай меры знаходзіўся ў руках нацыянал-дэмакратаў".¹ Усё гэта бюро Фрунзенскага РК КП(б)Б ставіла ў непасрэдную віну бюро партыйнай ячэйкі КП(б)Б БАН, за што яно належала роспуску.

Змест дадзенай пастановы бюро Фрунзенскага РК КП(б)Б падрабязна прааналізавала 18 кастрычніка 1930 г. газета "Звяззда". даўшы яму (зместу) не зусім адпаведны заглавак "У ролі хваста нацыянал-дэмакратаў", бо ў пераважнай большасці публікацый перыядычнага друку таго часу Беларускай акадэмія навук паказвалася не ў ролі хваста, а авангарднай сілы, штабам "нацдэмакратызму".

Станавілася ледзь не нормай, што самых выдатных беларускіх вучоных асмелваліся ганьбіць у перыядычным друку нават і тыя, хто меў вельмі пьмяныя ўяўленні пра ролю навукі ў грамадстве. Прычым больш за ўсё стрэлаў скіроўвалі ў бок Беларускай акадэміі навук, заснаванне якой 1 студзеня 1929 г. так урачыста вітала грамадскасць рэспублікі. Але мінула зусім мала часу і панесліся чуткі, што ў гэтай саліднай, аўтарытэтнай навуковай установе звлі гнездо небяспечных ворагі беларускага народа, сярод якіх першую скрыпку іграюць не хто іншыя, як самі акадэмікі. Ва ўмовах такой "варожай дзейнасці" акадэмікаў не мог заставацца безпакараным і сам прэзідэнт БАН Усевалад Ігнатоўскі. Вучонага зацягалі па розных дзяржаўных і партыйных установах. Не будучы ў стане перанесці ўсе здзекі, ён у лютым 1931 г. канчае сваё жыццё самагубствам. Нешчаслівым быў лёс і наступных спадкаемцаў першага прэзідэнта БАН Паўла Горына і Івана Сурты, якіх пазней Ваенная калегія (і гэта ў дачыненні да людзей такой мірнай, цывільнай прафесіі?!) асудзіла да выключнай меры пакарання. Не пазбеглі расправы акадэмікі БАН Зміцер Жылуновіч, мовазнаўца М.Дурнаво і Браніслаў Тарашкевіч, літаратуразнавец Іван Замцін (рускі па паходжанні, ураджонец Цвярской губерні), гісторык і паэт Стасіс Матулайціс (літовец па паходжанні), эканаміст і пісьменнік Іван Пятровіч (літаратурны псеўданім Нёманскі), педагог Павел Панкевіч, большасці з якіх вынеслі смяротны прысуд.

Той, хто не жартам распачаў барацьбу з "нацдэмаўшчынай", вельмі добра разумеў, што аслабіць волю беларускага народа да нацыянальнага адраджэння ў значнай ступені дапаможа ачарненне яго гісторыі і культуры. У гэтым напрамку сапраўды рабілася нямала. У лагер рэакцыянераў прадстаўнікі вульгарнага сацыялагізму ў гістарычнай навуцы і літаратуразнаўстве асмеліліся аднесці нават Ф.Скарыну, В.Дуніна-Марцінкевіча, К.Каліноўскага, Ф.Багушэвіча, Цётку, М.Багдановіча, Я.Купалу і Я.Коласа. І вельмі трагічна, што гэтай антынавуковай, шкоднай

¹ Звяззда. 1930. 18 кастрычніка.

інфармацыяй пра слынных людзей Бацькаўшчыны праціўнікі беларусізацыі імкнуліся ў першую чаргу затлуміць галовы маладых пакаленняў, ад паводзін якіх у многім залежыць лёс любой нацыі.

Шмат блытаніны ў навуку ўносілі рознага роду тэарэтыкі сваімі пісаннямі аб важнасці класавога падыходу пры ацэнцы тых ці іншых з'яў у грамадстве. Пад лозунгам класавасці даволі вытанчаная барацьба вялася і з нацыянальнай культурай беларускага народа. Закранула гэта і моўнае будаўніцтва. Вось, да прыкладу, як яго сфармуляваў сумнавядомы О.Канакоцін: "Мы мала ўдзяляем увагі клясавай барацьбе ў лінгвістыцы і недастаткова мабілізуем увагу грамадзкасці да клясавай барацьбы ў пытаннях мовы. Пытанні мовы — клясавыя пытанні і зьяўляюцца часткай барацьбы на ідэолёгічным фронце за марксызм, за ленінізм".¹ Дзякуючы старанням такіх адданах партыі ідэолагаў, як О.Канакоцін, барацьба вакол беларускай мовы і сапраўды стане галоўным участкам супроцьстаяння паміж прыхільнікамі і ворагамі палітыкі беларусізацыі.

5.3 Захаванне дзяржаўнага характару беларусізацыі

Шырока разгорнутая барацьба з "нацдэмамі", усемагчымыя спробы падарваць у грамадстве давер да ідэі беларусізацыі зусім не азначалі, што яна ўжо на пачатку 30-х гг. страціла сваіх шчырых абаронцаў, не мела падтрымкі ў народзе. Хутчэй, наадварот, бо менавіта пад гэты час ён найлепш за ўсё ўсвядоміў, што стваральнае, станоўчае нясе з сабой для Бацькаўшчыны беларусізацыя. Нізкія тэмпы правядзення яе на паасобных участках грамадскага жыцця, у чым, несумненна, найбольш былі вінаватыя самі савецкія, партыйныя, прафсаюзныя, камсамольскія органы, кіраўнікі працоўных калектываў, больш за ўсё не задавальнялі тых, хто шчыра і нястомна працаваў на карысць нацыянальнага Адраджэння. Праявілася гэта і падчас правядзення ў Менску 1 студзеня 1930 г. пры Цэнтральным савеце прафсаюзаў Савецкай Беларусі (ЦСПСБ) усебеларускай культурнай нарады, у час якой многія з выступоўцаў абвінавачвалі кіраўнікоў прафсаюзных арганізацый у слабым разгортванні беларусізацыі культурна-асветнай працы. І заяўляць такое мелася падстава. На той час беларусізацыя яшчэ зусім нездавальняюча закранула культурна-масавую працу як клубаў, так і культурных устаноў саміх прадпрыемстваў. У першым выпадку на ёй у 1930 г. праводзілася 22% ўсёй працы, у другім – на 27, адпаведна на рускай мове – 73 і 70%.²

Нягледзячы на тое, што рух за нацыянальна-культурнае адраджэнне некалькі застопарыўся дзе-нідзе ў вярхах, у ніжах ён яшчэ не вычарпаў сваіх патэнцыяльных магчымасцяў, працягваў ахопліваць усё новыя і новыя станы людзей. І гэтага не маглі не ўлічваць у верхніх эшалонах партыйнай і дзяржаўнай уладаў. Па-ранейшаму дадзеная праблема часта ставілася на парадак дня пасяджэнняў партыйных і савецкіх органаў, знаходзіла сабе

¹ Бальшавік Беларусі. 1931. № 7. С. 36.

² Да XIII з'езду КП(б)Б Матэрыялы да справядачы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. Мн., 1930. С. 65.

месца ў планах работы розных наркаматаў і ведамстваў, устаноў і прадпрыемстваў. Вынікае гэта з наступных слоў першага сакратара ЦК КП(б)Б на XIII з'ездзе Кампартыі Беларусі (май-чэрвень 1930 г.) Канстанціна Гея: "Можна запісаць у актыў і тое, што Цэнтральны камітэт партыі не раз накладаў спагнанні і ўжываў меры партыйнага ўздзеяння ў адносінах да тых таварышаў, якія тармазілі або былі мала актыўнымі ў справе беларусізацыі". Першая ў рэспубліцы партыйная асоба крытыкавала тых, хто аказаў супраціўленне беларусізацыі, называў беларускую мову кітайскай, адсталай і г. д.¹ Але тое негатыўнае, абразлівае, што было сказана К.Геям на адрас "нацыянал-дэмакратаў" і "нацыянал-фашыстаў" (тыповым яе прадстаўніком лічыў слыннага беларускага нацыянальнага дзеяча Антона Луцкевіча), у некалькі разоў перакрывала паважлівыя да беларусізацыі азначэнні.

Беларусізацыі знайшлі месца і ў прынятай XIII з'ездам КП(б)Б "Рэзалюцыі па дакладах тт. Гея і Васілевіча аб рабоце ЦК КП(б)Б", у якой запісана: "Зъезд даручае Цэнтральнаму камітэту ўзмацніць работу па правядзенні беларусізацыі і весці бязлітаснае змаганьне з недаацэнкай значэння беларусізацыі як моцнага сродку ўзмацнення дыктатуры пралетарыяту".²

Станоўчай ацэнкі заслугоўвае, што партыя па-ранейшаму вельмі пільна сачыла за ходам беларусізацыі ў вайсковых падраздзяленнях, і калі абставіны вымушалі, смела звярталася і да адміністрацыйных захадаў. У падрыхтаваных да XIII з'езда КП(б)Б матэрыялах так было запісана: "Сярод чырвонаармейцаў і начскаду адначасова неабходна неаслабна сачыць за тым, каб пляны пераводу на бел.мову ўсіх галін работы ў нацыянальных беларускіх фарміраваннях, пляны беларусізаўства, вывучэнне гісторыі, эканомікі і культуры Беларусі напорыста выконваліся ва ўстаноўленыя тэрміны".³

Праблемы беларусізацыі не прамінуў і кастрычніцкі (1930) пленум ЦК КП(б)Б, хаця ў яго матэрыялах можна знайсці і шмат надуманых палажэнняў аб варожай, контррэвалюцыйнай дзейнасці беларускіх "нацыянал-дэмакратаў". У рэзалюцыі пленума па дакладзе першага сакратара ЦК КП(б)Б К.Гея даволі падрабязна, праўда, не без памылковасці, выкладзена небяспека для беларускага народа з боку вялікарасійскага шавінізму і мясцовага нацыяналізму. У зазначаным дакуменце дужа перабольшана "падрыўная" роля апошняга. "Нацдэмам" адкрыта і катэгарычна ставілася ў віну, што яны імкнуцца да рэстаўрацыі капіталізму, арыентуюцца на фашысцкую Польшчу, а не на пралетарскую Маскву, прыкладаюць "усе сілы да таго, каб накіраваць культурнае будаўніцтва БССР па шляху стварэння культуры буржуазнай па сваім змесце і нацыянальнай па сваёй форме", стаяць "на глебе прызнання няўхільнасці змаганьня дзвюх культур — расійскай і беларускай".⁴

¹ XIII зъезд Камуністычнай партыі (б) Беларусі. Стэнаграфічная справаздача. Мн., 1931. С. 206, 207.

² Тамсама. С. 722.

³ Матэрыялы да справадачы Цэнтральнаму камітэту КП(б)Б. С. 179.

⁴ Рэзалюцыі кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б. Мн., 1930. С. 24

Зацяжняя барацьба з беларускім "нацэмакратызмам", рускім вялікадзяржаўным шавінізмам адмоўна адбівалася на выкананні тэрмінаў правядзення, якасных паказчыках беларусізацыі. Каб ухіліцца адказнасці за гэта, некаторыя кіраўнікі прадпрыемстваў з мэтай пераадолення ўсіх перашкодаў на яе шляху, замест глыбока растлумачальнай працы з людзьмі перавагу аддавалі камандным падыходам. Загадавыя, адміністрацыйныя метады правядзення беларусізацыі без належнага растлумачэння масам усёй важнасці і неабходнасці яе пераважалі ў калектыве Віцебскай паштовай канторы, якую ўзначальваў Жыбінскі. Папярджаяцца гэта зместам аднаго з яго загадаў: "У апошні раз загадваю з сённяшняга дня перайсці цалкам і поўнасцю пры пісьмовых зносінах (тут яшчэ такое заканамерна. - Л.Л.) і пры вусным абслугоўванні наведвальнікаў на беларускую мову. Усе гутаркі паміж працаўнікамі вельмі толькі на беларускай мове. Паперы, якія будуць напісаны на расійскай мове, мною падпісвацца не будуць".¹ Не можа не здзіўляць, што загад выйшаў ужо пасля згаданага вышэй кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б, які прыныцова інакш паставіўся да дадзенай праблемы, паколькі бальшыня яго ўдзельнікаў добра разумела, што адной крытыкай, якой бы яна вострай і справядлівай ні была, што аднымі адміністрацыйнымі захадамі не зробіш беларусізацыю магутным сродкам нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага народа. Для гэтага патрабаваліся прыныцова новыя, больш цывілізаваныя падыходы, пра якія палітыў мэтазгодным яшчэ раз сказаць першы сакратар ЦК КП(б)Б К.Гей на сходзе менскага партыйнага актыву, прысвечаным разгляду вынікаў кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б. На пытанне, "Як мы можам патрабаваць ад яўрэйскага, ад рускага рабочага, нават ад рабочага-беларуса, які забыў сваю мову і адвук ад выкарыстання беларускай мовай, як мы можам ад яго патрабаваць ужывання беларускай мовы?", першая партыйная асоба ў рэспубліцы дала такі адказ: "Прымусовая беларусізацыя рабочых мас недапушчальна.

Беларусізацыя рабочых мас можа праводзіцца толькі на поўнасцю добраахвотным пачатку. Партыі патрэбна ў яшчэ большай меры правесці ў рабочай клясе растлумачэнне неабходнасці аўладання беларускай мовай, неабходнасць ажыццяўлення беларусізацыі..."² У сказаным выразна праглядаецца класавы падыход партыі да дадзенага аспекта дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі.

Калі камуністы ўвёс час імкнуліся надаць беларусізацыі класавы, пралетарскі характар, выкарыстаць яе ў інтарсах сацыялізму, нацыянальна самасвядомая інтэлігенцыя імкнулася з дапамогай дадзенага фактару ажыццявіць сапраўднае адраджэнне роднага краю на яго самабытным, нацыянальным падмурку, забяспечыць сапраўдны росквіт беларускай культуры, як мага больш шырокае выкарыстанне мовы. Таму нядзіўна, што ў поглядах афіцыйных уладаў і г.зв. нацэмакратаў на беларусізацыю было так шмат адрознага. Здаралася нават і

¹ З'яўдзіўся 1930. 15 сьнежня.

² Тамсама. 5 лістапада.

такое, што першыя абвінавачвалі апошніх у варожым, непрыязным стаўленні да палітыкі беларусізацыі. Асабліва непрымірымым змагаром тут паказваў сябе Я. Ліманаўскі, пішучы: "...беларускія нацыянал-дэмакраты нібы шчырым удзелам у беларусізацыі імкнуліся скампраэнтаваць яе сваімі нацыяналістычнымі перагібамі, пасеяць элементы міжнацыянальнае варожасці, г. зн. імкнуліся на сутнасці, таксама сарваць правядзеньне беларусізацыі".¹ Такім незаслужаным дакорам на адрас "нацэмаў" за зрыў планаў беларусізацыі большавіцкія ідэолагі толькі ўтойвалі ад мас сапраўдных віноўнікаў такога становішча, у ролі якіх даволі часта маглі выступаць і высокія савецкія, партыйныя апаратчыкі.

Кастрычніцкі пленум 1930 г. можна лічыць апошнім, на якім КП(б) пастаралася даць грунтоўны аналіз, выказаць меркаванні аб паляпшэнні работы па беларусізацыі. І тут усё зразумела, бо многіх сумленых камуністаў сур'ёзна непакоіла, што нягледзячы на прыкметныя поспехі ў правядзенні беларусізацыі, некаторымі асобамі беларуская мова не прызнаецца як самастойная, што яе працягваюць называць мужыцкай альбо дыялектам рускай мовы. Выказваліся і такія памылковыя думкі, што "беларусізацыя патрэбна толькі для работнікаў, якія непасрэдна ў сваёй рабоце маюць дачыненне да вёскі"², дзе, як вядома, амаль усе размаўлялі па-беларуску. На пленуме далзена вострая крытыка недахопаў у правядзенні нацыянальнай палітыкі, у чым больш за ўсё быў вінаваты сам кіраўнічы апарат рэспубліканскага звяна. "У той час, - запісана ў яго рэзалюцыі, - як нізавы партыйны, савецкі апарат на вёсцы, як правіла, працуе выключна на беларускай мове, у вышэйшых звяньнях савецкага апарату, асабліва ў гаспадарчых установах (кооперацыя, прамысловасць і г. д.) ужываньне беларускай мовы за апошні год-паўтара не пасунулася наперад... Яшчэ і да гэтага наглядаюцца выпадкі, калі ў шэрагу ўстаноў беларусізацыя абмяжоўваецца толькі фармальным увядзеньнем справаводства на беларускай мове, у той час, як самі адказныя работнікі на гэтай мове не вядуць і яе не ведаюць... Беларуская мова ў партыйнай рабоце моцна прышчэпілася толькі ў вёсцы ў той час, як у горадзе - і ў ячэйках, і ў сярэдніх і вышэйшых звяньнях партыйнага кіраўніцтва-беларуская мова ўжываецца далёка невыстарчальна". У рэзалюцыі не збаяліся адкрыта заявіць, што "нявыканана дырэктыва ЦК КП(б)Б аб тым, што ўся арганізацыя павінна ўладаць беларускай мовай". Пленум даручыў ЦКК прыцягнуць да адказнасці камуністаў за парушэнні дырэктыў партыі ў нацыянальным пытанні, падкрэсліў неабходнасць дасягнення рашучых зрухаў у справе беларусізацыі работы ў вышэйшых і сярэдніх звянях партыйнага апарату³, ад чаго, як вядома, у максімальнай ступені залежыў ход яе ажыццяўлення ва ўсёй партарганізацыі рэспублікі. У рэзалюцыі давалася станоўчая ацэнка ініцыятыве Фрунзенскага і Кастрычніцкага РК КП(б)Б г. Менска, якія прывялі ў сваіх раёнах месячнік праверкі беларусізацыі. Такі месячнік прапаноўвалася арганізаваць у снежні 1930 г. усім партыйным арганізацыям рэспублікі.

¹ Зьвязда. 1930. 7 снежня.

² Рэзалюцыя кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б. С. 23.

³ Рэзалюцыя кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б. С. 27-29.

Канкрэтныя задачы вызначыў кастрычніцкі пленум ЦК КП(б)Б і ў рабоце сярод розных катэгорый працоўных, вылучыўшы на першае месца рабочы клас. У рэзалюцыі так пра гэта сказана: "Рабочыя масы пад кіраўніцтвам партыі павінны ўзяць на сябе ініцыятыву ў вывучэнні беларускай мовы, у ажыццяўленні беларусізацыі дзяржаўнага, гаспадарчага, коопэратыўнага і профсаюзнага апаратаў, у вывучэнні гісторыі і эканомікі Беларусі і г. д."¹ Лічылася, што ўсялякае "адставаньне ў справе беларусізацыі рабочых мас будзе вельмі да паслаблення сувязі рабочае клясы з вёскай"², якая ў той час практычна ўся размаўляла на беларускай мове. Пленум папярэджаў аб недапушчальнасці правядзення прымусовасці беларусізацыі рабочых мас, бо гэта вяло б да іх адрыву ад партыі, патрабавалася ўлічваць, што сярод іх значны працэнт падаў на асобаў яўрэйскай і рускай нацыянальнасцяў, а таксама абруселых карэнных беларусаў, якія адвыклі ад ужывання сваёй роднай мовы.

Катэгарычна выступаючы супроць прымусовасці беларусізацыі рабочых мас, кастрычніцкі пленум ЦК КП(б)Б адначасова заняў зусім процілеглую пазіцыю ў дачыненні да работнікаў дзяржаўнага і гаспадарчага апаратаў. "Тут, - запісана ў яго рэзалюцыі, - у адносінах да служачых дапушчальна прымусовасць у справе аўладання беларускай мовай"³. І з гэтым можна цалкам пагадзіцца, бо раз работу ў дзяржаўным ці гаспадарчым апаратах належыла весці на беларускай мове, дык як жа тут можна было працаваць, не валодаючы ёю. Так прынята ўсёй сусветнай практыкай, з чым не маглі не пагадзіцца і беларусы, распачаўшы будаваць сваё жыццё на нацыянальным грунце.

Станоўча, што і на гэты раз КП(б)Б палітыку беларусізацыі зусім не зводзіла да авалодання беларускай мовай. Сваю задачу па-ранейшаму яна бачыла ў аўладанні "ўзрастаючым рухам за стварэнне беларускай культуры, а таксама ў падборы, выпрацоўцы і ўцягненні ў кіруючую партработу большавіцка-вытрыманых кадраў беларускіх работнікаў".⁴

Надаючы першачарговую ўвагу праблемам нацыянальна-культурнага развіцця беларускага народа, як пераважнага па колькасці на сваёй этнічнай тэрыторыі, партыя і на гэты раз не выпускала з поля зроку патрабаванняў нацыянальных меншасцяў Беларусі. У рэзалюцыі кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б, як гэта і патрабавалася ў шэрагу іншых партыйных дакументах, гаварылася пра неабходнасць сістэматычнай масавай работы "сярод яўрэйскіх, польскіх і інш. рабочых на іх нацыянальных мовах", далейшай актывізацыі дзейнасці нацыянальных камісій, якія не павінны абмяжоўвацца толькі пытаннямі беларусізацыі. У сувязі з пераходам на раённую сістэму кіравання было прызнана мэтазгодным пайсці на стварэнне такіх камісій пры частцы раённых і гарадскіх выканкамаў, узмацненне інструктарскага апарату Цэнтральнай нацыянальнай

¹ Тамсама С. 28.

² Тамсама С. 29.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама С. 30.

камісіі ЦВК БССР.¹

Слушным прапановам кастрычніцкага (1930) пленума ЦК КП(б)Б не так проста было збыцца. У небе Беларусі згушчаліся цёмныя хмары, засланяючы светлыя промні сонца ад людскіх вачэй. Але былі і пагодлівыя дні. Хадзілі радасныя чуткі, што з таго ці іншага абвінавачанага ў "нацдэмаўшчыне" знялі ўсялякую віну, дазволілі працаваць на ранейшым месцы. Значыцца, можна служыць святой ідэі беларусізацыі.

Па-ранейшаму гэта праблема не сыходзіла са старонак перыядычнага друку, у тым ліку і самага аўтарытэтнага, распаўсюджанага сярод партыйных, савецкіх апаратчыкаў часопіса "Большавік Беларусі". Амаль ва ўсіх яго кумарах, што выходзілі ў 1930-1932 гг., хоць адзін артыкул ды прысвячаўся розным аспектам нацыянальных дачыненняў, часцей за ўсё праявам рускага вялікадзяржаўнага шавінізму і масцовага нацыяналізму. І нават, калі ў артыкуле разглядаліся падобнага роду пытанні, у ім часта ў пазітыўным плане вялася гаворка і пра беларусізацыю.

Да гонару і газеты "Звязда" неабходна сказаць, што і яна ў час даволі актыўнага шагання рэпрэсіўных службаў з "нацдэмакратызмам" не баялася смела абараняць беларускія нацыянальныя інтарэсы. Асабліва аператыўна рэагавала газета на ўсялякія спробы ворагаў беларушчыны затармазіць ход надзялення беларускай мовы ўсім аб'ёмам сацыяльных функцый, што лагічна вынікала з зусім законна атрыманага ёю статусу дзяржаўнай. Са згоды рэдакцыі шэраг вельмі слушных апэнак выказаў у сваім грунтоўным артыкуле "Супроць буржуазнай рэакцыі ў мовазнаўстве (Аб лінгвістычнай дыскусіі ў Беларускай акадэміі навук)" Валабрынскі. Ён правільна разабраўся, якую небяспечную міну імкнуўся падкласці пад беларускую ідэю сваім дакладам "Аб шляхох беларускай літаратурнай мовы" Іосіф Воўк-Левановіч. Выступленне апошняга Валабрынскі палічыў наскрозь прасякнутым вялікадзяржаўным шавінізмам. "Яго ўстаноўка - гэта паход супроць нацыянальнай палітыкі партыі, супроць беларусізацыі, супроць беларускае мовы, за "адзіную, непадзельную" расійскую культуру, гэта значыць па сутнасці за нацыянальнае прыгнечаньне". Гэты наступ супроць беларускасці Воўк-Левановіч вядзе вельмі хітра, пад выкладкай марксізму, з інтэрнацыяналісцкіх пазіцый, і таму, іранізуе Валабрынскі, "яго інтэрнацыяналістычнае сэрца сціскаецца ад болю пры відзе "насаджэньня" розных нацыянальных культур".

На гэтай жа дыскусіі І.Воўк-Левановіч ужо каторы раз працягваў смакаваць "збыты трафарэтны тэзіс усіх вялікадзяржаўных нацыяналістых", што "працоўныя масы Беларусі не разумеюць беларускай літаратурнай мовы", а таму трэба многія яе словы, асабліва польскага паходжання, замяніць рускімі.

Даволі аргументавана Валабрынскі адхіляе сцвярджэнне Воўк-Левановіча, што ў дарэвалюцыйнай Беларусі ніхто не праводзіў палітыкі прымуовай русіфікацыі. Праўда, Валабрынскі рэзка крытыкаваў і "нацдэмакратаў" за іх спробы ачысткі лексікі беларускай мовы ад русізмаў. 3

¹ Рэзалюцыі кастрычніцкага пленуму ЦК КП(б)Б. С. 31, 32.

аўтарам артыкула нельга пагадзіцца толькі ў тым выпадку, калі ён дае палітычную ацэнку дзейнасці беларускіх "нацдэмаў", называючы іх, як талды было прынята, "ворагамі народа".¹

Шматлікімі пераканаўчымі фактамі добра пацвярджалася, што набыты беларусізацыяй у другой палове 20-х гг. разгон не так проста было прыпыніць. Беларускі народ паверыў і шчыра імкнуўся да нацыянальнага Адраджэння, якое ён звязваў з перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. А раз так, адпаведныя дзяржаўныя і партыйныя органы, нават калі самі не мелі асаблівага жадання ў набліжэнні беларускай нацыі да гэтай заповітнай мэты — адраджэння, усё ж штосьці павінны былі рабіць дзеля яе ажыццяўлення.

Паказальнай у гэтым плане была пастанова бюро ЦК і прэзідыума ЦК КП(б)Б "Аб узмацненні барацьбы з ухіламі ў нацыянальным пытанні" (надрукавана ў часопісе "Бальшавік Беларусі", 1931 г., № 12.). Якія толькі грозныя эпітэты ў ён ні былі выказаны на адрас надуманага беларускага нацыянал-дэмакратызму і нацыянал-апартунізму! Аднак знайшлося месца і для падтрымкі беларусізацыі, апорай, самымі актыўнымі праваднікамі якой якраз і былі многія г. зв. нацдэмы. Шмат у чым пераклікаючыся з вышэй разгледжанай рэвалюцыйнай кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б, дадзеная пастанова палічыла неабходным так сфармуляваць асноўныя напрамкі ў галіне нацыянальнай палітыкі:

"а) паслядоўна праводзіць палітыку беларусізацыі, прымаючы рашучыя меры ўздзеяння ў адносінах да тых кіруючых нізавых раённых і цэнтральных работнікаў, якія ігнаруюць беларусізацыю і асабліва не вывучаюць беларускай мовы;

б) далейшае разгледжанае шырокім масам працоўных, у першую чаргу пролетарскім масам, значэння правадзімай КП(б)Б беларусізацыі, разгортваючы ў партыю сістэматычную работу па беларусізацыі рабочай клясы...;

в)... абмежаванне задач па беларусізацыі адным толькі вивучэннем беларускай мовы з'яўляецца недаацэнкай нацыянальнага пытання...

г) даручыць нацкамісіі ЦВК і культпропу ЦК распрацаваць практычныя мерапрыемствы па ўзмацненні работы ў галіне беларусізацыі сярод рабочых і ва ўсіх установах..." (С. 70).

У абарону беларусізацыі працягвалі выступаць - і з добрым разуменнем праблемы — паасобныя вядучыя дзяржаўныя і партыйныя дзеячы. Сярод іх быў і загадчык аддзела ЦК КП(б)Б Аляксандр Чарнушэвіч. На яго погляд, і ў 1931 г. беларусізацыя яшчэ не дасягнула належнага ўзроўню, хаця прынята вялікая колькасць дырэктыв з боку ЦК КП(б)Б, раённых, гарадскіх камітэтаў партыі. Адставанні з беларусізацыяй А. Чарнушэвіч бачыў перш за ўсё ў тым, што "нават ня ўсе члены партыі, нават ня ўвесь партактыў карыстаецца беларускай мовай". Ён востра крытыкаваў паасобных гаспадарнікаў, якія тлумачылі "невывучанне прамфініплану тым, што ўводзіцца бел. мова". Каб хутчэй пакончыць з такімі шкоднымі памылковымі поглядамі, аўтарам

¹ З'яўда. 1930. 25 красавіка

артыкула заяўлялася, што "ўсякае ігнораваньне беларусізацыі, усякія спасылкі на тое, што яна перашкаджае гаспадарчай рабоце, зьяўляецца нічым іншым, як вылазкай клясавага ворага ў вобразе ... вялікадзяржаўнага шавінізму. Тое самае можна сказаць і адносна контррэвалюцыйнага беларускага нацэмакратызму".¹

Як бачым, А.Чарнушэвіч, з позіркам у будучае, каб на ўсякі выпадак зняць з сябе адказнасць за адстойванне ідэі беларусізацыі, добра "кусануў" і беларускіх "нацэмаў", але ж гэта не дапамагло яму пазбегнуць суровай кары ў 1938 г.

Яшчэ больш выразна гэты страх - не выключана магчымасць, што перш за ўсё перад партыйным Цэнтрам у Маскоўскім Крамлі, - праявіўся ў артыкуле "Напярэдадні XIV зьезду КП(б)Б" ("Бальшавік Беларусі". 1931, №12) другога сакратара ЦК КП(б)Б Васіля Шаранговіча. У сакавіку 1937 г. ён стане першым сакратаром ЦК КП(б)Б і будзе адзіным за ўвесь даваенны перыяд беларусам, які займаў гэтую высокую пасаду. Але знаходзіўся на ёй менш як год, бо стаў ахвярай сталінскіх рэпрэсій. У згаданым артыкуле В.Шаранговіч сухога месца не пакінуў на бязвінным целе беларускага "нацэмакратызму". "Барцьба з ім, - заяўляў адказны партыйны дзеяч, - павінна праводзіцца з няўхільнай пасьлядоўнасьцю і ў далейшым і патрабуе бязлітаснага зрываньня масак з яго найбольш скрытых форм" (С. 10). І трэба сказаць, што гэты заклік другога сакратара ЦК КП(б)Б і сапраўды пачаў праводзіцца ў жыццё, прычым куды больш актыўней, чым ідэі беларусізацыі, пры якую ён таксама сказаў у сваім артыкуле. Звяртае ўвагу, што ўсё ж галоўнай небяспекай у парушэньнях прынцыпаў савецкай нацыянальнай палітыкі В.Шаранговіч лічыў наяўнасць у настройх і дзеяньнях паасобных людзей праяваў вялікадзяржаўнага ўхілу, а не "нацыянал-дэмакратызму". Гэта пазней дадзеныя праявы памяняюцца паміж сабою месцамі. У разглядаемым жа артыкуле аўтар запатрабаваў "узмацніць справу беларусізацыі апаратаў і асабліва сярод рабочых мас, не абмяжоўваючыся толькі вывучэньнем беларускай мовы, а дабівацца таго, каб партарганізацыі і рабочыя масы аўладалі ўсімі процэсамі нацыянальна-культурнага будаўніцтва". (С. 11).

Такі дваісты падыход палітычных лідэраў да разьвязаньня нацыянальнага пытаньня: адной рукою караць "нацэмаў", а другой - усхваляць, адстойваюць справу беларусізацыі, што так было характэрным на пачатку 30-х гг., усё ж забяспечваў за апошнія права на жыццё. Шмат слоў у яе падтрымку было сказана ў кнізе з прэтэнзіяй на ролю пэўнага метадалагічнага дапаможніка "Нацыянальная палітыка і барцьба на два фронты за лэнінскую лінію ў нацыянальным пытаньні" (Мн., 1932. 100 с), хаця ў ёй не пазбеглі дваістасці ў разуменні розных палітычных з'яў. Напрыклад: "Беларусізацыя з'яўляецца адным са сродкаў барцьбы як з вялікадзяржаўным, так і з беларускім шавінізмам..." (С. 20). Не выключана, што такая ацэнка прычынілася да таго, што шчырых змагароў за беларусізацыю спачатку на паўголоса, а затым і ў адкрытую сталі абвінавачваць у беларускім шавінізме.

¹ Бальшавік Беларусі. 1931. №10. С. 21, 22.

Рэверансам аўтараў кнігі ў бок беларусізацыі можна назваць іх пэўную смеласць у прывядзенні цытаты аднаго з лідэраў бальшавіцкай партыі Льва Троцкага, ужо высланага з ССРСР, якая была яўна на карысць беларускаму Адраджэнню. Вось словы з яе: "... вырашыць нацпытанне можна толькі забяспечыўшы за ўсімі нацыямі магчымасць нічым несцяснёнага далучэння да сусветнай культуры на той мове, якую даная нацыя лічыць сваёй роднай мовай" (С. 11). Гэта якраз тое, што ў нас многія яшчэ не разумеюць і сёння, мяркуючы далучацца да культуры сусветнай цывілізацыі не праз беларускую, а рускую мову.

Больш смела і паслядоўна ў абарону беларусізацыі выступалі людзі з не такім высокім сацыяльным статусам, як у А.Чарнушэвіча і В.Шаранговіча. Сярод іх можна назваць аўтара артыкула "Мацней агонь на вялікадзяржаўнаму шавінізму" ("Бальшавік Беларусі", 1931. № 5-6) Ядвігу Сякерскую. Яна востра і зусім справядліва крытыкавала тую частку навукова-прафесарскага асяроддзя, якая ўсяляк супраціўлялася беларусізацыі і каранізацыі савецкага апарату, не жадала "вывучаць і карыстацца беларускай мовай, як нібы недасканалай мовай, якая належыць да другародных, ніжэйшых, някультурных моваў"; ставілася да беларусізацыі, як да вымушанага зла (С. 25). Шкодныя вынікі, на думку гэтага аўтара, нёс з сабой вялікадзяржаўны шавінізм, які знайшоў сабе прыстанішча ў дзейнасці розных савецкіх устаноў. Я.Сякерская абуралася паводзінамі афіцыйных асобаў, якія, выступаючы перад масамі, беларускую мову ўжывалі толькі на пачатку або ў канцы прамовы, а ўвесь змест яе перадавалі па-руску. "Неразуменне і нежаданне зразумець тое, - пісала яна, - што... правядзенне беларусізацыі гэта не формальны абавязак кожнага працоўнага БССР, а сур'ёзны політычны абавязак, вымагаючы сур'ёзнага падыходу, бо толькі праз сапраўдны росквіт нацыянальных па форме і сацыялістычных па змесце культур - магчыма інтэрнацыянальная сацыялістычная культура, -неразуменне гэтага факту ёсць адзін з горшых і небяспечных скрытых відаў вялікадзяржаўнага шавінізму" (С. 25).

Каб надзейна адгарадзіць беларусізацыю ад усялякіх удараў, сродкі масавай інфармацыі настойліва і пераканаўча даводзілі масам тую небяспеку, якую таіў для беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння рускі вялікадзяржаўны шавінізм, прыхільнікаў якога заўжды было дастаткова ў рэспубліцы. Сярод аўтараў, што займаліся яго выкрыццём, варта назваць М.Горына. Ён катэгарычна не пагаджаўся з тымі, хто лічыў, што і ў адной сацыялістычнай краіне ўжо трэба ісці на ліквідацыю нацыянальных асаблівасцяў, на зліццё нацыянальных культур, стварэнне адзінай мовы, пад якой, вядома, разумелася руская. М.Горын заклікаў не верыць вялікадзяржаўнаму шавінізму, якія ўмелі "прыкрыць свае вялікадзяржаўныя ідэйкі "інтэрнацыяналісцкімі" гутарачкамі", адкрыта пераконвалі людзей у немінучай перамозе рускай культуры, як самай развітай у ССРСР, над украінскай і беларускай. Найбольшую небяспеку вялікадзяржаўных ухільстаў М.Горын бачыў у тым, што яны "проціпастаўляюць нацыянальную форму

пролетарскаму зместу... прабуюць русыфікаваць мовы... супраціўляюцца ажыццяўленню беларусізацыі, вылучэнню беларускіх пралетарскіх кадраў і г. д."

На фоне немалых дасягненняў у нацыянальна-культурным адраджэнні беларусаў, што стала магчымым дзякуючы паслядоўна ажыццяўляемай палітыцы беларусізацыі, яшчэ больш выразна паўставала тое бядоўнае становішча, у якім знаходзіліся іх супляменнікі на "усходніх крэсах" Польшчы. Нават такое саліднае перыядычнае выданне дадзенай краіны, як "Ілюстраваны Кур'ер Цодзенны", і ў пачатку 30-х гг., нібы такое мела месца сто гадоў і болей таму назад, дапускала на сваіх старонках фальсіфікацыі, што беларусы быццам бы не народ, а племя, а іх мова - гаворка польскай мовы. У час правядзенага ў 1925 г. школьнага плебісцыту былі пададзены дэкларацыі на заснаванне 412 беларускіх школ. Аднак польскі ўрад не сляшаўся іх адкрываць. У 1931 г. беларускамоўных школ функцыянавала не больш як два дзесяткі. Дзеля параўнання заўважу, што ў час нямецкай інтэрвенцыі на тэрыторыі Заходняй Беларусі іх было 201, у перыяд т. зв. Сярэдняй літвы (1920-1922; уключала Віленшчыну і Гарадзеншчыну) - каля 400.

У комплексе ажыццяўляемых захадаў па рэалізацыі звязаных з беларусізацыйнай задач важнае значэнне мелі спецыяльна арганізаваныя ў гэтых мэтах месячнікі. Пастанову аб іх правядзенні падпісвалі Сакратарыят ЦК КП(б)Б і Нацкамісія ЦВК БССР, што рабіла абавязковым удзел у такіх мерапрыемствах падначаленых ім партыйных і савецкіх органаў, якія ў сваю чаргу патрабавалі такога ад мясцовых прадпрыемстваў і ўстаноў, чым забяспечваліся масавы характар і эфектыўнасць рэспубліканскіх месячнікаў. Іншымі яны і не павінны былі быць, бо раней вызначаныя тэрміны беларусізацыі не вытрымліваліся, чаму вельмі ж перашкаджала паляванне на "нацэмаў". Сур'ёзных падстаў для асаблівай трывогі за беларусізацыю не існавала мо толькі ў Менску, хаця і тут мелася нямала салідных ідэалагічных устаноў, якія ніяк не жадалі лічыцца з яе інтарэсамі. Сярод іх і Камуністычны ўніверсітэт імя У.Леніна. Тут нават у час месячніка правядзення беларусізацыі ў снежні 1930 г. большасць выкладчыкаў чыталі лекцыі выключна на расійскай мове.¹ У 1932 г. у сталіцы БССР з агульнага ліку работнікаў савецкіх устаноў беларускай мовай валодаў 71%, затое ў Віцебску — 27, адпаведна ў гаспадарчых установах гэтых гарадоў дадзены паказчык склаў 63 і 31, кааператыўных — 41 і 35, беларускіх аддзяленнях агульнасаюзных устаноў 50 і 0. Накшталт Віцебска такое ж становішча назіралася і ў Гомелі. У той час нават яго гарсавет вёў пасяджэнні на рускай мове, што ўжо рэдка назіралася ў іншых месцах рэспублікі. Наадварот, у пераважнай большасці органаў Савецкай улады праца іх апаратаў ажыццяўлялася на беларускай мове. Савецкія работнікі ўжывалі яе не толькі паміж сабой, але і ў гутарках з наведвальнікамі.

Пазітыўныя зрухі акрэсліліся і ў такім важным накірунку беларусізацыі, як вылучэнне прадстаўнікоў карэннай нацыі рэспублікі на

¹ Звязьда. 1930. 30 снежня.

пасады ў дзяржаўныя і партыйныя, гаспадарчыя і прафсаюзныя органы ўсіх рангаў. Праўда, становішча магло б быць і значна лепшым, каб пэўнай часткі беларусаў з-за падазронасці ў саўдзельніцтве з "нацдэмамі" не знялі з адказных пасадаў і не замянілі прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў. Часам назіралася такое, што іх працаўладкоўвалі і на ўчастках, дзе проста абавязаны былі выкарыстоўвацца выключна беларусы, прычым не толькі адпаведнай кваліфікацыі, але і высокага ўзроўню нацыянальнай самасвядомасці, што толькі і магло б забяспечыць поспех беларусізацыі. У якасці прыкладу можна прывесці накіраванне ў 1935 г. на Беларусь дзеля заняцця пасадаў дэкана, загадчыка кафедры рускай мовы БДУ, намесніка дырэктара Інстытута мовы АН БССР Цімафея Ломцева, уладжэнца Варонежскай вобласці, выпускніка Варонежскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Трэба мець на ўвазе, што 1935 год, гэта не 1923 год, калі і сапраўды нашыя навуковыя ўстановы не мелі неабходнай колькасці кваліфікаваных кадраў у галіне беларускай філалогіі і ахвотна іх прымалі ад іншых рэспублік. Зараз жа такой патрэбы не існавала, а калі яна і узнікала, дык толькі праз свядомае ўмяшанне ў жыццё навуковых калектываў ідэалагічных органаў бальшавіцкай партыі і адданных ёй рэпрэсіўных службаў.

У 1932 г. сярод работнікаў СНК БССР на беларусаў даводзілася 36%, ЦВК БССР — звыш 60%, цэнтральных устаноў у цэлым - 49,4, затое ў Народных камісарыятах земляробства — 74, сацыяльнага забеспячэння — 73, асветы - больш за 60%. Найменш за ўсё былі прадстаўлены беларусы ў наркаматах аховы здароўя - 22%, замежнікамі - 28, юстыцыі - 43%. Такая нераўнамернасць назіралася і ў апаратах райвыканкамаў. Калі ў сярэднім па БССР тут на беларусаў падала 77%, дык у Рагачоўскім РВК, да прыкладу, 44% адказных работнікаў складалі яўрэі. На іх жа ў Жыткавіцкім РВК даводзілася 45% тэхнічных работнікаў, што ні ў якае параўнанне не ідзе з агульнай вагой прадстаўнікоў дадзенай нацыянальнасці ў складзе насельніцтва названых раёнаў.

Справядліва лічычы справу беларусізацыі ўсё яшчэ далёкай ад завяршэння, ад выхаду на раней вызначаных рубяжы, Нацыянальная камісія ЦВК БССР у сваёй пастанове ад 8 красавіка 1932 г. так сфармулявала бліжэйшыя задачы: "Усім раённым выканаўчым камітэтам і гарадскім саветам, а таксама цэнтральным, раённым установам і арганізацыям пад асабістую адказнасць іх кіраўнікоў прыняць рашучыя меры да поўнай беларусізацыі апаратаў, да аўладання беларускай мовай усімі работнікамі апаратаў, і ўжыванне яе на працы, у гутарках з наведвальнікамі... Прыняць рашучыя меры ўздзейнічання, да зніцця з працы ўключна, да тых супрацоўнікаў, якія ігнаруюць беларускую мову і не ўжываюць яе на працы па абслугоўванні працоўнага насельніцтва.

Ад паступаючых на працу ў апараты патрабаваць абавязкова ведання беларускай мовы. Спецыялістам і іншым асобам, якія прыехалі з другіх рэспублік і не ведаюць беломовы, вызначыць для вывучэння яе пэўны тэрміны, але не больш двух гадоў".

Тэкст прыведзенай цытаты дае падставы сцвярджаць, што кіраўніцтва

Нацкамісіі ЦВК БССР, нягледзячы на ўзмацненне барацьбы з "нацдэмамі", пачаткам рэпрэсій супраць найбольш нацыянальна-самасвядомай часткі беларускай інтэлігенцыі, няўхільна праводзіла палітыку беларусізацыі, жадаючы як мага хутчэй прывесці беларускі народ да духоўнага прагрэсу.

Тэмпы беларусізацыі не задавальнялі і ЦК КП(б)Б, таму ён прапанаваў Нацыянальнай камісіі ЦВК БССР даслаць у Цэнтральную кантрольную камісію Рабоча-сялянскай інспекцыі "матэрыял аб супраціўленні беларусізацыі з боку апаратаў цэнтральных і раённых устаноў для прыцягнення вінаватых да адказнасці". У 1932 г. прапаноўвалася "пасля веснавой сябры правесці месячнік генеральнай праверкі ведання беларускай мовы і ўжывання яе на рабоце ўсімі членамі КП(б)Б, а таксама супрацоўнікамі ўсіх як цэнтральных, так і раённых устаноў".

Неабходна прызнаць выключна правільным, што дзяржаўныя і партыйныя органы рэспублікі вельмі пільна сачылі за ходам беларусізацыі вышэйшых навучальных устаноў, бо не сакрэт, ад гэтага амаль цалкам залежыць пераўтварэнне тэхнікумаў і вучылішчаў, штока ў сапраўдную кавальню па падрыхтоўцы нацыянальна загартаванага маладога пакалення. Калі ў выніку праведзенага ў 1931 г. месячніка праверкі беларусізацыі высветлілася, што беларускай мовай не валодаюць да 25% студэнтаў ВНУ рэспублікі, што такі ж працэнт і навуковых супрацоўнікаў Менскага медінстытута не ведае яе, што ў вышэйшых навучальных установах на рускай мове пераважна выкладаюць дакладныя навукі, кіраўніцтва Нацкамісіі ЦВК БССР не апусціла рукі, не палічыла бесперспектыўнай сваю палітыку, а, наадварот, запатрабавала ад адпаведных структур неадкладна выправіць становішча і заявіла, што канчатковая мэта — поўная беларусізацыя выпэйшай школы. Але зрабіць такое ўжо не ўдалося, бо мінуў лепшы час для беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння.

Пры ўсіх цяжкасцях пэўныя зрухі былі дасягнуты і ў беларусізацыі апаратаў Наркамата ўнутраных спраў, вайсковага жўдцы. Так, у 33-й дывізіі, што дыслакавалася ў рэспубліцы, летам 1932 г. у большасці вайсковых падраздзяленняў палітзаняткі вяліся на беларускай мове. На ёй жа часткова будавалася і тактычная вучоба вайскоўцаў.

Задуманая ў мэтах нацыянальна-культурнага адраджэння карэннага насельніцтва Беларускага краю беларусізацыя ніколікі не пярэчыла інтарэсам прадстаўнікоў рускай, яўрэйскай, польскай, украінскай, літоўскай, татарскай і іншых нацыянальнасцяў, чым можна тлумачыць, што абсалютная большасць іх прыхільна ставілася да гэтай ідэі. З улікам нацыянальных інтарэсаў усяго насельніцтва рэспублікі меркавалася і надалей праводзіць усю работу, што, да прыкладу, вынікае з прынятай у 1932 г. пастановы СНК БССР і ЦК КП(б)Б "Асноўныя ўстаноўкі для складання другога пяцігадовага плана развіцця народнай гаспадаркі і культуры БССР". У адпаведнасці з гэтай пастановай у галіне нацыянальна-культурнага будаўніцтва ставілася задача "забяспечыць рэзкае павышэнне культурнага ўзроўню ўсіх нацыянальнасцей рэспублікі на роднай мове". Прадугледжвалася "на працягу

другой пяцігодкі задаволіць уласнымі кадрамі (у т. л. з нацыянальных меншасцей) гаспадачае і культурнае будаўніцтва БССР".

Адраджэнне, развіццё ўласнай духоўнай спадчыны не перашкаджала беларусам любіць, шанавць культурныя набыткі тых, хто жыў побач з імі. У даваенны час нікога не здзіўлялі існаванне на Беларусі яўрэйскага тэатра, рэгулярнае вшчанне па радыё на мове ідзіш, выхад на ім кніг, часопісаў і газет. Да пачатку крываваых масавых рэпрэсій 1937-1938 гг. і палякі не адчувалі сябе пакрыўджанымі на беларускай зямлі. Праўда, у адпаведнасці з указаннем ЦК УсеКП(б) ЦК КП(б)Б прыняў у жніўні 1934 г. рашэнне аб ліквідацыі польскамоўных школ у раёнах, дзе колькасна пераважала беларускае насельніцтва.¹ У шэрагу выпадкаў такое праводзілася без належнага ўліку нацыянальнага фактару. Клапаціліся ў БССР пра культурнае жыццё значна меншых паводле колькасці нацыянальных груп. Датычыла гэта і латышоў, якіх на Беларусі па стану правядзення ў 1926 г. Усесаюзнага перапісу насельніцтва налічвалася 12,6 тыс. чалавек. Па колькасці латышоў наша рэспубліка займала чацвёртае месца ў Саюзе пасля Ленінградскай вобласці, Сібірыя (Заходняя і Усходняя Сібір) і Цэнтральна-прамысловай вобласці РСФСР. У 1931 г. у БССР працавала 6 латышскіх хатаў-чытальняў і 25 чырвоных куткоў.² У адпаведнасці з дадзенымі афіцыйнай статыстыкі ў 1932 г. патрэбы латышоў абслугоўвалі 17 школ, 5 вясковых дамоў культуры. У той жа год у нас існавала 12 літоўскіх, 11 нямецкіх і адна эстонская школа, два нямецкія і па аднаму літоўскаму і татарскаму вясковыму дому культуры, выдавалася адна газета на літоўскай мове.

На падставе вышэйсказанага зусім правамернай падаецца выснова, што шкодная, трагічная для беларускага народа барацьба з "нацдэмаўшчынай" істотна затармазіла тэмпы прывядзення беларусізацыі, але не спыніла яе наступальнага ходу наперад. Судны дзень яшчэ не надыйшоў для беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння, хаця сімптомы яго ўжо адчуваліся скрозь і ўсюды.

¹ З асабістага архіва гісторыка Ноны Васілеўскай.

² Просвещение национальностей 1932. №2-3. С. 61.

5.4. Нарастанне негатыўных з'яў у практыцы правядзення беларусізацыі

З пачаткам барацьбы з "нацдэмакратызмам" рэспубліканскімі, а таксама мясцовымі савецкімі і партыйнымі органамі ўсё ж не надавалася такой увагі беларусізацыі, як гэта рабілася раней. З іх "лёгкай рукі" і на месцах актывізавалася супраціўленне беларускаму нацыянальнаму Адраджэнню з боку яго адкрытых і патаемных недобрачытліўцаў. Пачалі зноў ужываць любімае дарэвалюцыйнымі чыноўнікамі рускай адміністрацыі на Беларусі сцвярджэнне аб надуманай імі грубасці мовы яе карэннага насельніцтва. Па гэтай прычыне, заяўлялася, што беларускую мову людзі вывучаюць і будуць вывучаць толькі па прымусу. Сям-там злараюцца выпадкі пераводу службовага справядовства з беларускай мовы на рускую. Усё часцей на ёй сталі праводзіць партыйныя, прафсаюзныя і камсамольскія сходы, пленумы і канферэнцыі. Прычым самі кіраўнікі дазвалялі сабе перабіць выступленне таго, хто пачынаў гаварыць па-беларуску, як гэта было ў ліпені 1931 г. на пленуме Крупскага РК КП(б)Б. Ці вось такі прыклад. Калі Наталаўскі польскі савет прыслаў сакратару Клічаўскага райвыканкама камуністу Семашку пратакол на польскай мове, ён наклаў на гэтым дакуменце такую рэзалюцыю: "Протоколы писать на русском языке, на других языках рассматриваться не будут".¹

Своеасаблівым наступам на беларусізацыю трэба прызнаць замену ў 1932 г. назвы самага папулярнага сярод інтэлігенцыі рэспублікі часопіса Арганізацыйнага камітэта Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР "Польмя" на "Польмя рэвалюцыі". Такую замену няк нельга лічыць чыста фармальнай з'явай, бо з гэтым былі звязаны і пераарыентацыя публікацый часопіса на выразна рэвалюцыйную, сацыялістычную тэматыку, адыход іх ад нацыянальнай ідэі. Гэту архірэвалюцыйную назву ён насіў ажно да чацвёртага нумара 1941 г. Вялікі супраціў зведваўся, а затым і зусім давялося спыніць працу па напісанні Беларускай энцыклапедыі, якую меркавалася пачаць выдаваць з 1935 г.

Выкліканыя барацьбой з "нацдэмаўшчынай" цяжкасці ў ажыццяўленні палітыкі беларусізацыі гатовы былі выкарыстаць у сваіх інтарэсах і прадстаўнікі некаторых групаў інтэлігенцыі, хаця ва ўсе часы і ва ўсіх народаў яна знаходзіцца на правым фланзе нацыянальна-культурнага Адраджэння. Злоснае супраціўленне аказвалі яму і некаторыя прафесары, выкладчыкі вышэйшых навучальных устаноў, што надзвычай ускладніла справу беларусізацыі. Асабліва ўпарціўся ёй педагогічны калектыў Гомельскага лесатэхнічнага інстытута. У час правядзення летам 1931 г. месячніка генеральнай праверкі беларусізацыі прафесар гэтай навучальнай установы Баканаў заявіў наступнае: "... выключайце з партыі, абвясчайце вымову, а беларускай мовы вывучаць не буду" і нават ухіліўся ад праверкі.

Прафесары і выкладчыкі ВНУ у першую чаргу імкнуліся пасеяць

¹ Нацыянальная палітыка і барацьба на два фронты за лешскую лінію ў нацыянальным пытанні. Мн., 1932. С. 74.

непавагу да беларусізацы сярод студэнтаў небеларускага паходжання. Магчыма гэта і паслужыла паставай для Міхайлы Грамыкі, каб у сваёй п'есе "Віно бушуе" стварыць абагульняючы вобраз такога студэнта з ліку рускіх, якія стаялі на вялікадзяржаўных пазіцыях. Аб'яваючы і надалей карыстацца толькі рускай мовай, студэнт катэгарычна заяўляе: "А я гавару, нічога вы са мной не сделаеце, не хачу і не хачу. Адрэжце мне палавіну языка, а я ўсё роўна другой палавінай буду гаварыць па-рускі і зачоты здаваць". Стварэнне такога літаратурнага вобраза будзе некалі выкарыстана рэпрэсіўнымі службамі ў якасці падставы для абвінавачвання М.Грамыкі ў нацыяналізме. Эд.Галубок,¹ разглядаючы пытанні стылю беларускай савецкай драматургіі, убачыць у гэтай п'есе "самы яскравы выпад супраць палітыкі камуністычнай партыі ў нацытаньні", спробу даказаць, "што асновы бескультур'я і цемнаты прыносяццаў БССР прышлымі людзьмі".²

Многімі разумелася, што падарваць, моцна запляміць ідэю беларусізацыі лёгка ўдасца і рознага роду левацкімі перагібамі. У гэтых мэтах сям-там адкрыта заяўлялася аб забароне карыстацца рускай мовай пры звароце ў дзяржаўныя, партыйныя ўстановы, гаспадарчыя органы. Былі выпадкі, калі з партыі выключалі найлепшых ударнікаў працы толькі за тое, што яны складалі свае дагаворы на сацыялістычнае спаборніцтва на рускай мове. Усё гэта з аднаго боку штучна распальвала канфлікты паміж беларуска-і рускамоўнымі людзьмі, а з другога - дала магчымасць прадстаўнікам улады, не зацікаўленым у поспехах беларусізацыі, рабіць захады па яе свядомым стрымліванні, а не дык і па ўчыненні ўсемагчымых рэпрэсій супроць яе найбольш актыўных прыхільнікаў і праваднікоў.

Надзвычай нешчаслівым для беларусізацыі стаўся 1933 год. Прычым ужо з першых месяцаў яго. З дапамогай саюзнай прэсы да шкоднай ва ўсіх дачыненнях барацьбы з "нацлэмаўшчынай" на Беларусі, гэтай штучна створанай праблемы, была прыцягнута ўвага самога партыйнага Цэнтра ў Маскве. Так, толькі ў лютым 1933 г. бальшавіцкая газета "Правда" змясціла дзве публікацыі пра Беларусь з такімі страшнымі загаловамі "Буржуазныя нацыяналісты орудуяць (Письмо учителя)" і "Под фальшиво-национальным флагом". Аўтарам першай публікацыі быў настаўнік фізікі і матэматыкі з вёскі Бобр Крупскага раёна Г.Сцяпура, які звярнуўся ў друкаваны орган ЦК УсеКП(б) са скаргай, што яго абвінавачалі "ў махровым вялікадзяржаўным шавінізме" толькі за падзеную на імя старшыні сельскага Савета запіску, складзеную на рускай мове. За гэты ў аснове сваёй прыватнага значэння факт моцна ўчапілася газета і ад сябе дадала, набраўшы вялікімі літарамі, наступнае: "у некаторых партарганізацыях Беларусі не праводзіцца паслядоўная лінія партыі аб барацьбе з ухіламі ў нацыянальным пытанні на два

¹ Эдуард Галубок - сын вядомага беларускага тэатральнага дзеяча Уладзіслава Галубка. Літаратурны і тэатральны крытык, фалькларыст. У 1931-1934 гг. - навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры і мастацтва, у 1934-1941 гг. - Інстытута гісторыі АН БССР (секцыя этнаграфіі і фальклору). Працаў без звестак на фронце.

² Письменник и мова. 36. артыкулаў, прысвечаных барацьбе за культуру мовы. Мін., 1934. С. 85.

франты".¹

Калі ў першым з названых артыкулаў газеты "Правда" размова датычыла адной асобы і прычым невысокага рангу, дык у другім, аўтарам якога быў яе спецыяльны карэспандэнт А. Давідзюк, пра буржуазных нацыяналістаў на Беларусі было сказана ў самым шырокім плане, абагулена. Вылазкі іх бачылі нават у мастацкай літаратуры, у прыватнасці, у шостым томе твораў Янкі Купалы. Аўтар артыкула крытыкаваў Сідарэнку, які ў сваёй публікацыі ў часопісе "Беларусь калгасная" пісаў, што "купалаўская паэзія ёсць вельмі яскравы факт і наймагутны прыклад сацыяльна-нацыянальнага вызвалення працоўных Беларусі.

Ці не зразумела, што ў дадзеным выпадку мы маем яскравы выраз нацыяналістычных тэндэнцый? Сідарэнка імкнецца рэстаўраваць ідэю нацыяналізмакратызму шляхам нібыта абароны Янкі Купалы ад вульгарызатаў і літаратурных невукаў".²

Да артыкула А. Давідзюка была такая прыпіска ад рэдакцыі: "Правда" чакае адказу ЦК КП(б)Б па змесце паведамлення нашага спецыяльнага карэспандэнта". І такі адказ прыйшоў. 4 сакавіка 1933 г. "Правда" змясціла артыкул сакратара ЦК КП(б)Б Мікалая Гікалы і старшыні СНК БССР Мікалая Галадзеда "Аб памылках партыйных і савецкіх арганізацый у нацыянальным пытанні (У рэдакцыю "Правды)". Высокія асобы партыйнага і дзяржаўнага апаратаў прызнаваліся газеце "Правда", што на Беларусі "не вядуць бальшавіцкай барацьбы за асноўныя прынцыпы інтэрнацыяналізму", дакладвалі, што пасля азнаямлення з артыкулам А. Давідзюка адбыўся пленум ЦК і ЦКК КП(б)Б, які абмеркаваў пытанне аб скажэнні нацыянальнай палітыкі і даў заключэнне, што "партыйныя і савецкія арганізацыі Беларусі не зрабілі для сябе сапраўды бальшавіцкіх высноваў з урокаў нацдэмаўшчыны". Паведамлялася, якія спягнанні панеслі работнікі, што патуралі варожым элементам.

Як бачым, ужо першыя месяцы 1933 г. паказалі, што ён будзе значна цяжэйшым, чым папярэдні, у справе нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі. Тон публікацый газеты "Правда" сведчыў, што ў рэспубліцы не проста на словах, а на практыцы павінна весціся і ўжо вядзецца барацьба з тьмі, чые погляды і дзеянні чымсьці не падабаліся партыйнаму Цэнтру ў Маскве, хто вельмі дбаў і штосьці карыснае рабіў для захавання і развіцця беларускай нацыянальнай культуры. Смела публічна гаварыць у падтрымку нацыянальных ідэалаў не давалі і тыя трагічныя падзеі, што адбыліся ў прагрэсіўных колах грамадства. Не абмінулі такія падзеі і студэнцтва, у прыватнасці тых, хто вучыўся ў Вышэйшым педагагічным інстытуце г. Менска. Толькі на газетна-выдавецкім аддзяленні яго ў 1933 г. былі арыштаваны тры студэнты: Змітро Віталін, Алесь Пруднікаў і Клім Грыневіч.

З усяго сказанага няяска зразумець, у якіх складаных умовах даводзілася займацца рэфармай беларускага правапісу, працу над якім намачалася завяршыць у 1933 г. Вучоныя і літаратары імкнуліся зрабіць усё, як найлепш, а іх - дзе толькі можна было - цкавалі, што перашкаджала нармальнай працы, а на

¹ Правда. 1933. 25 февраля.

² Правда. 1933. 3 февраля.

кагосьці нават наводзіла страх, таму пры развязанні таго ці іншага філалагічнага пытання некаторыя з аўтараў часта зыходзілі не столькі з навуковых, колькі з палітычных інтарэсаў. Ці ж не штурхаў да гэтага і артыкул газеты "Правда" ад 2 красавіка 1933 г. "Ачысціць апарат Наркамасветы Беларусі ад класавага ворага (Ад нашага мінскага карэспандэнта)", у якім можна было прачытаць такія словы: "...ярых нацыянал-дэмакратаў залучылі да складання праграмаў па мове (Багдановіч)". Як бачым, менскі карэспандэнт газеты "Правда" Ф.Вігдаровіч сярод такіх "ярых нацыянал-дэмакратаў" назваў нават канкрэтную асобу — беларускага мова- і літаратуразнаўцу, аўтара падручніка "Беларуская мова" Анатоля Багдановіча, які ў той час працаваў у Інстытуце мовазнаўства Беларускай акадэміі навук.

Рапрацоўка правапісу любой мовы і пры любых акалічнасцях - справа надзвычай цяжкая і складаная. Яшчэ з большым цяжарам яна ажыццяўляецца, калі ўмешваюцца пэўныя палітычныя сілы, імкнучыся ў дзесянях таго ці іншага вучонага знайсці падкопы пад існуючы дзяржаўны лад. Менавіта пры такіх умовах даводзілася займацца гэтай высокароднай, архіважнай для лёсу беларускага народа праблемай, якая прыцягнула да сябе надзвычай вялікую зацікаўленасць яшчэ ў час Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, што праходзіла 14-21 лістапада 1926 г. у Менску. Не толькі рэспубліканская, але і цэнтральная партыйная прэса ўвесь час працягвала неаслабную ўвагу да таго, як адбываецца праца па ўдакладненні беларускага правапісу і азбукі. Падрыхтаваны праз колькі гадоў напружанай і творчай працы адпаведны дакумент быў забракаваны ў 1930 годзе з-за яго нібыта, як адзначалася вышэй, нацдэмаўскага характару. Таму было прынята рашэнне стварыць на базе акадэмічнага Інстытута мовазнаўства другую камісію па распрацоўцы новага праекта беларускага правапісу, у складзе якой ад першай камісіі засталіся толькі Я.Купала, Я.Колас, А.Багдановіч, П.Бузук. Дзейнасць і дадзенай камісіі знаходзілася пад пільным наглядам мала дасведчаных у філалогіі ідэалагічных асобаў і ўстаноў. А гэта ж не дазваляла будаваць яе працу на належным навуковым узроўні, што і тлумачыць у значнай ступені недахопы падрыхтаванага ў 1933 г. праекта "Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу", зацверджанага ў жніўні таго ж года СНК БССР.

У агульных словах праведзеную ў 1933 г. рэформу правапісу беларускай мовы можна ахарактызаваць як дзяржаўны нарматыўны акт па яе свядомай русіфікацыі. Гэтыя змены, якія вялі да нейкага спрашчэння ў напісанні тых ці іншых беларускіх слоў, - гэта нішто ў параўнанні з тым, што было зроблена ў мэтах дэфармацыі аднаго з найважнейшых кампанентаў беларускай духоўнай культуры. Таму рэформа беларускага правапісу 1933 г. - гэта і чарговы ўдар па беларусізацыі, бо апошняя мела на мэце якраз узмацненне, а не аслабленне ўсяго нацыянальнага ў культуры беларускага народа. Прычым такі ўдар, пасля якога беларусізацыя пайшла на рэзкі спад.

Але не толькі гэтым наносіла шкоду духоўнаму жыццю беларускай нацыі рэформа правапісу яе мовы. Ад гэтага часу яшчэ больш узмацніліся

нападкі і на лексіку апошніх. Многім, і асабліва рэдактарам газет і часопісаў, выдавецтваў дый некаторым вучоным-лінгвістам, надна ж не падабалася, што ў беларускай мове яшчэ дужа шмат адмыслова нацыянальных слоў і выразаў, якія не заўсёды зразумелыя рускамоўным прадстаўнікам іншых нацыянальнасцяў у рэспубліцы. Лепшага выйсця, як замяніць такія словы і выразы чымсьці агульнаразумелым з рускай лексікі, заядлыя псеўда-інтэрнацыяналісты і не бачылі. З рознага роду прапановамі наконт гэтага стала модным выступаць і асобам, у якіх адсутнічала нават самая элементарная філалагічная падрыхтоўка.

Многія інтэлігентныя людзі, сярод іх найперш настаўнікі, асабліва з філалагічнай адукацыяй, крайне непрыхільна ставіліся да той валтузні, што ўжо не адзін год вялася вакол беларускага правапісу. Не супакоіліся яны і пасля таго, як ён быў уведзены ў дзеянне. Нават у такім сур'ёзным афіцыйным выданні, як "Матэрыялы к дакладу ўрада БССР XI з'езду Советаў" (Мн., 1935), палічылі неабходным адзначыць, што ў рэспубліцы назіраюцца выпадкі "супраціўлення з боку настаўнікаў увядзенню новага беларускага правапіса" (С. 200). І далей лёс беларускай мовы працягваў хваляваць яе шчырых носьбітаў, бо вельмі ж мэтанакіравана работнікі нашых выдавецтваў, рэдакцый газет і часопісаў укаранялі ў яе русізмы.

Узмацненню лінгвістычнай ліхаманкі, як і некалі ў час дыскусіі аб правапісе беларускай мовы, у значнай ступені паспрыялі таксама тагачасныя непрыязныя савецка-польскія дачыненні. Таму сярод беларускіх палітыкаў, інтэлігенцыі, у т. л. вучоных-філолагаў, мелася нямала асобаў, якія гатовы былі выкінуць з беларускай лексікі любое слова, якое несла на сабе хоць нейкі адбітак з польскай мовы ці было для масы народа чымсьці да канца незразумелым. Не трэба быць кваліфікаваным спецыялістам, каб разабрацца, якую велізарную шкоду мы маглі б прычыніць (а яе і сапраўды нямала прычынілі) беларускай мове, стаўшы на такі шлях. Трапную характарыстыку падобнага роду "ачышчальнікам" беларускай мовы даў пісьменнік Міхась Лынькоў: "Наогул, знаходзяцца ахвотнікі ўзбагачаць польскую мову за кошт беларускай і ўсякае незразумелае ім слова аддаваць паялкам. Гэта не хто іншыя, як прыхільнікі прыбяднення, ажабрачвання мовы, людзі проста не паважаючыя ні сябе, ні народ. Зразумела, што паланізмы ёсць яшчэ ў мове, асабліва ў літаратурнай, ад іх мова ачышчаецца і павінна ачышчацца ў далейшым (як бачым, і сам Лынькоў пад уплывам тагачасных поглядаў на ўсё польскае праяўляў пэўную хісткасць у гэтым пытанні. - Л.Л.). Але трэба ведаць, што не ўсякі "паланізм" ёсць паланізм, не ўсякае незразумелае камунібудзь слова павінна быць паланізмам".¹ У палеміцы з рэдактарам Ладзьжыным Лынькоў справядліва крытыкуе апошняга за яго нязгоду ўжываць у беларускай мове такія словы, як *грамада, скарб, падкрэсліць, зносіны, канаць, развага, абсталяванне, рашучым чынам, існаваць, дарэмна* і інш. З іроніяй М.Лынькоў ставіць пытанне: "Што ж тады застаецца ад беларускай мовы, калі амаль усе яе словы паважаны рэдактар прызнаў

¹ Літаратура і мастацтва. 1939. 11 чэрвеня.

нацдэмаўскімі?"

Калі балшавіцкія ідэолагі і адданыя ім частка інтэлігенцыі вялі зацятую барацьбу з найкаштоўнейшым дарам беларускага народа - моваю, спецслужбы працягвалі рэпрэсіі супраць яго найбольш нацыянальна-актыўных дзеячоў. Яшчэ не паспелі як след разабрацца з удзельнікамі "Саюза вызвалення Беларусі", а ўжо кнусаўцамі фабрыкуецца ў 1933 г. новая акцыя - супраць "Беларускага нацыянальнага цэнтра" ("БНЦ"), нібыта створанага ў верасні 1932 г. самымі вядомымі дзеячамі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, якія незадоўга да гэтага пераехалі ў БССР. У адпаведнасці з версіяй АДПУ Беларусі "Беларускі нацыянальны цэнтр" "быццам бы меў на мэце звяржэнне савецкай улады шляхам узброенага паўстання пры ваеннай падтрымцы Польшчы і стварэнне Беларускай буржуазна-дэмакратычнай рэспублікі пад пратэктарам Польшчы... Усяго па справе "БНЦ" рэпрэсіраваны 161 чалавек".¹ У іх лік трапіла і нямала асобаў з вялікімі заслугамі перад беларускай нацыянальнай культурай і навукай, да прыкладу, літаратуразнавец, паэт, в. а. дырэктара Інстытута мовазнаўства БАН Ігнат Дварчанін, публіцыст і педагог, аўтар музыкі на верш Максіма Багдановіча "Зорка Венера" Сымон Рак-Міхайлоўскі. Былі ў 1933 г. і іншыя страты на ніве беларускай нацыянальнай культуры. Ні балшавіцкі ідэалагічны апарат, ні рэпрэсіўныя органы не вызначаліся сваёй павагай да творчай інтэлігенцыі, у якой было вялікае, шчырае жаданне працаваць на карысць беларусізацыі. Дарэчы, у такіх органах звычайна вельмі нізкі працэнт падаў на беларусаў, мо таму яны (органы) і праяўлялі зусім не апраўданую агрэсіўнасць да актывістаў нацыянальна-культурнага адраджэння. Так, па даных на канец 1932 г. сярод раённых пракурораў беларусаў было 60,8%, яўрэяў - 23,6, рускіх - 6,5%. Што ж датычыць самых высокіх пасадаў ў органах юстыцыі і суда, сюды беларусы аніяк не маглі прабіць сабе шлях. На гэтую дату ў цэнтральным апарате НК юстыцыі і ў Вярхоўным судзе БССР іх было 33,3%, яўрэяў - 51,5, рускіх - 2%.²

Яўна не на карысць беларусізацыі, нацыянальнай культуры ўвогуле прайшоў у 1934 г. у Маскве першы ўсесаюзны з'езд савецкіх пісьменнікаў. Удзельнічалі ў ім і самыя вядомыя на Беларусі літаратары. Толькі шкада, што іх прамовы былі вельмі спалітызаванымі, мала давалі істотнай інфармацыі пра сапрыйдны стан спраў у дадзенай важнай сферы культурнага жыцця. Датычыла гэта і выступлення М.Лынькова, які, тлумачачы прычыны, што перашкаджалі больш шырокаму выхату беларускай літаратуры на ўсесаюзную арэну, першай сярод іх назваў падрыўную дзейнасць ворагаў-нацдэмаў, а пасля - вялікадзяржаўнікаў.

Яшчэ больш паслядоўным у барацьбе з "нацдэмаўшчынай" паказаў сябе сам старшыня праўлення савецкіх пісьменнікаў Беларусі Міхась Клімковіч. З трыбуны гэтага з'езда ён дазволіў сабе сказаць такое: "Некаторыя думают, што адсутнасць у апошнія часы вылазак нацыяналістаў у літаратуры

¹ ЭГБ. Т. I. С. 450.

² З асабістага архіва гісторыка Ноніі Васілеўскай. НА РБ. Ф. 4, в. 21. С. 419, а. 7.

сведчыць пра змяншэнне небяспекі з боку мясцовага беларускага нацыяналізма. Гэта выдумка ў карані няправільная. Беларускі нацыяналізм астаецца галоўнай небяспекай для беларускай літаратуры, як і наогул для КП(б)Б і БССР на дадзеным этапе.

Рапучая і няўхільная барацьба супраць нацыяналізма ва ўсіх яго праяўленнях і ў асаблівасці супраць беларускага нацыяналізма астанеца як адна з асноўных задач нашай літаратурнай арганізацыі".¹ На жаль, так яно сапраўды і сталася. Барацьба з "беларускім нацыяналізмам" значна абвастрылася ў пасляз'ездаўскі перыяд, у якую вельмі актыўна ўцягваліся -дзе свядома, а дзе вымушана - і беларускія пісьменнікі.

Нягледзячы на вялікі недавер партыйных і савецкіх органаў да беларускай інтэлігенцыі яна ў сваёй большасці імкнулася ва ўсім быць лаяльнай да дзяржаўнай улады, выказвала гатоўнасць працаваць супольна з ёю на карысць беларусізацыі. Учынкі і погляды інтэлігенцыі не былі прасякнуты духам нацыяналізму ці сепаратызму, у чым так беспадстаўна абвінавачвалі многіх яе прадстаўнікоў. Каб ёй былі ўласцівыя такія рысы, яна ж, вядома, не шукала б шляхоў супрацоўніцтва з раскватараванымі на тэрыторыі рэспублікі часткамі Чырвонай арміі. Сведчаннем такога супрацоўніцтва можа служыць стварэнне па ініцыятыўе Беларускай акадэміі навук, Дома вучоных і Дома Чырвонай арміі ў Менску вясной 1934 г. Універсітэта культуры, у якім з лекцыямі рэгулярна выступалі перад вайскоўцамі буйнейшыя дзеячы павуковай і творчай інтэлігенцыі. Працягваў плённа працаваць вайсковы сектар Дзяржвыдавецтва БССР. Да пачатку 1935 г. ён выдаў на беларускай мове 418 найменняў кніг і брашур. Ход беларусізацыі стана асвятляўся на старонках акруговай беларускамоўнай газеты "Чырвонаармейская праўда" (1928-1935), якая мела спецыяльны "Куток беларуса". Газета з'яўлялася друкаваным органам Беларускай ваеннай акругі, штаб якой размяшчаўся ў Смаленску. Гэтую газету ніяк нельга лічыць злепкам, дубляжом агульнасаюзнай "Красноармейской правды". Пэўным дасягненнем трэба прызнаць выданне ў 1933 г. "Васнага руска-беларускага слоўніка". І гэта велізарная трагедыя, што многія з тых, хто так плённа працаваў над беларусізацыяй вайскавай справы, закончыў сваё жыццё ў засценках ГУЛАГу.

Пахвальна, што і ў часы самага піку ў барацьбе з "нацэмамі" сяды-тады некаторыя высокія партыйныя і савецкія дзеячы ўсё ж гаварылі з людзьмі пра выключна вялікае значэнне беларускай мовы, бо ніхто афіцыйна не пазбаўляў яе статусу дзяржаўнай. Пазітыўную пазіцыю па гэтым пытанні выказаў першы сакратар ЦК КП(б)Б Мікалай Гікала 15 верасня 1934 г. на нарадзе з беларускімі пісьменнікамі, што ўдзельнічалі ў рабоце першага Усесаюзнага з'езда савецкіх пісьменнікаў: "Трэба ў вобласці мовы справу рушыць як след уперад, і не толькі з пункту гледжання навуковых, адцягненых пытанняў, а з пункту гледжання самай сур'ёзнай увязкі мовазнаўства з нашай практычнай дзейнасцю. Мовай беларускай трэба

¹ Пісьменнікі БССР на першым Усесаюзным з'ездзе савецкіх пісьменнікаў. Кніга другая. Мн., 1935. С. 77.

больш карыстацца. Я ўжо некалькі разоў гаварыў, што ў нас забываюць карыстацца беларускай мовай на шырокіх сходах, масоўках і г. д."¹

У той час гэта ўжо было досыць рэдкае публічнае выступленне асобы такога высокага рангу ў абарону, на карысць беларускай мовы. Працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння затармазіліся, а затым пайшлі на спад. Ужо ніхто не слаў па інстанцыі ніякіх інструкцый з напамінкам, што трэба далей рабіць па беларусізацыі жыцця ў рэспубліцы. Праўда, вярхоўныя дзяржаўныя і партыйныя ўлады не прымалі і якіх-небудзь спецыяльных нарматыўных актаў па спыненні працы па правядзенні беларусізацыі. XV з'езд КП(б)Б, што праходзіў у 1934 г., быў апошнім, дзе яшчэ пару разоў згадвалася беларусізацыя ў справядлівым дакладзе, праўда неяк мімаходзь, павярхоўна: "Правядзенне ленінскай нацыянальнай палітыкі не абмяжоўваецца толькі пытаннямі беларусізацыі..." і "мы павінны ўзмацніць нашу барацьбу за большэвіцкае правядзенне беларусізацыі".

Цяпер лёс беларусізацыі ў той ці іншай сферы дзейнасці ў многім залежыў ад волі, паводзінаў людзей, што займалі тут кіраўнічыя пасады. Калі яны вялі ў гэтым плане мэтанакіраваную працу з масамі, працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння маглі працягвацца, набіраць сваю моц.

Да такіх сфераў ёсць усе падставы ў першую чаргу аднесці сістэму народнай асветы, і асабліва агульнаадукацыйную школу, якая дзякуючы вялікім намаганням нацыянальна-самасвядомых настаўнікаў і ў час сур'ёзных парушэнняў прынцыпаў дэмакратызму ў нацыянальнай палітыцы працягвала працаваць у духу беларусізацыі. Пospеху ў значнай ступені садзейнічала і тое, што адпаведнымі кіраўнічымі органамі агульнаадукацыйная школа проста не разглядалася як нейкі вельмі важны фактар пры правядзенні нацыянальнай палітыкі на Беларусі. Зусім іншае стаўленне ў іх было да больш высокіх звёнаў у сістэме народнай асветы. Вось чаму актыўным змагарам за нацыянальную ідэю з такой аглядкай, вялікай асцярожнасцю даводзілася брацца за ўсё, што датычыла беларусізацыі вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы, у час, калі набыла шырокія маштабы сумнавядомая барацьба з "нацэмамі". У лік апошніх, як часта здаралася, заносілі нават тых, хто сказаў толькі "а" на карысць беларусізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу ў тэхнікумах і інстытутах. А на пазіцыях як мага больш поўнай беларусізацыі іх стаялі многія, бо добра ведалі, што без зацвярджэння беларускай мовы ў якасці рабочай у дзейнасці сярэдніх і вышэйшых навучальных устаноў немагчыма падрыхтаваць сапраўдную нацыянальную інтэлігенцыю. Выкладчыкі, што так думалі і штосьці канкрэтнае рабілі у дадзеным напрамку, дорага заплацілі за сваю прагрэсіўную нацыянальную пазіцыю. Правядзення ў асяроддзі прафесарска-выкладчыцкага складу інстытутаў і тэхнікумаў рэпрэсіўныя захады вялікім цяжарам леглі на не такія ўжо трывалы наш нацыянальны арганізм. Навучальныя ўстановы, пазбаўленыя беларускамоўных кадраў, часта вымушаны былі замяшчаць вакансіі асобамі, што прыехалі з іншых

¹ Письменнікі БССР на першым Усесаюзным з'ездзе савецкіх пісьменнікаў. Кніга другая. С. 25.

рэспублік і зусім не валодалі беларускай мовай. Складваліся варункі, пры якіх становілася проста непазбежным русіфікацыя навучальна-выхаваўчага працэсу ў тэхнікумах і інстытутах.

Паступовае выцясненне беларускай мовы з такіх тыпаў навучальных устаноў адмоўна адбілася на яе лёсе і ў іншых зв'язках народнай асветы. На гэта скіроўвалася і палітыка партыйнага Цэнтра ў Маскве, які ўсяляк намагаўся надаць народнай асвеце ўсёй краіны, нягледзячы на яе шматнацыянальнасць, нейкі ўніфікаваны, аднастайны характар, у чым вялікую ролю павінна была адыграць руская мова. Умацаванню яе пазіцыі ў агульнаадукацыйных школах Беларусі найбольш садзейнічалі тыя практычныя захады, што былі зроблены па выкананні прынятай 13 сакавіка 1938 г. СНК СССР і ЦК УсеКП(б) пастановы аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік. Такое ўмацаванне дасягалася не толькі шляхам павелічэння колькасці гадзін на вывучэнне рускай мовы, але і дзякуючы больш шырокаму ўжыванню яе пры правядзенні пазакласных і пазашкольных мерапрыемстваў.

Рознага роду абвінавачванні і рэпрэсіі вельмі рана наваліліся на польскую інтэлігенцыю, якой за час беларусізацыі ўдалося нямаля чаго карыснага зрабіць дзеля развіцця культуры, пашырэння ўжытку тут роднай мовы. Важкім унёскам прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі гэтай нацыянальнай меншасці ў развіццё яе культуры несумненна, сталася стварэнне ў 1925 г. у Менску пры польскім педагагічным тэхнікуме секцыі польскай літаратуры. Хаця ў колькасных адносінах яна яшчэ і ў 1929 г. з'яўлялася нешматлікай: уваходзіла толькі 11 чалавек, аднак сярод іх былі і таленавітыя пісьменнікі. З гэтага ж года бярэ пачатак гісторыя польскага тэатра савецкай Беларусі: у адпаведнасці з пастановай Савета народных камісараў рэспублікі засноўваецца Дзяржаўная польская тэатральная студыя, якая з 1932 г. атрымала ў сваё распараджэнне пераабсталяваны касцёл св.Алены і Сымона (Чырвоны касцёл) у Менску і стала называцца Дзяржаўным вандроўным польскім тэатрам БССР. У сталіцы рэспублікі ў 30-я гг. функцыянаваў Дзяржаўны польскі ансамбль, рэгулярна выступалі на радыё "польскія брыгады". Па прыкладу беларускіх перасоўных калгасна-саўгасных тэатраў такі ж польскі тэатр быў створаны ў 1934 г. і ў Дзяржынску. Думаць, што ўсё "гэта, - як пісаў старшыня Польскага культурна-асветнага таварыства "Палонія" ў Менску Тадэвуш Тарасевіч, -быў толькі бальшавіцкі эксперымент, задачай якога было паказаць суседняй Польшчы, што ў Савецкай Беларусі шануюцца правы нацыянальных меншасцяў і ўсё робіцца, каб гэтыя меншасці развіваліся",¹ няма важкіх падстаў, бо Польшча не з'яўлялася для СССР той палітычнай сілай, дзеля якой існавала патрэба займацца знадворнай паказухай. Калі ж наспеў час, савецкія спецслужбы смела замахануліся і на жыццё гэтай нацыянальнай групы Беларусі. Найбольшыя страты панеслі навукоўцы Інстытута польскай пралетарскай культуры, заснаванага пры Беларускай акадэміі навук (у 1926-1933 гг. меў статус польскага

¹ Культура. 1994. 16 сакавіка.

сектара). Быў час, што ў гэтай установе працавала больш за 30 чалавек, а на момант яе ліквідацыі ў 1933 г. - толькі 3 навукоўцы.¹

Адступленні ад цывілізаваных нормаў у правядзенні нацыянальнай палітыкі моцна даліся ў знак і ў такой важнай сферы духоўнага жыцця, як кнігавыдавецтва. Калі ў самы росквіт беларусізацыі тут больш за ўсё клапаціліся пра выпуск нацыянальнай, галоўным чынам беларускай літаратуры, не забываючы пра выданне вялікай колькасці кніг на яўрэйскай і польскай мовах, дык цяпер паступова пераважае месца пачала займаць рускамоўная літаратура. Так, у 1940 г. у Беларусі з агульнай колькасці выдадзеных 772 кніг (друкаваных адзінак) менш за палову (375) складалі беларускія. У лік саюзных рэспублік, дзе ў той год на кнігі на мове карэннага насельніцтва даводзілася менш за палову агульнай кніжнай прадукцыі, акрамя Беларусі, трапілі толькі Украіна і Кіргізія. Прыкладам жа надання прэстыжнасці нацыянальнай мове ў выпуску кніг з'яўляліся тады Эстонія: выдадзена 266, у т. л. на нацыянальнай мове 229, Туркменія - 312 і 272, Малдавія - 138 і 108, Літва - 387 і 336.² Трохі лепшым становішча на Беларусі падаецца, калі ў нацыянальным зрэзе прасачыць тыраж выдадзеных у 1940 г. кніг: усяго выпушчана 10370 тыс. экзэмпляраў, у т. л. на беларускай мове - 7748 тыс.³ Глумачыцца гэта тым, што тады, як і ў папярэднія часы, даводзілася вялікімі тыражамі друкаваць падручнікі для беларускамоўных агульнаадукацыйных школ. Нельга забывацца і на тое, што ўласнае кнігадрукаванне Беларусі ніяк не можа паказаць сапраўднага месца кніг на роднай мове ў іх агульнай колькасці. Бо на кніжны рынак, у дзяржаўныя бібліятэкі рэспублікі шмат рускамоўных кніжак паступала з выдавецтваў Масквы, Ленінграда і іншых гарадоў СССР.

Істотна абмежаваўшы, а дзе-нідзе і цалкам пазбавіўшы беларускую мову сацыяльных функцый, партыя бальшавікоў не хацела бачыць у гэтым якойсьці сур'ёзнай пагрозы для будучага беларускай нацыянальнай культуры, прыкмет вяртання да тых часоў, калі такая пагроза і сапраўды існавала. Пры ўсялякай зручнай нагодзе бальшавікі вельмі любілі заяўляць пра нечуваны росквіт беларускай культуры і мовы. У прывітанні партыі да народа ў сувязі з дваццацігоддзем утварэння БССР сказана: "Хіба можна было гаварыць аб культуры, аб росце яе, калі сама беларуская мова лічылася мовай "простага" народа, мовай выключна сялянскай. Дый не мовай. Афіцыйна яе называлі гаворкай. Гэта мова была пад забаронай, на ёй нельга было друкаваць кнігі, газеты, ёю нельга было карыстацца ў афіцыйных выступленнях".⁴ Зразумела, і пад канец 30-х гг. XX ст. становішча з беларускай мовай было непараўнальна лепшым, чым у часы, пра якія ідзе размова ў цытаце. Але, калі ўзяць пад увагу рэальны стан беларускай мовы ў вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школе, кіраўнічых органах дзяржаўнай і партыйнай уладаў, дык толькі сляпы не мог бачыць небяспечнага адкату беларускай

¹ Культура. 1994. 16 сакавіка.

² Культурное строительство СССР. Стат. Сб. М., 1956. С. 318

³ Тамсама. С. 319.

⁴ Большэвік Беларусі. 1937. № 11-12. С. 105

мовы назад, у XIX ст., калі яна зведвала магутны ўпіск з прычыны адпаведнай нацыянальнай палітыкі Расійскай імперыі. Калі ж дзе-небудзь беларуская мова і не зведвала ўціску, дык гэта, бадай што, у выданні марксісцка-ленінска-сталінскай літаратуры. За перыяд з 1924 па 1933 г. уключна на ёй было выдадзена 14 назваў твораў Маркса-Энгельса колькасцю 98 тыс. экзэмпляраў, адпаведна твораў Леніна — 52 і 473 тыс, Сталіна— 14 і 645 тыс. Значыцца, агульны тыраж такой літаратуры за гэтыя гады склаў 1,2 млн. экзэмпляраў. А вось усяго толькі за 1934-1936 гг. ён дасягнуў двух мільёнаў экзэмпляраў.¹ Вялікай пазнавальнай карысці для чыгача такая літаратура не прыносіла, але ўжыванне беларускай мовы пры перакладзе гэтых твораў з рускай мела пэўнае значэнне ва ўдасканальванні граматычных і сінтаксічных формаў першай. Неабходна ўлічваць яшчэ і такі фактар, што чытаючы Маркса, Энгельса, Леніна, Сталіна на роднай мове, беларус вучыўся лепшаму авалодванню ёю.

Усімі разумелася, што нацыянальна-культурнае жыццё на Беларусі пайшло не ў тым накірунку, як меркавалася. Спрэс назіраўся заняпад беларусізацыі, але супрадзейнічаць гэтаму антынацыянальнаму працэсу з'яўлялася вельмі небяспечнай для навуковай і творчай інтэлігенцыі справай. Ды і работнікі партыйных, савецкіх органаў, пры ненасрэдным удзеле якіх толькі і можна было тады дасягнуць пэўнага зруху ў нацыянальна-культурным адраджэнні краю, страцілі ўсякую ініцыятыву. Іх больш за ўсё цікавіў свой уласны лёс. А ён быў надзвычай складаным. Праведзеныя ў 1935-1936 гг. праверка і абмен партыйных дакументаў закончыліся для паловы камуністаў Беларусі выключэннем з членаў УсеКП(б). Трохі пазней ізноў узяліся за чыстку, галоўным чынам тых, хто знаходзіўся на кіраўнічых пасадах. У полі падазрэння нкусаўцаў не маглі не апынуцца дзеячы камуністычнага руху ў Заходняй Беларусі, якія па розных прычынах знаходзіліся на тэрыторыі БССР. Не выключана, што савецкім карным органам не падабалася асабліва заўзятасць такіх дзеячоў у адстойванні нацыянальных інтарэсаў насельніцтва, што па віне Масквы і Варшавы трапіла ў 1921 г. пад нож паланізацыі. Першым сур'ёзным рэпрэсіўным актам з'явіўся арышт у 1935 г. пад Мінскам усіх слухачоў партшколы КПЗБ.

Багата людзей на Беларусі з вялікай насцярожанасцю і трывогай - час пакажа, што не безпадстаўна, - сачыла за ходам вядзення у пачатку 1937 г. у Маскве працэсу над выкрытамі там "ворагамі народа", ідэйнымі натхняльнікамі якіх з'яўляліся выгнаны ў эміграцыю Л.Троцкі, Зіноўеў, Каменеў, Рыкаў і інш. У ліку першых інстытутаў Беларускай акадэміі навук пастараўся вызначыць свае задачы ў святле нядаўна завяршанага ў Маскве працэсу над удзельнікамі антысавецкага трацкісцкага цэнтра Інстытут філасофіі і права. Яго дырэктар, акадэмік БАН С.Вальфсон галоўную задачу калектыву навукоўцаў бачыў у бескампраміснай барацьбе "з усякімі правамі

¹ Большэвік Беларусі. 1937. № 6. С. 19

контррэвалюцыйнага трацкізма, нацыянал-дэмакратызма і інш. антысавецкіх "тэорыек".

(...) Ні на мінуту нельга забываць нам таго, што вораг арудуе, і што ўся наша навуковая работа павінна быць накіравана на дапамогу партыі ў барацьбе з гэтым ворагам".¹

Бясконца адданыя, як тады любілі пісаць і гаварыць, справе камунізму людзі здолелі ўмела "абыграць" і такую нагоду для тэарэтычнага абгрунтавання маючых неўзабаве распачацца масавых рэпрэсій, як правядзенне ў лютым 1937 г. Надзвычайнага XII Усебеларускага з'езда Саветаў, на якім абмяркоўваўся праект Канстытуцыі БССР. Выступіў на ім і член ЦК БССР, паэт Андрэй Александровіч. Ён ужо ў каторы раз ізноў публічна высцебаў беларускіх "нацыяналістаў", заяўляючы: "Але карэнні беларускага нацыяналізма канчаткова не выкарчаваны. Выкарчоваць і знішчыць гэта чалавечас смяццё - наша баявая і неадкладна задача". Ён выказаў цвёрдую ўпэўненасць, што "вырадкі-нацыяналісты не змогуць спыніць наш поступ да камунізма. Яны будуць задушаны".²

Асабліваю стараннасць правялі ў вышукванні "ворагаў народа" на Беларусі ў 1937 г. наркам унутраных спраў Беларусі Барыс Берман (сакавік 1937 - май 1938), загадчык сельскагаспадарчага аддзела ЦК УсеКП(б) А. Якаўлеў (сапр. Эпштэйн), загадчык аддзела кіраўнічых партыйных органаў ЦК УсеКП(б) Георгій Малянкоў. На гэты раз на сваіх пасадах не утрымаліся нават сакратары ЦК КП(б)Б, старшыня Саўнаркама БССР, шэраг наркамаў. Усяго за час камандзіроўкі ў Беларусь гэтых дзеячоў з Маскоўскага Крамля з членаў кампартыі было выключана 36 кіраўнічых работнікаў рэспубліканскага партыйнага і дзяржаўнага апаратаў, 56 сакратароў камітэтаў і партыйных арганізацый. Несумненна, сярод рэпрэсіраванай партыйнай і дзяржаўнай эліты было нямала асобаў, якія аддана служылі справе беларусізацыі, унеслі важкі ўклад у нацыянальна-культурнае адраджэнне. Камусьці гэта ў адпаведнай форме магло легчы ў аснову сфабрыкаванага абвінавачвання ў беларускім "нацыяналізме".

Напружанне ў грамадстве і пасля той сумнавядомай пазедкі з Масквы на Беларусь Г. Маленкова, А. Якаўлева ніколі не аслабла. Многімі камуністамі высокага рангу вельмі неадназначна ўспрымаўся факт арышту першага сакратара ЦК КП(б)Б Васіля Шаранговіча. Як-нікак гэта ж быў першы беларус, якога за ўсе паслярэвалюцыйныя гады Масква ўзяла (у сакавіку 1937 г.) на такую адказную пасаду. Да гэтага яе займалі толькі асобы небеларускай нацыянальнасці. Спадзявацца, што ў тых экстрэмальных умовах першы беларус ў ролі галоўнага партыйнага лідэра пачне штосьці радыкальнае, карыснае рабіць дзеля агульнанацыянальнай справы, адродзіць дух беларусізацыі, не было аніякіх падставаў. Невядома, паводле ўласных перакананняў, партыйнага абавязку альбо ў моц іншых прычын, ён працягваў праводзіць антыбеларускую, антыдэмакратычную палітыку. Вось як яе

¹ Звязда. 1937. 14 лютага.

² Тамсама.

В.Шаранговіч сфармуляваў у чэрвені 1937 г. на XVI з'ездзе КП(б)Б: "Мы павінны знішчыць да канца астаткі японна-нямецкіх і польскіх шпіёнаў і дыверсантаў, астаткі трацкіска-бухарынскай і нацыяналістычнай падлы, раздавіць і сцерці іх у парашок, як бы яны ні маскіраваліся і ў якую шчыліну ні схаваліся. Мы павінны сказаць на нашым з'ездзе адно: смерць гэтым гадам і здраднікам нашай Радзімы!.."

Непрыкметна рэпрэсіі з высокіх дзяржаўных і партыйных інстанцый скаціліся на больш нізкія, распаўсюдзіліся нават і ў асяроддзі простага люду, які стаў далёка ад усялякай палітыкі. Сітуацыю ўскладняў той факт, што ў самы трагічны для беларусаў час для выканання абавязкаў першага сакратара ЦК КП(б)Б з Масквы камандзіравалі крайне экстрэмісцкіх поглядаў партбюракрата, ураджэнца з Разаншчыны Аляксея Волкава (з 11 жніўня 1937 да ліпеня 1938 г.), які з зайздроснай актыўнасцю праводзіў на Беларусі генеральную лінію Сталіна па выкрыцці і рэпрэсіі "ворагаў народа". Есць звесткі, што ён нават надштурхоўваў следчыя органы да павелічэння колькасці працэсаў супраць такіх "ворагаў". А.Волкаў яўна перабраў меру ў арганізацыі палявання на сумленных людзей, таму і года не мінула, як партыйны Цэнтр перакінуў яго на новае месца. Такіх "патрэбных" партыі кіраўнікоў звычайна вызвалілі ад адказнасці за перагібы, злоўжыванні ўладай.

Для многіх беларусаў своеасаблівай формай рэпрэсіі сталі тыя адміністрацыйныя захады, якія рабіліся па выкананні выдзеленай у ліпені 1937 г. ЦВК і СНК СССР пастановы аб арганізацыі спецыяльных забаронных палос. У адпаведнасці з ёй адсюль пачалі тэрмінова ў прымусовым парадку высяляць усіх "палітычна-ненадзейных асобаў" у аддаленыя раёны краіны. Такіх "ненадзейных" знайшлося нямала на памежжы Беларусі з Польшчай.

Хваля чарговых рэпрэсіі у дачыненні да партыйных і савецкіх кадраў высокай наменклатуры моцна запалохала, пасеяла недавер адзін да аднаго ў асяроддзі навуковай, мастацкай і педагогічнай інтэлігенцыі. На старонках друку, у час сходаў яе прадстаўнікі зусім мала размоў вялі пра тое, як памножыць свой уклад у духоўнае развіццё беларускага народа. Амаль усе аўтары і прамоўцы выказвалі толькі "шчырыя" клопаты аб тым, каб як найбольш і як мага хутчэй выкрыць сярод саміх жа сябе "заклятых ворагаў Савецкай улады". І іх "знаходзілі", у т. л. і сярод членаў Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі (ССПБ). Такімі, як вынікала з выступлення намесніка старшыні праўлення ССПБ Андрэя Александровіча на сходзе пісьменнікаў, прывечаным пытанню аб падрыхтоўцы да XX гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі, з'яўляліся ў першую чаргу Зміцер Жылуновіч, Міхась Зарэцкі, Васіль Шашэўскі, Сымон Баранавых, Анатоль Вольны. Пра гэта даволі падрабязна пісалася ў 1937 г. і на старонках часопіса "Польмя рэвалюцыі" (№3), што дапамагло надаць шырокую публічнасць, прымусіць чытача паверыць, што ў асяроддзі беларускіх пісьменнікаў нібыта звіта сапраўднае "варожае гняздо". Але не паспеў чытач як след "перапрацаваць" выкрывальніцкую інфармацыю паэта А.Александровіча, як шосты нумар таго ж часопіса падаў

аналагічныя матэрыялы і на самога намесніка старшыні праўлення Саюза савецкіх пісьменнікаў Беларусі. Яму нікольні не дапамаглі шматлікія архікамуністычнага зместу вершы канца 20-х - пачатку 30-х гг., у якіх так бязлітасна бічаваў паэт-бальшавік беларускіх "нацдэмаў". На агульным сходзе ССПБ (1 чэрвеня 1937 г.) яму прыгадалі варажыя ўчынкi нават дзесяцігадовай даўнасці. Заяўлялася, што паэму "Цені на сонцы" А.Александровіч напісаў "па простама заданню ворагаў народу". Сход вынес рашэнне аб вывадзенні А.Александровіча са складу праўлення Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР, вызваленні ад пасады намесніка старшыні яго. З гэтым рашэннем пагадзілася на сваім пасяджэнні 9 жніўня 1937 г. праўленне ССПБ. Найбольш дасталося А.Александровічу на сходзе ад Аркадзя Куляшова, Алеся Кучара, Платона Галавача, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Кузьмы Чорнага, Пятро Глебкі. Асабліва апошні з пералічаных не ведаў меры ў нападках на сваіх сяброў па пяру, прамова якога на гэтым сходзе была адной з самых выкрывальніцкіх. "Мы праявілі, - гаварыў ён, - неймаверную слепату ў адносінах да класавага ворага. Хіба мы не бачылі гнілога нутра Ц.Гартнага і ў яго творчасці, і ў яго рабалепскіх выступленнях, хіба не бачылі гэтага гнілога нутра у творчасці Зарэцкага, хіба не бачылі гэтага гнілога нутра ў Звонака, Хадькі, Дудара..."

Пройдзе дзесятак гадоў і галоўны партыйны ідэолаг Беларусі пасляваеннага часу Міхаіл Іаўчук дасць такую станоўчую характарыстыку гэтай крыважэрнай міжусобнай барацьбе інтэлігентаў, у якую яны вымушаны былі ўвязацца па волі сталінскай таталітарнай камандна-бюракратычнай сістэмы: "Беларуская савецкая інтэлігенцыя пад кіраўніцтвам партыі большэвікоў прайшла вялікую палітычную школу барацьбы з ворагамі народа, ворагамі ленінізма - трацкістамі, бухарынцамі, нацыяналістамі. У гэтай барацьбе беларуская савецкая інтэлігенцыя ідэалагічна вырасла, палітычна загартавалася..."¹ Прынцыпова па-іншаму мы сёння глядзім на апісаньня вышэй падзеі. Аб'ектыўную ацэнку той востраканфліктнай сітуацыі ў асяроддзі беларускіх пісьменнікаў і паэтаў даў сучасны крытык і літаратуразнаўца Дзмітрый Бугаёў: "...дайшоўшы да ўзаемных палітычных абвінавачванняў, пісьменнікі фактычна ў большасці сваёй міжвольна падыгралі сталіншчыне, фактычна дапамаглі ёй разграміць нацыянальную культуру. Дапамаглі тым, што і яны ўнеслі свой уклад у стварэнне міфа аб ворагах у літаратуры і мастацтве. А сталіншчына ў такіх міфах была зацікаўлена кроўна".²

¹ Большэвік Беларусі. 1948. №1. С. 23.

² Літаратура і мастацтва. 1992. 28 лютага. С. 6

За гады рэпрэсій нічыя шэрагі так не парадчэлі, як у пісьменнікаў і навукоўцаў. За якія-небудзь пяць гадоў у БССР іх было знішчана больш, чым у любой краіне Еўропы за ўсе сто гадоў. Як справядліва ўзгадваў беларускі паэт-выгнанец Уладзімір Клішэвіч, "гарэў зуб энкавэдыстых" і на Я.Купалу і Я.Коласа. Але каб пасадыць іх, "тады давялося б у ДOME Пісьменніка павесіць замок".

Савецкія турмы і лагеры для палітычных зняволеных вызначаліся вельмі жорсткімі катаваннямі. Іх ахвяры, якім удалося выжыць, расказвалі проста неверагодныя рэчы. Таму некаторыя з асобаў, над якімі навесала сапраўдная пагроза трапіць у месцы зняволення, лічылі за лепшае скончыць жыццё самагубствам. Вось як апісаў умовы жыцця ў Менскай турме, пачынаючы з 1937 г., яе вязень У.Клішэвіч, якога ў кастрычніку 1936 г. арыштавалі ў ліку іншых 11 студэнтаў чацвёртага курса літаратурнага факультэта Мінскага педінстытута: "Ад гэтага часу пачалі ўжо "пытаць", як мае быць — запусчаць пад пазногці шпількі, трымаць па 25 пор у сьледчым кабінэце, падвешваць за рукі і за ногі, адцягваць біцэпсы рук, цягнуць за рэбры, садзіць на "пякельную" машыну, закладваць пальцы ў ціскі. "Прагулак" блізу што ня было, вокны замазалі, перадачаў не давалі. Увесь дом НКВД і турма ператварыліся ў дом вар'яцтва".¹

Жорстка расправіўшыся з красой беларускай нацыі, КП(б)Б усё ж не пасаромееша ў сваім друкаваным органе "Большэвік Беларусі" (1938, №11-12) сказаць у сувязі з маючым адбыцца святкаваннем дваццацігоддзя ўтварэння БССР: "...сапраўднае і канчатковае вызваленне беларускага народа ад соцыяльнага і нацыянальнага гнёту прынесла Вялікая кастрычніцкая рэвалюцыя..." (С. 105).

Многімі лічылася (і часцей за ўсё памылкова), што найлепшай гарантыяй выжыць у той складанай сітуацыі, не трапіць пад нож гільяціны НКУСа, - гэта пісаць хвалебныя творы у гонар "бацькі ўсіх савецкіх народаў" Іосіфа Сталіна. І колькасць такіх твораў расла з неверагоднай хуткасцю. У беларускай мастацкай літаратуры пачыналася яе самая найбольш прыкраса старонка - Сталініяна. Гэта ж велізарная трагедыя, што замест заслужанага пракляцця галоўнаму віноўніку ўсіх бедаў беларускай нацыі, наадварот, трэба было ў яго гонар ствараць урачыстыя оды, прычым не ад імя саміх майстроў слова, а ўсяго народа. І стварылі такой хвалебнай прадукцыі даволі багата. Сваё першае вершаванае "Пісьмо беларускага народа вялікаму Сталіну" нашыя паэты складалі ў 1936 г. на камфартабельнай урадавай дачы паблізу прыгараднага пасёлка Сцяпянка. Рэспубліканскія газеты з радасцю паведамлялі, што гэтае пісьмо падпісалі ажно 3 млн.чалавек (паводле іншых звестак - 2 млн.)! Ад беларускіх паэтаў у яго складанні бралі ўдзел Янка Купала, Якуб Колас, Андрэй Александровіч, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, яўрэйскіх - Ізі Харьк. Загым самыя вядомыя ў СССР паэты Аляксандр Безыменскі, Міхаіл Галодны, Міхаіл Ісакоўскі і Алесь Суркоў пераклалі гэтае пісьмо на рускую мову, якое было надрукавана ў газеце "Рабочий" (выдавалася ў 1927-

¹ Беларуская газета. 1942. 22 чэрвеня.

1937 г. у Менску) 11 ліпеня 1936 г., г. зн. у гадавіну вызвалення Беларусі ад белалаякаў 11 ліпеня 1920 г.

Мала хто нават з самых любімых народам пісьменнікаў і паэтаў устрымаўся, каб не ўнесці ў беларускую Сталініяну свайго укладу. Не мог заставацца ў боку ад гэтага і славыты сын беларускага народа Янка Купала, на жыццё якога не раз замахваліся актыўныя праваднікі сталінскай нацыянальнай палітыкі на Беларусі. Пасля ўсяго гэтага няцяжка зразумець, на якую вялікую здзелку з сумленнем, на якую натугу з сэрцам давялося пайсці ў 1939 г. беларускаму песняру, калі ён пісаў:

Са Сталіным лёгка жывеца на свеце:

Як яснае сонейка, гэтак нам свеціць,

Шляхі ён да шчасця радасці квеціць,

Каб гора не знялі старыя і дзеці.

Праз год Янка Купала і такое скажа, што Сталін - гэта "крыніца нашага жыцця і росквіту, ён - натхніцель нашых дум і песень, ён - вялікі каваль чалавечага шчасця". Якім на справе кавалём быў І.Сталін, цяпер кожны ведае. У кавальскім горне ён пераплавіў такую вялізарную колькасць людзей, што з ім не змог бы паспернічаць нават сам Адольф Гітлер. І трагічна, што гэтымі тыранамі спляжваліся самыя найлепшыя пласты народу, без чаго так істотна мізарнеў яго інтэлектуальны патэнцыял. Савецкая таталітарная сістэма сваімі масавымі, нечувана жорсткімі рэпрэсіямі пераканаўча паказала, што ў нас не здзейсняцца тыя светлыя спадзяванні на нацыянальна-культурнае адраджэнне, пра якое з такім аптымізмам пісалі і гаварылі яго найлепшыя прадстаўнікі.

Дзіка і парадаксальна, што апраўданне злачынстваў гэтай бесчалавечнай сістэмы стала адной з найважнейшых задач друкаванага органа праўлення Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР часопіса "Полымя рэвалюцыі". Публікацыямі такога плана асабліва густа насычаны яго нумары за 1937 г., які ўвайшоў у гісторыю СССР як год самых жорсткіх масавых палітычных рэпрэсій. У першым нумары часопіса з вершамі-прысудамі "ворагам рэвалюцыі" выступілі А.Александровіч "Ніякай літасці!" і Янка Купала "Мала іх павесіць". Ужо самі загалюкі сведчаць, пра што пісалі гэтыя песняры, каму служыла іх пярэ. Ваюючы з уяўнымі ворагамі, А.Александровіч узяў на сябе адказнасць зрабіць такое абагульненне:

Я свой смяротны вам падпісваю прысуд

Рукой і воляй беларускага народу!

Разам з вострым асуджэннем "ворагаў народа" кожны з паэтаў імкнуўся штосьці хвалебнае сказаць на адрас партыі і дзяржавы, Іосіфа Сталіна:

Хай пад сонцам знаюць,

Чым мы сёння сталі...

Мы падставім грудзі

За цябе, наш Сталін. (Янка Купала)

Прыгожа аформленую кнігу "Правадыру народа" выпусціла ў свет у

1940 г. Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР. Тут у вершаванай форме змешчаны патрыятычныя пісьмы Сталіну ад беларускага народа, у складанні якіх бралі ўдзел самыя вядомыя паэты: Янка Купала, Якуб Колас, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Кандрат Крапіва, Аркадзь Куляшоў, Эдзі Агняцет, Міхась Клімковіч. Шэраг публікацый трапіў у кнігу ў выглядзе здабыткаў з народнай творчасці, невядома кім запісаных у розных населеных пунктах Беларусі. Аднак найбольш старонак займаюць творы Вялікаму Сталіну, якія належылі яму 17 паэтаў і пісьменнікаў Беларусі. Больш за ўсіх пастараўся Якуб Колас: змясціў ажно сем вершаў! Дзеля захавання пераемнасці ў літаратурнай дзейнасці пастараліся даць магчымасць выступіць на старонках кнігі і яшчэ зусім маладым паэтам, у іх ліку Міхасю Калачынскаму, Пімену Панчанку. Каб не адстаць ад сваіх старэйшых калегаў у праслаўленні "бацькі ўсіх народаў", а мо хутчэй за ўсё, каб зняць усялякія сумненні датычна ўласнай палітычнай надзейнасці, яны параўноўвалі Сталіна з сонцам, называлі радасцю, сэрцам, мудрым.

У тых гады не маглі лічыць сябе абдзеленымі ўвагай з боку песняроў і самі чэкісты, рукі якіх на працягу ўсяго 1937 г. не высохалі ад крыві. На пачатку гэтага года Янка Купала, выказваючы свой гнеўны пратэст "ворагам народа" у вершы "Мала іх павесіць" пісаў:

*Не вам край совецкі
Знішчыць, крывапіўцы...
У нашых чэкістаў
Зоркія зраніцы!¹*

Як найвялікшы здзек з лёсу людзей, іх гісторыі ўспрымаецца факт, што змрочную рэчаіснасць 30-х гг. пісьменнікам і вучоным, мастакам і дойлідам трэба было і тады, і пазней перадаваць як штосьці радаснае і светлае ў тагачасным жыцці. Беларуская нацыя практычна пазбавілася ўсіх правоў быць гаспадыняй у роднай хаце, а паэт Алесь Звонак прымушае паверыць у адваротнае, пішучы: "З тых дзён, як воляй ленінскіх дэкрэтаў // Дзяржавай стала Беларусь, // Знайшоў народ шляхі да яснай мэты, // Убачыў шчасце светлую зару". У сапраўднасці ж такой яе не бачыў ні беларускі народ, ні сам аўтар гэтых паэтычных радкоў, які разам з многімі сваімі папчэнікамі не пазбег рэпрэсій.

Пра тую нечуваную ў гісторыі несправядлівасць у дачыненні да красы беларускай нацыі ў нас доўгі час не было завдзёнкай пісаць і гаварыць праўду. Таму шмат кім не разумелася, чаму з другой паловы 30-х гадоў у нас узніклі такія непераадольныя цяжкасці ў развіцці нацыянальнай культуры, забеспячэнні беларускай мове рэальнага статусу дзяржаўнай. Аб'ектыўна разабрацца з рэальнага тагачаснага духоўнага жыцця беларусаў сур'ёзна перашкаджала і сама накіраванасць камуністычнай прапаганды, якая як да вайны, так і пасля патрабавала ад сваіх платных лектараў і дакладчыкаў выступаць перад масамі толькі ў плане наказу "велізарных дасягненняў" сацыялізму, што, да прыкладу, пацвярджае наступная цытата з пастановы

¹ Польмя рэвалюцыі. 1937. № 1. С. 27.

пленума ЦК КП(б)Б (27 лістапада - 1 снежня 1947 г.) "Аб палітычнай і ідэалагічнай рабоце КП(б) Беларусі сярод інтэлігенцыі": 1. Камуністычная партыя (большавікоў) Беларусі за гады Савецкай улады пад кіраўніцтвам і пры паўсядзённай дапамозе ЦК УсеКП(б) правяла вялікую работу па стварэнні і развіцці беларускай савецкай сацыялістычнай культуры, па вырошчванні і выхаванні кадраў беларускай савецкай інтэлігенцыі".¹ Іншымі словамі, як грубая фальсіфікацыя, не назавеш прыведзенае сцвярдженне. Перабіты, высланы ў далёкія, суровыя куткі неабсяжнай "краіны Ільіча" тысячы выдатных прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі, а ў салідным партыйным дакуменце чытачу даводзяць, што ў нас клапаціліся пра яе вырошчванне і выхаванне. Калі прыняць пад увагу нацыянальны аспект, дык не было аніякіх падстаў заяўляць і пра вялікую работу партыі (асабліва з другой паловы 30-х гг.) па стварэнні і развіцці беларуска культуры. Затое з бездакорнай аб'ектыўнасцю тую апырычніцкую пару наказаў у 1994 г. праз паэтычнае слова былы вязень сталінскіх турмаў пісьменнік Сяргей Грахоўскі:

*Араты калаціўся жоўтым лістам,
Неразумеючы, як стаў "нацы...налістам"
Таму, што ў полі, у лесе, у хаце
Так гаварыў, як навучала маці,
Ён і родным словам снедаў і абедаў,
А як іначай гаварыць, не ведаў,
Затое і загналі ў кутузку,
Што толькі гаварыў па-беларуску.²*

Масавыя рэпрэсіі на Беларусі, якія ў найбольш жорсткай форме "прайшліся" па самых адданных ідэі нацыянальна-культурнага Адраджэння людзях, паклалі канец беларусізацыі. Нязначнае нацыянальнае ажыўленне, але ўжо без выкарыстання самога тэрміну "беларусізацыя", будзе назірацца толькі ад верасня 1939 г., калі беларускі народ уз'яднацца ў адной дзяржаве. Мяркуючы па праведзеных да пачатку вайны з Германіяй мерапрыемствах, усё ж няма важкіх падстаў сцвярджаць, што ў аб'яднанай беларускай дзяржаве нацыянальнае жыццё забіла бурлівай крыніцай, бо не ў тым накірунку вёў усю краіну Маскоўскі Крэмль. Калі ў адных сферах грамадскага жыцця, да прыкладу, у народнай асвеце, шгошці і рабілася па забеспячэнні поля дзейнасці беларускай мове, дык у іншых, наадварот, ішло планамернае абмежаванне яе сацыяльных функцый. З другой паловы 30-х гг. не проста стыхійна, а ў арганізаваным, дырэктывным парадку ў службовым справядстве пачалі замяняць беларускую мову рускай.

Звужэнне рамак выкарыстання беларускай мовы ў грамадскім жыцці асабліва добра відаць па такім паказчыку, як выпуск на ёй друкаванай прадукцыі па ліку назваў кніг. У 1939 г. у БССР іх было выдадзена толькі на 54% больш, чым у 1935 г. Такі паказчык быў характэрным у адпаведных

¹ Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. Т. 4. Мн., 1986. С. 196.

² ЛіМ. 1995. 22 снежня. С. 8.

рэспубліках толькі для малдаўскай мовы, затое на таджыкскай мове выпуск кніг павялічыўся ў 4,8 раза, кіргізскай — у 2,6, грузінскай — у 1,9. Калі ў 1939г. у Расійскай Федэрацыі на арыгінальныя творы даводзілася 96% тыражу ўсіх выдадзеных кніг, на Украіне - 62, дык на Беларусі - 54. З прычыны рэпрэсій вялікай колькасці пісьменнікаў і навукоўцаў, прычым самых таленавітых, выдавецтвы Беларусі ў мэтах задавальнення патрэб яе насельніцтва ў беларускамоўнай мастацкай, вучэбнай і навуковай літаратуры павінны былі звяртацца да масавага перакладу твораў з іншых моў.

У найменшай ступені падавалася асіміляцыі (па мове выкладання) агульнаадукацыйная школа. Важную ролю тут меў фактар, што абсалютная большасць яе кантынгенту жыла і вучылася ў сельскай мясцовасці, дзе панавалі беларуская нацыянальная культура і мова. З вёскі пакуль што мала моладзі рвалася да пераезду ў горад, дзякуючы чаму яна (вёска) з'яўлялася надзейным захавальнікам і прадаўжальнікам беларускіх нацыянальных традыцый. Але, бадай, найбольшая заслуга ў арыентацыі агульнаадукацыйнай школы Беларусі на нацыянальную культуру і мову належала самому настаўніцтву. У гэтым плане яно пастаянна вяло глыбокую растлумачальную працу сярод насельніцтва аб ролі нацыянальнай школы і мела ад яго вялікую, так неабходную падтрымку. Заганнай, цалкам неапраўданай практыкі звяртання бацькоў у адпаведныя органы з просьбай аб пераводзе агульнаадукацыйных школ з беларускай мовы навучання на рускую ці вызвалення дзяцей ад вывучэння першай у якасці абавязковай школьнай дысцыпліны ў той час яшчэ не існавала.

5.5. Зніжэнне ролі нацыянальнага фактару ў культуры тытульнага народа і нярускіх этнічных груп

Ухіленне дзяржаўных і партыйных органаў ад далейшага правядзення палітыкі беларусізацыі не дазваляла ў колішніх маштабах праводзіць працу па ўмацаванні нацыянальнага патэнцыялу культуры карэннага насельніцтва БССР. Нацыянальная форма ў культуры заняла другараднае месца, паколькі галоўную ролю ў ёй сталі адводзіць сацыялістычнаму зместу. Пры ацэнцы любога твора культуры і мастацтва галоўную ўвагу надавалі таму, як ён служыць справе сацыялістычнага будаўніцтва. Торчыя інтэлігенцыя зрабіла велізарны ўнёсак у яго ўсхваленне, не заўсёды звяртаючы ўвагу на адпаведнасць сваіх твораў беларускаму нацыянальнаму ідэалу. Савецкая ўлада высока цаніла аўтараў, што працавалі ў духу сацыялістычнага рэалізму.

Усталяванне савецкай камандна-бюракратычнай сістэмы кіравання грамадствам нічому не прычыніла такой вялікай шкоды, як беларускай літаратуры, якая за некалькі шчаслівых гадоў беларусізацыі дала народу столькі, колькі ён не атрымаў ад майстроў мастацкага слова за папярэднія сто гадоў. Пасля масавых фізічных рэпрэсій беларускіх пісьменнікаў у рэспубліцы асобаў такой прэстыжнай прафесіі засталася прыкладна два дзесяткі чалавек. Напужаныя гвалтам з іх сяброў па пярэ яны не баяліся

пісаць толькі хвалебныя творы на рэвалюцыйную і сацыялістычную тэматыку. Многія найлепшыя творы беларускай мастацкай літаратуры сталі недаступнымі для чытача, бо знаходзіліся ў спецхавішчах.

Такага роду з'явы ў той ці іншай ступені назіраліся і ў іншых сферах культуры, зразумела, і ў выяўленчым мастацтве, сродкі якога ідэалагічны апарат бальшавіцкай партыі ўсяляк імкнуўся выкарыстаць дзеля ўсхвалення яе заслуг у звяржэнні старога і пабудове новага сацыяльнага ладу. І многія майстры пэндзеля пайшлі за ёю, хаця і не па ўласнай волі. Ва ўсёй паўнаце былі паказаны мастакамі рэвалюцыйная тэматыка, падзеі грамадзянскай вайны, "бясконца любоў" беларускага народа да правадзьроў сусветнага пралетарыяту Леніна і Сталіна на выставе "Ленін і Сталін - арганізатары беларускай дзяржаўнасці". Ладзілася яна ў гонар 23-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Раздзел выставы "Кастрычнік у Беларусі" адкрываўся карцінай В.Волкава "Выступленне Я.М.Свярдлова на гістарычным пасяджэнні ЦК партыі бальшавікоў 10 кастрычніка 1917 года". Яна адлюстроўвала "пасяджэнне ЦК партыі, дзе была прынята ленінская рэзалюцыя аб узброеным паўстанні. На першым плане высвечваўся Свярдлоў, які дакладваў аб становішчы ў Мінску".¹ На добры лад гэтага партыйнага дзеяча ніяк нельга паказаць у пазітыўным плане, бо менавіта ён усяляк садзейнічаў на першым Усебеларускім з'ездзе Саветаў (2-3 лютага 1919 г.) правядзенню лініі Масквы па ліквідацыі БССР, перадачы яе ўсходніх губерняў у склад РСФСР. І набыткі выяўленчага мастацтва, накіраванага на стварэнне мастацкай літаратуры, што не ўпісваліся ў ідэалагічныя рамкі культуры ці належалі "ворагам народа", падлягалі забароне, перадаваліся ў спецхавішчы. Як вядома, Уладзіслаў Галубок быў не толькі таленавітым тэатральным дзеячом, драматургам, але і здольным мастаком. Ён створана больш за 70 палатнаў. Значную частку іх пасля арышту У.Галубка ў Гомелі спалілі ў двары абласной управы НКУСа, другую, пасля замазвання подпісу аўтара, захоўвалі ў Гомельскім палацы культуры чыгуначнікаў, а як пачалася вайна з Германіяй, вывезлі ў Пензу, адкуль удалося вярнуць толькі адзінкі.²

Творчай інтэлігенцыі робіць гонар, што і ў тых экстрэмальных умовах нараджалася намала чаго такога, што не толькі спрыяла паўнейшаму забеспячэнню духоўных запатрабаванняў людзей, але і ўзбагаціла нацыянальны патэнцыял беларускай культуры, умацавала яе самабытнасць. Будучы абавязанымі забяспечыць культуру сацыялістычны змест, творцы не забываліся надаваць ёй нацыянальную форму, г. зн. робіць яе (культуру) беларускай, якая акурат і была больш патрэбна нашай Бацькаўшчыне. Ва ўсталяванні такога наважлівага стаўлення дзеячоў культуры да нацыянальнага фактара, існаванні ў іх вялікага жадання працаваць на яго карысць ёсць пэўная заслуга і самога Іосіфа Сталіна. Вышэй ужо гаварылася пра яго абарону беларускай культуры на X з'ездзе РКП(б). У напісаных пасля 1917 г. артыкулах ён не раз сцвярджаў, што і ў новых умовах лозунг

¹ Лыч Леанід. Навічкі Уладзімір. Гісторыя культуры Беларусі. С. 352.

² ЛМ. 1995. 1 снежня. С. 16.

нацыянальнай культуры мае прагрэсіўнае значэнне, патрабуе да сябе самай пільнай увагі з боку партыі і ўрада. Такая думка выказвалася імі ў чэрвені 1930 г. на XVI з'ездзе УсеКП(б), што стараліся выкарыстаць прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі дзеля развіцця беларускай культуры. Прычым і матэрыяльныя ўмовы ўсё ў большай ступені спрыялі гэтаму. У 1932 г. у Менску ствараецца Беларуска дзяржаўная філармонія, у рэпертуары якой мелася тэатральнае і з нацыянальнага музычна-песеннага мастацтва. У наступным годзе Беларуска дзяржаўная студыя оперы і балета перарасла ў тэатр, для якога ў 1937 г. узвялі сацыяльны будынак. Праўда, першыя беларускія оперы з'явіліся на яго сцэне толькі ў 1938-1939 гг.: "Кветка шчасця" Аляксея Туранкова, "У пушчах Палесся" Анатоля Багатырова, "Міхась Падгорны" Яўгена Цікоцкага. Аўтарамі першай і трэцяй опер былі ўраджэнцы Санкт-Пецярбурга, дзе атрымалі і музычную адукацыю. З такім жа спазненнем быў пастаўлены і першы беларускі нацыянальны балет "Салавей" (1939 г.) паводле аднайменнай апавесці З.Бядулі. Заслуга ў гэтым беларускага кампазітара яўрэйскай нацыянальнасці Міхаіла Крошнера (урадж. г.Кіева), які ў 1937 г. закончыў Беларуска дзяржаўную кансерваторыю па класе Васіля Залатарова.

На характары дзяржаўнай культурнай палітыкі істотна адбілася далучэнне ў верасні 1939 г. да БССР беларускіх этнічных земляў, што да гэтага знаходзіліся ў складзе Польшчы. Паколькі іх насельніцтва ўвесь час вяло ўіпартае змаганне за права на самабытнае нацыянальна-культурнае развіццё, з даленым фактарам не магла не лічыцца і савецкая ўлада, усталяваўшы тут сваё панаванне. Прычым даводзілася лічыцца да такой ступені, што гэта ў пэўнай меры паўплывала на стаўленне дзяржавы да нацыянальнага фактара на тэрыторыі БССР у межах да 17 верасня 1939 г. І такое лёгка зразумець, бо зараз ужо гэта была саюзная рэспубліка не з пяці, а амаль з дзесяцімільённым насельніцтвам, займаючы па гэтым паказчыку трэцяя месца ў СССР пасля Расійскай Федэрацыі і Украіны. У шэрагу пастаноў дагчына сферы народнай адукацыі ЦК КП(б)Б прызнаў наяўнасць парушэнняў нацыянальнага інтарэсу беларускага народа. На пераадоленне іх была скіравана прынятая ў студзені 1941 г. пастанова Бюро ЦК КП(б)Б "Аб вывучэнні беларускай мовы ў ВНУ, тэхнікумах і школах БССР", бо тут яе, асабліва ў першых двух з названых тыпаў навучальных устаноў, моцна пацяснілі рускай мовай, і яны замест падрыхтоўкі маладых кадраў нацыянальнай інтэлігенцыі займаліся іх русіфікацыяй, рабілі няздольнымі быць актыўнымі ўдзельнікамі нацыянальнага культурнага працэсу. З прычыны адсутнасці беларускамоўнай вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы ў БССР, яна непазбежна страціла б сваю этнакультурную самабытнасць і значыцца, пазбавілася б права на любую форму нацыянальна-дзяржаўнага фармавання ў складзе СССР. Гэта ўсё добра разумеў ідэалагічны партыйны апарат Масквы і Мінска, таму і з'явілася на свет пастанова аб паляпшэнні вывучэння беларускай мовы ў навучальных установах.

Трэба надаць належнае вялікай увазе партыйных і савецкіх органаў да

нацыянальна-культурнага будаўніцтва на тэрыторыі колішняй Заходняй Беларусі. Тут палітыка ў гэтай важнай сферы была больш уважанай, паўней адпавядала беларускаму нацыянальнаму інтарэсу, чым за колькі гадоў да гэтага ў Савецкай Беларусі. Там, дзе яшчэ зусім нядаўна панавалі польскі дух, пачалі зусім заканамерна ўзнікаць асяродкі беларускай нацыянальнай культуры, дзеся чаго вялікае старанне прыкладвала мясцовае насельніцтва, бо моцна жадала жыць паводле сваіх, а не гвалтам навязаных чужых культурна-моўных стандартаў. Па-сапраўднаму рэвалюцыйны пераварот адбыўся ў сферы народнай адукацыі, дзе да верасня 1939 г. было гвалтам вынішчана амаль усё беларускае. Цяпер жа яму дзяржава свядома надавала прыярытэт. Толькі за адзін год існавання савецкіх парадкаў у заходнебеларускіх абласцях было створана 4,3 тыс. беларускіх школ. Улічваліся інтарэсы і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў, пра што сведчыць заснаванне тут за гэты час 932 польскіх, 173 рускіх, 61 літоўскай і 49 украінскіх школ. У 1940/41 н. г. адкрылі 4 педагагічныя інстытуты, 12 тэхнікумаў і педвучылішчаў, заняткі ў якіх наведвала 10 тыс. чалавек.¹

З-пад увагі кіраўніцтва БССР не выпадалі інтарэсы нацыянальных мяншынёў далучанай тэрыторыі і ў іншых сферах культуры, пра што сведчыць стварэнне ў 1940 г. у Брэсце рускага драматычнага тэатра, у Беластоку — польскага і двух яўрэйскіх драмтэатраў. У гэтым жа годзе беларускія драматычныя тэатры былі заснаваны ў Баранавічах і Пінску.

Такіх станоўчых фактаў у духоўным жыцці заходнебеларускіх абласцей мелася б непараўнальна больш, калі б рэпрэсіўныя органы не арыштавалі шмат каго з актыўных дзеячоў нацыянальна-культурнага руху, каб многія іх папелінікі на барацьбе, ратуючыся ад праследу, не пакінулі Бацькаўшчыну.

Ведаючы, як самаахварна змагаліся патрыёты Заходняй Беларусі за нацыянальную культуру і школу, партыйныя і савецкія органы БССР абавязаны былі пасылаць сюды на кіраўнічыя пасады асобаў, для якіх блізкімі, дарагімі з'яўляліся прагрэсіўныя, нацыянальныя настроі мясцовых людзей. Там жа, дзе на такія станоўчыя рысы кіраўнікоў не звярталася належнай увагі, іншым часам узнікала сур'ёзныя канфлікты. Пра адзін з іх - абласны сход настаўнікаў у Наваградку ў лістападзе 1939 г. так пісаў Язэп Малецкі ў кнізе "Пад знакам Пагоні": "Сход адкрыў першы абласны сакратар партыі Рамашкаў, які на расійскай мове трубадурыў... Урэшце выпусцілі на трыбуну Гутарцова, што мела гаварыць пра школьніцтва". На яе рускамоўнае выступленне "зала пачала грымець: "Гаварэце па-беларуску! Па-беларуску!" Тады Гутарцова сціхла... Змоўкла і зала. Большавіцкія тузы не мелі аргументаў на готкі супраціў настаўніцкай масы".² Прамоўца вымушана была перайсці на беларускую мову, але пасля перапынку зноў гаварыла па-руску, што выклікала вялікую незадаволенасць у настаўнікаў. І іх

¹ Царук І.О. Аб некаторых асаблівасцях культурнага будаўніцтва ў заходніх абласцях Беларусі. // Веснік БДУ імя У.І.Леніна. 1969. Серыя III. №1. С. 34, 35.

² ЛіМ. 1993. 23 красавіка. 15.

лёгка зразумець: пасля вызвалення з верасня 1939 г. народнай асветы з-пад польскага моўнага ўплыву ім хацелася, каб у ёй гаспадарыла ўсё беларускае і найперш - роднае слова тутэйшых людзей.

Прыведзены вышэй выпадак быў з катэгорыі крайне рэдкіх. Мясцова інтэлігенцыя вельмі хутка зразумела, што вучыць прысланых Масквою і Мінскам службоўцаў, якой мовай карыстацца, занятак даволі небяспечны. Такое асабліва відавочным стала, калі савецкія спецслужбы распачалі па вопыту мінулых гадоў паляванне на "ворагаў народа". Як правіла, у спіс такіх траплялі асобы з вялікімі заслугамі перад нацыянальна-вызваленчым, грамадска-культурным рухам у перыяд польскага панавання. Напэўна, баяліся, што і зараз яны будуць у шэрагах актывістаў за ажыццяўленне законнага права беларусаў будаваць сваю культуру на яе прыроднай аснове, вольную ад усялякіх формаў асіміляцыі, якія пакінулі такія глыбокія шрамы на беларускім духоўным абліччы. Асабліва пад моцнае ганенне падпала беларуская нацыянальная інтэлігенцыя Вільні, дзе былі сканцэнтраваны яе самыя элітарныя сілы. Не ўхіліўся ад арышту і адзін з самых адданных беларускай нацыянальнай ідэі Антон Луцкевіч, які ў той час працаваў у Беларускім навуковым таварыстве, кіраваў Віленскім беларускім гісторыка-этнаграфічным музеем імя Івана Луцкевіча. Не пакінулі нкусаўцы на волі вядомага беларускага культурнага дзеяча, публіцыста, рэдактара самых папулярных газет "Беларуская крыніца", "Хрысціянская думка" Янкі Пазняка. Вялікай стратай для беларускай нацыянальнай справы стаў арышт колішняга выпускніка факультэта славянскай філалогіі Пражскага ўніверсітэта, выкладчыка беларускай мовы, літаратуры і гісторыі, таленавітага публіцыста Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Не мелі магчымасці выкарыстаць свой творчы патэнцыял такія вядомыя грамадскія і культурныя дзеячы, як Сяргей Хмара (сапр. Сіняк), Анатоль Іверс (сапр. Іван Міско), Сяргей Новік-Пяюн, бо савецкія рэпрэсіўныя органы пастараліся зняволіць іх у мінскую турму. А такі патэнцыял у іх быў досыць багатым, нягледзячы на параўнальна малады ўзрост. С.Хмара, да прыкладу, шмат зрабіў на ніве змагання за беларускую нацыянальную школу, у 1937 г. заснаваў на Дзятлаўшчыне нелегальную літаратурную арганізацыю "Маладая ўскалось"¹.

Такі ж цяжкі лёс напатакаў сотні людзей з багатым вопытам змагання супраць рэакцыйнай нацыяналістычнай палітыкі Польшчы на "усходніх крэсах". Толькі нязначнай частцы нацыянальнай інтэлігенцыі ўдалося ўцячы з занятай Чырвонай арміяй тэрыторыі і падацца ў іншыя краіны, дзе ў іх не было практычна аніякай магчымасці штосьці карыснае рабіць для беларускай культуры. Дэфіцыт патрэбных для гэтай сферы нацыянальных кадраў часта даводзілася запаўняць асобамі, якіх ніяк нельга аднесці не толькі да актыўных, але нават і пасіўных носьбітаў беларускай культуры. Яе становішча неўзабаве магло б стацца тоесным гэтай сферы давераснёўскай савецкай Беларусі.

Цудам удалося не трапіць у лапы савецкіх спецслужбаў знамаму культурнаму дзеячу Заходняй Беларусі Рыгору Шырму. Верасень 1939 г. ён сустрэў прыхільна і адразу актыўна ўключыўся ў творчую працу. Дзякуючы яго старанню ў 1940 г. у Беластоку ствараецца Беларускі ансамбль песні і танца. У год заканчэння

¹ Ускалось - трэцяя стадыя росту жыта, калі пачынаюць з'яўляцца каласы.

Віленскай кансерваторыі (1939) яе адзін з самых здольных выпускнікоў Генадзе Цітовіч арганізаваў у вёсцы Вялікае Падлесце народны хор і выступаў з ім у 1940 г. на І-й Дэкадзе беларускага мастацтва і літаратуры ў Маскве.

Істотнае пашырэнне ў сувязі з вераснёўскім падзеямі 1939 г. беларускай культурнай прасторы ў межах аднаго нацыянальна-дзяржаўнага фармавання стварала больш спрыяльныя умовы для арганізацыі духоўнага жыцця беларускага народа ў адпаведнасці з яго традыцыямі, толькі гэтаму зусім не садзейнічала савецкая камандна-бюракратычная сістэма. Менавіта па яе ініцыятыве ў кастрычніку 1939 г. у склад зусім не славянскай краіны Літвы быў перададзены Віленскі край разам з горадам Вільня. Без перабольшвання гэты край паводле свайго шматвекавага ўкладу ў беларускае не меў сабе роўных на ўсёй этнічнай тэрыторыі нашай Бацькаўшчыны. Што Віленшчына - гэта менавіта беларускі край, пераканаўча сведчаць дадзеныя Усерасійскага перапісу 1897 г.: на беларусаў падала 56% агульнай колькасці насельніцтва, літоўцаў - 17,6, яўрэяў - 12,7, палякаў - 8,2, рускіх - 4,9. З перадачай Віленскага краю Літве ў яго адразу ж узніклі сур'ёзныя цяжкасці з самасцвярджаннем у сваёй беларускасці. Новыя ўлады тэрмінова пачалі ствараць тут неабходныя ўмовы для ўмацавання пазіцыі літоўскай культуры, зусім не лічачыся з духоўнымі інтарэсамі карэннага насельніцтва гэтай зямлі. Да лепшага не змянілася становішча і пасля таго, як у жніўні 1940 г. Літву прымусова далучылі у склад СССР. З пераходам з Коўны ў Вільню літоўскага ўрада і дзяржаўных устаноў пачаўся інтэнсіўны планамерны прыток сюды літоўскага насельніцтва. Хаця ў кастрычніку 1940 г. у Вільні і была адноўлена дзейнасць найважнейшага асяродку нашай нацыянальнай культуры — Беларускага музея імя Івана Луцкевіча (уключылі ў структуру Акадэміі навук Літоўскай ССР), аднак ён ужо не адыгрываў такой ролі, як у былыя часы. Славутой сваімі здабыткамі на ніве нацыянальнай асветы Віленскую беларускую гімназію ўлады рэарганізавалі ў прагімназію, а пазней і зусім звялі да статусу няпоўнай сярэдняй школы. Так з колішняга цэнтра беларускай нацыянальнай культуры Вільня пачала пераўтварацца ў асяродак духоўнага жыцця зусім іншага народа. Страта Вільні, за што ўсю адказнасць нясе Маскоўскі Крэمل, - адна з самых сумных старонак у гісторыі культуры беларускай нацыі. Такой трагедыі мала каму з цывілізаваных народаў давалася зведаць. Культурны працэс на Віленшчыне, як і на Беларусі ў цэлым, парушылі падзеі 22 чэрвеня 1941 г.

Дзесяцігоддзямі ў нас не было прынята гаварыць ці пісаць пра беларусізацыю. Нягледзячы на поўны правак абвешчанай генеральным сакратаром ЦК КПСС Міхаілам Гарбачовым перабудовы, яна ўсё ж дала магчымасць выцягнуць на паверхню ледзь не пагалоўна забытую беларусізацыю. Розныя думкі выказваліся пра яе. Сярод іх ёсць і такія, што заняпад беларусізацыі выкліканы нібыта тым, што сам народ не пайшоў за ёю, бо не пагаджаўся з яе найважнейшымі палажэннямі. Так сцвярджаць не даюць падстаў дакументальныя крыніцы. Наадварот, народ прыняў, стаяў гарою за беларусізацыю. А вось хоць гэта і парадаксальна каму-небудзь можа

падацца, але факты пераканаўча сведчаць, што яе поспехі сур'ёзна ўстрыжылі многіх прадстаўнікоў дзяржаўна-партыйнай эліты рэспублікі і некаторых высокапастаўленых кіраўнічых работнікаў партыйнага Цэнтра ў Маскве. Заядлыя праціўнікі беларусізацыі знайшліся і сярод вялікадзяржаўнікаў з ліку вучоных і творчай інтэлігенцыі, прафесарска-выкладчыцкага складу інстытутаў і тэхнікумаў, дырэктароў розных прадпрыемстваў і устаноў. Зразумела, камусьці і з простага люду была не па сэрцу беларусізацыя. Аднак усё ж прыхільнікаў у яе мелася куды больш, чым праціўнікаў. І калі перамаглі апошнія, дык толькі таму, што ў іх руках знаходзілася ўлада.

Нельга пагадзіцца з тымі, хто лічыць, што беларусізацыя — гэта нейкі дар народу ад вышэйшых дзяржаўных і партыйных органаў рэспублікі ці што да гэтай палітыкі вырашылі звярнуцца толькі з адной мэтай, каб адшукаць, а затым пакараць найбольш актыўных змагаючых за нацыянальна-культурнае адраджэнне. Беларусізацыя ў нас ці украінізацыя на Украіне, туркменізацыя ў Туркменіі і г. д. — гэта вынік рашучага змагання прыгнечаных народаў былой царскай Расіі за сваё рэальнае, а не толькі папяровае сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Калі адбылася Кастрычніцкая рэвалюцыя, і краіна прыступіла да мірнага будаўніцтва, гэтыя народы настойліва паграбавалі ад Цэнтра прыняцця канкрэтных захадаў у гэтым напрамку і часта нават больш кардынальных і рашучых, чым задумвалася тымі, хто веў масы на барацьбу са старым несправядлівым сацыяльным ладам. Агульнасаюзны партыйны Цэнтр, вядома, не мог не прыслухацца да магутнага і справядлівага голасу народных масаў. Пад напорам нацыянальных рухаў у нярускіх рэгіёнах краіны Савецкі ўрад і Камуністычная партыя пайшлі на прыняццё вельмі важных захадаў па хутчэйшым і кардынальным развязванні нацыянальнага пытання ў плане тых лозунгаў, што пісаліся бальшавікамі на сцягах пралетарскай рэвалюцыі, абвешчваліся камуністамі на мітынгх і сходах працоўных. Ад першых дзён яе куды больш левымі за дзяржаўных і партыйных дзеячаў у нацыянальным пытанні былі многія станы беларускага народа, асабліва яго інтэлігенцыя. Рэзка крытыкавалі афіцыйныя ўлады за нерашучасць і непаасядаўнасць, а часам і поўнае ігнараванне нацыянальнымі інтарэсамі карэннага насельніцтва нашага краю беларуская эміграцыя, а таксама перадавыя прадстаўнікі нацыянальнага руху Заходняй Беларусі. Паколькі дзяржаўная і партыйная наменклатура на першым часе пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і заканчэння грамадзянскай вайны не дужа старалася штосьці канкрэтнае рабіць дзеля нацыянальна-культурнага адраджэння, шмат якія захады ў гэтым напрамку рабіліся па ініцыятыве саміх прагрэсіўна настроеных, з высокім зарадам этнічнай самасвядомасці людзей. Афіцыйны пераход да палітыкі беларусізацыі, самаспрэчна, быў выкліканы ўсім папярэднім ходам нацыянальнага руху ў рэспубліцы, у выніку якога ўдалося не толькі шмат што зрабіць па укараненні ў жыццё беларускіх этнакультурных пачаткаў, але ў пэўнай ступені псіхалагічна падрыхтаваць і саміх людзей паводзіць сябе ва ўсіх сваіх дзеяннях і учынках у адпаведнасці з нацыянальнымі стандартамі. Беларусізацыя — гэта велічны твор самога народа, якую дзяржаўным і партыйным органам давялося ўзаконіць,

зробіць сваёй палітыкай, каб не плесціся ў хвасце падзей у сферы міжнацыянальных дачыненняў. А як толькі з дапамогай крываваых рэпрэсій удалося спаралізаваць ініцыятыву народа, найперш яго інтэлігенцыі, і ў адпаведных дзяржаўных і партыйных улад з'явілася магчымасць не толькі ігнараваць, але і весці да поўнага заняпаду беларусізацыю, яны без усялякіх ваганняў выкарысталі такую сітуацыю, тым больш, што ў гэтым быў зацікаўлены і Маскоўскі Крэмль. Умела ўцягнутай партыйнымі ідэолагамі і спецслужбамі НКУС у крываваю міжусобную барацьбу інтэлігенцыі ўжо было не да беларусізацыі. Кожны жыві толькі адной думкай, як у гэтай калатнечы не стаць ахвярай несправядлівай кары, пазбегнуць смерці. Такое ўдавалася вельмі многім. Абсалютная большыня тых прадстаўнікоў інтэлігенцыі, што ў 20-я - першую палову 30-х гг. актыўна змагаліся за ажыццяўленне беларусізацыі, адышла па волі савецкай Феміды на той свет, адпакутавала ў сталінскіх лагерах, альбо пазней, пад час Другой сусветнай вайны, асудзіла сама сябе на эміграцыю, баючыся стаць ахвярай рэпрэсіўных органаў НКУСа. Вельмі негатыўна на ходзе беларусізацыі адбілася практычна амаль поўнае выключэнне яе са сферы дзяржаўнай палітыкі, бо такую важную справу нельга вырашаць толькі на энтузіазме народных масаў, тым больш ва ўмовах моцна абмежаванай дэмакратыі. Ужо дзесьці з сярэдзіны 30-х гг. дзяржаўныя і партыйныя структуры з органаў актыўнай падтрымкі і практычнага ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі трансфармаваліся ў інструмент яе тармажэння, а ў час масавых рэпрэсій - у ярых праціўнікаў беларускага Адраджэння. Беларусізацыя цалкам страціла свой дзяржаўны характар. Дый увогуле Беларусь, як і іншыя саюзныя рэспублікі, так і не змагла пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі стварыць сваю сапраўдную суверэнную дзяржаву. Дарэмна ў цяжкі час вайны з фашызмам паэт Пятрусь Броўка ў вершы "Беларусь" (надрукаваны ў снежні 1943 г. у газеце "Савецкая Беларусь") стараўся пераканаць наш народ у адваротным, пішучы:

*Дзве зоркі на небе, - ім вечная слава,
Азначылі Ленін і Сталін твой шлях,
Стварылі цябе ўпершыню, як дзяржаву
І роўнай між роўных назваўшы на праву,
Цябе прывялі на шырокі прасцяг.*

Што гэта быў за прасцяг, цяпер ведае кожны, хто хоць трохі знаёмы з гісторыяй Беларусі міжваеннага перыяду. Сфармаваная тады дзяржава стаяла над народам, усю сваю палітыку праводзіла выключна ў інтарэсах Масквы і цалкам залежала ад яе. На адказнасці вышэйшых эшалонаў партыйных і дзяржаўных органаў ляжыць масавае фізічнае знішчэнне перадавой і нацыянальна самасвядомай інтэлігенцыі, значная частка якой сфарміравалася яшчэ ў дарэвалюцыйныя гады. Народныя масы, застаўшыся без актыўных прыхільнікаў ідэі беларусізацыі, не ў стане былі без іх удзелу рухаць наперад высакародную справу нацыянальна-культурнага адраджэння. Яшчэ за колькі гадоў да пачатку Другой сусветнай вайны беларусізацыя стала фактам гісторыі. У жыцці нашага народа распачаўся, а ў наасобных сферах набраў

моцныя абароты дьяметральна працлглы ёй (беларусізаці) працэс, які найбольш правільным ужо будзе назваць дэбеларусізацыяй. Цяжка прадбачыць; як у далейшым будзе ажыццяўляцца сучаснае беларускае Адраджэньне. Аднак па ўсім відаць, што народ усё ж хоць і марудна, але ўключачацца ў гэты жыццёваважны для беларускай нацыі працэс. Калі ж знойдуцца сілы, якім удалася затармазіць яго, прымусіць кола гісторыі даваць задні ход, вельмі важна народу, і асабліва яго інтэлектуальным станам, не дазволіць уцягнуць сябе ў міжусобныя канфлікты, бо гэта зноў прывядзе да поўнага заняпаду нашага нацыянальнага Адраджэньня, запатрабуе праліцця мора братняй крыві. Нельга даць яшчэ раз паўтарыцца трагічным урокам даваеннай дэбеларусізацыі, што акурат супала з правядзеннем масавых крывавак рэпрэсій.

5.6. Негатыўнае ўздзеянне дэбеларусізацыі на беларускае нацыянальна-культурнае жыццё ў Другой Рэчы Паспалітай

Згортванне дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі з вялікім бодем у душы ўспрынялі нацыянальна-патрыятычныя сілы "усходніх крэсаў" Польшчы, небеспадстаўна палічыўшы, што ўрад апошняй без прамаруджвання выкарыстае дадзеную сітуацыю для барацьбы з усім беларускім, якая і без таго вялася ў самай жорсткай форме. Цяпер ужо ўладам БССР нязручна было выступаць у якасці абаронца нацыянальна-культурных інтарэсаў карэннага насельніцтва Заходняй Беларусі, паколькі з імі нядужа лічыліся і ў самой метраполіі, асабліва ў перыяд масавых фізічных расправаў з "ворагамі" савецкага народа. Усё гэта разам з іншымі прычынамі дае зразумець, чаму 30-я гг. сталіся такімі стратнымі ў нацыянальна-культурным жыцці беларусаў Польшчы. І самы моцны удар, як і трэба было чакаць, нанеслі адукацыі. Для беларусаў яна практычна цалкам страціла свой нацыянальны характар. Калі яшчэ ў год аб'яўлення ў БССР беларусізацыі дзяржаўнай палітыкай на "усходніх крэсах" Польшчы заставалася толькі 37 беларускамоўных школ з колішніх амаль 500,¹ дык пазней яны цалкам спынілі сваё існаванне, за што ніяк нельга абвінавачваць прыхільнікаў, змагароў за беларускую нацыянальную адукацыю, бо адстойваць гэтую прагрэсіўную ідэю ім даводзілася ў няроўнай барацьбе з самай дзяржавай. З уладнымі структурамі заўжды вельмі цяжка сапернічаць грамадскім сілам, аднак у паасобныя гады ім удавалася штосьці карыснае рабіць для нацыянальных школ Заходняй Беларусі, асабліва калі ў рэалізацыі гэтай справы знаходзілі падтрымку ў бацькоў дзяцей. Яе ўплыў на стан нацыянальнай адукацыі істотна аслабеў пасля забароны ў 1937 г. дзейнасці Таварыства беларускай школы. Звяртае на сябе ўвагу, што на такую варожую акцыю польскія ўлады пайшлі ў год, калі ў СССР, у т. л. і ў яго складавой частцы БССР, свайго апагею дасягнулі масавыя фізічныя рэпрэсіі супраць "ворагаў савецкага народа".

Сур'ёзныя цяжкасці сістэматычна даводзілася зведваць з забеспячэннем беларускіх школ падручнікамі, дапаможнікамі. Такую літаратуру з Савецкай Беларусі ўлады Польшчы не дазвалялі завозіць.

¹ Беларускі гістарычны часопіс. 1994. №1. С. 82

Розныя крокі рабіліся дзеля развязвання дадзенай праблемы. Іншым разам патрэбную для ўзгадавання дзяцей беларускамоўную літаратуру ўдавалася друкаваць нават у самой Варшаве. Так, у 1936 г. тут была выдадзена "Першая навука закону божага з беларуска-славянскім букваром. Пасобнік для беларускай школы і сям'і".

Хоць пад канец 30-х гг. польскаму ўраду удалося звесці народную адукацыю Заходняй Беларусі толькі да адной навучальнай установы — Віленскай беларускай гімназіі, нацыянальна-патрыятычныя сілы не спынілі сваёй дзейнасці на гэтым лёсавызначальным участку нацыянальнага жыцця. Асабліва вялікі прагэст у іх выклікала прынятае ў 1936 г. рашэнне аб забароне выкладаць беларускую мову ва ўсіх навучальных установах "усходніх крэсаў". Не лішнім будзе заўважыць, што ў ладаванні нацыянальнай адукацыі беларусы ў сябе дома сустракалі ад польскага рэжыму большы супраціў, чым рускія эмігранты. Красамоўна сведчыць пра гэта тое, што на працягу 1918-1939 гг. у Бярэсці без усялякіх перашкод працавала створаная намаганнямі Рускага нацыянальнага таварыства Берасцейская руская гімназія. Жорсткія ўрадавыя захады супраць беларускай нацыянальнай адукацыі дыктаваліся тым, што яе функцыянаванне істотна тармазіла пераплаўку беларусаў у польскі этнас, што практыкавалася з першых жа гадоў існавання самастойнай Польскай дзяржавы.

Паводле законаў логікі Польшча як славянская дзяржава павінна была б ствараць усе ўмовы для прыстойнага жыцця самых блізкароднасных яе карэннаму насельніцтву беларускага і украінскага народаў, бо ў гэтай краіны яны знаходзіліся не на становішчы няпрошаных гасцей ці вымушаных эмігрантаў, а з'яўляліся аўтахтонамі. Але, відаць, ураду Польшчы падабаўся прыклад славянскага расійскага самадзяржаўя, таму ў дачыненні да беларусаў і ўкраінцаў і ён праводзіў дыскрымінацыйную палітыку ў культурнай сферы.

На працягу ўсяго міжваеннага перыяду практычна амаль нічога не рабілася на дзяржаўным узроўні для развіцця нацыянальнай культуры ў Заходняй Беларусі, дзе тады жыло (у канцы 30-х гадоў) прыкладна 4 млн. чалавек. Увесь гэты час ішла напружаная барацьба за выжыванне беларускай культуры, у чым яе носьбіты праявілі зайздросную ўпартасць і вялікую пашану да захавання духоўнай спадчыны, невычэрпную энергію узбагачаць яе новымі здабыткамі.

Неўзабаве пасля падпісання ў сакавіку 1921 г. у Рызе мірнай дамовы польскі прэм'ер Скульскі заявіў, што праз пару дзесяткаў гадоў не застанеца ніякіх беларусаў. Для многіх польскіх ультранацыяналістаў гэтыя словы высокага дзеяча ўспрымаліся як праграмныя.

Пра рэакцыйны характар палітыкі ў галіне культуры пераканаўча сведчаць наступныя словы з інтэрв'ю міністра замежных спраў Польшчы Бэка карэспандэнту адной з французскіх газет: "Мы закрываем у Заходняй Беларусі школы і замяняем іх польскімі таму, што беларусы - народ адсталы... беларуская мова неразвітая і мала карысці прыносіць яна тым, хто ёю

валодае і хто на ёй вучыцца". Падобную пазіцыю выказаў і зацяты прыхільнік польскага шавінізму Уладзіслаў Студніцкі: "Этнаграфічная беларуская маса павінна быць безумоўна асімілявана, і беларусы павінны пакінуць мары аб нацыянальным існаванні. Ні аб якім беларускім народзе не можа быць і размова, таму што беларусы не маюць уласных традыцый".¹

Накштальт практыкі іншых краін з дыскрымінацыйнай палітыкай у дачыненні да недзяржаўных народаў і урад Польшчы пільна сачыў за тым, каб не дапусціць мову беларусаў у грамадскае жыццё, ведаючы, што ў такім выпадку яна немінуча адыдзе ў нябыт. Прычым увесь час барацьба з гэтым найкаштоўнейшым скарбам беларускага народа вялася не на якім-небудзь прыватным ці грамадскім, а на самым высокім дзяржаўным узроўні. Пры нагодзе крайне негатыўна характарызаваў яе галоўны дыктатар Польшчы Юзэф Пілсудскі — урадзец Віленшчыны і нават беларус па-паходжанні. Калі ў 1920 г. яму трэба было з ваенна-палітычных меркаванняў увайсці ў давер да нацыянальна самасвядомай беларускай інтэлігенцыі, ён абяцаў у выпадку перамогі Польшчы даць беларускаму народу нацыянальна-культурную аўтаномію, шанаваць яго родную мову. Але пасля падпісання ў сакавіку 1921 г. у Рызе мірнага дагавора, паводле якога значная частка нашых земляў апынулася пад уладай заходняй суседкі, ён крута змяніў сваю палітыку. Выступаючы 18 жніўня 1926 г. на пасяджэнні польскага ўрада, Ю.Пілсудскі гаварыў, што мова беларусаў "з'яўляецца настолькі цяжкай і нераспрацаванай, што яна не можа быць мовай школы і органаў кіравання". І польскія ўлады зрабілі ўсё, каб гэтыя словы Ю.Пілсудскага спраўдзіліся. З афіцыйнай польскай лексікі ледзь не канчаткова зніклі словы з асновай на "беларус". Цікава адзначыць, што калі наш славеты оперны спявак Міхась Забейда-Суміцкі ў 30-я гг. выконваў песні на Варшаўскім радыё, дыктары аб'яўлялі іх "палескімі", а не "беларускімі", таму што для афіцыйнай Польшчы не існавала такой нацыі, як беларуская.

Дзеля пазбаўлення гістарычнай памяці, разрыву павязі паміж сучасным і мінулым, улады сістэматычна скасоўвалі нацыянальна беларускія тапонімы і замянялі іх на польскія. На пачатку 30-х гг. спрэс пазнікалі беларуска- і украінскамоўныя надпісы, што Я.Рыч выкарыстаў для такой неўспешнай высновы: "Украінец або беларус, як некалі паляк, "па надпісу чужой мовай пазнае сваю айчыну".²

Не дужа любіла ў сваіх матэрыялах выдзяляць беларусаў як самабытную нацыю польская афіцыйная статыстыка. Той з іх, хто спавядаў каталіцкую веру, паказваўся ў такіх матэрыялах, як паляк, а праваслаўную - як рускі. Таму і не дзіўна, што паводле перапісу 1931 г. нацыянальная структура насельніцтва Пінска падавалася так: усяго жыхароў 33517 чалавек, з іх яўрэяў - 21556, палякаў - 7977, рускіх — 780, украінцаў — 68, немцаў — 29, прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў - 11.³ А беларусаў, як вынікае, зусім

¹ ЛМ. 1958. 15 лістапада

² Бальшаік Беларусі. 1932. №5. С. 71

³ Кльквоўская Ціна, Палыніскі Алесь. Крыжы Палесся. - Чырвоная змена. 1997. 13 верасня.

няма, і , значыцца, адсутнічаюць усялякія падставы нешта такое практычнае рабіць дзеля задавальнення іх духоўных запатрабаванняў.

Пры такіх неспрыяльных умовах цяжка было разлічваць на належную прысутнасць у беларускай культуры па-сапраўднаму прафесійных, элітарных пластоў, за выключэннем галоўным чынам мастацкай літаратуры, жывапісу. Тут працавала нямала сапраўдных майстроў сваёй справы, якіх і сёння добра ведаюць, паважаюць у краіне, асабліва яе нацыянальна-адраджэнскія колы. Трывала абапіралася на нацыянальнае народная творчасць, стрымліваючы, дзякуючы гэтаму, негатыўнае ўздзеянне паланізацыі на беларусаў. Цалкам апраўдана, што ні перыядычны друк, ні выдавецтвы, ні школы не прынялі ўвядзенай ў БССР у 1933 г. рэформы беларускага правапісу, што дапамагло ў гэтай частцы беларускай зямлі захаваць ад русіфікацыі самую беларускую мову, бо рэформа акурат і мела на мэце такое.

5.7. Стан культуры нацыянальных меншасцяў ва ўмовах адступлення ад дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі і правядзення масавых фізічных рэпрэсій

На рубяжы 20-х - 30-х гг. Беларусь нястрымна рухалася да вызначаных беларусізацыяй вышыняў, хаця шлях да іх ніколі не быў гладкім, усыпаным рукамі. Прычым пазітыўныя зрухі ў нацыянальна-культурным адраджэнні заўважаліся не толькі на прыкладзе яе асноўнага, карэннага этнасу, дзеля якога акурат і перайшлі да дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі, але і абсалютнай большасці этнічных груп рэспублікі. Ніводная з іх не мела падставы абвінавачваць беларусізаццю, што яна, маўляў, ставіць перашкоды культурнаму развіццю, вядзе да асіміляцыі. Найлепш за ўсё гэта можна пацвердзіць аналізам нацыянальнай структуры агульнаадукацыйных школ. У 1929/30 н. г., напрыклад, з агульнай колькасці 5816 чатырохгодак беларускіх было 5334, яўрэйскіх — 174, польскіх — 143, рускіх — 118, латышскіх — 20, літоўскіх — 11, украінскіх — 10, нямецкіх - 4, эстонскіх - 2.¹

Першыя пяць гадоў актыўнай беларусізацыі пераканаўча паказалі правільнасць намечанага дзяржавай курсу па нацыянальна-культурным адраджэнні беларускага народа. За гэты сціслы для гісторыі тэрмін ён на ўсё 180 градусаў павярнуўся да сваёй напрацаванай стагоддзямі духоўнай спадчыны, дамогся таго, што яго мова прыйшла ва ўсё звёны дзяржаўнага, партыйнага, прафсаюзнага і камсамольскага апаратаў, у адміністрацыйна-гаспадарчых органы, стала рабочай для ўстаноў культуры, адукацыі і навукі. Што праблема рускай культурна-моўнай асіміляцыі беларускай нацыі згубіла сваю былою вастрыню, паверылі нават самыя закаранельныя скептыкі і ныцкі. Яшчэ ніколі нацыянальна-самасвядомыя пласты беларускага народа не былі ў такім радасным, бадзёрым настроі, як на схіле 20-х гадоў.

Зусім інакш глядзелі на нацыянальна-культурнае развіццё беларускага народа бальшавіцкі Цэнтр у Маскоўскім Крамлі і многія прысланыя ім у наш

¹ Платун А.М. Итоги культурного строительства в БССР за 10 лет. М.-Л., 1931. С. 43.

край высокія партыйныя і дзяржаўныя функцыянеры, некаторыя прадстаўнікі мастацкай, навуковай і педагагічнай інтэлігенцыі. У іх планы не ўваходзіла забеспячэнне Беларусі сапраўднага дзяржаўнага суверэнітэту, поўнага росквіту яе нацыянальнай культуры і мовы. Стрымаць далейшае ажыццяўленне планаў беларусізацыі, лічылася, найлягчэй за ўсё можна будзе праз адшуканне ў стане яе актыўных праваднікоў і шчырых прыхільнікаў асобаў, варажых Кастрычніцкай рэвалюцыі, ідэям сацыялізму і ўчыненне расправы з імі. На рубяжы 20-х - 30-х гг. узнялася першая магутная хваля барацьбы з надуманым беларускім нацыянал-дэмакратычным рухам ("нацдэмаўшчынай"). Затым яна яшчэ раз паўтарылася ў 1933 г. і нарэшце ў 1937 г. перарасла ў масавыя фізічныя рэпрэсіі ў дачыненні да самых найлепшых пластоў, сапраўднай красы беларускага народа.

Распачатая з ініцыятывы бальшавіцкай партыі барацьба з беларускім нацыянальна-культурным рухам не магла ў той ці іншай ступені не закрануць і нацыянальныя меншасці нашага краю. Іх дачыненні да беларускага пытання былі далёка не адназначнымі: адны лічылі, што з пераходам да палітыкі беларусізацыі і ў нацыянальных меншасцяў з'явіліся лепшыя магчымасці для развіцця сваёй культуры і мовы, другія ж, наадварот, у такой палітыцы бачылі перашкоду для здзяйснення сваіх нацыянальных спадзяванняў. Жыццё вельмі хутка паказала, хто з іх меў рацыю.

У час найбольш інтэнсіўнай барацьбы з беларускім нацыянальна-культурным Адраджэннем ідэалагічныя службы партыі і савецкія карныя органы свядома пакідалі па-за сваёй увагай нацыянальныя меншасці, бо найбольшую небяспеку бачылі ў беларускім "нацдэмакратызме". Дзеля нанясення яму скрыпальнага удару гэтыя службы і органы вельмі ўмела перацягвалі на свой бок мала дасведчаных у тонкасцях такой палітыкі прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў. У моду ўваходзіць напісанне тайных даносаў, прычым часта аўтары складалі іх на асобаў ці групы іншай нацыянальнасці.

У сапраўдную міжнацыянальную грызню пераўтварыўся друк, асабліва перыядычны. Пры ўважлівым азнаямленні з ім высвятляецца, што на фоне ўзмоцненай барацьбы з г. зв. беларускім нацыяналізмам у ідэалагічных службаў выпрацоўваецца і існуе ажыю да 1937 г. у больш-менш памяркоўнае стаўленне да любых формаў нацыяналізму, у бальшавіцкім разуменні, з боку прадстаўнікоў іншых народаў Беларусі. Зразумела, такая палітыка многім з іх падабалася, таму ніхто не выступаў на старонках перыядычнага друку ці ў іншых месцах у абарону нявінных ахвяраў беларускага "нацдэмакратызму". Не выступалі яшчэ і таму, што быў страх за ўласны лёс.

З усіх нацменшасцяў да пачатку масавых рэпрэсій у найбольш поўнай меры задавальняліся духоўныя патрэбы рускіх і яўрэў, асабліва першых. Яшчэ да сярэдзіны 30-х гадоў быў узяты, без прыняцця адмысловай дзяржаўнай пастановы, курс на выцясненне беларускай мовы рускай са службаўнага справаводства, з аўдыторыяў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, прапагандысцка-агітацыйнай працы. Асабліва ўзрасла

роля рускай мовы ў сферы адукацыі пасля таго, як саюзны ўрад 14 сакавіка 1938 г. прызнаў яе абавязковай для вывучэння ва ўсіх школах нацыянальных рэспублік. На Беларусі многімі кіраўнікамі школ гэта разумелася як катэгарычнае патрабаванне любой цаной забяспечыць добрыя веды дзяцей па рускай мове нават і за кошт зніжэння якасці заняткаў па роднай мове. Ад гэтага часу для рускай культуры і мовы на Беларусі адкрываліся такія шырокія перспектывы, што і многія прадстаўнікі нацменшасцяў, сустракаючы істотныя цяжкасці пабудовы культурнага жыцця на ўласным грунце, паступова пачалі далучацца не да беларускіх, а рускіх духоўных стандартаў і каштоўнасцяў. Проста адзінкавымі з'ўляюцца выпадкі, каб каго-небудзь з такіх прадстаўнікоў выступіў супроць абмежаванняў ролі беларускай мовы ў практыцы дзяржаўных, партыйных і адміністрацыйна-гаспадарчых органаў, вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы.

Першымі адчулі, што барацьба з беларускім "нацэмакратызмам" не можа прынесці сапраўднага, вялікага шчасця для нацменшасцяў беларускія палякі, у якіх на пачатку беларусізацыі і некалькі гадоў пазней даволі пыстойна складвалася жыццё. Ад 1925 г. у Менску пры Польшкім педагагічным тэхнікуме існавала секцыя польскай літаратуры. У 1929 г. у яе ўваходзіла 11 чалавек. З гэтага ж года засноўваецца Дзяржаўная польская тэатральная студыя, якая з 1932 г. атрымала ў сваё распараджэнне спецыяльна перабудаваны будынак касцёла св. Алены і Сымона (Чырвоны касцёл) у Менску і стала называцца Дзяржаўным вандроўным польскім тэатрам БССР. У сталіцы рэспублікі функцыянаваў Дзяржаўны польскі ансамбль, рэгулярна выступалі па радыё "польскія брыгады". Па прыкладу беларускіх перасоўных калгасна-саўгасных тэатраў такі ж тэатр быў створаны ў 1932 г. і ў Дзяржынску.¹

Светлыя часы ў нацыянальна-культурным жыцці беларускіх палякаў цягнуліся нядоўга. Паўплывалі на гэта і напружаныя стасункі паміж СССР і Польшчай. Найбольшыя страты зведаў, і прычым вельмі рана, Інстытут польскай культуры, заснаваны пры Беларускай акадэміі навук (у 1929-1933 гг. меў статус польскага сектара). У свае найлепшыя часы ў гэтай установе працавала больш за 30 чалавек, а на момант яе ліквідацыі ў 1933 г. — толькі 3 навукоўцы.² У многіх зусім бязвінных асобах польскай нацыянальнасці ідэалагічнымі і рэпрэсіўнымі органамі бачыліся рэальныя ворагі савецкай улады, таму ніхто на Беларусі асабліва не імкнуўся садзейнічаць іх далейшаму культурнаму развіццю. Скарачаецца сетка польскамоўных дашкольных і школьных устаноў, змяншаюцца тыражы выдання кніг і брашур, газет і часопісаў на польскай мове.

Такога роду тэндэнцыі назіраліся і ў дачыненні іншых нацменшасцяў, за выключэннем рускай і яўрэйскай. З апошняй падобнае адбудзецца ўжо пасля самых трагічных у гісторыі нашага краю 1937-1938 гадоў. Многія партыйныя і дзяржаўныя дзеячы, прадстаўнікі інтэлігенцыі яўрэйскай нацыянальнасці панясуць самую суровую меру пакарання як "заяцтыя ворагі" савецкага

¹ Культура. 1994. 16 сакавіка.

² Тамсама.

народа. У кастрычніку 1937 г. нкусаўцы ўчынілі злачынны смяротны акт над таленавітым яўрэйскім паэтам, ураджэнцам Барысаўшчыны, Ізі Харыкам. Усяго за год да расправы, яму было прысвоена званне члена-карэспандэнта АН БССР. Шмат агульнага з ім было і ў лёсе Якава Бранштэйна, добра вядомага ў той час яўрэйскага і беларускага літаратуразнаўцы і крытыка, члена-карэспандэнта АН БССР, расстралянага ў 1938 г. У выніку рэпрэсій пайшлі з жыцця яўрэйскія паэты Майсей Кульбак, Зяма Півавараў (у 27 гадоў), Арон Юдэльсон, літаратурны крытык Хацкель Дунец. У ноч на 1 сакавіка 1937 г. ад рукі невядомага злачынца загінуў на 81 годзе жыцця яўрэйскі мастак Юдэль Пэн.

Будучы пазбаўленымі такіх людзей, яўрэі істотна зменшылі маштабы нацыянальна-культурнай дзейнасці, больш дбалі пра фізічнае выжыванне, чым уласнае духоўнае развіццё.

З кожным годам скарачалася сетка і змяншаліся кантынгентны яўрэйскіх навучальных устаноў, падалі тыражы яўрэйскіх кніг, газет і часопісаў. Няма таленавітых прадстаўнікоў творчай яўрэйскай інтэлігенцыі пачалі працаваць на ніве рускай культуры, ператварыліся ў яе носьбітаў. Аднак і ў тых неспрыяльных умовах большасць надзеленых талентам яўрэяў не выйшла з рэчышча роднай культуры. Як і раней, некаторыя з іх прысвячалі сябе развіццю беларускай культуры. Да іх ліку належыў мастацкі кіраўнік Ансамбля беларускай народнай песні і танца, кампазітар Ісак Любан. Найбольшую папулярнасць прынесла яму песня "Бывайце здаровы" на словы Адама Русака. Праў ўсім негатыўным, што выпала на долю гэтай этнічнай групы, няма падстаў гаварыць, што пад канец 30-х гг. яна яўна хіліцца да поўнага духоўнага застою. Адбыцца такому ў нейкай ступені перашкаджала заняцце яўрэямі як напярэдадні, так і пасля масавых фізічных рэпрэсій ключавых пазіцый у шэрагу найбольш важных сферах грамадскага жыцця. Паводле дадзеных сучаснай даследчыцы Ноны Васілеўскай, у канцы 1932 г. у цэнтральным апарате Народнага камісарыята юстыцыі БССР і ў Вярхоўным судзе БССР у агульнай колькасці іх работнікаў на яўрэяў даводзілася 51,5%, затое на беларусаў- толькі 33,3%. Падобнае і часам яшчэ ў большай ступені назіралася ў сферы культуры. Не бачачы ў тых умовах асаблівых перспектывы для развіцця яўрэйскай нацыянальнай культуры на тэрыторыі Беларусі, здольныя да такой дзейнасці яўрэі падаваліся на працу ва ўстановы беларускай культуры, усяляк імкнучыся заняць там кіруючыя пасады. І вядома ж, не дзеля выратавання беларускай культуры, на якую паступова насоўвалася новая хваля русіфікацыі, а хутчэй дзеля ўласнай кар'еры і нярэдка з жаданнем бездакорна выконваць волю тых, хто стаяў ля стэрна ўлады. Дзяржаўныя, партыйныя органы з іх прарускай арыентацыяй не мелі намеру чыніць перашкоды гэтаму, бо ім не падабаўся ярка выражаны нацыянальны кірунак у культуры Беларусі, што, здавалася, будзе тармазіць яе (культуры) збліжэнне і зліццё з іншымі культурамі савецкіх народаў і, найперш, рускага. Вылучэннем на высокія пасады ў сферы культуры асобаў небеларускага паходжання меркавалася ўзмоцніць у ёй інтэрнацыянальныя

пачаткі, што ва ўмовах тагачаснага СССР азначала — рускія. Паводле даных Ноны Васілеўскай на 1 лютага 1940 г. з 17 дырэктараў тэатраў БССР толькі 3 былі беларусы, затое яўрэяў - 11, адпаведна сярод мастацкіх кіраўнікоў тэатраў 17-4-6.

І ўсё ж партыйнаму Цэнтру Маскоўскага Крамля, іх прыхільнікам на Беларусі не ўдалося рукамі прадстаўнікоў нярускіх народаў апошняй цалкам спаралізаваць актыўнасць яе карэннага насельніцтва ў самых розных сферах духоўнай дзейнасці чалавека. Яна працягвалася, хаця і запаволенымі тэмпамі, сустракаючы на сваім шляху вялікія цяжкасці. Есць дастаткова пераканаўчых фактаў самай цеснай садружнасці беларусаў з любой з найменшасцяў і асабліва з тымі, хто належалі да славянскай супольнасці народаў. Далёкая ад гуманнасці нацыянальная палітыка бальшавіцкай партыі не пахіснула былія добрыя дачыненні беларусаў і з яўрэямі, хаця з ліку іх прадстаўнікоў многія займалі высокія пасады ў тых органах, якія акурат і нясуць найбольшую адказнасць за чалавечыя ахвяры з-за масавых рэпрэсій. Самай пашыранай сферай садружнасці беларусаў з дадзенай нацыянальнай групай, як і раней, з'яўляліся: культура, адукацыя, навука, медыцына. Роля яўрэяў у іх развіцці бяспрэчная. Іншая справа, што развіваць гэтыя сферы, асабліва першыя дзве, было вельмі цяжка, таму што на афіцыйным узроўні ігнараваўся іх нацыянальны аспект.

У 30-я гг. у БССР вельмі прагрэсіравала, дзякуючы адпаведнай дзяржаўнай палітыцы, у сваім культурным развіцці толькі руская нацменшасць. Праўда, у выніку масавых рэпрэсій і ў яе асяроддзі таксама не абышлося без ахвяр, але ж ніводнага чалавека не пакаралі за рускі вялікадзяржаўны шавінізм, як, да прыкладу, судзілі людзей за польскі, яўрэйскі ці які-небудзь іншы нацыяналізм. Руская культура і адукацыя ў БССР мелі нават пэўныя прыярытэты перад беларускімі адпаведнікамі, што найперш было характэрным для ўстаноў вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі, кінамастацтва. Такі ж прыярытэт рускаму надаваўся ва ўсіх відах службовага справаводства.

Свядамае згортанне на самым высокім партыйна-дзяржаўным узроўні палітыкі беларусізацыі, а затым масавыя фізічныя рэпрэсіі дапамаглі зразумець нацыянальным меншасцям, што ва ўсіх іх, акрамя рускай, пасля задушэння беларускага нацыянальна-культурнага руху не засталася аніякіх шанцаў для нармальнага культурна-моўнага развіцця. І гэта сапраўды так, бо духоўныя запатрабаванні нацменшасцяў за выключэннем тых, якім удалося з дапамогай уладных структур усталяваць сваё панаванне ў чужым краі, могуць у больш-менш аптымальным памеры задавальняцца толькі тады, калі належным чынам развіваюцца культура і мова асноўнага, карэннага насельніцтва. Відаць, добра зразумеўшы такое, сёй-той з прадстаўнікоў мастацкай інтэлігенцыі, асабліва яўрэйскай, польскай нацменшасцяў, бачачы, што ў іх культур няма перспектывы пасля масавых рэпрэсій, вырашыў аддаць свой талент не рускай, а беларускай культуры, хаця працаваць у рэчышчы першай і з'яўлялася больш прэстыжнай справай. Актыўная і плённая

дзеінасць іншанацыянальнай інтэлігенцыі на ніве беларускай культуры пасля таго, калі яе найлепшыя дзеячы ў выніку барацьбы з "нацдэмакратызмам" і масавых рэпрэсій амаль цалкам былі вынішчаны фізічна, дапамагала ёй выжываць, а дзе-небудзь нават і дасягнуць пэўнага поспеху. Прыкладаў такога ўдзелу ў развіцці беларускай культуры можна нямаля адшукаць, прычым і сярод асобаў рускай нацыянальнасці.

Напярэдадні і ў самы пік масавых рэпрэсій вельмі ярка высветлілася, што з усіх нацменшасцяў Беларусі яе дзяржаўныя і партыйныя органы, спецслужбы найбольшы давер маюць да рускай. У тэрміновым парадку многія прадстаўнікі яе былі вылучаны на высокія і адказныя пасады ў розныя сферы дзейнасці. Калі для заняцця такіх пасадаў не хапала на месцы прадстаўнікоў рускай нацыянальнасці, такія кадры прысылаліся з Расійскай Федэрацыі ці саюзных рэспублік. Але магло здарыцца і такое, што партэбныя кадры Беларусь мела, але ўсё роўна адкамандзіроўвалі сюды наменклатурных дзеячоў, спецыялістаў толькі дзеля таго, каб умацаваць імі пазіцыі Цэнтра ў гэтым заходнім фаносце СССР. У якасці прыкладу можна назваць накіраванне ў 1935 г. на пасаду дэкана філалагічнага факультэта БДУ ўраджэнца Варонежскай губерні, выпускніка Варонежскага дзяржаўнага ўніверсітэта (1929) Цімафея Ломцева, які да прыезду ў Менск працаваў дэканам Маскоўскага педагагічнага інстытута. У час, калі сталі хапаць і знявольваць красу беларускай інтэлігенцыі, Ц. Ломцев працуе намеснікам дырэктара, загадчыкам аддзела Інстытута мовы і літаратуры АН БССР. Ён быў сярод тых шчасліўчыкаў, якіх абмінулі масавыя рэпрэсіі. Што ж датычыць самога калектыву Інстытута мовы і літаратуры АН БССР, дык мала якая-небудзь іншая акадэмічная навуковая ўстанова. Як ён, панесла такія велізарныя страты ў кадрах. У гады масавых рэпрэсій дзесяткі вучоных рускай і іншых нацыянальнасцяў, якіх накіроўвалі з РСФСР, саюзных рэспублік у навучальныя і навуковыя ўстановы Беларусі, наваткі звязалі сваё жыццё з гэтым краем. Там, дзе захоўваліся нармальныя ўзаемаадносіны паміж людзьмі, не лютавалі службоўцы НКУСа, сумесная праца мясцовых і прышлых вучоных давала добрыя вынікі, не назіраліся канфлікты на нацыянальнай глебе. На вялікі жаль, у той час у нас такіх калектываў было вельмі мала, у чым прамую зацкаўленасць мелі ідэалагічныя службы ЦК КП(б)Б і спецорганы Беларусі. У калектывах, дзе панавалі страх і недавер паміж людзьмі, ім намнога лягчэй было ажыццяўляць сваю далёкую ад нацыянальнай згоды і ўзаемапавагі палітыку.

У арганізацыі і правядзенні барацьбы з найлепшай часткай беларускай інтэлігенцыі адпаведныя органы вельмі ўмела выкарыстоўвалі нацыянальны фактар. Актыўна падключыўся да змагання з "ворагамі навукі" і вядомы на Беларусі вучоны-гісторык Мікалай Никольскі, ураджэнец Масквы. Сваё жыццё з нашым краем ён звязваў у 1921 г., калі ўладкаваўся на працу прафесара кафедры гісторыі старажытнага свету БДУ. У лютым 1931 г. яго выбралі правядзейным членам Беларускай акадэміі навук, а ў самы разгар масавых рэпрэсій (у 1937г.) прызначылі дырэктарам Інстытута гісторыі гэтай акадэміі. Паказальна, што М. Никольскі так да канца свайго жыцця і не зразумеў ці не хацеў зразумець, што якіх-небудзь важкіх прычын для барацьбы з "ворагамі навукі" не

існавала ў прыродзе. Тым не менш ён сам сабе ставіў у вялікую заслугу яшчэ і ў 1957 г., у час свайго апошняга публічнага выступлення ў вялікай канферэнцэале АН БССР, што "многа папрацаваў у галіне гістарычнай навукі, многа ваяваў з ворагамі навукі..."¹

Праўда, далёка не ўсім выхадцам з Расіі, у т. л. і рускай нацыянальнасці, удалося зрабіць на Беларусі кар'еру. "Плэнна" папрацаваўшы на заходнім фарлосце СССР з "ворагамі" савецкага народа, пазней некаторыя з іх і самі падпалі пад такую катэгорыю, панеслі самыя суровыя меры пакарання. Таталітарная сістэма імкнулася як мага менш пакідаць следоў пра свае злычынствы.

Працы з нацыянальнымі мяншынямі значна прыбавілася пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР, бо польскія ўлады зусім не лічыліся з іх духоўнымі запатрабаваннямі. Асаблівай увагі да сябе вымушала сістэма адукацыі, паколькі жаданую карысць ад яе можна атрымаць толькі тады, калі дзяцей выхоўваюць і навучаюць на іх роднай мове. Кіраўніцтва адукацыі Польшчы груба парушала гэта найважнейшае педагагічнае правіла. Прынцыпова інакш паставіліся да дадзенага пытання ў БССР. У адпаведнасці з прынятай у пачатку снежня 1939 г. пастановай ЦК КП(б)Б "Аб мерапрыемствах па арганізацыі народнай адукацыі ў заходніх абласцях БССР" наркамату асветы даручалася "вывучыць пытанне аб арганізацыі нацыянальных школ у заходніх абласцях БССР і вынесці асобным пытаннем на разгляд ЦК КП(б) Беларусі".² Пасля яго вывучэння былі зроблены пэўныя захады па заснаванні такіх школ, укамплектаванні іх настаўнікамі, забеспячэнні неабходнай літаратурай. Пры гэтым не забываліся і на інтарэсы дзяцей польскай нацыянальнасці. Да сярэдзіны снежня 1939 г. школы атрымалі дзве тысячы буквароў на польскай мове. На пачатку 1940/41 н. г. функцыянавала 932 польскія школы. На гэты час на тэрыторыі былой Заходняй Беларусі мелася рускіх школ 173 (усе створаныя як новыя), ярэйскай - 150, літоўскай (пераважна ў Вілейскай вобласці) - 64, украінскай (пераважна ў Брэсцкай вобласці) - 49. Калі пры арганізацыі польскіх, яўрэйскай, літоўскай, украінскай школ кіраваліся нацыянальнымі фактарам, дык пры закладцы рускіх школ не ён адыгрываў галоўную ролю, бо на дадзенай тэрыторыі знаходзілася зусім нязначная колькасць людзей такой нацыянальнасці. Тлумачылася гэта поглядамі ідэалагічнага апарату кампартыі на рускія школы як на магутны сродак выхавання маладых пакаленняў у духу савецкага патрыятызму і пралетарскага інтэрнацыяналізму. Асаблівае старанне да арганізацыі рускай адукацыі праяўлялі ў буйных гарадах з даволі складанай этнічнай структурай іх жыхароў. І такія старанні прыносілі новым уладам жаданы поспех. Так, калі ў красавіку 1940 г. у Гродне працавала 10 беларускіх школ з лікам навучэнцаў 5110, адпаведна рускіх - 3 і 2123, дык у снежні гэтага ж года першых было 4 з кантынентам 2100 чалавек, другіх - 8 і 4700.³ Вельмі хутка на школу

¹ Ботвинник М.Б. Н.М.Никольский. Мн., 1967. С. 5

² Советская Белоруссия. 1940. 18 сентября.

³ Народное образование в БССР. Сб. документов и материалов. 1928-1941 гг. Т.2. Мн., 1980. С. 317, 318, 379.

беларускаму інтарэсу мацнеў патэнцыял рускага фактару ў перыядычным друку далучанай да БССР тэрыторыі. Усё гэта рабілася выключна з ініцыятывы агульнасаюзных органаў Масквы і мела на мэце хутчэйшае пераадоленне этнакультурных адрозненняў паміж насельніцтвам савецкай Беларусі і былых "усходніх крэсаў" Другой Рэчы Паспалітай.

Заклучэнне

У гісторыі кожнага народа ёсць перыяды, калі ён у найбольшай ступені змог праявіць свой характар, паказаць сваю здольнасць быць самім сабой, а не пешкай у руках іншых больш магутных, надзеленых уладай этнасаў. Для беларусаў, несумненна, такім перыядам з'яўляецца першая траціна XX ст., амаль дзесяць апошніх гадоў з якой прыпадае на беларусізацыю. Шмат цяжкіх гадоў давялося ісці да яе, але толькі з ліпеня 1924 г. яна набыла статус дзяржаўнай палітыкі. Ніколькі не перайбольшу, калі скажу, што парасткі беларусізацыі бяруць свой пачатак з выдання ў лістападзе 1906 г. самай аўтарытэтай для ўсяго XX ст. беларускамоўнай газеты "Наша ніва". Яна паспраўднаму стала "нашай" для велізарнай грамады беларусаў.

Глыбей задумацца над сваім гаротным лёсам вымусілі беларусаў цяжкія, трагічныя наступствы Першай сусветнай вайны, у выніку якой каля паўтара мільёна іх не па сваёй волі апынулася па-за межамі роднай Бацькаўшчыны. Не маючы ўласнай дзяржавы, будучы падзеленым нямецка-рускім фронтам на дзве часткі і плюс да ўсяго гэтага яшчэ адрыў многіх людзей ад беларускай зямлі, беларускі народ тым не менш не пераўтварыўся ў бяздзейную неарганізаваную, бесхрыбетную этнічную масу. Ён стала жыву ў думках пра сваё выратаванне і бачыў яго толькі ў вялікай любові да бацькоўскай зямлі, надзейным захаванні яе ад усіх спробаў рабавання. Суровыя ваенныя выпрабаванні дапамаглі многім правільна ўсвядоміць, што не загінуць, падправіць сваё становішча, можна толькі стварыўшы ўласную незалежную дзяржаву, на што не давалі згоду бальшавікі пасля прыходу да ўлады ў кастрычніку 1917 г. Поўны парадокс: аднаўленне беларускай дзяржаўнасці адбылося не на савецкай тэрыторыі, а на захопленых кайзераўскімі войскамі беларускіх землях. Такою дзяржавай стала Беларуская Народная Рэспубліка, якая 25 сакавіка 1918 г. абвясціла пра сваю нацыянальны суверэнітэт. За сціслы тэрмін, у экстрэмальных умовах яна паспела так многа зрабіць па развіцці культуры на яе прыроднай нацыянальнай аснове, што ўсё гэта можна з поўнай падставай назваць беларусізацыяй. Аднак афіцыйна ўлады БНР такім тэрмінам не карысталіся.

У процівагу ўсім перашкодам аб'ектыўнага і суб'ектыўнага характару ў першыя часы пасля кастрычніка 1917 г., як незадоўга і да гэтага, на ўсім абсягу беларускай зямлі вельмі папулярнай была ідэя нацыянальна-духоўнага Адраджэння. І хаця мінула ўжо некалькі гадоў, як спынілася выданне газеты "Наша ніва", гэтую лёсавызначальную ідэю для беларускага народа вельмі добра даносіла да чытачоў грамадска-палітычная, эканамічная і літаратурная газета "Вольная Беларусь". 3 сакавіка 1918 г. пачала выходзіць такога прагрэсіўнага нацыянальнага накірунку газета "Беларускі шлях". І хаця ім цяжка было сапернічаць з варожай да беларускай нацыянальнай ідэі рускай і польскай прэсай, яны многа зрабілі дзеля актывізацыі мас на змаганне за правы быць вольнымі, незалежнымі на бацькоўскай зямлі, развіваць тут культуру ў поўнай адпаведнасці з уласнымі традыцыямі. Распачынаць такую

стваральную дзейнасць давялося не на тэрыторыі савецкай Беларусі, а на захад ад руска-нямецкага фронту.

Заняцця належным чынам стварэннем умоў для перабудовы культурнага жыцця на нацыянальны лад найперш перааказвалі эвакуацыя на ўсход — часта прымусовая — значнай колькасці насельніцтва з заходніх раёнаў Беларусі, усталёванне, пасля ўходу нямецкага інтэрвентаў, варожага ёй польскага панавання. Супрацьстаяць яму было нялёгка, бо вялікая колькасць самых адукаваных, настроеных на нацыянальны ідэал людзей гэтай мясцовасці знаходзілася не дома, а ў розных кутках Расійскай Федэрацыі і Украіны. Але і тут яны таксама захавалі сваю адданасць беларускай справе, усяляк дапамагаючы людзям не растварыцца ў іншанацыянальным асяроддзі. І тым не менш, нават у такіх неспрыяльных варунках урад БНР супольна з перадавымі коламі грамадства столькі зрабілі на карысць беларускай нацыянальнай культуры, што цяпер ужо з ёю не магло не лічыцца дзяржаўнае і партыйнае кіраўніцтва другім разам абвешчанай БССР. Не праз год-два, а ўжо на пятым месяцы свайго існавання яно ў прынятую на 2-ім усебеларускім з'ездзе Саветаў (снежань 1920 г.) рэзалюцыю па дакладзе аб народнай асвеце ўключыла такія словы: "Толькі савецкая ўлада, толькі дыктатура пралетарыяту адчыняе працоўным усіх нацыянальнасцяў магчымасць шырокага развіцця на іх роднай мове". Да гэтага савецкая ўлада такога не абяцала беларусам, бо не прызнавала іх за самабытны, адметны ад рускіх народ. І тут, несумненна, прысутнічае ўплыў на яе нацыянальнай палітыкі БНР. Менавіта дзякуючы такому ўплыву фактычна беларусізацыя ў БССР пачалася адразу ж пасля таго, як узніклі больш-менш рэальныя ўмовы для мірнага стваральнага жыцця.

Погляды дзяржаўных органаў на шляхі развязвання беларускага нацыянальнага пытання практычна цалкам супалі з стаўленнем да яго ЦК КП(б)Б. Хаця ўвесь час яго ўзначальвалі пасланцы з Масквы, аднак пад уплывам камуністаў беларускага паходжання з цвёрдай нацыянальнай арыентацыяй, гэты орган шмат карыснага рабіў па забеспячэнні кароннаму насельніцтву БССР неабходных умоў для самабытнага этнакультурнага развіцця. У такой узаемазгодзе і прыйшлі ў ліпені 1924 г. савецкія, партыйныя органы да неабходнасці надання беларусізацыі статусу дзяржаўнай палітыкі.

Беларусізацыя ўключала ў сябе шэраг важных складнікаў. Самым жа галоўным з іх з'яўлялася беларуская мова як нацыянальны фактар. І не толькі. На ёй тады размаўляла абсалютная большасць насельніцтва, галоўным чынам жыхары вёскі. Ім адводзілася немалаважнае месца ў дзейнасці савецкага, партыйнага, гаспадарчага апаратаў, культурна-асветных устаноў, якую ўсяляк імкнуліся прыстасаваць да нацыянальна-культурных своеасаблівасцяў сялянства з тым, каб яно хутчэй магло далучыцца да свядомай актыўнай працы на карысць сацыялізму, што было магчымым толькі ва ўмовах, калі ўся гэтая дзейнасць будзе ажыццяўляцца на добра разумелай для яго (сялянства) беларускай мове. Што ж датычыць пераважнай часткі гараджан, рабочага класа, службоўцаў, інтэлігенцыі, у іх асяроддзі, дзякуючы русіфікатарскай палітыкі царызму, панавала руская мова. Дзвюхмоўнасць аднаго і таго ж народа - з'ява зусім не

пажаданая, бо яна тармозіць яго культурнае развіццё, перашкаджае нацыянальнай кансалідацыі, можа стаць прычынай адыходу ад духоўных прыродных асноў і прывесці да асіміляцыі.

У той складанай, супярэчлівай моўнай сітуацыі партыя і ўрад Беларусі прымаюць адзіна правільнае як у палітычным, так і нацыянальна-культурным сэнсах рашэнне пачаць беларусізацыю, бо толькі з дапамогай яе можна было дамагчыся таго, што пралетарыят і яго партыя загавораць з самай шматлікай па колькасці сацыяльнай групай гэтага краю сялянствам на яго роднай мове, што і яны панясуць з горада ў вёску пралетарскую, сацыялістычную культуру на роднай яе жыхарам мове. Прычым на самым жа пачатку беларусізацыі асабліва ўвага звярталася на недапушчальнасць якіх-небудзь недаробак у дачыненні да культурных патрабаванняў рускай, яўрэйскай і польскай частак насельніцтва Беларускай ССР, як самых шматлікіх з этнічных груп.

Цяпер можа падацца дзіўным, што ў час, калі партыйныя і савецкія, гаспадарчыя і грамадскія органы так настойліва і ўпарта шукалі шляхі да паскарэння развіцця эканомікі ў цяжкія 20-я гады, яны надавалі вялікае значэнне пытанням моўнага будаўніцтва. Але гэта здзіўленне адразу знікне, як толькі мы ўявім выключную ролю мовы ў духоўным прарэсе нацыі. І як усцешна, што ўсё гэта добра разумела кіраўніцтва маладой беларускай дзяржавы. Так, у рэзалюцыі Пленума ЦК КП(б)Б (студзень 1925 г.) па пытанні "Чарговыя задачы КП(б)Б у нацыянальнай палітыцы" з усёй выразнасцю і канкрэтнасцю заяўлялася, што "асноўным пытаннем беларусізацыі з'яўляецца пытанне аб беларускай мове". У прынятым на гэтым Пленуме рашэнні чорным па белым было напісана: "Уся КП(б)Б павінна гаварыць на беларускай мове".

У сваёй практычнай дзейнасці па ажыццяўленні палітыкі беларусізацыі дзяржаўныя і партыйныя органы найбольшае значэнне павінны былі надаваць вярнутым БССР ад РСФСР у 1924 і 1926 гг. усходнім раёнам, паколькі іх насельніцтва вызначалася самай высокай ступенню зрусіфікаванасці. З мэтай хутчэйшага вяртання яго да сваіх нацыянальных вытокаў гэтую праблему рэгулярна разглядалі на рознага роду партыйна-савецкіх форумах, даволі часта выносілі на старонкі друку, у т. л. і самага аўтарытэтнага ў палітычных колах часопіса "Бальшавік Беларусі".

Прызнаючы беларускую, рускую, яўрэйскую і польскую мовы раўнапраўнымі, урад БССР справядліва палічыў, што, паколькі беларусы складаюць у сябе дома абсалютную большасць насельніцтва, дык іх мова павінна з'яўляцца пераважнай для зносін паміж дзяржаўнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі. Але тым не менш любы грамадзянін мог звярнуцца ў гэтыя ўстановы і арганізацыі на адной з вышэй зазначаных чатырох моваў і адказваць яму павінны былі на той жа мове. Такое прывілеяванае становішча беларускай мовы было зафіксавана ў другой па ліку Канстытуцыі БССР, прынятай у 1927 г. на VIII-ым Усебеларускім з'ездзе Саветаў.

Не скупіліся і на прыняцце іншых - часта нават прапагандысцкага характару

- захадаў па ўзняці прэстыжнасці ў грамадстве вызваленай з прыгонніцкіх кайданоў беларускай мовы, да прыкладу, ухваленне на пленуме ЦК КП(б)У у студзені 1925 г. дэвіза: "Уся КП(б)У павінна гаварыць на беларускай мове!" Але нішто так не ўзвышала апошнюю, як планамерна распачатая ўжо ў першыя месяцы беларусізацыі праца па пераводзе дзейнасці савецка-партыйна-гаспадарчага апарату на беларускую мову. Каб гэты працэс адбываўся паспяхова, найбольш сціслыя тэрміны беларусізацыі вызначылі для самых высокіх звёнаў такога апарату ў надзеі, што гэта стане добрым прыкладам і для нізоў. Практыка цалкам пацвердзіла мэтазгоднасць такога падыходу. Па месцы беларускай мовы ў тым ці іншым наркамате, ведамстве, канкрэтным калектыве вызначалася стаўленне іх кіраўніцтва, грамадскіх арганізацый, саміх людзей да гэтага найважнейшага накірунку ў дзяржаўнай палітыцы беларусізацыі.

З усіх пунктаў гледжання разумна, цалкам апраўдана, што моўнаму аспекту беларусізацыі першаступеннае значэнне надалі менавіта ў дзейнасці самых высокіх дзяржаўных і партыйных органаў. Пазітыўныя вынікі не прымусілі доўга чакаць сябе. Глумачыць гэта нельга толькі выкарыстаннем загадных, дырэктыўных метадаў, хаця ім і надавалася важная роля. Але не ў меншай меры поспех забяспечваўся яшчэ і глыбокім усведамленнем значнай часткай чыноўніцкага апарату, што без моўнага адраджэння беларускага народа немагчыма наогул яго нацыянальна-культурнае адраджэнне. Выходзіць, што працяглая, добра адладжаная царызмам дзяржаўная палітыка русіфікацыі да канца не паралізавала гістарычную памяць, не вытруціла ў многіх людзей павагі да сваёй культурнай спадчыны.

Варта заўважыць, што ў тры гады і агульнасаюзныя органы ніколі не стаялі ў баку ад моўных працэсаў, рэгулявалі іх так, як гэта было ў інтарэсах СССР у цэлым і яго нацыянальных рэспублік у прыватнасці. Прыгадаем, да прыкладу, пастанову ЦВК і СНК СССР ад 7 жніўня 1929 г. згодна з якой Азербайджан, рэспублікі Сярэдняй Азіі, Казахстан і шэраг іншых нацыянальна-дзяржаўных фарміраванняў былі пераведзены з арабскай графікі на лацінскую. Аднак, дзесьці праз дзесяць гадоў — таксама па волі дзяржавы, а не па ініцыятыве якіхсьці актывістаў, вучоных-мовазнаўцаў — гэтыя ж рэспублікі перайшлі з лацінскай на рускую графіку. І, як афіцыйна глумачылася, дзяржава пайшла на такое дзеля садзеяння ўсталяванню рознабаковых кантактаў паміж савецкімі народамі.

Цалкам зразумела, што пры такіх станоўчых зрухах у беларусізацыі апаратаў савецкіх і партыйных, прафсаюзных і адміністрацыйна-гаспадарчых органаў не магло існаваць якіх-небудзь сур'ёзных перашкод з пераводам на беларускую мову ўсіх тыпаў навучальных устаноў. Не трэба забывацца, што ў моц асаблівасцяў гістарычнага развіцця Беларусі адукацыя з'яўлялася тут самым складаным, актуальным аспектам нацыянальнага пытання ў першыя гады пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Сусветны вопыт сведчыць, што ўстановы адукацыі імкнуцца і працуюць на мове дзяржаўна-чыноўніцкага апарату. Беларусь не магла не пайсці такім шляхам. Упершыню пасля

некалькіх стагоддзяў паланізацыі і русіфікацыі і ў яе з'явілася рэальная магчымасць будаваць дзейнасць народнай адукацыі ў поўнай адпаведнасці з нацыянальным інтарэсам. Разумнае выкарыстанне такой магчымасці, як нішто іншае, моцна паспрыяла нацыянальна-адраджэнскаму руху беларускага народа.

Не толькі розуму, але і рашучасці хапіла ў тагачаснага кіраўніцтва БССР, каб узяцца за маштабную беларусізацыю і вайсковага жыцця, у якім да гэтага зусім адсутнічала штосьці з нацыянальных беларускіх гістарычных, культурных традыцый. Таму нельга не здзіўляцца з таго размаху, з якім яны пачалі ўкараняцца ў вайсковых падраздзяленнях рэспублікі ў час беларусізацыі. І яе ідэолагаў, кіраўнікоў лёгка зразумець, бо вайсковасе жыццё любой дзяржавы не можа будавацца па-за яе нацыянальных традыцый і асабліва моўных. Вайскоўцы павінны размаўляць на роднай мове тытульнага народа дзяржавы, інакш такую армію ніяк нельга называць нацыянальнай. Своечасова і ў патрэбным аб'ёме было наладжана выданне неабходнай для беларусізацыі войска літаратуры на беларускай мове. Цяпер ўжо пасля заканчэння службы салдат вяртаўся дамоў з лепшай беларускамоўнай падрыхтоўкай, чым калі пакідаў яго. Усё гэта разам з іншымі фактарамі таксама садзейнічала ўсталяванню моўнай аднастайнасці беларусаў, якая так характэрна была суседнім з імі народам, найперш рускім, палякам, літоўцам, латышам. Здавалася, зусім недалёка ўжо той час, калі будзе пакладзены канец моўнай раздвоенасці беларускага народа, што так негатыўна адбівалася на яго нацыянальнай самасвядомасці, этнічнай кансалідацыі.

Кардынальныя захавы кіраўніцтва рэспублікі па развязванні беларускага нацыянальнага пытання знайшлі шырокую падтрымку ў народзе, у т. л. і ў прадстаўнікоў некарэннага насельніцтва, паколькі ў неабходнай ступені ўлічваліся і яго этнакультурныя інтарэсы, асабліва ў сферы адукацыі, у выдавецкай справе, карыстанні роднай мовай. У яўрэйскай, рускай і польскай этнічных груп яна была нароўні з беларускай прызнана дзяржаўнай, што не мела апраўдання, паколькі кожная з іх займала нязначную ўдзельную вагу ў агульным складзе жыхароў рэспублікі. Цалкам справядліва, што з усіх чатырох дзяржаўных моваў прыярытэт надаваўся беларускай, як мове тытульнага народа. Да таго ж на яго прыпадала 4/5 насельніцтва БССР.

Прагрэсіўнаму нацыянальна-адраджэнскаму працэсу, так моцна зактывізаванаму беларусізацыяй, даволі рана давялося сутыкнуцца з распачатай бальшавіцкім ідэалагічным апаратам супольна з рэпрэсіўнымі службамі барацьбой з "нацдэмакратызмам". Спачатку яе вялі толькі ідэалагічнымі сродкамі, пра што гаварылася ў сакавіку 1926 г. на пленуме ЦК КП(б)Б, г. зн. менш як праз два гады пасля надання беларусізацыі статусу дзяржаўнай палітыкі. Безумоўна, пазітыўныя зрухі ад беларусізацыі маглі б быць куды больш значнымі, калі б ледзь не ў адначасе з ёю бальшавікі і рэпрэсіўныя органы не павялі змагання з надуманым нацдэмакратызмам, да чаго меў прамое дачыненне і партыйны Цэнтр Маскоўскага Крамля. Каб не даць шырокім колам насельніцтва ўсумніцца ў правамернасці барацьбы з

"нацдэмакратамі", ідэалагічныя службы КП(б)Б разгарнулі на старонках друку рэгулярную публікацыю ўдумліва сфальсіфікаваных імі матэрыялаў па дадзенай праблеме. Чытачам у аднабаковым плане, крайне тэндэцыйна падавалася дзейнасць "нацдэмакратаў" у недалёкім мінулым і на сучасным этапе. Трэба сказаць, што многія са слабадасведчаных у задачах і мэтах грамадска-палітычнага і нацыянальна-культурнага рухаў паверылі ў гэтую хлусню, што пастараліся спаўна выкарыстаць рэпрэсіўныя органы ў справе з "варожымі" да савецкай улады людзьмі.

Барацьба з "нацдэмакратызмам" была ўсяго толькі кветачкай на ніве дзеяння савецкага таталітарнага рэжыму. З 1937 г. на змену гэтай, не так страшнай паводле сваіх вынікаў барацьбе, прыйдзе масавая і да таго ж яшчэ вельмі жорсткая па характары справа з сапраўднай красой беларускай нацыі. Гэта былі нечувана жорсткія за ўсю нашу гісторыю часы. Амаль усе яе выбітныя людзі з ліку інтэлігенцыі былі пазбаўлены жыцця альбо на доўгія часы апынуліся ў месцах зняволення. Сталінізм нанёс смяротны ўдар па беларускім нацыянальна-культурным Адраджэнні, паставіў крыж на так папулярнай у народзе дзяржаўнай палітыцы беларусізацыі. Тым жа, каму пашчасціла ўцалець, ужо не ў стане былі пазітыўна ўплываць на лёс народа дый палітычная сітуацыя пазнейшых гадоў не спрыяла гэтаму. Пра развіццё культуры, асабліва яе нацыянальны спектр, не было каму клапаціцца. Дзяржава ўсяляк імкнулася пераўтварыць яе у сродак ідэалагічнай апрацоўкі народных масаў, актывізацыі іх удзелу ў сацыялістычным будаўніцтве. Мала хто з творчай інтэлігенцыі не прыклаў да гэтага рукі. Метад сацыялістычнага рэалізму запанаваў ва ўсіх сферах беларускай культуры. Яна перастала служыць аб'ектыўным адлюстраваннем гісторыі і тагачаснага жыцця свайго народа, садзейнічаць росту яго нацыянальнай свядомасці, наадварот, вяла да дэфармацыі апошняй. Далейшы ход падзей у БССР спыніў здзейснены фашысцкай Германіяй 22 чэрвеня 1941 г. напад на СССР.

Гістарычнае значэнне беларусізацыі заключаецца ў тым, што яна вельмі пазітыўна паўплывала на культурнае развіццё беларусаў, якія па сваёй ці чужой волі апынуліся па-за межамі БССР. Гэты ўплыў дасягнуў нават да далёкай беларускай дыяспары Сібіры, перасёк дзяржаўныя межы БССР з Польшчай, Літвой і Латвіяй. Бясспрэчна, найбольшае ўздзеянне беларусізацыя рабіла на нашых супляменнікаў, якіх чужыя, варожыя палітычныя рэжымы аддалі пад уладу Польшчы. Апошняя, калі б у БССР не праводзілася беларусізацыя, мала што пакінула б за час свайго існавання ад беларускай адметнасці карэннага насельніцтва "усходніх крэсаў". Яно праявіла выключную волю ў барацьбе за сваю нацыянальную самагоснасць і не нясе ніякай адказнасці перад гісторыяй, што вынікі такога змагання часта аказваліся далёкімі ад намечаных. Вырваць перамогу ў палітычных рэжымаў, тым больш у рэакцыйных, грамадскім сілам вельмі рэдка ўдаецца. Толькі гэтым і можна патлумачыць, чаму ў 1920 г. на тэрыторыі Заходняй Беларусі патрэбы яго карэннага насельніцтва абслугоўвала 400 школ на роднай мове, а праз пяць-шэсць гадоў мірнага жыцця іх амаль зусім не засталася. З другой паловы 30-х гг. ужо нават забаранілі вывучаць беларускую мову як звычайны школьны прадмет. Нягледзячы на ўсё гэта ў сучасных

пакаленняў Рэспублікі Беларусь ёсць важкія падставы ганарыцца, паважаць заходніх беларусаў за іх найперш самаахвярнае змаганне за нацыянальную школу, якой увесь час вялікія перашкоды чыніў польскі рэжым. Ён так і не дазволіў стварыць на ўсёй тэрыторыі Заходняй Беларусі аніводнай нацыянальнай вышэйшай навучальнай установы і паступова пазачыняў усе беларускія гімназіі, акрамя самай прэстыжнай у моладзі — Віленскай. Гэтыя антынацыянальныя акцыі ўчыняліся ў час, калі ў многім процілеглыя працэсы ў галіне адукацыі назіраліся у Савецкай Беларусі. Хаця ў яе вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах пасля распачатай барацьбы з надуманым нацэмакратызмам і масавых фізічных рэпрэсій пачалі замяняць беларускую мову рускай, усё-такі апошня не мела шырокага распаўсюджвання ў агульнаадукацыйных школах, што вельмі важна, паколькі існавала магчымасць узгадоўваць самыя маладыя пакаленні беларускага народа на аснове яго культурна-моўных стандартаў. У 1939/40 н. г. беларускамоўныя адукацыйныя школы наведвала 88% усёй колькасці вучняў.

Беларусізацыя не ў малой ступені паўплывала на нязменна актыўны рух прагрэсіўных колаў беларускага грамадства Польшчы па стварэнні і арганізацыі дзейнасці нацыянальнага перыядычнага друку. Вывучэнне назапашанага тут вопыту мае вялікае не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. З такім велізарным жаданнем народа жыць паводле ўласных нацыянальна-культурных традыцый, што ў вырашальнай ступені забяспечваецца адукацыяй у роднай мове, не мог не лічыцца нават самы магутны ў свеце таталітарны рэжым СССР. Сведчаннем чаму з'яўляецца факт, што пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР асноўную функцыю па пераадоленні вынікаў паланізацыі, стварэнні нацыянальнай сістэмы адукацыі ўзялі на сябе не якія-небудзь грамадскія культурна-асветніцкія, хаця іх ролю нельга прыменшваць, а самі дзяржаўныя органы. Гэта найперш іх заслуга, што ўжо ў студзені 1940 г. з усіх 1506 агульнаадукацыйных школ былой Заходняй Беларусі 1401 працавалі на беларускай мове, што адпавядала этнічнай структуры мясцовага насельніцтва.

Законная радасць беларусаў ад вераснёўскага ўз'яднання сталася вельмі кароткай. Яе парушыла заключаная без узгаднення з воляю нашага народа савецка-літоўскага дамова ад 10 кастрычніка 1939 г. аб перадачы Літве спрадвечнай беларускай этнічнай тэрыторыі — Віленскага краю разам з яго сталіцай Вільняй.

Барацьба з "нацэмакратызмам" і як вынік яе паступовае перарастанне беларусізацыі ў дэбеларусізацыю, учыненне масавых фізічных рэпрэсій у 1937-1938 гг. не маглі не затармазіць і культурнае развіццё этнічных груп БССР, за выключэннем толькі рускай. Асабліва вялікія страты панеслі яўрэі і палякі, якія нямала ўзялі ад палітыкі беларусізацыі для ўзбагачэння свайго духоўнага жыцця. З гэтага важнага працэсу ў выніку рэпрэсіўнай акцыі савецкай таталітарнай сістэмы былі выключаны многія таленавітыя яўрэйскія і польскія культурныя дзеячы. У той час, як спрэс на ўсёй тэрыторыі Беларусі назіралася згортванне культурнай працы нацыянальных мяшчыняў, руская,

дзякуючы адпаведнай дзяржаўнай палітыцы, умацняла тут свае пазіцыі ў духоўным жыцці. Найбольш за ўсё гэта адчувалася ў дзейнасці вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай школы. У канцы 30-х гг. адкрылі рускі драматычны тэатр у Гомелі. Гэта ўжо быў другі такі на Беларусі тэатр.

Са сказанага вынікае, што нацыянальныя меншасці могуць нармальна развівацца толькі пры ўмове, калі карэнны народ па-сапраўднаму пачувае сябе гаспадаром у сваёй краіне, бо толькі тады ён у стане паклапаціцца і пра іншых, усталяваць узаемаразуменне і ўзаемападтрымку паміж усімі этнічнымі групамі. Беларусы тады не з'яўляліся гаспадарамі ў роднай краіне. Яна жыла па законах агульнасаюзнага цэнтра, дзе панавалі таталітарны рэжым.

З набытага пад час міжваеннай беларусізацыі вопыту вельмі выразна вынікае: калі дзяржава жадае захаваць свае дыяспары ад дээтнізацыі, яна павінна ў сябе дома забяспечыць усе неабходныя умовы для як мага больш поўнага задавальнення нацыянальна-культурных запатрабаванняў уласнага тытульнага народа. Калі ж дзяржава не робіць такога, а, наадварот, садзейнічае развіццю на сваёй тэрыторыі культуры якой-небудзь суседняй краіны, такі тытульны народ трапляе пад немінучую асіміляцыю, што даволі хутка прывядзе і да дээтнізацыі яго дыяспар. Прыкметы такіх непажаданых праяў даволі выразна выступаюць на паверхню сучаснага нацыянальна-культурнага жыцця Беларусі. Загармазіць іх далейшае распаўсюджванне і паглыбленне, несумненна, можа дапамагчы творчае выкарыстанне пазітыўнага вопыту беларусізацыі па забеспячэнні прыярытэтнага развіцця культуры і мовы карэннага насельніцтва пры адначасовым стварэнні неабходных варункаў для духоўнага прагрэсу ўсіх этнічных груп. Багатая тэарэтычная, метадалагічная спадчына беларусізацыі не можа ляжаць мёртвым капіталам і пыліца на архіўных паліцах, калі сёння існуе такая рэальная пагроза канчатковай культурна-моўнай русіфікацыі беларускага народа — тытульнай нацыі Беларускай дзяржавы.

Змест

Прадмова		3
Раздзел I.	Месца нацыянальнага фактару ў культуры Беларусі (канец XIX ст. - кастрычнік 1917 г.)	6
1.1.	Фармаванне аб'ектыўнага погляду на самабытнасць беларускага народа і яго культуры.	6
1.2.	Першыя крокі па стварэнні нацыянальнай сістэмы адукацыі	7
1.3.	Афіцыйнае стаўленне да беларускага нацыянальна-культурнага руху	8
1.4.	Актывізацыя нацыянальна-культурнай дзейнасці ў сувязі з падзеямі Першай сусветнай вайны	10
Раздзел II.	Культура Беларусі ў першыя гады пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі (лістапад 1917 — ліпень 1920 г.)	14
2.1.	Культурнае становішча ў савецкай Беларусі і на занятай нямецкімі інтэрвентамі тэрыторыі	14
2.2.	Культурнае жыццё беларусаў па-за межамі сваёй гістарычнай радзімы	16
2.3.	Стаўленне да культуры ўрадаў Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі і Літоўска-Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі (ЛітБел)	18
2.4.	Палітыка Беларускай Народнай Рэспублікі ў сферы культуры ва ўмовах польскай інтэрвенцыі	19
2.5.	Актывізацыя беларускага нацыянальна-культурнага руху на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі і Украіны	21
Раздзел III.	Культурныя дасягненні ў першыя гады існавання БССР (жнівень 1920 - ліпень 1924 г.)	24
3.1.	Праблема культурнай пераемнасці	24
3.2.	Наданне дзяржавай прывілеяў нацыянальнаму фактару культуры	26
3.3.	Месца беларускай мовы і адукацыі ў нацыянальнай палітыцы	29
3.4.	Асноўныя дасягненні ў развіцці культуры і ўзрастанне ў ёй ролі нацыянальнага пачатку	38
3.5.	Дыскрымінацыя беларускай культуры Польскай дзяржавай	43
Раздзел IV.	Беларусізацыя і яе ўплыў на культурнае развіццё	45
4.1.	Сутнасць палітыкі беларусізацыі і ўдзел дзяржавы ў яе правядзенні	45

4.2.	Вяртанне гістарычнай памяці	52
4.3.	Палярызацыя поглядаў на палітыку беларусізацыі	55
4.4.	Уклад прадстаўнікоў некарэннага насельніцтва ў беларусізацыю	59
4.5.	Узрастанне ролі адукацыйнага і моўнага фактараў	62
4.6.	Пазітыўныя перамены ў стаўленні да беларусізацыі	66
4.7.	Цяжкасці і перашкоды на шляху беларусізацыі	70
4.8.	Інфармацыйнае забеспячэнне беларусізацыі	72
4.9.	Уплыў "нацдэмакратызму", рускага вялікадзяржаўнага шавінізму на беларусізацыю	88
4.10.	Станоўчая роля беларусізацыі ў развіцці нацыянальнай культуры тытульнага народа	98
4.11.	З улікам інтарсаў нацыянальных меншасцяў	107
4.12.	Ідэя беларусізацыі па-за межамі БССР	112
Раздзел V.	Нацыянальна-культурнае жыццё ва ўмовах адыходу ад палітыкі беларусізацыі (30-я -пачатак 40-х гг.)	117
5.1.	Першыя акцыі супраць беларусізацыі	117
5.2.	Ідэалагічны наст, п на нацыянальна-адраджэнскі працэс	124
5.3.	Захаванне дзяржаўнага характару беларусізацыі	134
5.4.	Наростанне негатыўных з'яў у практыцы правядзення беларусізацыі	147
5.5.	Зніжэнне ролі нацыянальнага фактара ў культуры тытульнага народа і нярускіх этнічных груп	165
5.6.	Негатыўнае ўздзеянне дэбеларусізацыі на беларускае нацыянальна-культурнае жыццё ў Другой Рэчы Паспалітай	173
5.7.	Стан культуры нацыянальных меншасцяў ва ўмовах адступлення ад дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі і правядзення масавых фізічных рэпрэсій	176
Заклучэнне		184

Навуковае выданне

ЛЫЧ Леанід

**ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ
(1917 – чэрвень 1941 г.)**

Выдавец: Установа адукацыі Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі
"Міжнародны інстытут працоўных і сацыяльных адносін".
Ліцэнзія № 02330/0133405 от 14.10.2004 г.

Рукапіс пададзены ў выдавецтва ў аўтарскай рэдакцыі.

Камп'ютэрны набор Г.С.Пугачова

Падпісана ў друк 27.05.08. Фармат 60x90 1/16. Папера афсетная.
Гарнітура Times New Roman. Умоўн. друк. арк. 12.3 Ул.-выд. арк. 14.5
Тыраж 113 экз. Заказ 290

Адрукавана з гатовага арыгінал-макета ў друкарні ВДТУ, 210035
Віцебск, Маскоўскі праспект, 72.

